

SZENTGYÖRGYVÁR TÖRTÉNETE

A címlapon:

„SZENTGYÖRGYVÁRI HELSÉG“ pecsétje 1780-ból

SZENTGYÖRGYVÁR TÖRTÉNETE

Írta:

Müller Róbert

Szatlóczki Gábor

Haász Gabriella

Petánovics Katalin

Zalaegerszeg, 2002.

ZALAI KISMONOGRÁFIÁK 7.

A Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága sorozata

Sorozatszerkesztő:

Vándor László

Szerkesztő:

Müller Róbert

Technikai szerkesztő:

Frankovics Tibor

Nyomdai előkészítés:

Horváth Tibor

Lektorok:

Vándor László

Müller Róbert

Dominkovits Péter

Káli Csaba

Kiadja a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó:

Vándor László

ISSN 1219 6169

ISBN 963 7205 02 28 4

A kiadást támogatta:

Pro Renovanda Cultura Hungarica Alapítvány

OTP és Kereskedelmi Bank Rt. Nyugat-Dunántúli Igazgatósága

Takarékszövetkezet, Hévíz

Georgikon Coop Rt., Keszthely

Szentgyörgyvárért Egyesület

Zala Megyei Önkormányzat Közgyűlési Hivatala

Készült Szentgyörgyvár Község Önkormányzata anyagi támogatásával

Tartalomjegyzék:

Előszó	5
A szerkesztő ajánlása	7
MÜLLER RÓBERT:	
Szentgyörgyvár földrajzi környezete és régészeti emlékei	9
SZATLÓCZKI GÁBOR:	
Szentgyörgyvár a középkorban	27
Szentgyörgyvár a török időkben	33
HAÁSZ GABRIELLA:	
Szentgyörgyvár története 1676-1849-ig	49
A Széchenyiek mint a község földesurai	49
A falu és környezete	52
Utak és hidak	53
Határbejárások	54
Népességi viszonyok	59
Gazdálkodás	62
Úrbéri viszonyok	65
Szőlőművelés	70
Erdők	74
Irtások	76
Halászat, rákászat	77
Ipar, kézművesség	78
Egyház és iskola	81
Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc	83
A Zala szabályozása	84
Szentgyörgyvár története 1850-1948	86
Birtokviszonyok	86
A Széchenyiek örökösei:	
az Oltay és a Nemestóthy Szabó családok	88
Népesség	92
Gazdálkodás	94
A falu élete az I. világháborúig	97

Az I. világháború és a forradalmak.	100
A Horthy-korszak.	103
A II. világháború.	107
A koalíciós időszak és a földreform.	110

PETÁNOVICS KATALIN:

Szentgyörgyvár néprajza.	131
A település, építkezés.	131
Földművelés, állattartás.	136
Szőlőművelés.	147
Halászat, rákászat, vadászat.	152
Piacozás.	158
Viselet.	160
Az emberi élet szokásai.	168
Naptári ünnepek szokásai.	186
Epilógus.	205

Mellékletek.	217
-------------------	-----

Zusammenfassung der Monographie über die Geschichte des Dorfes Szentgyörgyvár.	226
--	-----

Képmellékletek.	234
----------------------	-----

Tisztelt Olvasó!

Megtiszteltetésnek érzem azt, hogy én ajánlhatom néhány gondolattal figyelmébe ezt a művet és ennek kapcsán köszönhetem Önt.

Tösgyökeres szentgyörgyvári lakosként múltunk megismerése már régebb ideje foglalkoztatott, vezető tisztségviselőként már nem csak a magam szemével kell, hogy lássam a történeteket, ezért a képviselőtestülettel ismertetem gondolataimat és ezután jött a közös elhatározás, készítsük el Szentgyörgyvár történetét.

Napjainkban egyre inkább igény jelentkezik múltunk megismerése iránt. Egyre többen kíváncsiak arra, hogy egy-egy faluban hogyan éltek elődeink, hogyan folytak le a különböző folyamatok, változások. Elődeink alkotómunkájának megismerése és megbecsülése mindannyiunk feladata. Több éves munka gyümölcsét tartjuk kezünkben. A szerzők felkutatták, számbavették és feldolgozták a témához kapcsolódó szakirodalmat, a levéltári és múzeumi forrásokat, támaszkodtak a szemtanúk visszaemlékezéseire is.

Arra törekedtek, hogy hű képet kapjunk szülőföldünkről, településünkről. A szülőföldhöz, lakóhelyhez, munkahelyhez fűződő szeretet nemcsak helyi jelentőségű, hanem a fejlődés egyik fontos tényezője. Biztos vagyok abban, hogy ez a könyv községünk lakói számára ugyancsak élményt és fontos felismerést tartogat.

Elődeink küzdelmes életének megismerése, eredetének tisztázása előfeltétele azonosságtudatunk kialakításának, lokálpatriotizmusunk, kötődésünk erősítésének, de nélkülözhetetlen a jövőnk alakítása szempontjából is.

A helytörténet megismerése jól segíti a helyi lakosságban azoknak az érzelmeknek a kialakulását, megerősödését, melyek cselekvésre szólítanak a helyi tervek megvalósítása érdekében.

Köszönetet mondok a szerzőknek, mindazoknak akik segítették az adatgyűjtő munkát.

Ajánlom ezt a könyvet azoknak a barátainknak, rokonainknak, ismerőseinknek akiket az elmúlt évek, évtizedek alatt máshova szólított a munka, a hivatás, máshol alapítottak családot. Azzal a reménnyel teszem, hogy mint múltjuk egy darabját megismertetik gyermekeikkel, ahonnan családjuk ered. A lakosságnak pedig abban bízva, hogy a második ezredfordulóhoz érve a változás és megújulás reményteli napjaiban e gazdag múlt eddig jobbára ismeretlen történéseinek megismerésével, az így megszerzett tudás birtokában elemezhezzük a jelent, tervezhezzük a jövőt és közös erővel, összefogva megtalálhassuk a jó utat és azt végig is tudjuk járni.

Ádovics István
polgármester

A szerkesztő ajánlása a SZENTGYÖRGYVÁR TÖRTÉNETE című monográfiához

Szentgyörgyvár történetét nem lelkes amatőrök, hanem szakmájukat hivatás-szerűen gyakorló kutatók írták meg, a tudományos munkák által megkövetelt módon, tehát új források feltárásával, bevonásával, és a forrásokra ill. a szak-irodalomra jegyzetekben történő hivatkozással.

A régészeti topográfia 1. kötetének 1966-os megjelenése óta semmilyen régészeti kutatás nem folyt a község területén. Müller Róbert újra bejárta a falu határát, új régészeti lelőhelyeket fedezett fel ill. pontosította a topográfia adatait, és a magyar régészet legújabb eredményei alapján értékelte azt.

Szatlóczi Gábor, fiatal történész, a Keszthely környéki várak avatott kutatója. Valamennyi, a várra vonatkozó levéltári forrást felkutatta, pontosan szétválogatta a szentgyörgyvári un. „Békavár”-ra és a közeli Balatonszentgyörgy törökkori várára vonatkozó adatokat. Ezek még Kovacsics J. helytörténeti lexikonjában is össze lettek keverve. Érzékletes és hiteles képet rajzol a vár törökkori életéről.

Haász Gabriella két fejezetben – a törökkor végétől 1849-ig, és 1849-től 1948-ig – mutatja be a falu újkori történetét. A Zala Megyei Levéltárban és az Országos Levéltárban folytatott kutatásai alapján mind a birtoklástörténetre, a népességszám alakulására, a falu külső megjelenésére, a határvitákra, az uradalmi és a paraszti gazdálkodásra, az iparűzésre, az egyházra, az iskolákra vonatkozóan gyűjtött adatokat, és helyezte el a falu történetét a tágabb környék és az ország történetének keretei közt.

Petánovics Katalin helyszíni gyűjtés alapján írta meg a falu néprajzát. Figyelmét elsősorban az építkezésre – magában a faluban és kint a szőlőhegyen – a gazdálkodásra, és ezen belül főleg a földművelés-állattartásra, a halászatra és a piacozásra, továbbá a viseletre, és a szokásokra – ebbe beleértendők az emberi élettel (születés, keresztesítés, házasság, halál, temetés) és a naptári ünnepekkel kapcsolatos szokások – fordította.

A szerzők közti egyeztetéssel sikerült elkerülni a párhuzamosságokat, az ismétlődéseket, az adatok eltérő értékelését. Így az olvasó egy hiteles, kellő mélységű, de mégis olvasmányos könyvet vehet majd a kezébe. Az illusztrációk – 49 kép – a régészeti leletektől, a régi térképeken, és a lakosságtól kölcsönkért családi fotókon át a 2001-ben készített felvételekig kiegészítik és segítenek megérteni a leírtakat. A kötetet a német nyelvű összefoglalás zárja.

Keszthely, 2002. augusztus

Dr. Müller Róbert
szerkesztő

Szentgyörgyvár földrajzi környezete és régészeti emlékei

(A település területének története a kezdetektől a törökkorig)

Mielőtt ismertetnénk Szentgyörgyvár korai történetét, röviden be kell mutatni a község határát, és annak kialakulását. Szentgyörgyvár mai közigazgatási határai a törökkor végén jöttek létre. A 11.65 km² terület a Zala folyó bal partján, a Zalavári hát nyugati oldalán érdekes formát mutat, hisz a folyó mentén, észak-dél irányban csaknem 6.5 km hosszú, szélessége viszont csak 1 és 2.2 km között változik. Maga a falu a község határának déli részén helyezkedik el. Ez a kissé szokatlan forma abból adódott, hogy a törökkor végén három középkori falu határát egyesítették, Szentgyörgyvárhoz csatolták az elnéptelenedett Betefa és Mánd(hida) területét.

A község változatos térszíni formái, a Zala folyó és mocsaras völgyének alig 108 m tengerszint feletti magasságától az alacsony, csak kissé kiemelkedő, egykori szigeteken és az enyhe lejtésű dombokon át a meredek oldalú, erdővel borított, a 220 m tengerszint feletti magasságot is elérő tetőkig többszáz millió év alatt alakultak ki. Eközben a területet többször borította tenger. Így a triász korban – mintegy 200-175 millió évvel ezelőtt – az ún. Thetys tenger. A benne élő alacsonyrendű élőlények mészvázából képződött üledék vastagsága helyenként a 3000 m-t is elérte. Ez a dolomit és mészkő alkotja a Keszthelyi hegységet, amely utóbb emelkedett ki. Szentgyörgyvár területén ezek a rétegek csak nagyobb mélységben találhatók meg. Az eocén korban – 54-36 millió évvel ezelőtt – újra előtört a tenger, majd az ezt követő oligocén korban – 30-22.5 millió éve – egy nagyobb kiemelkedés történt. A miocén korban – 22.5-5.5 millió éve – először sivatagi klíma jellemezte vidékünket, amit lehűlés követett, majd mintegy 15 millió évvel ezelőtt egy süllyedést következtében ismét tengervíz borította környékünket. Ennek a mészkő üledékében alakult ki pl. a tapolcai Tavasbarlang. A pliocén időszakban – 5.5-1.8 millió évvel ezelőtt – újra víz alá került a Dunántúl jelentős része, ezt nevezzük Pannon tengernek. Az időszak végén bekövetkezett kéregmozgások, és vulkáni tevékenység eredményei a Balaton-felvidék tanúhegyei.

A Zala eredetileg északkelet felé haladva a Marcalon és a Rábán át ömlött a Dunába. Hozzávetőleg 1 millió évvel ezelőtt aztán a geológiai mozgások úgy formálták a felszínt, hogy a mai Zalabér térségében irányváltoztatásra kényszerült a folyó. Ekkor alakult ki az Alsó-Zalavölgy. A folyó ekkor még a Drávába torkollott, csak az újpleisztocén időszakban – amikor a Balaton medenceje is süllyedt – törte át a Hídvégi hátat, és nyerte el végleges nyomvonalát.

lát. Az Alsó-Zalavölgyben nem volt a folyónak határozott partvonala, a víz csak átszivárgott a széles, náddal, sással, éger- és kőrisfákkal sűrűn benőtt mocsaras völgyön, amelyből kisebb-nagyobb szigetszerű dombok emelkedtek ki, mint pl. Szentgyörgyvár területén a Kisdombhát vagy a Békavár. Csak árvíz idején tűnt elő a nyílt víz. Ezt az állapotot örökölte meg Eötvös Károly, amikor 1854-ben Kehidán meglátogatta Deák Ferencet: *„A berek magas, fekete égerfái sűrűen álltak egymás mellett. A folyó apadóban volt, nyári alacsonyabb vízállással. Az ártérben a fák alatt tehát nem volt víz. De az ártér fenekén mégsem lehetett járni... ...Az erdő őserdő volt, mely még fejszét sem látott, embernyomot még nem ismert, s azonkívül vízi erdő volt, mely gyökereinek csak hegyével bújta a föld alá, gyökereinek óriási ágazata embermagasságnyra fent volt a levegőben.”*¹ A reformkortól kezdődött meg a Zala gátak közé szorítása, és ez a munka a 20. század első felében fejeződött be, amikor a Kis-Balaton medencéjén át a Keszthelyi öbölíg vezették a folyót.

Területünk a Kelet-Zalai-dombsághoz, másnéven a Zalahátsághoz tartozik. Erre a földrajzi egységre az észak-dél irányú völgyekkel megosztott, pannon kori vályogból, homokból, löszből álló, teraszokkal tagolt dombvonulatok a jellemzők. A homokos, löszös, agyagos, egykor sűrű erdőkkel borított talaj mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas. A folyóvölgyben található rét- és láptalajok inkább csak a rét- és legelőgazdálkodást teszik lehetővé. A klíma is kedvezőnek mondható, hisz a tenger közelségének köszönhetően ez a vidék a mérsékelt meleg, mérsékelt nedves, enyhe telű éghajlati körzet-hez tartozik. Az ország többi részéhez viszonyítva itt éppúgy ritkább a kemény téli fagy, mint az erős, tartós nyári felmelegedés. A tél viszonylag enyhe, a nyarak hűvösebbek, és az országos átlagnál ugyan többször ködös az idő, de a napsütéses órák száma eléri az 1900 órát. A csapadék évi átlaga 700 mm, de előfordulnak évek, amikor csak 500 vagy akár 800 mm eső is mérnek.

Ezek a természeti viszonyok tették lehetővé, hogy már az újkőkortól kezdődően folyamatosan lakott volt ez a környék. Bár mint látni fogjuk, nem minden régészeti kor tárgyi emlékeit ismerjük Szentgyörgyvár területéről. Mintegy 8000 évvel ezelőtt érték el a Dunántúlt az újkőkori vagy neolitikus „forradalom” vívmányai. Ezek azt jelentették, hogy a halász-vadász, gyűjtögető, vagyis zsákmányoló életmódról áttért az emberiség a termelő életmódra, a földművelésre és az állattartásra. Ezzel együtt létrejöttek az első állandóan lakott települések, elkezdődött az égetett agyagedények készítése, amelyek megkönnyítették az élelem főzését, tárolását, a ruházkodást pedig a szövés-fonás felfedezése alakította át. Ekkor vált általánossá a kőeszközök csiszolása, átfűrése – ezért nevezték korábban ezt az időszakot csiszolt kőkornak. Ezt az új életformát egy déli irányból, a Balkánról bevándorolt népesség honosította meg itt, de hamarosan áttért a helyi őslakosság is erre. Az általa létreho-

zott anyagi műveltséget a kerámiáikon alkalmazott jellegzetes díszítésmódról *dunántúli vonaldiszes kerámia kultúrájának* nevezzük. Szentgyörgyvár határából több helyről is ismerjük ennek a kultúrának a leleteit. A Keszthelyi Hírlap 1900-ban tudósított arról, hogy a Szentgyörgyváron birtokos Oltay Guidó számos, legnagyobb részt Szentgyörgyváron talált régiséget ajándékozott a Balatoni Múzeum Egyesületnek. Ezek között szerepel két csiszolt kőbalta töredék, amelyek az átfűrásnál törtek el.² 1941-ben kapott ajándékba a Balatoni Múzeum Dömötörffy József tanítótól több régészeti tárgyat, köztük egy kavicsal durván soványított, piros színű edényfenék töredékét, amely egy bazaltból készített, átfűrt kőbaltával együtt Alsómánd pusztán az iskola mellett került elő. A tárgyak sajnos a II. világháború végén megsemmisültek, de a múzeum leltárkönyve megőrizte rajzukat³ (1. kép). 1964-ben terepbejárás során a Kőszvényes patak hídjától északra, a domboldalba bevágott műút falában találtak egy jellegzetes kerámiatöredéket⁴, 2001 tavaszán pedig a falutól délre, a Káposztáskert dűlőben, a 76-os műút 21. km-étől északnyugatra több jellegtelen őskori kerámia töredék mellett egy vonaldiszes darabot is találtunk.⁵ Egyébként a falu határától délre alig néhány száz méterre, a sármelléki Devecseri dűlőben egy nagy kiterjedésű település felszíni nyomait ismerjük ebből az időből.⁶

A Kr.e. 5. évezred elején újabb balkáni bevándorlók hatására alakult ki az – egyik Tolna megyei lelőhelyéről – lengyeli kultúrának nevezett népesség. Ez a műveltség hosszú életű volt, legfiatalabb szakasza, a Kr.e. 5. évezred második felében már a korai rézkort jelenti környékünkön. Erre az időszakra keltezhető az az objektum, amelynek szétszántott maradványait – jellegzetesen soványított, gyengén kiégetett, pirosas kerámiatöredékeket – a Kisdombháti dűlő déli felén figyeltük meg.⁷ Nyilvánvalóan egy kisebb, ideiglenesen létesített település helyezkedhetett el itt. Ezt követően egy nagyon hosszú időszakból, a középső és késői rézkorból, majd a korai és a középső bronzkorból semmilyen tárgyi emléket nem ismerünk eddig Szentgyörgyvár területéről.

A későbronzkor második felében, a Kr.e. 12. században az Alpok és a Rajna közötti területen indult el az a népi-kulturális átalakulás, amelyet jellegzetes urnasíros temetőiről *urnamezős kultúrának* nevezett el a kutatás. Ez a népesség a Dunántúlt is meghódította, ahol különböző csoportjai alakultak ki. Az egyik csoport a Balaton nyugati részét szállta meg. Környékünk az őskor folyamán ebben az időszakban volt a legsűrűbben lakott. Nem véletlen tehát, hogy Szentgyörgyvár területéről is több urnamezős leletet ismerünk. Egy bizonytalan kiterjedésű település Alsómánd-pusztán az egykori iskolaépülettől délre és nyugatra helyezkedett el. Az 1926-ban, az iskola építésekor előkerült régiségek sajnos elkallódtak. 1964-ben terepbejárás során az épülettől délre a szántóban figyeltek meg egy szétszántott gödröt, és minden bizonnyal

ehhez a településhez tartozott a műút nyugati oldalán a sertésfiazató melletti meszesgödörben észlelt tűzhely.⁸ 2001 tavaszán a szántóföldön nem találtuk a település nyomát, de a műúttól keletre a vízmosás partfalában egy tűzhelymaradványt észleltünk, a mellette talált simított felületű kerámiatöredék erre az időszakra keltezhető.⁹ Ennek a településnek a tárgyi emlékei azok a bevagdossággal díszített orsógombok és az a körte alakú szövőszék- vagy hálónéhezék, amelyet 1941-ben kapott ajándékba a Balatoni Múzeum (1. kép).¹⁰ Jobban meghatározható a kiterjedése annak a településnek, amelynek nyomait a 76-os út nyugati oldalán, a 26-os kilométerköttől északra mintegy 400 m hosszan figyelhettük meg a szántásban. A település nem tűnik intenzívnek. A jellegtelen őskori kerámiatöredékek mellett egy sikozott peremdarab és egy turbántekercs díszítésű válltöredék alapján a település az urnamezős időszakban volt lakott.¹¹ A mai községi temető egy nyugat felől meredeken emelkedő domb tetején található. Környékén már 1964-ben találtak egy nagy agyaggúlát és az urnamezős kultúra idejére keltezhető kerámiatöredékeket, mint ahogyan 2001-ben a terepbejárás során is, elsősorban a temetőtől északra hasonló korú kerámiatöredékeket gyűjtöttünk.¹² A lelőhely környezete alapján elképzelhető, hogy ez egy magaslati, erősített település volt, bár sáncnak és ároknak ma már semmi nyoma. Sajnos nem ismerjük a közelebbi lelőhelyét annak a 30 cm magas, világos téglaszínű, enyhén kihajló peremű, a vállon két szalagfüllel ellátott, a hason pedig ívelten körbefutó ujjbenyomkodásos, plasztikus lécmintával díszített urnának, amelyben ezen időszak egyik lakójának elhamvasztott maradványai nyugodtak (2. kép).¹³ Az urnamezős kultúra magányos temetkezéseit nem ismerjük, ezért a falu területén tehát valahol kell lennie egy nagyobb későbronzkori urnatemetőnek. A Kr.e. I. évezred első feléből újra hiányoznak a régészeti bizonyítékok, és a késővaskorból is csak bizonytalan adatokkal rendelkezünk. A Kr.e. 4. század elején, az Alpoktól északra eső őshazájukból Itália és a Kárpát-medence irányába támadó harcias törzsek a Dunántúl első név szerint ismert hódítói. Ezek a kelták, akik széles körben terjesztették el a vas használatát, felfedezték a lábbal hajtott fazekaskorongot, és az így készített kerámiát már rostélyos kemencékben égették ki. De ők honosították meg a kézzel hajtott malmokat is. A kelták első hulláma a Dunántúl északi felét hódította meg, megközelítően a Balaton vonaláig. A következő támadás Kr.e. 278-ban Görögorszáig jutott, és ettől kezdve tartósan birtokolták a kelták a Dél-Dunántúlt is. A késővaskor második felében aztán magaslati, erősített telepeket létesítettek – egy ilyen település emlékét őrzi nevében máig Balatonföldvár – a törzsi arisztokrácia részére, amelyek hatalmi és kézműipari-kereskedelmi központok is voltak. Környékünkön egyetlen ilyen települést sem ismerünk, kizárólag nyílt telepeket. A kelták kezdetben főleg csontvázasan temették el halottaikat, de már ekkor ismerték a halottak elhamvasztásának szokását. A

Kr.e. 1. században viszont egyre gyakoribbá váltak az urnás temetkezések. A Keszthelyi Hírlap 1900. július 29-i száma tudósít arról, hogy Oltay Guido szentgyörgyvári birtokos többek között egy kelta füles bögrét és egy kelta tálat ajándékozott a Balatoni Múzeum Egyesületnek. A múzeum régi leltárkönyvébe 1903-ban az ő ajándékaként leltároztak be egy kétfülű kelta korsót.¹⁴ Ép edényekről lévén szó, minden bizonnyal sírból származtak. Ez a temető talán Felsőmánd-pusztán lehetett, hisz az említett régi múzeumi leltárkönyv 900. tételéhez azt írták: „Kelta hamv-veder; Szabó Lajos ajándéka; Lelőhely: Felső Mánd.”¹⁵

A kelták uralmának a római hódítás vetett véget. A rómaiak a Kr.e. második évtizedben kerültek a dunántúli kelták közvetlen szomszédságába, amikor a mai Ausztria területén található noricum királyságot a birodalomhoz csatolták, ill. amikor Tiberius, Augustus császár fogadott fia meghódította a Dráva-Száva közét. Több adat igazolja, hogy Noricum megszerzésével egyidejűleg ellenőrzésük alá vonták az Adriát és a Balti tengert összekötő távolsági kereskedelmi utat, a Borostyánkő utat, és ezzel a Dunántúl nyugati sávját is, hozzávetőleg a Balatonig vonaláig. Az egész Dunántúl csak Claudius császár uralkodása idején (41-54) került római uralom alá, és ekkor szervezték meg *Pannonia provinciát*. A rómaiak nem irtották ki a helyi őslakosságot, a bevezetett közigazgatási egységek – a *civitasok* – is a korábbi törzsi határokhöz igazodtak. A fontosabb utak mentén pedig hamarosan megjelentek az első telepések, kereskedők. A régészeti leletek alapján a Zala folyó mindkét partján haladt egy-egy távolsági út a római korban, és ahol összeszűkült a folyó vagy a sekély vízben gázló volt, az egyik útról át lehetett kelni a másikra. Egy ilyen átkelő lehetett területünkön is, ezért Szentgyörgyvár határa már a koracsszázarkortól kezdődően lakott volt. Az egyik település a Kis-Dombhát dűlőben, annak inkább az északi felében helyezkedett el. Terepbejárásunk során jellegzetes korongon készített, jól kiégetett római kori kerámiatöredékeket gyűjtöttünk itt.¹⁶ Ehhez a településhez természetesen temető is tartozott. Ennek pontos helyét nem ismerjük, de a századfordulón Felsőmánd-pusztáról, közelebbi lelőhely megnevezése nélkül került a Balatoni Múzeumba egy koracsszázarkori 32 cm magas, széles szájú, szűk talpú világosszürke urna,¹⁷ amely éppúgy egy hamvasztásos sírból származhat, mint az Oltay Guido által ajándékozott egyik bronzfibula.¹⁸ A földbirtokos többi ajándéka, két jellegzetes alakú, 4. századi, bronzból készült szíjvég, és az un. T ill. hagymafejes fibula töredékek azt igazolják, hogy az itteni telepet és temetőt a későcsászárkorban is használták.¹⁹ A régészeti topográfia készítői úgy vélték, hogy ez a 4. századi temető az Alsómánd-pusztai egykori iskolaépület mellett lehetett, ahol Ormódy Ferenc tanár közlése szerint korábban edénymellékletes, csontvázas sírokat találtak.²⁰ Ezeket későcsászárkorinak tartották, és feltételezték, hogy az előbb említett tárgyak is innen kerültek elő.²¹ Sajnos ezeknek a te-

metkezeseknek a korát nem ismerjük. A Felsőmánd-pusztai telepről vagy temető(k)ből származhat két érem, amelyek 1941-ben kerültek a múzeumba. Az egyik Traianus császár (98-117), a másik Aurelianus császár (270-275) uralkodása idején készült.²²

A Köszvényes pataktól délre, a 76-os főút keleti oldalán található a Kis-malomi dűlő. Decsi József, aki összegyűjtötte Szentgyörgyvár földrajzi neveit feljegyezte, hogy „Téglát, cserepet, kemencét találtak ezen a helyen.” A Kis-malomi kútról pedig azt jegyezte fel, hogy „Cserepeket, vörös agyagedényeket, tégladarabokat találtak”.²³ 2001 tavaszán, terepbejárásunk során semmilyen felszíni nyomot nem sikerült megfigyelnünk. A település átnyúlhatott a szomszédos Temetői dűlőbe is, ahol 1964-ben találtak római kerámia töredéket.²⁴ A leírtak alapján joggal feltételezzük, hogy egy római kori település található itt. Ennek a településnek a déli szélén – tehát ahol legkevésbé jelentett tűzveszélyt a település részére – építettek fel egy edényégető kemencét, amelyet 1925-ben a 76-os főút építése során találtak meg.²⁵ A településhez tartozó koracsászárkori temető a Köszvényes pataktól É-ra, a domboldalon lehetett. Itt a 76-os főút bevágásában figyeltek meg egy római sírt, amelyből egy kisméretű, korongon készített, világosszürke pohár töredékeit sikerült megmenteni.²⁶ A régészeti topográfia írói feltételezték, hogy ennek a temetőnek egy másik sírjából származik Szentgyörgyvár legszebb régészeti lelete, egy koracsászárkori, bronzból öntött fejedény. A 15 cm magas edény egy ifjú mellképe. Arca hosszúkás, finoman kidolgozott, haját dús fürtökbe rendezték, amit a homlok felett egy pánt fogott körbe, de ez csak elől látható. A fej tetején csuklóval rögzített fedő van. A fej tetején két fül áll ki, ebbe akasztották be a hurkosan visszahajlított végű fogantyút. A mellkas nagyobb része szabad, a bal vállon egy kerek fibulával fogták össze a redőzött ruhát, a chlamyst. A tárgy üreges volt, tehát valamilyen anyagot tároltak benne. Magas szintű művészi megfogalmazása kétségtelenné teszi, hogy import tárgy, amely talán Itáliából került hozzánk (2. kép).²⁷ Sajnos a Balatoni Múzeum gyűjteményeivel együtt ez a tárgy is megsemmisült a II. világháború végén. Ismerünk még egy római lelőhelyet Szentgyörgyvár területéről. 2001 tavaszán terepbejárásunk során a falutól délre, a 76-os főút 21. km-étől északnyugatra, a főúttól mintegy 100 m-re a szántásban kb. 150 m hosszan szórványosan római kori kerámiatöredékeket is gyűjtöttünk.²⁸ Feltételezhetjük, hogy itt egy rövidebb ideig használt kisebb település állt. A felszínen gyűjtött leletanyag közelebbi keltezését nem tesz lehetővé.

A környék római kori településeinek többségét a 4. század második felében lakói elhagyták. Ez nem véletlen, hisz a birodalom meggyengülésével párhuzamosan egyre gyakrabban érték súlyos támadások a provinciát, és a barbár betörések elsősorban az utak menti településeket érték. A környékünkön elrejtett éremleletek alapján bizonyos, hogy területünket is elérte a 350-es és a

374-375-ös támadás. Érthető, hogy a lakosság egy része a védettebb helyek közelébe költözött. 380-ban a provincia védelmére szövetségesként (*foederatíként*) egy vegyes összetételű barbár népcsoportot fogadtak be és telepítettek le a Dunántúlon. Ez a telepítés környékünket is érintette.²⁹ Úgy tűnik, hogy a Kis-malomi dűlőben lévő római település hosszabb ideig volt használatban. Erre utalhat, hogy a Kőszvényes pataktól északra a terepbejárás során egy szürke, besimított rácsmintával díszített kerámiatöredéket is találtunk.³⁰ Ez a jellegzetes anyag és díszítés a 4. század végére és az 5. század első felére keltezhető.

375-376-ban a hunok legyőzték a Fekete tengertől északra, a Pontus vidéken élő népeket, majd 395-ben egy seregük az Al-Dunánál végigpusztította az Észak-Balkánt, egy másik pedig a Kárpátok megkerülésével a Morva völgyéig jutott. A támadás hatására a Kárpát-medence északi részén élő népek nyugatra menekültek és ezzel kezdetét vette a népvándorláskor. Ruga nagyfejedelem a 420-as évek végén a magyar Alföldre helyezte át székhelyét, 434-ben pedig a rómaiak átengedték Pannonia provinciát a hunoknak. A Zala völgyében a korai népvándorláskornak alig találjuk nyomát. Úgy tűnik, hogy a hunok éppúgy, mint az őket követő különböző germán népek, a keleti gótok, a szvébek, a langobardok nem szállták meg ezt a területet. Keszthelyen és közvetlen környékén valamennyi nép emlékei megtalálhatók, sőt a fenékpusztai erőd a keleti gótok királyának, Thiudimernek székhelyül szolgált 456 és 473 között. A langobard uralom idejéből – 535-568 – is rendkívül gazdag leletekkel rendelkezünk. Feltételezhetjük, hogy Keszthely környéke volt a népek szállásterületének széle, és a nyugatra eső területet védelmi célból lakatlanul hagyták. Itt csak kisebb bennszülött közösségek húzhatták meg magukat.

Ez a helyzet a korai avarok első szakaszában sem változott. A nomád avarokat 567-ben a langobardok hívták segítségül az Alföldön élő ősi ellenségeik, a gepidák ellen. Az avarok katonai sikerei a langobardokat is megijesztették, és 568 tavaszán Észak-Itáliába vonulva szerződésileg adták át a Dunántúlt az avaroknak. A korai avar szállásterület nyugati széle nagyjából a Szombathely-Keszthely-Pécs vonal volt. Ettől nyugatra helyezkedett el a lakatlan gyepű. Változás a 7. század elején következett be. 602-ben az avarok sikeres hadjáratot folytattak a Kárpátoktól keletre élő szlávok ellen. A visszatérők szláv csoportokat hurcoltak magukkal, és a Zala völgyében nyertek új otthont. Erre utalnak azok a birituális temetők, amelyeket a 7. század elején nyitottak meg Pókaszeptenken, Kehidán és Zalakomár területén. Ezekben az avarok csontvázasan, a harcosok nem ritkán lovaikkal és fegyvereikkel együtt lettek eltemetve, míg a szlávok megőrizték ősi hagyományaikat, és a halottaikat elhamvasztották. Elképzelhető, hogy Szentgyörgyvár belterületén is létesült ekkor, vagy valamivel később egy temető. Erre utalhat, hogy a

földrajzi nevek összegyűjtésekor megjegyezték, hogy a Piros keresztnél „A föld lehordásakor közös sírban régi fegyverek, lócsontvázak, kék-fehér gombok és égetett edények voltak.”³¹ A leírás hitelességének, és a leletek pontos korának meghatározását csak egy ellenőrző feltárás tenné lehetővé. 791-ben Nagy Károly, a frankok királya sikertelen hadjáratot vezetett az avarok ellen, de az avar vezetők közt ezt követően kitört belháború végül a birodalom bukásához vezetett, és a Dunántúl a frank birodalom része lett. A fent említett temetőket még az avarok végén, ill. az avar birodalom felbomlása után, a 8. század végén és a 9. század elején is használták. Ebben az időben lakott volt területünk, mert a Kis-Dombhát dülő északkeleti sávjában terepbejárásunk során olyan kézikoronon készült, kihajló, lekerekített peremű, a vállon hullámvonalalköteggel díszített kerámiatöredékeket találtunk, amelyek erre az időszakra keltezhetők.³²

A kis-balatoni feltárások alapján tudjuk, hogy az Alsó-Zala völgyben a 9. századi vegyes összetételű népesség 900 után, tehát azt követően is helyben maradt, hogy a Dunántúl a honfoglaló magyarok birtokába került. Honfoglaláskori leleteket a Zala völgyben csak Zalaszentgróton tártak fel,³³ ill. van egy tárgy, amelyet csak a szakirodalomból ismerünk. Fehér G. egy 1957-ben megjelent tanulmányában minden hivatkozás nélkül említi, hogy a Balatoni Múzeumban őrzött két darab bronzból öntött, kettős állatfejjel díszített karperec közül az egyik Szentgyörgyvárról származik.³⁴ Gyűjteményeinkben ennek nem találtuk nyomát, feltehetően még a világháború előtt látta ezt a tárgyat a múzeumban Fehér G. Ő még szláv ékszernek vélte ezt a típust. Leletünk azóta is minden összegző munkában szerepel³⁵, és legutóbb Kovács L. azt állapította meg, hogy a klasszikus honfoglaló síranyagból nem ismerjük ezt az ékszert, amely a 960-970-es évektől tűnt fel, és elterjedése arra utal, hogy viselői mindenek előtt a magyar köznép köréből kerültek ki.³⁶ Ez a tárgy azért fontos számunkra, mert arra utalhat, hogy bár az írott források csak a 13. század végétől említik az itteni településeket, a magyarok talán már a 10-11. század fordulóján megtelepedtek itt. Ez minden bizonnyal azzal lehet kapcsolatos, hogy az ősi Zala völgyi utat, akárcsak ma, itt keresztezte a Keszthely-Zalaegerszeg út, amelynek írott említéseit csak a 14. századtól ismerjük.³⁷ Kezdetben csak egy révátkelő lehetett itt, később azonban épített hidon keltek át a folyón, amit Mánd falu Mándhida elnevezése is jelez.

A bevezetőben említett három középkori falu közül kétségtelenül Mánd avagy Mándhida volt a legjelentősebb település. 1273-ban tűnik fel először írott forrásban, amikor Dénes nádor itt adta ki egyik oklevelét.³⁸ Feltehetően nádori gyűlés keretében került sor a beiktató parancs megfogalmazására, mert Mánd később is gyakran adott otthont a középkori magyar királyság e fontos jogintézményének. Ezért erről kicsit részletesebben is szólunk. Elvben csak a király bíraskodhatott, de ez a gyakorlatban kivihetetlen volt, ezért a

várbirtokokon a várispán, a király székhelyén a nádor vagy nádorispán (*palatinus, comes palatinus*) ítélkezett. A 12-13. század fordulójától a nádor önálló országos bírói joghatóságot kapott és saját udvarában vagy vidékre kiszállva a nádori közgyűlés (*congregatio*) keretében gyakorolta a bírói jogkört. Ezeken a nemesek fej- és jószágvesztési ügyei kivételével minden lakos dolgában ítélkezési joga volt. A 14. század közepén Nagy Lajos király a nádori bíróságot újra beillesztette a királyi kúriába. Ezt követően a nádor már nem tisztsége alapján, hanem királyi parancsra, a király nevében hívta össze a nádori gyűléseket. Zala megyében 25 nádori közgyűlés közül 16-nak ismerjük a pontos helyszínét. Ezek többsége, 9 alkalommal – 1354 és 1408 között kizárólag – Mándhidán volt. (Egyéb helyszínek: Újudvar, Tapolca, Kehida voltak). A nádor mindig előre elkészítette az útitervét, és idejében értesítette az érdekelt megyéket, hogy mikor tartja a közgyűlést. A közgyűléseken a megye nemessége gyűlt össze élén a tisztségviselőkkel, a főispánnal, az alispánokkal és a szolgabírákkal, de vannak adatok, hogy más állapotúak is megjelentek. Nagy tömeg volt tehát jelen, hisz a nádornak is népes kísérete volt, mert a nagy forgalom ellátásra nem volt elég egy-két jegyző. Jelen volt a fehérvári káptalan egy tagja is, mert gyakran volt szükség hiteleshelyi bizonyosságra (ma ezt úgy mondanánk, hogy közjegyzői hitelesítésre). A megjelent nemesek közül választottak általában 12 esküdt-ülnököt (*iurati assessores*). Mai szóhasználattal polgári- és büntetőperек egyaránt szerepeltek a programon. A „polgári” perек tárgyalása úgy folyt, hogy a felperes előadta panaszát, az alperes pedig válaszolt. Ha az ellentmondások vagy az oklevelek hiánya miatt nem tudtak azonnal dönteni, egy másik megyei közgyűlésre vagy a kúriába idézték meg a pereskedőket. A büntetőperек úgy zajlottak, hogy az esküdtek a szolgabírákkal összeállították a gonosztevők listáját, és ezt jegyzékbe foglalták. Ezután felszólították a vádlottakat, hogy álljanak elő. Távollétük a bűnösség bizonyítéka volt, így azonnal kimondták bűnösségüket. Ezeket a személyeket bárkinek jogában állt elfogni, megölni vagy javaikat lefoglalni. Büntetés várt azokra is, akik a levelesített (*proscripti*) bűnözőket befogadták vagy bujtatták. 1357-ben 71, 1408-ban 150 bűnözőt levelesített a zalai közgyűlés. A közgyűléseken tehát nagyon sokan vettek részt. Ekkora tömeget nem tudott befogadni a falu, így nem a településen, hanem mellette, a szabad mezőn tartották a közgyűlést. Ezért szerepel gyakran az okleveleken helyszínként a kitétel: *prope villam Mand*, vagyis Mánd falu mellett. A többnyire tavasszal vagy nyár elején tartott nádori közgyűlés hossza a tárgyalásra kerülő ügyek számától függött. Ez 1358-ban legalább 16, 1408-ban legalább 32 napig tartott. (Ezt onnan tudjuk, mert az okleveleken feltüntették, hogy azokat a közgyűlés hányadik napján állították ki.) Ez a jogintézmény az 1430-as évekig működött, ekkor Zsigmond király, majd később Mátyás király reformjai feleslegessé tették.

Az átkelő ill. a Zala-híd és a nádori közgyűlések miatt jelentős falu volt Mánd. Mégis viszonylag keveset szerepel középkori okleveleinkben, így a falu életéről is keveset tudunk. A falu neve egy magyar személynévből származik. Ez a személynév a MAN, amely a német eredetű *'derék, bátor férfi'* jelentésű Mann-ra vezethető vissza. Ilyen nevű férfi szerepel pl. a Várad Regestumban is, és ismerünk Mán, Mány helységneveket.³⁹ Ennek a személynévnek a -d kicsinyítőképzős változata a Mánd és a Mándok.⁴⁰ (Mánd nevű helység egyébként Szatmár megyében is volt.) A pusztaszemélynévből képzett helységnevek általában a korai Árpád-korra jellemzőek. Ezt látszik igazolni, hogy terepbejárásunk során sikerült meghatároznunk a település helyét. Felsőmand pusztája magasságában, közel a Zala folyóhoz, a Kis-Dombhát dűlőben 5-600 m hosszan elnyúlva, mintegy 150 m szélességben gyűjthetők a felszínen Árpád-kori és döntően későközépkori kerámiatöredékek.⁴¹ A szántással még most is károsítják a lelőhelyet, mert a dűlő déli felében frissen szétszántott későközépkori tűzhelyeket észleltünk. A lelőhely tengelyében, közel annak északi széléhez téglatörmelékes foltok figyelhetők meg.⁴² Itt állhatott a település temploma, és körülötte talán néhány téglából épített ház. Templomának bizonyítéka, hogy Miklós nevű papja 1333-ban 12, 1334-ben már 25 széles dénárt fizetett pápai tizedként.⁴³ 1419-ben pedig Sebestyén fia Bálintnak hívták a papját.⁴⁴ A település jelentőségét jelzi, hogy 1400-ból adatunk van arra, hogy hetivásárt tartottak a faluban, amely keddi napra esett, 1417-ben pedig a mándhidai vámszedő helyet említik.⁴⁵ Mánd(hidá)nak volt még egy fontos létesítménye, mégpedig az átkelőt védő vár. A helybeliek is tudnak arról, hogy a község határának északnyugati sarkában, a Zala folyó árterében egy mesterséges létesítmény van. Ezt *Remetelaknak* vagy *Berekpusztalaknak* nevezik, és „a hagyomány szerint török katonai tábor és temetkezési hely volt”, és ehhez hozzátették, hogy régi cserepeket és építőköveket találtak itt.⁴⁶ A lelőhelyről a régészeti topográfia is megemlékezik. 1964-ben a mintegy 25-30 m átmérőjű, a környezetéből kiemelkedő, mesterségesen létrehozott dombot még 2 m mély kör alakú árok vette körül, és a keleti oldalon, tehát a szárazföld felől háromszoros árokrendszer védte. A kisméretű vár alaprajzát és metszetét is közölték.⁴⁷ A szerzők úgy vélték, hogy itt egy kis törökkori „erődöcskéről” van szó. A vár keltezése és rendeltetésének meghatározása Vándor László érdeme. Ő gyűjtötte össze a Zala megyei ún. kisvárakat. Megyénk mai területén 18 ilyen létesítményt ismerünk. Jellemzőjük, hogy kis méretűek, kör alakúak, árok és sánc vagy árkok és sáncok övezik őket, többségük mocsárban, mocsár peremén vagy vízzel körülvett területen található, és egyiknek sem ismerjük semmilyen írott említését.⁴⁸ Az ismert birtokosok alapján joggal feltételezte, hogy az 1163-ban betelepedett Hahót-Buzád nemzetség tevékenységével hozható kapcsolatba ezeknek a kisváraknak a létrejötte. A feltárások alapján általában

a 13. század közepén építették fel ezeket a várakat, de rövidesen, a 13-14. század fordulójának, – az Árpád-ház kihalásával kapcsolatos – küzdelmei igazolták, hogy ezeknek a létesítményeknek nincs katonai jelentőségük. Ezért sorsukra hagyták őket. Feltételezte, hogy a kisebb birtokosok várai megérhették a 14. század első negyedének végét.⁴⁹ Mánd falu birtokosairól csak mintegy száz évvel későbből van az első adatunk, 1413-ban a Marcaliaké volt. Elképzelhető, hogy a mándi várhoz is volt köze a Hahót nemzetségnek, ugyanis Zalaszabaron és Söjtörön ugyanazon a birtokon két-két kis vár állott, így lehetséges, hogy a mándi kisvár párja a légvonalban alig 2.5 km-re lévő zalacsányi un. Zsidóvár. Márpedig azt tudjuk, hogy Csány a Hahót nemzetséghez tartozó I. Csák leszármazottaié volt. Elsőszülött fia II. Csák, aki 1266-1309 között szerepel az írott forrásokban a nemzetség Csányi előnevű ágának alapítója volt.⁵⁰ A két kisvár rendeltetése pedig minden bizonynyal a fontos zalai átkelő védelme lehetett.

A falunak nevet adó középkori Szentgyörgy falu történetének kezdetei is homályba vesznek. Az elnevezés egyértelművé teszi, hogy egy templomos faluról van szó, amelynek patrocíniuma vagyis védőszentje Szent György volt. Bizonyos szentek esetében sejteni lehet, hogy mikor, és milyen népesség körében voltak kedveltek. Szent György nem tartozik közéjük, mert a kora Árpád-kortól kezdődően szívesen választották védőszentül. Egy vizsgálat szerint a védőszentek 80%-a a középkorban olyan szent volt, akinek ünnepét Szent László király I. törvénykönyvének 38. cikke szerint kötelezően meg kellett ünnepelni.⁵¹ Ezek közé tartozott Szent György is (napja április 24.). Szent György kultuszának népszerűségét a kezdetektől növelte, hogy a Kopány elleni csatában Szűz Mária és Szent Márton mellett őt választotta segítőül Szent István király. Ezzel magyarázható, hogy a történeti Magyarország területéről nem kevesebb, mint 119 Szent György nevű helységről van adatunk, és ezek közül 10 a történeti Zala megye területén található.⁵² Előfordult, hogy egy helységet eredetileg másként neveztek el, és csak utóbb vette fel egyháza védőszentjének nevét. Erre általában akkor került sor, ha a falu elnéptelenedett, de kőből épített temploma megmaradt. Amikor utóbb újra benépesedett, akkor már a patrocínium nevét vette fel. Egyes kutatók Szentgyörgy esetében is felvetették ezt a lehetőséget. Ugyanis Zalavár határárásában, 1335-ben emlitenek egy utat, amely Kövesdevecser, másként Szentgyörgy faluból jön, (...*ad unam viam que venit de possessione Kynesdewechee alio nomine Zenthgerge vocata...*⁵³) és ezt tartják a falu első okleveles említésének.⁵⁴ Szentgyörgyvár ma nem határos Zalavárral, de mégis lehetett kapcsolat Szentgyörgy falu és Devecser között. Devecser falu emlékét Zalavártól északra, a sármelléki határban a Lajosházi majortól északra máig őrzi a Devecseri dülő elnevezés. Szentgyörgy és Devecser tehát határosak voltak, és kapcsolatukra utal, hogy mindkét település birtokosai a Pécz

nem tagjai, és közeli rokonok voltak. Előbbi birtokosa az 1340-es években Deve-cseri István, utóbbié ugyanekkor Szentgyörgyi Apor, mindketten Pécz nembeli Lukács fiai⁵⁵, akik apjuk halála után feloszthatták Szentgyörgy falu területét, és a leválasztott terület egy darabig még egyidejűleg viselte régi (Szentgyörgy) és új (Devecser) nevét. Feltehető, hogy az a Szentgyörgyön szolgáló Márton nevű pap, aki 1333-ban 10 garas pápai tizedet fizetett, a mai Szentgyörgyvár elődjének volt a plébánosa.⁵⁶ Még egy papját ismerjük a falunak, mégpedig Péter fia Benedeket (*Benedictus Petri de Senthgorg*), akit 1419-ben V. Márton pápa egyik oklevele említ, amikor a veszprémi káptalan és több Zala megyei plébános vitájában állást foglalt.⁵⁷ A kevés későközépkori előfordulás nem jelöli meg pontosan a falu helyét. Egy 1558-as adat szerint Szentgyörgy várát (*fortalicium*) palánk övezte, és a vár alatt volt az ugyancsak palánkkal védett falu, a *hóstat*. Ez azonban a korábbi feltevessel ellentétben nem a mi Szentgyörgyvárunkra, hanem a mai Balatonszentgyörgy területén állt várra vonatkozott. A török veszély miatt azonban itt is a vár védelme alá költöztetett a falu, mert 2000. őszén a vár melletti legelőt feltörték, és a szántással nagyrészt tönkretették a törökkori falu maradványait. Amikor 2001. tavaszán kint jártak a helyszínen a Balatoni Múzeum munkatársai a várat átszelő csatornától délre csaknem 200 m hosszan, és mintegy 100 m szélességben figyelték meg a település nyomait, szétdúlt kemencéket, és az egész felületen gyűjtöttek törökkori mázas és mázatlan fazék, tányér, korsó és lábas töredékeket, kályhaszemek darabjait, üveg tárgyakat, padló-téglákat, vaseszközöket, a fémművességre utaló salakot és tégelytöredéket cseréppipát stb.⁵⁸ Ezek kivétel nélkül a 16-17. századra keltezhetők, egyes típusok lehetnek akár 18. századiak is. De hol állt a középkorban Szentgyörgy falu? A község temetője a falu északkeleti részén, az alsópáhoki úttól északra egy platón található, amelyet nyugat, vagyis a Zala völgye felől egy meredek domboldal határol. Megtelepedésre nem igazán ideális ez a hely, hisz a nélkülözhetetlen vízhez nehezen juthattak hozzá az itt lakók, mégis a temetőtől délre a szántóföldön nem csak bronzkori cserépdarabokat találtunk, hanem nagy mennyiségben gyűjtöttünk kézikorongon készült csiga - vagy hüllámvonallal díszített Árpád-kori és jó minőségű, korongolt későközépkori kerámia töredékeket.⁵⁹ Ez azt jelenti, hogy a falu valamikor a 11-13. században keletkezett, és addig állt itt, amíg a 16. században, a török portyák fenyegetésének hatására lakói nem költöztek le közvetlenül a biztonságot jelentő vár mellé. A mocsaras környezetből a török veszély elmúltával került aztán át a falu a mai helyére, a Zala völgyét kísérő dombvonulat alájára. Tanulmányunk bevezetőjében említettük már, hogy Szentgyörgyvár mai határa három középkori falu határát egyesíti. Mánd(hida) és Szentgyörgy között helyezkedett el a Betefa vagy Bőtefa nevű középkori falu. Írott források viszonylag későn említik, hisz neve csak 1448-ban tűnik fel először, mint a

Marcali család birtoka. Ebben az oklevélben Zala megye azzal a kéréssel fordult Hunyadi János kormányzóhoz, hogy büntesse meg a szentgyörgyi várnagyot és társait, amiért többek között a Bethesfalwán lakó jobbágysággal a Gersei Petők birtokain hatalmaskodtak.⁶⁰ Marcali János itteni birtokrészét utóbb elzálogosította Nádasdi Darabos Lászlónak és Hosszútóti Ambrus fiainak. 1458-ban nevezettek ezt továbbadták Sitkei Antalnak.⁶¹ A falu történetéről nagyon keveset tudunk. Templomát, papját nem említik, de 1722-ben elhagyott kápolnája szerepel földrajzi megjelölésként.⁶² Mindig a szentgyörgyi uradalom részeként említik. Általában *Bethesfalwa* vagy *Betteffalwa* alakban szerepel, de 1613-ban *Beottefalua* 1690-ben *Böttefa* a neve.⁶³ Ez alapján egy *Bet*, *Bed* vagy *Bedh* személynévre és a *falva* szóösszetételére vezethető vissza a település neve.⁶⁴

A puszta személynévből álló faluneveket a kutatás általában kora Árpád-korinak tartja, és feltételezi, hogy a személynév és -falva, -háza összetételű falunevek inkább a 13. században vagy később keletkeztek. A falu emlékét számos földrajzi név őrzi máig.⁶⁵ Bár a földrajzi nevek a Köszvényes pataktól délre találhatók, az egykori falu a pataktól északra helyezkedett el. Itt, a 76-os főúttól nyugatra, a szántóföldön 2001. tavaszán szétszántott Árpád-kori és későközépkori kemencéket észleltünk, és ugyanerre az időszakra keltezhető kerámia töredékeket gyűjtöttünk.⁶⁶ Feltételezhető, hogy a falu kiterjedt a főúttól keletre lévő területre is, de itt a sűrű növényzet miatt nagyon rosszak voltak a megfigyelési lehetőségek. Betefa(lva) a régészeti leletek alapján tehát még az Árpád-korban keletkezett, és végleg csak a törökkorban néptelenedett el.

Szentgyörgyváron a terepbejárásoktól eltekintve, – amelyektől csak korlátozott eredmények várhatók – rendszeres régészeti kutatás még nem folyt. A véletlenszerűen előkerült, és a múzeumba juttatott leletek azt bizonyítják, hogy ez a terület meglepedésre kiválóan alkalmas. Még részletesebben és pontosabban rekonstruálhattuk volna a falu történetének kezdeteit, ha minden lelet múzeumba került volna, ill. a II. világháború végén nem semmisülnek meg a bekerült leletek. Nagyon fontos lenne, hogy a különböző földmunkák során megbolygatott régészeti jelenségek előkerüléséről a múzeum haladéktalanul értesítést kapjon, hogy a szükséges leletmentést elvégezhesse. Terepbejárásaink során többször tapasztaltuk, hogy mélyszántás során ma is folyamatosan pusztulnak Szentgyörgyvár múltjának tárgyi emlékei.

- Bakay-Kalicz-Sági 1966.: Bakay K.- Kalicz N.- Sági K.: Magyarország régészeti topográfiája 1. A keszthelyi és tapolcai járás. Bp. 1966.
- Dienes 1960.: Dienes I.: X. századi magyar temető Zalaszentgróton. A Göcseji Múzeum Jubileumi emlékkönyve. Zeg. 1960. 107-126.
- Dornyay 1942.: Dornyay B.: A Balatoni- és Állami Darnay Múzeum, Keszthely gyarapodása 1941-ben. BMÉrt 2 (1942) 10-16.
- Fehér 1957.: Fehér, G.: Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. Acta ArchHung 8 (1957) 269-318.
- Fehér-Éry-Kralovánszky 1962.: Fehér G.- Éry K.- Kralovánszky A.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok II. Bp. 1962.
- Glaser 1929.: Glaser L.: A Dunántúl középkori úthálózata. Századok 63 (1929) 139-167. és 257-285.
- Hekler 1909.: Hekler A.: Archaeológiai jegyzetek vidéki múzeumainkról. Múz. Kvt. Ért. 3 (1909) 196-205.
- Holub 1933.: Holub J.: Zala megye története a középkorban III. A községek története I-II. Pécs, 1933. Kézirat a Balatoni Múzeum könyvtárában.
- Kiss 1988.: Kiss L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II. Bp. 1988.
- Kovács 1990.: Kovács B.: Magyarország középkori patrocíniumai. Agria 25-26 (1989-1990) 407-419. Eger, 1990.
- Kovács 1994.: Kovács, L.: Das frühárpádenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. Varia Arch.Hung. VI. Bp. 1994.
- Kovácsics 1991.: Kovácsics J.: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991.
- Kuzsinszky 1920.: Kuzsinszky B.: A Balaton környékének archaeológiája. Bp. 1920.
- Mező 1996.: Mező A.: A templomcím a magyar helységnevekben (11-15. század). Bp. 1996
- Müller 1998.: Müller, R.: Ein frühvölkerwanderungszeitlicher Grabfund aus Sármellék-Égenföld. Specimina Nova 12 (1996) Pécs, 1998. 259-263.
- Nagy-Véghely-Nagy 1886.: Nagy I.- Véghely D.- Nagy Gy.: Zala vármegye története. Oklevéltár I. Bp. 1886.
- Nagy-Véghely-Nagy 1890.: Nagy I.- Véghely D.- Nagy Gy.: Zala vármegye története. Oklevéltár II. Bp. 1890.
- Németh 1987.: Németh J.: Zala megye természeti viszonyai. Zala megye. Bp. 1987. 5-13.
- Pais 1916.: Pais D.: A mál változatai. MNy 12 (1916) 168-173.

Vándor 1989.: Vándor L.: A várépítéset kezdetei Zala megyében. Castrum Bene 1989. Gyöngyös, 1990. 56-67.
Zala megye földrajzi nevei II.: Zala megye földrajzi nevei II. A keszthelyi járás. Zalai Gyűjt. 24. Zeg. 1986.

Jegyzetek:

1. Idézi NÉMETH 1987. 13.
2. Keszthelyi Hírlap 1900. július 29. 4. oldal. A tárgyak túléltek a II. világháborút. KBM ltsz.: 64.691.1. és 69.92.1.
3. DORNYAY 1942. 13.; BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 148. A régi leltári szám 12.41.10. és 12.41.15.
4. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 147. 44/7. lelőhely. KBM ltsz.: 64.1218.1.
5. KBM ltsz.: 2001.265.1.
6. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 138. 40/8. lelőhely. A gázvezeték építésekor 1966-ban a reptértől nyugatra is egy nagyobb település objektumait bolygatták meg
7. KBM ltsz.: 2001.257.1.
8. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 147. 44/3. és 6. lelőhely.
9. KBM ltsz.: 2001.259.1-2.
10. DORNYAY 1942. 13. KBM régi leltárkönyve 12.41.11-13.
11. KBM ltsz.: 2001.260.1.
12. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 147. 44/8. lelőhely. KBM ltsz.: 2001.262.1. és 2001.263.1.
13. KUZSINSZKY 1920. 44. 56. kép; KBM ltsz.: 64.1230.1.
14. Keszthelyi Hírlap 1900. július 29. 4. oldal; KBM régi leltárkönyve 923. tétel. Az újságcikk és a leltárkönyvi bejegyzés más vonatkozásban is csak részben fedik egymást.
15. Idézi BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 148. A tárgy a II. világháború végén megsemmisült.
16. KBM ltsz.: 2001.257.3. és 2001.258.2.
17. KUZSINSZKY 1920. 45. 57. kép. A tárgy a II. világháború végén megsemmisült.
18. KUZSINSZKY 1920. 45. 58. kép 1. KBM régi leltárkönyve 926. tétel. A tárgy a II. világháború végén megsemmisült.
19. KUZSINSZKY 1920. 45. 58. kép 2. KBM régi leltárkönyve 927-931. tétel. A 928-929. tétel tárgyai kivételével, – amelyek 63.80.1-3. ltsz. alatt lettek újra nyilvántartásba véve – a II. világháború végén megsemmisültek.
20. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 146. 44/2. lelőhely.

21. A KBM régi leltárkönyve valóban csak Szentgyörgyvárat említ lelőhelyként, de Kuzsinszky egyértelműen megírta, hogy ezek is Felsőmánd pusztáról származnak (KUZSINSZKY 1920. 45.)
22. DORNYAY 1942. 14. KBM ltsz.: 64.1214.1.
23. Zala megye földrajzi nevei II. 102. 27/63-64.
24. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966.147. 44/8. lelőhely
25. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 147. 44/5. lelőhely. Major László szentgyörgyvári lakos útmutatása alapján a falu északi széle és a Kőszvényes patak hídjára közt félúton került elő a kemence.
26. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 147. 44/7. lelőhely; KBM ltsz.: 64.1218.2.
27. HEKLER 1909. 203.; KUZSINSZKY 1920. 44. és 56. kép.
28. KBM ltsz.: 2001.265.2.
29. MÜLLER 1998.
30. KBM ltsz.: 2001.261.1. A kutatók egy része feltételezi, hogy ennek a kerámia típusnak a megjelenése a foederatikkal hozható kapcsolatba.
31. Zala megye földrajzi nevei II. 100. 27/8.
32. KBM ltsz.: 2001.258.3.
33. DIENES 1960.
34. FEHÉR 1957. 282.
35. PL. FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 75. 1035. lelőhely; BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 148.
36. KOVÁCS 1994. 129., 137-138.
37. GLASER 1929. 28. 170. út. 1328-ban Páhok feletti (NAGY-VÉGHELY-NAGY 1886. 218-219.), 1368-ban tilaji szakaszát (NAGY-VÉGHELY-NAGY 1890. 14.) említik.
38. HOLUB 1933. II. 492.
39. PAIS 1916. 171. jegyzet.
40. KISS 1888. 88-89. 'Mánd', 'Mány', 'Mándok' címszavak.
41. KBM ltsz. Árpád-kori cserepek: 2001.257.4. és 2001.258.4.; későközépkori cserepek: 2001.257.5. és 2001.258.1.
42. A Kis-Dombhát dűlőben észlelt téglamaradványokról megemlékezik BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 147. 44/9. lelőhely.
43. HOLUB 1933. II. 493.
44. Valentinus Sebasciani de Manthida (NAGY-VÉGHELY-NAGY 1890. 418.).
45. HOLUB 1933. II. 492-493.
46. Zala megye földrajzi nevei II. 101. 27/27.
47. BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966. 147. 44/10. lelőhely. Az alaprajz és a metszet: 148. 36. kép. A 146. oldalon, a község térképén tévesen, a valóságosnál mintegy 1 km-rel délebbre tüntették fel a helyét.
48. VÁNDOR 1989. 57
49. VÁNDOR 1989. 59.

50. VÁNDOR 1989. 58.
51. KOVÁCS 1990. 413.
52. MEZŐ 1996. 79-84.A 83. oldalon a 107. tétel a mai Szentgyörgyvár.
53. NAGY-VÉGHÉLY-NAGY 1886. 301.
54. PI. HOLUB 1933. II. 757; MEZŐ 1996. 83.
55. Veszprémi regeszták: 430; OL DI. 101694. és 92808. (Az adatokért Szatlóczi Gábornak tartozom köszönettel).
56. HOLUB 1933. II. 758.
57. NAGY-VÉGHÉLY-NAGY 1890. 417-418. Azért is gondolhatunk a mi falunkra, mert közvetlenül Mándhida után említik.
58. KBM ltsz.: 2001.264.1-12.
59. KBM ltsz.: 2001.263.2-3.
60. NAGY-VÉGHÉLY-NAGY 1890. 542.
61. NAGY-VÉGHÉLY-NAGY 1890. 573.
62. KOVACSICS 1991. 39.
63. KOVACSICS 1991. 39.
64. KISS 1988. I. 208-209.
65. Zala megye földrajzi nevei II. 102. 27/55, 58-59, 68.
66. KBM ltsz.: 2001.261.5-6.

Szentgyörgyvár a középkorban

Szentgyörgyvár, vagy ahogy a XV. századi forrásainkban gyakran előfordul, Békavár első említésével 1444-ben találkozunk.¹ Építtetője a Pécz nemzetségből származó Marczali család két ága a Vajdafiak és Bánfiak. A család már a század elején, amikor éppen, hogy felemelkedett az ország bárói közé, próbát tett, hogy Zala megyei birtokaik védelmében várat szerezzen. Első kísérletük Tátika vár birtoklására csak rövid átmeneti sikereket hozott.² Másik lehetőségnek a saját vár építése látszott, ezt azonban csak királyi engedély birtokában lehetett megtenni, amely megszerzése egyáltalán nem volt egyszerű. Mivel mindkét lehetőség zárva maradt a család tagjai előtt, azonnal megragadták az alkalmat, mikor Albert király hirtelen halála után, polgárháború tört ki a két királyjelölt mögé felsorakozó főurak között. A Marczaliak özvegy Erzsébet királyné táborához csatlakoztak és az 1440 nyarán kibontakozó háborúban is az ő oldalán harcoltak mindvégig. A küzdelemben mindkét fél kíméletlenül pusztította ellenfele birtokait, ez év őszére Zala megye már hadak járta harcmezővé vált. Erzsébet hívei Cillei Ulrik vezetésével sorban foglalták el az Ulászló pártiak várait, elesett Kemend, Szigliget, Tihany, Páka és Lenti.³ Nem csak foglaltak azonban, hanem számos várat is emeltek engedély nélkül a háborúzó felek. Ilyen volt a Rozgonyiak által épített Csép vára és ennek köszönhette létét Szentgyörgyvára is.⁴ Építésének pontos ideje nehezen meghatározható, legvalószínűbb, hogy 1440 nyarán, őszén kezdtek hozzá és évekig eltartott a vár kiépítése. Ezt a feltevést támasztja alá az a törekvés, mely a Marczaliak részéről Szentgrót várának elfoglalására irányult 1441 tavaszán.⁵

A két ág közös birtoklása idején, - a Vajdafiak részéről Imre és János, míg a Bánfiak részéről György és István - mindkét ág egy-egy várnagyot állított a vár élére. A Vajdafiak várnagya Csapi András, a Bánfiaké pedig Laki Kaczor Dávid és Csapi Máté volt.⁶ A család anyagi helyzete és tagjainak megszakadása folytán azonban az egységes szentgyörgyvári tartomány, még az ötvenes évek közepén bomlásnak indult. Több falvat a várnagyok, így Csapi András vett zálogba, míg Imre halála után a Vajdafiakat egyedül képviselő János, ága rész birtokát, Nádasdi Darabos Lászlónak és Hosszútóti Ambrusnak zálogosította el, akik 1458-ban Sitkei Antalnak adták tovább.⁷ 1459-ben meghalt Marczali János és vele fiágon kihalt a Vajdafiak ága. Rövidesen már a Kanizsai család kezében találjuk a Vajdafiak részét a várban és uradalmában. Kanizsai Miklós és László ugyan többször zálogba adta, mint 1461-ben saját várnagyainak, Keménfalvi Török Ambrusnak és Gébárti Lőrincnek,

majd 1463-ban Unyani Miklós sümegi várnagynak, de mindvégig maguk birtokolták.⁸ A tulajdonjoguk azonban nekik is csak zálog lehetett, miközben a vár másik fele továbbra is a Bánfiak, míg birtokrészeik többsége az egykori várnagy Csapi András kezében volt. Marcali Bánfi István halála után már csak unokaöccse László képviselte a családot. Fia neki sem született ezért 1474. január 7-én a budai káptalan előtt kölcsönös örökösödési szerződést kötött rokonaival Báthory Istvánnal, Lászlóval és Andrással.⁹ Marczali László anyja ugyanis Báthory Katalin volt. A szerződésbe belefoglalták, hogy amennyiben László utód nélkül halna el, birtokai, köztük Szentgyörgyvára avagy Békavára a Báthory családra száll. Ugyanekkor a várban azonban Lotomberki Swampek György is birtokolt, felesége, Marczali Vajdafi János leánya Katalin révén. Swampek Unyani Miklóst szerződtette várnagyául, aki ezt a tisztet 1474-76 között viselte.¹⁰ Swampek Györgytől azonban lázadásért Mátyás király 1479-ben elkobozta Szentgyörgyvárat és az örökösödési szerződés alapján Báthory Istvánnak és Andrásnak adta.¹¹ Ettől fogva már szilárdan a Báthory család tartotta a kezében Szentgyörgyvárat és tartományát, melybe bele tartozott ekkor: Szentgyörgy, Betefalva, Mánd, Szentlászló, Szentmihály, Sénye, Hégenföldre, Hídvég, Szentiván, Magyarád, Kolon és Hosszúfalu. A továbbiakban még 1496-ban Marczali Bánfi István leányának Borbálának a lánya, Hédervári Dorottya adta itteni részeit férjének Drágfi Bertalannak, amit a király is megerősített, de birtoklásukról nincsen adat, a szerződés csak a birtokigényt igyekezte fenntartani.¹²

A Szentgyörgyvár szerepe és jelentősége a XV. századi, és török idők előtti évtizedek Magyarországon elég vegyes képet mutat. Meghatározó pontot csak Zala megye életében játszott. Építése utáni első évtizedben a környék retteget rablótanyája. Csapi András várnagy és katonái rendszeresen fosztogatták a környező birtokokat, főként a Gersei Pethők Tátika, Rezi, és Kemend vártartományait.¹³ A támadások sorát a zalavári várnagyok 1444 augusztusi támadása nyitotta meg, majd az 1444-es várnai csatavesztés, és Ulászló király halála utáni anarchikus időkben valóságos háborúskodás kezdődött.¹⁴ A Marczaliak V. László pártjához tartoztak, a Pethők pedig Ulászló feltétlen hívei voltak. A pártálláson kívül azonban több régi birtokvita is terhelte a két család egymáshoz való viszonyát. Korábban a Pethők kerültek ki győztesen a Tátika vár birtoklásáért folytatott küzdelemből, míg a gazdag szentlászlói tartományt a Marczaliak szerezték meg.¹⁵ Az egyik leg-súlyosabb volt, a Pethő birtokokat, Szántót, Tomajt és Rezit ért támadások közül az 1445 augusztusában Keszthely mezővárosa ellen történt hatalmaskodás. Csapi András vezetésével a szentgyörgyvári familiárisok felforgatták és kifosztották a város templomait, a Pethő család udvarházát és gazdag zsákmánnyal felpakolva távoztak.¹⁶ A támadásból per lett, míg az ellenségeskedés tovább folytatódott. A két fél fegyveres összecsapásai kiterjedtek a

Pethők kemendi uradalmára is. Csapi András válogatás nélkül támadt rá mindenre, jobbágyságot fogatott el hazatérőben a kapornaki, kanizsai és vasvári vásárokról.¹⁷ A szentgyörgyváriak támadásai nem kímélték a többi Ulászló párti főurat sem. A polgárháborúban ligák, szövetségi rendszerek jöttek létre. A Marczaliak a Kanizsaiakkal fogtak össze, majd Csapi András familiárisaival és két szentgyörgyi jobbággyával, Bakónaki Török László kanizsai várnagy seregével egyesülve, Pethő László sógorának, valamint szövetségeseinek, Alsólendvai Bánfi Istvánnak bánfifalvai birtokát pusztították el.¹⁸ 1446-ban és 1447-ben Pálóci László országbíró többször járt Zala megyében közgyűlést tartani, a perek sokasága csak tovább szította a konfliktust. 1446-1447-ben országszerte békekéség kezdet kibontakozni, de Zalában még 1448-ban is voltak összecsapások. Augusztusban Csapi András és Máté várnagyok szentgyörgyi, bőtefalvai és égenföldi jobbággyaikkal ismét a Pethő birtokokra támadtak, kifosztották Keszthelyt, Tomajt és Rezit.¹⁹ A háborúskodás ezzel az utolsó nagy támadással befejeződött, de a kártérítési perek még évekig elhúzódtak. Csapi András még 1455-ig töltötte be a várnagyi posztot, 1453 és 1455 között alispánként is működött.²⁰ Ezt az időszakot azonban inkább már birtokszerzésre használta fel. Zala megye legnagyobb történetírója, Holub József találóan jegyezte meg róla, hogy ő volt a környék uzsorása. Számtalan kölcsönt adott a Marczaliaknak és a Kanizsaiaknak is.²¹ Halálakor az 1460-as években számottevő birtokot hagyott maga után, melynek jelentős része zálogban volt nála.

Swampek György birtoklása és várnagysága idején ismét az innen kiinduló hatalmaskodások miatt félték Szentgyörgyvár nevét, 1475-ben szentgyörgyi és hosszúfalui jobbággyaival Biki Dávid sümegi várnagy Mindszent nevű birtokára támadt, majd 1476-ban Kanizsai Lászlóval került konfliktusba, amiért több Zala megyei faluját zálog címén hatalmasul elfoglalta.²² Elszigeteltségéből és a nyakába szakadt számtalan perből Frigyes német-római császár, Mátyás király legfőbb ellensége pártján kereste a kiutat. 1477 júniusában Mátyás hadat üzent Frigyesnek és a magyar seregek Bécs irányába kezdtek hadműveleteket. Swampek György a császár szolgálatába állt és katonáit befogadta Szentgyörgyvárba, majd tovább hatalmaskodott a környék felett. Mátyás azonban hamar térdre kényszerítette a császárt, aki már decemberben békét kért. Swampek magára maradt és nem sokáig tarthatta magát. 1478 első felében feltehetően Báthory István foglalta el, vagy vette át a várat. Augusztusban már az ő várnaggyát, Mányai Lukácsot találjuk a várban.²³

Mátyás király halálát követően több jelentkező is akadt a magyar trónra. A magyar főurak, köztük Báthory István is a későbbi Ulászló király mellett tette le a voksát. Habsburg Miksa király azonban támogatottság híján fegyverrel akarta megszerezni a trónt. Birodalmi segélyekből és kölcsönökből felszerelt mintegy 18 000 főnyi seregével 1490 októberében megindult Magyar-

ország ellen. A nyugati határszél összes bárója, a Kanizsaiak, Bánfiak és Ellerbachok azonnal Miksa oldalára álltak. Székely Jakab zalai ispán is csatlakozott. Ulászló oldalán, csak Báthory és a Gersei Pethő család tartott ki. Sorban estek el a német hadsereg útjába eső várak, Márványkö, Kemend és Szentgrót, míg Sümeg, Veszprémet Vitéz János püspök adta át. A Sümeg és Tátika között felvonuló haderő előtt végül a Pethők is meghódolni kényszerültek. Október végén, november elején egy hétig Renneknél (ma Csabrendek) táborozó seregnek ellátatlanság miatt Miksa szabad rablást engedélyezett.²⁴ A több ezer zsákmányra éhes német zsoldos első célpontjai között lehetett az ellenpárti Szentgyörgyvár és tartománya. Bár Miksa hadjárata kudarcba fulladt, dunántúli uralmát csak a következő év nyarán sikerült felszámolni a Báthory István, illetve a Pethők vezette Ulászló párti seregeknek.

A Jagelló uralkodók alatt Szentgyörgyvár központi szerepet töltött be, mind Zala megye politikai életében, mind a közigazgatása területén. A Báthoryak 1526-ig szinte állandóan viselték a megye ispáni tisztét, így szentgyörgyvári familiárisaik, várnagyaiak pedig az alispáni méltóságot.

Várnagyok, familiárisok, alispánok: az egykori rablóvezér Csapi András is normális életútra lépett, alispánsága alatt jelentős vagyongyarapodást ért el, melynek anyagi bázisául a korábbi fosztogatások kincsei szolgáltak. Szentgyörgyvár és tartománya élén a várnagy, vagy várnagyok álltak. E tisztre a birtokos Marczaliak, Báthoryak csak feltétlenül megbízható híve kerülhetett. Szerepe nemcsak a vártartomány irányításában volt fontos, hanem a Marczaliak, Kanizsaiak, Báthoryak főispánsága idején, alispánként urukat is helyettesíteniük kellett a megyei közigazgatás és bíráskodás vezetésében. Így lett zalai alispán Csapi Andrásból (1453-1455), Hosszútóti Ambrusból (1454-1456) és Kustányi Lukácsból (1451-1459).²⁵ Ily módon az alispáni és várnagyi tisztség együtt járt. Ennek megfelelően a legtöbb szentgyörgyvári várnagy a köznemesek szintjén jelentősen meggazdagodhatott, sőt ha különösen kedves volt urának, az akár igen magas pozícióba is segíthette. Így lett Gétyei János várnagyból Báthory István nádor, alnádora, vagy Palatics Jánosból Zala megye főispánja (!).²⁶ Az a nemes familiáris, aki uránál a várnagysági pozícióig jutott, komoly bizalomban és ennek megfelelően a hűségét erősítő magas fizetségben részesült. 1458-ban Marczali Bánfi István várnagyának, Korothnai Jánosnak évente 80 arany forintot, 150 köből gabonát, 18 szalonát, 8 vágni való marhát, és 800 köből gabonát fizetett.²⁷ Swampek György, aki saját kezében tudhatta a Vajdafiak egykori részét, birtokosként maga állt a vár élére, és elvállalta Marczali Bánfi László részének várnagyságát is, amiért ő Swampeknek engedte át a vártartomány összes falvának jövedelmét, évi 200 arany forintot, csak a hegyvámokra és a malomjövedelmekre tartott igényt.²⁸ Gyakran előfordult, hogy nem tudták kifizetni a várnagyot, ilyenkor a vártartományban kapott birtokot, mintegy fizetség fejében. 1518-ban

Szentivánon Mihályházi Székely Mihály alvárnagy és alispán birtokol, és kétségtelenül az ő portáját jegyzik fel a dikátorok 1531-ben is.²⁹ A mindenkori várnagy - legtöbbször várnagyok - jogköre a vártartomány életének minden területére kiterjedt. Fegyveres katonaságával rendszeresen jelen volt ura bandériumában, ha az részt vett a király valamelyik hadjáratában. Engedélye és segítsége nélkül azonban sem az egyháznak járó tizedet, sem az állami adókat nem lehetett összeszedni. Katonái szedték be a kilencedet, a hegyvámot, őrizték a vámhelyeket és szedték az átkelési díjat. Rendszeresen ellenőrizte a falvak - Szentgyörgy, Bőtefa, Mánd stb. - választott bíráit, velük szedte be a jobbágyoktól a földesúrnak járó adót. Mivel az udvarbíró szerepkörét is a várnagy töltötte be, ő ítélkezett a jobbágyok vitás ügyeiben, ha kellett akár várbörtönbe is záratta a bűnöst. A várnagyok a már említett katonaság felett is rendelkeztek. A katonának a XV. század közepén általában még egyetlen szegény kisnemesek szegődtek. A várnagy bizalmi embere, első familiárisa gyakran saját rokonságából került ki. Csapi András testvérét Mátét vette maga mellé. Az egyik legjellegzetesebb familiáris család Szentgyörgyvár esetében a Kustányi volt. A család szintén a Pécz nemzetségből származott és közeli rokonságban állt a Marczaliakkal, amelynek mindkét fél tudatában is volt. Birtokaik - Kustány, Kisszöllös, Karmacs, Deveser, Sármellék - félkörben övezték a vártartományt, és részbirtokuk volt Mándon is. Számítalan Kustányival találkozunk az egyszerű familiárisok között, a várnagyságig azonban csak egyikük, Kustányi Lukács vitte, aki alispánként bizonyosan Szentgyörgyvár egyik várnagya is volt. Mivel a Marczaliak birtokközpontja Somogy megyében volt, nemcsak a várnagyok jó része volt somogyi nemes, hanem familiárisok is bőven kerültek ide. A század második felétől jelent meg a vár katonáinak másik rétege, a nem nemes szervitoroké, jobbágyoké. Közéjük azok kerültek, akik földesuruknak jobbágyi terhek helyett katonáskodással szolgáltak. Szerepük a XV. században tisztartóként, azaz gazdasági intézőként volt fontos. Közülük kerültek ki a vártartomány három városában és nagyobb falvaiban ténykedő jobbágyi jogállású officialisok. Szerepük a törökör korszakára jelentősen megváltozott. A várban katonáskodó nemes familiárisok számának csökkenésével, fokozatosan egyre több nem nemes szervitorral találkozunk. Az 1530-as évekre már belőlük került ki a vár őrsége - átlagban 5-8 fő - a várnagy vezetése alatt. Meg kell még említenünk a fegyveresek számát csak esetenként növelő egyszerű jobbágyok esetét. Hatalmaskodások esetén a tejhatalmú várnagy parancsára alkalmanként fegyvert fogott és részt vett a fosztogatásban a falvak népe is. Ilyenkor az egyszerű földművest a várnagy által felajánlott zsákmányrész csábította a büntetetre. Szentgyörgyvár várnagyai: 1445-55 Csapi András, 1445-46 Laki Kaczor Dávid, 1451-59 Kustányi Lukács, 1458 Korotnai János, 1461 Keményfalvi Török Ambrus, Gébárti Kis Lőrinc, 1474-76 Unyomi Miklós, 1476-78 Lotom-

berki Swampek György, 1479-83 Mátyási Bese Lukács, 1480 Kendi Barnabás, 1481-92 Balázsfalvi másként Solyagi Nagy János, 1492-98 Ivánczi László, 1492-1511 Gétyei János, 1493-1509 Uzsa Gáspár, 1510-26 Hosszútóti György, 1531 Mihályházi Székely Mihály, 1545 előtt Palatics János, 1548-1558 Kákonyai Kecskés Pál, 1558-1560 Kovács Péter. Alvárna-gyok: 1514-18 Mihályházi Székely Mihály, 1522 Marjai Benedek, 1548 Vince.

Vártartomány: Szentgyörgyvár azon erődítések közé tartozott melyeket utólag, egy már meglévő birtoktest védelmére építettek. Ezzel a sajátosságával alapvetően különbözött a többi Zala megyei vártól. A tartomány magját a Pécz nemzetség ősi birtokai képezték, mint Szentgyörgy vagy Hosszúfalú. A XV. század elejére már nagyjából együtt volt a Marczaliak kezén Mánd, Kolon, Magyarád, Szentiván, Hídvég és Égenföldre. 1429-ben sikerült megszerezniük a Pethöktől a magvaszakadt Szentlászlói család birtokait, Szentlászlót, Szentmihályt, Orbánosfalvát, Sényét és Nyavaládot.³⁰ Az 1440-41-ben kiépülő vár már ezt a jócskán megnagyobbodott tartományt volt hivatva védelmezni. Utolsó nagy területi gyarapodást, igaz csak átmenetileg, a Kanizsaiak birtoklása idején érte el Szentgyörgyvár, amikor hozzácsatolták a környéken lévő Kanizsai birtokokat. Így találjuk 1461-ben a vártartományban, Kehidát, Kürtöst, Gelsét, Miháldot, Pórszombatot és Istvándot. A tartomány települései közül három, Szentlászló, Kolon és Magyarád mezővárossá fejlődött a XV. században.

A középkori várbirtok szabályos autonóm uralmi övezet, önálló tartomány volt. Szentgyörgyvár, Szigligethez és Hegyesdhez hasonlóan alapvetően különbözött a többi Zala megyei uradalmi központtól. Szentgyörgyvár birtokosa ugyanis nem itt, hanem Somogy megyében rendezett be magának székhelyet. A vár mégsem játszott másodlagos szerepet, hiszen mind a Marczaliaknak, mind a Báthoryaknak Zala megyében Szentgyörgyvár volt az egyetlen erődítményük és így itteni birtokigazgatásuk kizárólagos központjaként funkcionált. A vár és várnagyanak legfontosabb feladata a birtokok védelme és jövedelmeinek biztosítása, annak kezelése, illetve a földesúr számára való összegyűjtése volt. A szentgyörgyvári tartomány legnagyobb jövedelmét, a települések által fizetett járadékok képezték. Ebben legfontosabb szerepet a tartomány mezővárosai játszottak, kiváltságukat általában egy olyan tényezőnek köszönhették, amely miatt a település fejlődése biztosított volt. Ilyenek voltak például a vásártartás, vagy az egy összegben való adózás joga. A vásár komoly jövedelmet jelentett a földesúrnak, az egyösszegű adózás pedig lehetővé tette neki a garantált pénzbeli bevételt, amit semmilyen természeti katasztrófa nem befolyásolt. Jelentős készpénz jövedelmet biztosítottak az átkelőhelyeken szedett vámok. Ebből a szempontból jó helyzetben volt a vár, ugyanis hozzátartozott a legfontosabb zalai átkelőhelyek közül kettő is, a mándi és hídvégi híd. Mindkettő jelentős forgalmat bonyolított, ami az átke-

léskor szedett vám formájában folyt be az urak kaszájába. Ugyancsak pénzbeni jövedelmet jelentettek a malmok, köztük a Mánd határában lévő. A tartomány egyik településén birtokos volt a Kustányi család is, Kustányi Demeternek 1474-ben 4 és fél jobbágyportája volt Mándon.³¹ Birtoklásuk eredetére két lehetséges magyarázat is van. Elképzelhető, hogy még a Pécz nemzetség idejéből származik itteni birtokuk, vagy pedig mint familiárisok vették zálogba, esetleg kapták hűségük fejében a Marczaliaktól.

Szentgyörgyvár a török időkben

A mohácsi csatát követően az ország rendjei két királyt választottak, aminek következtében az országban polgárháborús helyzet alakult ki. A török még csak a küszöbön állt, és még bő egy évtizedet kellett várni, hogy rászánja magát az ország bekebelezésére. 1527-1541 között a Dunántúlon is rendszerek voltak a két fél közti összecsapások. Szentgyörgyvár szerepéről sajnos közvetlen forrásunk nem maradt fenn, de bizonyosra vehetjük, hogy Mohács előtti központi szerepét részben továbbra is megőrizte. Várnagya, Palatics János Zala megye főispánjaként, valamint Semjén Antal kapornaki apát fogadott fiaként és az apátság egyik patrónusaként, jelentős szerepet játszott a kettős királyság idejének zalai közeletében.

Az oszmán terjeszkedés azonban lassan Zala megyét is elérte. Az első közvetlen tapasztalatokat, még a mohácsi csatamezőről szerteszét száguldozó török portyáktól megismerte a megye lakossága, de 1532-ben a szultáni had már Zala megyén keresztül vonult fel a császárváros ellen. A török főszereg Zalavártól délnyugatra, Kanizsán és Kapornakon keresztül vonult célja felé, míg a kísérő csapatok beszáguldozták a fél Dunántúlt, és átkelve Hídvégen elpusztították a zalavári tartományt és bizonyosan súlyos csapást szenvedett Szentgyörgyvár környéke is, ostromra azonban nem került sor.³² A törökök a sikertelen támadást követően kivonultak az országból és a rendek ott folytatták a török ellenes harcot, ahol abbahagyták. A környék legnagyobb hadura Enyingi Török Bálint elfoglalta a Gersei Pethők tátikai és rezi várát, Bakics Pál pedig Csobánc körül vívott harcokat a Gyulafyakkal.³³ 1538-ban Kecseti Márton veszprémi püspök parancsára sümegi katonák szállták meg Tátikát, míg Pethő Péter Egerszeget rombolta le.³⁴ Palatics János szentgyörgyvári helytartó eközben szoros kapcsolatban állt Enyingi Török Bálinttal, aki a kapornaki apátság patrónusaként rendszeresen igénybe vette az apátság javait és katonai erejét a háborúskodáshoz. A háborúskodásnak János király halála és Enyingi Török Bálint fogsága vetett véget. Eközben azonban a török is megkezdte magyarországi terjeszkedését, 1541-ben elesett Buda, de Zala

megye életében csak Fehérvár 1543-as eleste után lett rendszeres vendég a török. A portyák gyakori útvonala Fehérvár felől, Sümeg-Tátika között, illetve Győrök mellett Keszthely irányába vezetett. Az általában 600-700 lovasból álló török rablóhad évente akár többször is végigpusztította Zala megyét. Szentgyörgyvár mégsem a török elleni vitézségével tűntette ki magát, hanem várnagya hatalmaskodásai miatt panaszkodott rá az egész környék. Palatics Jánost 1545-ben még a vár helytartójaként nevezi egy oklevél, de 1548-ban már Kákonyai Kecskés Pál a várnagy.³⁵ Rögtön gyilkossági ügybe is keveredett az emberei miatt, amikor Vince nevű helyettes udvarbíráját (provisor) Szarka János szervitorral Hídvégre küldte, de azok Karos mezővárosba mentek, ahol megölték az óbudai prépostság nagykomári várának kapunállóját, Vincét.³⁶ Prépostsággal való rossz viszonya mellett, az örményesi pálos monostor vikáriusával is meggyúlt a baja 1550 őszén. Kecskés ugyanis várnagysága kezdetén nem adta vissza a kapornaki apát által Palaticsnak adományozott szőlőt. Mivel a szőlőhegyet elődje is csak élethossziglanra kapta, illetve az a pálosok földjén volt, igazság szerint őket illette. Hiába kérték vissza a remeték a hegyet, Kecskés egy ízben még a török rájuk küldésével is megfenyegette a szolgabíróval kiszálló vikáriust. Az ügyben azonban a főkapitány, Nádasdy Tamás is érdekelt volt, mivel a pálos monostor, felesége, Kanizsai Orsolya révén az ő védnöksége alatt állt. Nádasdy familiárisa, Csányi Ákos is közben járt, de nem sok sikerrel.³⁷ Problémái neki is bőven akadtak Kecskéssel. 1554. június 13-án jelentette urának, Nádasdy Tamás nádornak, hogy Kecskés Pál szentgyörgyvári tisztartó fia, György hatalmaskodva magtámadott egy borszállítmányt. Zay Ferenc szolgálai szekereken bort szállítottak Gétyéről, akik közül az egyiket Kecskés György és emberei lekaszbolták. A félholt sebesült még valahogyan elvergődött Csányi várárig, ahol a kapu elé lerogyott és azonnal meghalt, Szerecsen János volt a neve.³⁸ Ez azonban csak egyike volt azoknak a kényszer okozta rablásoknak, amit a katonák megfelelő ellátásának hiánya idézet elő. Kecskés Pál tisztartó a szükséges élelmet kénytelen volt erőszakkal beszerezni őrsege számára. Ez év szeptember 21-én katonáival megszállta a szomszédos Páh falvakat, melyek a sümegi várhoz tartoztak. A jobbágyok betakarított termését és az összeszedett hegyvámot erőszakkal Szentgyörgyvárába vitette be.³⁹ 1555. október 28-án újra Csányi Ákos élt panasszal Kecskés Pálra és embereire, mert azok állandóan az ő jószágát háborgatták. "Most Ketke Pálal egiüt vadnak Zent giergi várába, nem giőzöm mindketőt eltartanom az én kevés józákomból."⁴⁰ 1558-ban a várnagy ismét gyilkossági ügybe keveredett. Csányi Ákos fenyegette meg, hogy a Nádasdy Tamás szolgájának megölésében bűnösöket fogassa meg. Szolgabírákkal üzenté meg neki, hogy maga is gyanúba keveredik, ha nem fogja el a gyilkosokat. Kecskés Pál várnagysága alatt nem sokat tett a török elleni küzdelemért, annál inkább jeleskedett a hatalmaskodásokban. Számta-

lan zavaros ügye közül nem tudjuk melyiknek a hatására, de végül is még 1558-ban elhagyta Szentgyörgyvár várnagyságát. Ura bizalma azonban úgy látszik továbbra is töretlen maradt, mert Szentgyörgyvárról a Báthoryak szomszédos Somogy megyei várába, Marcaliba került várnagynak, itt említi 1559-ben.⁴¹ A Báthoryak türelme és Kecskésbe vetett bizalma a mohácsi csatamezőn véghezvitt hőstettében keresendő. Báthory István nádor Kecskés Pál familiárisa kíséretében menekült el a mohácsi csatából, és mikor lova már nem tudta tovább vinni, Kecskés átadta az övét. Báthory így megmenekült, míg Kecskés Pál török fogságba esett. A nádor nem feledkezett meg élete megmentőjéről és pénzen kiváltotta, majd gazdag javakkal és tisztséggel halmozta el őt.

Kecskés utódja Kovács Péter tisztartó sem maradt el a hatalmaskodásban, és ha kellett rablóknak is védelmet adott. 1560. március 22-én jelentették Nádasdynak, hogy Nagy Sebestyén és Bakos András ismét Páhokon fosztogattak. Feltörték a szőlőhegy pincéit, kifosztották az embereket és feldúlták a falu templomát. Mikor a veszprémi püspök emberei rajtuk akartak ütni Szentgyörgyvárba menekültek be.⁴² A Páhokot kifosztó haramiákat hamarosan elfogták. Mivel a Bakos testvérek rokonságban álltak a szentgyörgyvári várnaggyal, Kovács Péter megpróbálta megmenteni őket a haláltól. A szomszéd várba, Csányba ment, hogy akár váltságot is fizessen Csányi Ákosnak. Még pár keszthelyi katonára is késznek mutatkozott a haramiák melletti hamis-tanúzásra, de Csányi már régóta a gyilkosok elfogását sürgette, így nem lehetett meggyőzni. A szentgyörgyvári várnagy szoros kapcsolatban állt a haramiákkal, sőt egy időre menedéket is adott nekik, holott tiszte alapján neki kellett volna elsőként felelősségre vonni őket, miután az egyik Bakos a Báthoryak koloni jobbágját is megölte pusztán kedvtelésből. Kovács várnagy próbálkozása azonban hiába valónak bizonyult, mert Nádasdy nádor másik befolyásos familiárisa, Orosztonyi Miklós püünkösd körül kivégeztette mindannyiukat.⁴³

A török támadások Veszprém 1552-es elestével még gyakoribbak lettek. A Balaton-felvidéki várak képtelenek voltak a török portyák megállítására. Nádasdy Tamás 1554-ben nádorrá választása alkalmával egy új védelmi vonal tervezetével állt elő, melyben Szentgyörgyvár is helyet kapott az első vonalban, de végül nem lett belőle semmi.⁴⁴ A rendszeres török támadások mellett azonban gyakorta előfordult, hogy a szomszédos végvárak katonasága is a vár körül fosztogatott. 1558. március 17-én Csányi azt írta a nádornak, hogy Szentgyörgyvár felől lövéseket halott, és hogy a komáriak tekeregtek arra.⁴⁵ Jelentősebb fordulat Hegyesd 1561-es török kézre kerülésével történt. A törökök immár a magyar védelmi vonal hátába kerültek. Hegyesd várából még könnyebben és gyorsabban elérhették Zala megye belső régióit. 1561 júniusában a fehérvári Hamza bég, a Páh falvak kivételével parancsot adott

többek közt Szentgyörgy, Mánd, Kőszvényes és Zalavár falvak elpusztítására.⁴⁶ A portyáktól való fenyegetettség Hegyesd 1562-es visszafoglalása után sem enyhült. A kelet-nyugati irányú török támadások előtt végül 1566-ban zárult le részlegesen az út, amikor a magyar seregek visszafoglalták Veszprémet. Sokáig azonban nem tartott a nyugalom, mert alig több mint egy hónappal később viszont elesett a Dél-Dunántúl legfontosabb erődjé, Szigetvár, és vele összeomlott a Somogy megyei védelmi rendszer végvárvonalára. Kiskomár és néhány kisebb Balatonhoz közeli vár megmaradt magyar kézen, de Szentgyörgyvár, Zalavárral és a hídvégi erőddel a délről érkező támadások kapujába került. Az új végvonallal és főkapitányság kiépítése Kanizsa központtal kezdődött meg, melynek élére Tahy Ferencet nevezték ki.⁴⁷ Tahy még 1566 novemberében megsejmelte a rábizott várakat, valószínű, hogy Szentgyörgyváron is járt. A területileg a kanizsai főkapitánysághoz tartozó várba azonban egyelőre mégsem került királyi katonaság; sem az 1577-es, sem az 1582-es jegyzékben nem szerepel fizetett őrség Szentgyörgyváron.⁴⁸

Szentgyörgyvár egyik legfontosabb védelmi funkciója a mándi híd, majd az átkelő biztosítása volt. A török támadások miatt állandó problémát jelentett a védelme. Mivel rendszeresen használták a portyázók is, a folyó menti falvak pusztulása csak idő kérdésének látszott. Mezőlaký Ferenc zalavári apát hiába szölitotta fel a szentgyörgyváriakat, azok semmit sem tettek az átkelő védelmében, ezért 1565 decemberében Mezőlaký leromboltatta a hidat.⁴⁹ Ezzel azonban nem lehetett a révet lezárni, mivel a gázlókon továbbra is rendszeresen átkeltek a törökök. Ezt felismerve 1586 őszén a megye is követelte, hogy a csányi és szentgyörgyvári vár közti kapcsolat miatt helyezzenek egy hajót Mándhoz az átkelés biztosítására.⁵⁰ A hajó építéséhez 1588. március 20-án a tihanyi vár hajóépítő műhelyében kezdtek hozzá. Elkészülte után bizonyosan szolgálatba állt. Az átkelőn persze mindvégig vámot szedtek, de mivel 1586-ban a megye 100 forintos büntetés terhe mellett megtiltotta az utasok átkelését Mándnál, Csányi Bernát Szentgyörgyvár örököseinek nevében tiltakozott, hogy a megye megsértette a mándi átkelőre vonatkozó kiváltságait.⁵¹ A kehidai és mándi átkelők védelmére szolgáló várak közül azonban 1588-ban a törökök elpusztították a kehidait.⁵²

A vár birtoklásában is változások történtek az évszázad végére. Báthory András halála (1566) után, Szentgyörgyvár fiára, II. Györgyre szállt. György birtokát végül Erzsébet nevű lánya örökölte, aki Nádasdy Ferenchez ment feleségül. Nádasdy Ferenc másként a híres Fekete bég 1598-tól haláláig, 1604-ig dunántúli főkapitányként a török elleni harcok rettegett hadvezére volt. Báthory Erzsébet túlélte férjét, de nem túl dicső alakként vonult be a történelembe. A hagyomány csak a Csejte-vári szörnynek nevezte, aki állítólag vérben fürdött.⁵³ Mindez természetesen aligha hihető, mindenesetre a család ki-

haltával véglegesen is a Nádasdyakhoz került a hozománybirtok. Apja halála után Nádasdy Pál örökölte Szentgyörgyvárt.

Mindeközben elméletileg béke volt a török és Habsburg császár között. A gyakorlatban állandóak voltak a kölcsönös rabló hadjáratok, de nagyobb seregek a békeidőszakban nem kezdtek hadműveletekbe. 1593-ban azonban ismét kirobbant a háború, mely 15 évig elhúzódott. Szentgyörgyvár szempontjából a főkapitányság székhelyének, Kanizsa várának 1600 őszén történt el-este hozott gyökeres változásokat. 1601-ben ugyan sikerült visszafoglalni a szintén török kézre került Kiskomár erődjét, de Kanizsa pótlására nem volt lehetőség. A védelmi rendszert immár kisebb végvárok egész láncolatából alakították ki, melyből a későbbiekben a Kanizsa elleni végvidék főkapitánysága szerveződött meg. 1629-ben Topos György volt Szentgyörgyvár kapitánya.⁵⁴ Topos idejében rengeteg támadás érte a várat és a mándi átke-
lőt, a legsúlyosabb már Török István kapitánysága alatt következett be.

1643. július 3-án reggel, a babócsai törökök kapákkal és fejszékkel, a Mándon – nemrégén a törökök és a csavargók ellen - épített váracskára (örházra) támadtak és azt lerombolták. Ezután a sereg nagy része itt maradt, de egy kb. 600-700 fős csapat Szentgyörgyvár alá vonult és “nem csak csata képpen hanem zázlokkal az hidigh jöttenek az vár alá” ostromba kezdett. A több mint egy órás közelharcban a várőrség kerekedett felül. A szentgyörgyváriak három katonát, három gyereket és egy asszonyt vesztek. A törökök több társukat halva, illetve halálos sebbel székereken vitték el. Török István kapitány még aznap jelentette az eseményeket a főkapitánynak és kérte, hogy küldjön őnt és puskaport, mert jóval nagyobb veszteségeket is okozhattak volna a törököknek, ha mindezzel kellően rendelkeznek.⁵⁵ A törökök veresége így is jelentékeny volt, Bessenyei István kiskomári főkapitány július 7-i jelentésében említést tett arról, hogy az ostrom során 70 török katonát vágtak le Szentgyörgyvár alatt.⁵⁶ Valószínűleg ennek hatására, november 24-én Török István 9 pontos beadványt küldött a haditanácsnak, melyben egyebek mellett, megpróbáltatásai és megromlott egészsége miatt kérte a kapitányságból való elbocsátását. Kérését azonban nem teljesítették, mert továbbra is Szentgyörgyváron maradt.⁵⁷

Az állandó török támadások mellett a következő évben a pestis is tizedelte a várak őrségét. 1644. november 21-én Bessenyei István főkapitány jelentette, hogy a zalavári és szentgyörgyvári sereg körében is tombol a járvány.⁵⁸ A pestistől csak nehezen tudott a környék megszabadulni. 1646 márciusában Batthyány Ádám főkapitány a pestis járvány miatt Török Istvánt is kérte, hogy adjon számot az őrség létszámát illetően. A kapitány március 27-én jelentette is, hogy bár sokakat elvitt a döghalál, de a lajstrom szerinti 40 gyalogos megvan, mivel sikerült feltölteni a hiányt.⁵⁹ Június 26-án majdnem oda lett a vár is, amikor az óvatlan kapitányon és őrségén rajtaütöttek a törökök.

Török István fa vágatása végett kiment az erdőre, de alig hogy beért, egy órára rá megjelentek a törökök és “az Var hidjáig seregestül Jövének”. A kint tartózkodó katonák közül tízet vágott le az ellenség.⁶⁰

1649-ben Török Istvánt a Nádasdyval való ellentétei miatt leváltották és át-helyezték Zalavárra kapitánynak. Levelében azt írta, hogy utódja Vasdinnyei Sándor lesz. Vasdinnyei azonban csak alig több mint egy évig látta el kapitányi tiszttét, mert 1651. március 27-én Török már azt írja Batthyánnak, hogy Szentgyörgyvárnak nincsen kapitánya.⁶¹

Vasdinnyei helyére még 1651-ben Acsai János egykori sümegi kapitányt nevezték ki. Török István azonban nem nagyon szívelte Acsait, mert hamar összetűzésbe keveredett vele Szabar falu miatt.⁶² Kapitányságáról nem sok forrás maradt, de azt élete végéig viselte (bár annak ideje hamar eljött). Acsai János szentgyörgyvári kapitány haláláról, annak másnapján 1654. február 17-én Török István zalavári kapitány értesítette Batthyány Ádám főkapitányt. Levelében részletes helyzetképet adott a várban uralkodó állapotokról. A kapitány halálával a katonaság tiszt nélkül maradt, ugyanis Acsain kívül, sem vajdája, sem porkolábjá nem volt a várnak.⁶³ A vár ideiglenes irányításával Batthyány Ádám Török Istvánt bízta meg. Február 27-én az ideiglenes kapitány látogatást tett Szentgyörgyváron, de igen rendetlen állapotokat talált. Parancsa csak addig ért valamit, amíg a várban tartózkodott.⁶⁴ Február 28-i jelentésében a gondok miatt ismét sürgette, hogy a Nádasdy urak küldjenek valakit a vár élére. Időközben már legalább vajdája lett a várnak, de új kapitány kinevezésére továbbra is várni kellett. 1654. július 16-án Török István éppen Szentgyörgyváron tartózkodott, amikor a törökök újra lecsaptak a mándi őrházra, és megölték az egyik várbéli legényt. Másnap Török István Szentgyörgyváron kelt levelében ismét jelentést tett a főkapitánynak a fegyelmetlen szentgyörgyvári seregről és a törökök újabb, aratásra tervezett támadásáról.⁶⁵

1656 február végén a törökök ismét a mándi malom környékét szállták meg. Az őrházzá alakított malom őrsege nem futott el, csak négy zalavári hajdú, akik éppen ott voltak, a török közeledését látva, jobbnak látták arrébb állni. A törökök azonban csak rabolni voltak, így a körülzárt erősséget nem támadták meg.⁶⁶ Július 6-án egy másik török támadás során 9 katona esett fogságba, egynek pedig fejét vették.⁶⁷ 1657. február 19-én Ákosházi Sárkány János jelentette, hogy a portyázó törökök ismét összezsaptak a szentgyörgyváriakkal, és kilencet levágtak közülük. Ez évben a vár birtokosa, Nádasdy Ferenc eltiltotta Zalavár és Keszthely várak katonaságát a szentgyörgyvári tartomány birtokainak, többek közt Mándnak és Bótefalvának használatától.⁶⁸ Ekkor már új kapitánya volt a várnak, a levelét 1655. január 28-án már innen keltező Chernel Mihály személyében.⁶⁹ Ténykedéséről egyelőre szinte semmit sem tudunk, érdemi jelentései csak későbbi zalavári kapitánysága idejé-

ből maradtak. Bizonyos azonban, hogy lelkiismeretes gazdája volt a várnak, ahogy később Zalaváron is pozitívnak értékelhető tevékenységet folytatott. 1664-ben a császári hadak megpróbálkoztak Kanizsa visszafoglalásával, de közben a török főerők Köprülü Ahmed nagyvezír vezetésével átkeltek a Dráván. A több irányból Bécs felé tartó török seregtettek egyike július 13-án körülfárta Kiskomárom várát, melyet másnap Pethő László főkapitány átadott.⁷⁰ Ezt követően a törökök lerombolták Kiskomárt, melyet többé nem építettek újjá. A főerők közben Egerszeget ostromolták és foglalták el, majd augusztus 1-én Szentgotthárd mellett ütköztek meg a császári hadakkal. Az oszmánok teljes vereséget szenvedtek, majd a visszavonuló nagyvezír hadai elpusztították Rezi és Szántó környékét.⁷¹ A hadműveletek közben Szentgyörgyvár, Zalavár és Keszthely a török csapatok hátába kerültek, melyek teljesen elzárták a várakat a külvilágtól. A szerencsének köszönhetően e három várát a török mégsem ostromolta meg, így elkerülték a pusztulást. Kiskomár hiányában, Zalavár és Szentgyörgyvár szerepe ezt követően jelentősen felértékelődött. Nem tudjuk pontosan meddig volt Chernel Mihály Szentgyörgyvár kapitánya, és hogy követte-e 1671 előtt még valaki e posztot, de ebben az évben már Gersei Pethő Lászlót váltotta Zalavár és Hídvég főkapitányi székében. Kapitánysága alatt jelentős változások történtek Szentgyörgyvár birtoklásában. A Nádasdyak ugyanis 1658 körül, 6000 forintért zálogba adták a várát és uradalmát Gersei Pethő László kiskomáromi főkapitánynak.⁷² Nádasdy Ferenc ez alatt a Wesselényi mozgalom egyik vezető tagja volt, és annak leleplezését követően a Habsburg császár elfogatta. A felségárulással megvádolt hazafit a bíróság halálra ítélte, amit 1671. április 30-án Bécsben végrehajtottak. A Pethők tátikai ágából származó László, kinek nagyapja és dédapja is Tátika várnagya volt, fényes karrierje csúcspontján szerezte meg Szentgyörgyvárát. Vázsonykő kapitányaként kezdte, majd Kiskomár, Keszthely és Zalavár főkapitányaként rendkívüli ráterméségéről tett tanúbizonyságot, aminek eredményeként lett főkapitány-helyettes. A híres Thököly családba való beházasodásával a legfelsőbb körökig jutott és felesége Thököly Mária nagyvonalú kölcsöneinek köszönhetően rövid időre, de visszaállította a Gersei Pethők zalai gazdagságát. Egyedül birtokolta a Pethők horvát ágának birtokait Keszthely környékén, zálogban Szentgrót és Szentgyörgyvár várakat, továbbá tartományait.⁷³ Fiú örököse nem lévén, hatalmas vagyona felesége révén, annak második férjéhez, Nádasdy Istvánhoz került, aki Szentgyörgyvár korábbi birtokosának a lefejezett Nádasdy Ferencnek volt a fia.

Amikor 1671-ben Pethő Lászlót kinevezték egerszegi vicegenerálisnak, szentgyörgyvári kapitánya, Chernel Mihály valószínűleg az ő javaslatára Zalavárra került.⁷⁴ Útoda Fáncsi István lett Szentgyörgyvár élén, aki 1673 januárjában már innen címzi levelét.⁷⁵ 1674 augusztusában az elkobzott

Nádasdy birtokokba, Egervárba, Pölöskébe, Szentgyörgyvárba Radonay Mátyás zalavári apátot iktatták be. Szentgyörgyvár esetében azonban aligha lett valami a birtoklásból, mert 1675-ben még Pethő László tartotta kezében a várat és uradalmát, de 1676-ban már Széchenyi György váltotta magához.⁷⁶ 1677-ben I. Lipót császár, mint Nádasdy Ferenc hűtlensége folytán elkobzott birtokot, Széchenyi György érseknek adományozta. Közben a végsőig elmérgesedett a kapitány és a sereg közötti viszony, amelynek végeredményeként Fáncsi István sűrű szitkok közepette elküldte a sereg nagy részét, mondván 15 emberével is megvédelmezi a várat. A katonaság a sértések és Fáncsi eljárása miatt Batthyányi Kristóf főkapitányhoz fordult, aki 1678 szeptemberében vizsgálóbizottságot küldött Szentgyörgyvárra. A Sárkány István kemendi kapitány, Szentbenedeki Tamás szentgróti hadnagy és Ropoly István viceszolgabíró alkotta bizottság 70 főt hallgatott ki arról, hogy mi történt. A katonaság elmondása szerint a kapitány a következőkkel bocsátotta el őket: “bestye Lélek kurafiak aláis út fölis szélre is száz mérföld alszélrül száz mérföld nyitva az kapu, el mehetek a hová akartok, vigyen el az ördögh benetek, tizen ötöd magávalis megh örzi a Várat”. A várból kizavart sereg egy ségesen a kapitány ellen vallott.⁷⁷ A főkapitány döntését nem ismerjük, de hasonló példák akadtak, így bizonyos hogy Fáncsit a becsületsértési ügyben pénzbírságra ítélték.

1681. április 17-i levelében Fáncsi István kapitány is a török támadások miatt panaszkodott Batthyány Kristóf főkapitánynak. A békekötés (1664) óta ugyanis tizenkétszer támadták meg a várat a törökök, alkalmanként kb. 500 fős sereggel, néha kevesebben.⁷⁸

1683-ban a törökök ismét Bécs ostromára indultak. A sereget kísérő tatár csapatok a Balaton-felvidéken vonultak keresztül és nagy pusztítást vittek végbe Keszthely, Sümeg és Tapolca körzetében is. Portyázóik Szentgyörgyvárig is elértek, ahol több katonát, köztük Tik Lőrincet is megölték, de ostromra nem került sor.⁷⁹ Bécs alatt a törökök súlyos vereséget szenvedtek az egyesült keresztény hadaktól. Ezt követően kezdetét vette a felszabadító háború. Zala megye szempontjából Kanizsa visszafoglalása volt a kulcskérdés. A császári csapatok az ostrom helyett, a kisebb veszteségek érdekében a körülfárás és kiéheztetés mellett döntöttek. Ezzel gyakorlatilag halálra ítélték Kanizsa környékét. A császáriak mindent felperzselték a vár körül, hogy a kitörő törökök semmilyen utánpótláshoz ne juthassanak hozzá.

1687 augusztusában gróf Esterházy Gáspárt nevezték ki Zalavár és Szentgyörgyvár kapitányává.⁸⁰ Mindkét erőd esetében ő volt az utolsó kapitány. Zalavár és Szentgyörgyvár őrsege a felszabadító háborúban több Somogy megyei hadműveletben is részt vett. Esterházy érdemi ténykedése Kanizsa 1690-ben történt visszafoglalását követően véget ért. 1691-ben még kapitányként említik, de hogy gyakorlatban mikor bomlott fel Szentgyörgyváron

a katonai szervezett, nem tudjuk.⁸¹ Kanizsa visszafoglalását követően a harcok már innen messze, a délvidéken folytatódtak. A vár és őrségének fenntartása hadászati célokból teljesen feleslegessé vált. Az egykori sereg természetesen továbbra is helyben maradt. Egy ideig még a várban is laktak, de pénz híján nem volt miből karbantartani az állandó javításra szoruló falakat. A vár állagának romlásával az egykori katonaság is elhagyta. Erre 1696 és 1700 között került sor, mert ez utóbbi évben már üres volt a vár. Hivatalosan I. Lipót 1701-ben számolta fel a végvári rendszert, de Szentgyörgyvár ekkorra már biztosan nem funkcionált. Az egykori vár gyors pusztulásnak indult, a XVIII. század közepére már csak egy fala állt.⁸² Anyagát valószínűleg az egykori katonaság és a betelepülők saját házaik felépítéséhez elhordták.

A vár igazi ura, legfőbb parancsnoka a birtokos Nádasdy Pál, majd Nádasdy Ferenc, és Széchenyi György püspök volt. A vár őrségét a XVII. század eleje óta ugyan a király fizette, de a kapitánynak mindig a birtokosok által javasolt személyt nevezte ki az uralkodó. 1600-1619 között fokozatosan kiépülő és szervezetileg kialakuló Kanizsa elleni főkapitányság alá tartozott a vár mindenkori kapitánya. 1619-ig a végvidék irányításában nagy szerepe volt a dunántúli főkapitányoknak, köztük Nádasdy Pálnak, aki 1622-1633 között töltötte be ezt a posztot, 1627-33 között már, mint a Kanizsával szembeni végek főkapitánya.⁸³ 1633-tól végig a török időkben a Batthyány család tagjai töltötték be e tiszteket.

A végvidék napi problémáival az Egerszegen székelő vicegenerális, avagy főkapitány-helyettes foglalkozott. A vár kapitányait sosem nevezték főkapitánynak, mint Keszthely és Kiskomár esetében, és a várőrség szervezeti felépítése is sokban különbözött a nagyobb végeketől. A kapitányi kinevezés körül sem ment mindig minden rendben. Normális esetben a vár élén egy a császár által kinevezett kapitány állt, akit a végvidék főkapitányának megbízottja iktatott be a hivatalába, de előfordult, mint Acsai János esetében, hogy hirtelen üresedett meg a poszt. 1654 februárjában Batthyány Ádám főkapitány saját hatáskörében Török Istvánt kérte fel a vár felügyeletére, de kapitányi kinevezést nem kapott, és csak addig volt ideiglenesen a vár parancsnoka, míg Nádasdy nem talált megfelelő személyt. Ezért ő ebben az időszakban nem nevezhető kapitánynak.

A várkapitány helyettese Szentgyörgyvár esetében a vár vajdája volt, de ő sem rendelkezett vicekapitányi kinevezéssel. Több vajdát is ismerünk név szerint, de legtöbbször Kálmán Imre névvel találkozhatunk Török és Acsai kapitánysága alatt. Gyakran azonban vajdája sem volt a várnak, bár az őrséglétszám indokolta volna azt. Kálmán Imre zászlótartóként kezdte, és ilyen minőségében úgy is említik, mint aki az éppen távol levő kapitány helyett parancsol a várban. A tisztikar hiánya azzal a veszéllyel is fenyegetett, hogy adott helyzetben a várőrség a teljes felbomlás szélére sodródik. 1678-ban se-

regbírával is találkozunk, de vajdával ekkor sem, holott 70 szentgyörgyvári katona tett vallomást.

A vitézljő rend több rétegből tevődött össze. Az 1550-60-as években még egyszerű jobbágyságok szolgáltak a várban, akiket forrásaink servitoroknak neveznek. A vár XV. századi eredetű szervezeti formájának felbomlásával párhuzamosan megjelent a fizetett őrség, melynek többségét továbbra is a korábban jobbágysági sorból kiemelkedett katonacsaládok adták, ugyanakkor számtalan földönfutóvá vált, egytelkes nemes is a várban keresett menedéket és beállt katonának. A XVII. századból egységes vitézljő rendről szólnak forrásaink, de bizonyos hogy a királyi zsoldon tartott katonák között a földesúr által állított szervitorok is voltak. Haramiákkal egyetlen esetben találkozunk 1560-ban, amikor néhányan közülük Szentgyörgyváron lettek menedéket, de biztos hogy nem álltak szolgálatba Báthorynál. Az egykori vitézljő rend nagyrészt helyben maradt és még a Rákóczi szabadságharc alatt is Szentgyörgyváron lakott, sőt a harcok elől menekülő lakosságból sokan a török időkhöz hasonlóan ismét a már védművekkel nem rendelkező várban kerestek menedéket. A béke beköszöntével azonban az egykori katonacsaládok szétszéledtek és többségükben a környező településeken telepedtek le. A Tik család Alsópáhokon, a Csepeliek részben Reziben, de sok család került Felsőpáhokra, Keszthelyre, Sármellékre és még jó néhány más településre. 1711-ben még 20-25 szabados, egykori katonacsalád élt helyben. Bár a megyei összeírás csak 13 családfőt említ, azonban az összeírás a pestis járványt követően készült, melynek 50 % felett volt a halálozási rátája. Ennek megfelelően 1725-ben 25 egykori zsoldost és 14 szabadost írtak össze.⁸⁴

A várőrség létszámára vonatkozóan a XVI. század második feléből nincsenek adataink. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha 30-40 főre becsüljük a várban tartott katonaság létszámát. Sokkal kedvezőbb a helyzet a XVII. században, mikor pontos összeírások, zsoldjegyzékek készültek és egy esetben a kapitány jelentése is megerősíti az azokban foglalt adatokat. 1630 táján 6 lovas és 40 gyalogos, 1638 januárjában 40, decemberében pedig 47 fő, 1641-ben 5 lovas és 25 gyalogos vett részt egy portyán, a várban kb. 15-en maradhattak, 1650 körül 10 lovas és 40 gyalogos, 1678-ban 70 fő, 1690-ben 47 fő és 1696-ban 36 zsoldos volt az őrség száma.⁸⁵ A viszonylag állandó 40 fő körüli létszám ellenére, mégis nagy volt a mozgás a seregben. Az állandó török támadások miatt a várőrség létszámához mérten nagyon magas a volt veszteség. A törökök által megölt vagy elhurcolt katonák száma az 1630-40-50-es években, esztendőként 8-10 fő körül mozgott. Ehhez hozzászámolva az őrségből önként távozókat, évente akár a katonaság egyharmada is kicserélődött. Ennek okaként elsősorban a mándi átkelő védelme miatt a várra nehezedő terhet tekinthetjük.

A török portyázók Zalavárt sokszor megkerülve Szentgyörgyvár mellett

mentek rabolni, amiről számtalan Mánd és Szentgyörgyvár elleni támadásról szóló forrás tanúskodik. A fogságba esett katonák egyetlen esélye az volt, hogy a hozzátartozók, vagy a bajtársak összeadják a török által megszabott váltságdíjat. Nemes Györgyöt gabonahordás közben ejtették fogságba, és csak 120 forint lefizetése árán szabadulhatott Kanizsáról. A pénzt az őrség két tagja, Lázár Mihály és Gergely adták össze. Cserébe szabadulásakor Nemes György szőlőjét és földjét kötötte le nekik.⁸⁶

A vár felszereltségéről, tüzszerszámairól és azok állapotáról Török István 1643-as Haditanácshoz intézett beadványából értesülünk. Eszerint a várban 18 elavult régi szakállas puska volt, többnyire azok is rosszak. A végvárak közti kommunikálásra egy kicsit szakadozott hírlövő mozsár szolgált, aminek alig hallatszott el a hangja Zalavárra, Keszthelyre és Szentgrótra. Ólom és puskapor nem volt. Török István kérte, hogy a puskákat vigyék Bécsbe megjavíttatni, vagy adjanak pénzt neki, és ő megcsináltatja. Egy jobb mozsárra és egy fél fontos sebes tarackra is szükség volt. A vár építéséről és karbantartásáról helyben gondoskodtak ekkor, mert a mándi molnár mesterember volt, ő csinálta meg Kiskomár erődjének kapuját és az ottani fából készült szentegyházat is.⁸⁷

Szentgyörgyvár jelentőségéről ezidáig általában mindig az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a török kori vár nem nevezhető jelentősnek, szerepe másodlagos volt. Ezzel szemben, ha a Kanizsa elleni végek rendszerét alaposan szemügyre vesszük, egy lényegében decentralizált, az egyes feladatokat egymás közt megosztó várláncolatot látunk. A többségében kis létszámú őrséggel ellátott és gyengén megerősített palánkvárak, csak együttműködve, közösen fellépve állhatták sikeresen útját a kanizsai töröknek.

Ezt figyelembe véve a kialakult erődláncolat valamelyik tagjának kiesése is komolyan veszélyeztette a védelem alapjait. A közös hírközlés és a csapatösszevonások biztosították, hogy a végházak egymást kiegészítve funkcionáljanak. Szentgyörgyvár ebben a rendszerben nélkülözhetetlen szerepet töltött be, hiszen Kehida, majd Csány várának pusztulása után egyedül védelmezte a mándi és kehidai átkelőket. Mivel a végvárvonal egyik legalapvetőbb feladata a török csapatok betöréseinek megakadályozása volt, a vár kulcspozíciójához kétség sem fér. Szentgyörgyvár - Kiskomár, Zalavár, Karpornak és Pölöske mellett - a frontvonalban helyezkedett el. A Kiskomáromot és Zalavárt könnyedén megkerülő törökök ugyanis elsőként itt akadtak fenn a védvonalon.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a vár jelentős szerepet töltött be a mindennapi védelemben, ezért jelentőségének mércéjeként nem a vár vagy őrségének nagyságát kell alapul vennünk, hanem azt hogy szerepének mennyire tudott megfelelni. A sorozatos török támadások és a magas veszteségek mind azt bizonyítják, hogy szerepkörét többnyire sikeresen betöltötte.

Irodalom:

Békeffy Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907.

Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I.

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Bp. 1996.

Füßy Tamás: A zalavári apátság története. Bp. 1902.

Holub József: Zala megye története a középkorban I. Pécs, 1929.

Holub József: Zala megye története a középkorban II. Községek története (kézirat)

Müller Róbert: Keszthely története a középkorban. In.: Keszthely története I. Keszthely 2000. 70-83.

500 magyar levél a XVI. századból Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562 I-II. kötet. Kiadja: Öze Sándor Bp. 1996.

Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598. Győr 1999.

Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. In.: Történelmi Szemle 1997. 257-288.

Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok 1990.

Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In.: Nagykanizsa. Városi monográfia I. köt. Nagykanizsa 1994. 215-424.

Veres D. Csaba: Várak a Balaton körül. Bp. 1996.

Zalai vármegye története. Oklevéltár II. Bp. 1890. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula.

Felhasznált források:

Zala Megyei Levéltár: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltára; Diplomatikai lt.; Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1655 utáni

Magyar Országos Levéltár: Q szekció: Magyar Kamara Archivuma Neoregistrata acta, Festetics cs. lt., Batthyány cs. lt. Unyomiana, Heimiana; P szekció: P235 a Gersei Pethő család lt. 3. cs.; E 185 Magyar Kamara Archivuma Nádasdy Missiles.; P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles.; P 623 Széchenyi cs. lt. külön rendezett Nádasdy és Pethő iratok; P 1313 Batthyány cs. lt. 252 cs.

Jegyzetek:

1. Magyar Országos Levéltár: DL. 92981., továbbiakban MOL.: DL.
2. A Marcali család 1403-1404-ben, illetve 1429-1430-ban birtokolta zálogként Tátika várát, de végleges adományt nem tudott szerezni rá. Veszprémi Érseki Levéltár: A veszprémi káptalan házi lt. Ep. Tátika nr. 15., MOL.: DF. 262156.
3. Zala vármegye története. Oklevéltár II. Bp. 1890. Szerk. Nagy Imre, Vég hely Dezső, Nagy Gyula. 504.o., továbbiakban Z.O. II., MOL.: DL. 93089.
4. MOL.: DL. 92936.
5. MOL.: DL. 102487.
6. Csapi András: MOL.: DL. 92981., 14915.; Laki Kaczor György MOL.: DL. 92996., 93023.; Csapi Máté: MOL.: DL. 93068.,
Z.O. II. 573.
8. MOL.: DL. 15624.; 15899.
9. MOL.: DL. 88550., DL. 17584.
10. Zala Megyei Levéltár: Holub József hagyatéka. Zalai regeszták. Évrendezve. Az oklevél eredetije a Hg. Batthyány cs. lt. Unyomiana 141.-ben volt, de a II. világháborúban megsemmisült. Egyedüli fennmaradási formája Holub József regesztája.
11. MOL.: DL. 11180.
12. Holub József: Zala megye története a középkorban III. Községek története. Pécs 1933. 720.o.
13. Tomaj elleni támadás: MOL.: DL. 93035., Szántó elleni támadás: MOL.: DL. 93036.
14. Z. O. II. 523.o.
15. A Pethők 1435-ben szerezték meg Tátikát: Veszprémi Érseki Levéltár: Veszprémi káptalan házi levéltára Ep. Tátika nr. 19.
16. Z. O. II. 527.o.
17. MOL.: DL. 93058.
18. MOL.: DL. 14106.
19. Z. O. II. 542.o.
20. MOL.: DL. 93226.
21. MOL.: DL. 49399., MOL.: DL. 49405.
22. MOL.: DL. 103776.
23. Holub József: Zala megye története a középkorban III. Községek története. Pécs 1933. 758.o.
24. E. Kovács Péter: Miksa magyarországi hadjárata. In.: Történelmi Szemle 1995. I.
25. Hosszútóti Ambrus: MOL.: DL. 93252., Kustányi Lukács: MOL.: DL. 9711.
26. Holub József: Zala megye története a középkorban I. Pécs 1929. 444.o.; Zala megye archontológiája 1138-2000. Szerk. Molnár András. 246.o.

27. MOL.: DL. 102539.
28. Holub József: Zala megye története a középkorban I. Pécs 1929. 142.o.
29. Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991. 122.o.
30. MOL.: DL. 92771.
31. MOL.: DL. 17628.
32. E 185 MKA. Nádasdy cs. lt. Missiles Kürtösy János levele Nádasdy Tamáshoz 1532.
33. Zala megyei Levéltár: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi lt. nr. 2013.; E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Missiles Pethő Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz 1532.
34. Zala megyei Levéltár: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi lt. nr. 222.; Zala megyei Levéltár: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi lt. nr. 516.
35. Zala megyei Levéltár: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi lt. nr. 286.
36. Vándor László: Zalakaros és környékének története az ősidőktől a török kor végéig. In. Zalakaros szerk. Halász Imre. Zalakaros 2000. 89.o.
37. 500 magyar levél a XVI. századból Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562 I-II. kötet. Kiadja: Öze Sándor Bp. 1996. I. 8.
38. 500 magyar levél a XVI. századból Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562 I-II. kötet. Kiadja: Öze Sándor Bp. 1996. I. 33.
39. Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok 1990. 68. o.
40. 500 magyar levél a XVI. századból Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562 I-II. kötet. Kiadja: Öze Sándor Bp. 1996. I. 85.
41. 500 magyar levél a XVI. századból Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562 I-II. kötet. Kiadja: Öze Sándor Bp. 1996. II. 272.
42. Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok 1990. 68-69. o.
43. 500 magyar levél a XVI. századból Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562 I-II. kötet. Kiadja: Öze Sándor Bp. 1996. II. 365.
44. Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598. Győr 1999. 114-119.o.
45. 500 magyar levél a XVI. századból Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562 I-II. kötet. Kiadja: Öze Sándor Bp. 1996. II. 245.
46. MKA. E 185. Nádasdy cs. lt. Missiles Mezölaky Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz.
47. Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598. Győr 1999. 134.o.

48. Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598. Győr 174.o.
49. Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991. 91.o.
50. Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I. 145.reg.
51. Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I. 146.reg.
52. Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén 16-17. Században. Bp. 1999. 80.o.
53. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I-XII. köt Pest. 1857-1868. Címző szerint: ecsedi és somlyói Báthory család.
54. Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I. Zalaegerszeg 1996. 1240. reg.; MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49349. 1639. január 28.
55. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49711.
56. Veres D. Csaba: Várak a Balaton körül. Bp. 1996. 164-165.o.
57. MOL.: P 1313 Batthyány cs. lt. 252. cs. 637-638. Memoriales 1643. november 24.
58. Veres D. Csaba: Várak a Balaton körül. Bp. 1996. 165.o.
59. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49725.
60. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49726.
61. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49752.
62. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49752-49753.
63. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49776.
64. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49777.
65. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49780.
66. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49783.
67. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 49798.
68. Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok 1990. 76.o. MOL.: P 235. Gersei Pethő cs. lt. Zaladiensis 2.cs.
69. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 9147.
70. Veres D. Csaba: Várak a Balaton körül. Bp. 1996. 180.o.
71. Veres D. Csaba: Várak a Balaton körül. Bp. 1996. 181.o.
72. MOL.: P 235 Gersei Pethő cs. lt. Zaladiensis 3.cs. nr. 554.; 1658-ban Pethő László egyik levelében megemlíti a szentgyörgyvári birtokait.
73. MOL.: P 235 Gersei Pethő cs. lt. Zaladiensis 3.cs. nr. 554.
74. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. In.: TSz 39. (1997) 2. sz. 257-288.o.
75. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles 13357.
76. Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke.

- Bp. 1991.118.o.
77. MOL.: P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles nr. 13359.
  78. Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok 1990. 81.o.
  79. Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok 1990. 82.o.
  80. Veres D. Csaba: Várak a Balaton körül. Bp. 1996. 187.o.
  81. Veres D. Csaba: Várak a Balaton körül. Bp. 1996. 185-186.o.
  82. Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991. 119.o.
  83. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. In.: TSz 39. (1997) 2. sz. 257-288.o.
  84. Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991. 120.o.
  85. MOL.: P 1313 Batthyány cs. lt. 252. cs katonai iratok.
  86. Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok 1990. 81.o.
  87. MOL.: P 1313 Batthyány cs. lt. 252. cs katonai iratok. 637-638.

Szentgyörgyvár története 1676-1849-ig

A Széchényiek mint a község földesurai

A Nádasdy család eladósodása folytán kényszerült rá, hogy zalai birtokai egy részét zálogban átengedje Széchényi György kalocsai érseknek. Így jutottak a Szentgyörgyvár-központú uradalom tartozékai is 1651-ben felerészben a Széchényiek, felerészben pedig a Gersei Pethők kezére. Gróf Nádasdy Ferencet, miután 1670-ben részt vett a Habsburg-ellenes Wesselényi-összeesküvésben, halálra ítélték és kivégezték, birtokai pedig a kincstárra szálltak. A Széchényi család 1677-ben, 33 300 Ft-ért a kincstártól vásárolta meg az egervári, a pölöskei és a szentgyörgyvári uradalmakat. Az uralkodó, I. Lipót hivatalosan az érsek és testvére, Széchényi Lőrinc, valamint utóbbi gyermekei részére tette az adományt.¹ A szentgyörgyvári uradalomhoz ebben az időben nemcsak a közvetlen környékbeli falvak (Betefa, Zalaszentlászló, Sénye, Magyaród) és puszták (Égenföld, Hidvég, Mánd, Kolon) tartoztak, hanem Somogy megyei települések is. Ezek többsége 1677-ben lakott volt: Segesd, Tótszentgyörgy, Kálmánca, Homokszentgyörgy, Marcali, Lábod, Csokonya, Györgyös, Kútffő, Tarnócza, Barcs, Darány, Zákány, Gyékényes, Bolyhó, Heresnye, Komlósd, Péterhida, Köröshegy, Látrány, Jut, Somogyvár, Maros, Gyugy és Gadány. Nem találtak népességet a következő településeken: Taski, Szentivány, Bize, Tótbarbacz, Szemes, Vámház, Aranyos, Szentes, Telekes, Váralja és Baráti.²

Szentgyörgyvár birtokközponti helyzete a tulajdonosváltás idején is fennmaradt, s az erősítés a lakosságnak védelmet nyújtott. A leteleplülő katonák a török veszély elmúltával gazdálkodóvá váltak, szabados jogállásuként, de egyelőre elkerülték a kötött jobbági állapotot. Széchényi érsek és birtoklásban kijelölt utóda: unokaöccse, ifj. Széchényi György 1679-ben szerződést kötöttek a befolyó jövedelmek elosztásáról. Ebben külön kiemelték a kocsmáltatás hasznát, ami arra utal, hogy a folyamatos gondozást igénylő szőlőműveléssel már zavartalanul foglalkozhattak ezidőtájt. Még a nagyobb károkat szenvedett, lakosságában jobban megfogyatkozott somogyi birtokokról is származott annyi pénzbeli és természetbeli jövedelem, amennyiről érdemes volt rendelkezni.³ Miután Kanizsát sikerült 1690-ben végleg visszafoglalni a törököktől, a betelepítésnek sem volt akadály. Az új telepések kedvező feltételekkel a földesúrtól kapták megszállólevelüket. Ifj. Széchényi György 1690-ben a Magyaródra újonnan érkezettekkel kötött megállapodást: öt évi szabad,

adózástól mentes gazdálkodási lehetőséget kínált nekik, a falu határának művelésbe vételével, teljesen az új közösség gondjaira bízva azt.⁴ Ifj. Széchényi György (1656-1732) részt vett a törökellenes felszabadító harcokban, majd miután a családi vagyon a három zalai uradalommal bővült, Egervárra költözött. A kastély és a templom újjáépítésén kívül az ingó vagyonra és a többi birtokon folyó gazdálkodásra is figyelmet fordított.

A Rákóczi-szabadságharc fő eseményei az ország más részein zajlottak. 1704 első felében Károlyi Sándor kuruc tábornok kétszer vezetett hadjáratot a Dunántúlra, s helyi kezdeményezések nyomán csatlakoztak a csapatok a felkelőkhöz. Keszthelyen és környékén az egykori végváriakat Bakacs Lukács kapitány hívta fegyverbe.⁵ 1705-ben, Károlyi újabb offenzívája után Heister osztrák tábornok serege vitt véghez pusztítást Szentgyörgyváron és környékén. Az uradalom javaiban több ezer fős, a császárhoz hű szerb katonaság tett kárt.⁶ Még ugyanebben az évben Bottyán János tábornok vette át a dunántúli hadak vezetését, s ezidőtől a kuruc fennhatóság érvényesült e területen. A termelőmunka, az újraterelítés látta ennek kárát. Ráadásul a közeli Keszthely vára az egyik fontos élelmiszer és hadianyag-lerakatnak adott helyet. Bottyán János 1707-ben főhadiszállását is itt rendezte be. Az 1709-1710-es időszakban a császáriak már tartósan viaszorították a Dunántúlon a kurucokat, néhány betörés azonban nyugtalanságot keltett. A Kis-Balaton vidéke sem volt biztonságban, a magyaródi révészek ekkoriban költöztek át a Zala túlsópartjáról a zalavári határba.⁷ Szentgyörgyvár lakossága a még álló várfalak közé menekült be. A pusztítások betetőzéseként elért ide a pestisjárvány is; amely 1711-ben Szentgyörgyváron 21 áldozatot követelt.⁸

Újra kellett kezdeni a birtokrendezést és -fejlesztést. Ifj. Széchényi György - aki megszerezte 1697-ben a grófi címet - örökébe fia, Zsigmond (1681-1737) lépett. Ő a bécsi és itáliai tanulmányai végeztével már a Sopron, Vas, Zala, Somogy megyékre kiterjedő birtokok irányítását, a gazdálkodást tekintette fő feladatának. Rendszeresen Egerváron lakott, és sikerült a háborús időszak után folytatni az építőmunkát, háttérben a megtelepült, növekvő számú jobbagysággal.⁹ Zala megye legtekintélyesebb birtokosai közé emelkedett; az 1738-as nemesi összeírás a 12. helyen rangsorolja, s ezt címe is jelzi: „Illustrissimus Dominus Comes Sigismundus Szécsényi” azaz „méltóságos gróf Széchényi Zsigmond”.¹⁰

Zsigmond négy fia, Ignác, Antal, László és ifjabb Zsigmond 1741-ben felosztották egymás között a vagyont. Nemcsak az ingatlanokat, az egyes uradalmakat, hanem az összes befolyó jövedelmet: termést, meglévő jószágállományt, szőlőket is negyedelték. A szentgyörgyvári uradalom Somogy megyei falvai Antalhoz és Lászlóhoz kerültek, maga Szentgyörgyvár pedig Zsigmondhoz; Sényével, Szentlászlóval, Betefa területével, Mánddal, Égenfölddel, Kolonnal és Hídvéggel együtt.¹¹ Széchényi II. Zsigmond (1720-1769) if-

júsága háborús időszakra esett. Az 1740-es években fivéreivel együtt harcolt a Mária Terézia trónralépte után kitört osztrák örökösödési háborúban. 1748-ban, miután megsebesült, leszerelt, és hazatérve őrá is vártak a családi birtokok. Székhelye a Sopron megyei Széplakon volt, de évente végigjárta zalai birtokait; nemcsak Szentgyörgyvárt, hanem a rá eső egervári és pölöskei részeket is. Apja munkája után ő már a földesúri jövedelem növelésére törekedett, melyekkel a további befektetéseket, beruházásokat akarta megalapozni.¹² Bátyja, Ignác, aki Egerváron élt, időnként szintén ellenőrizte a szentgyörgyvári tisztviselők munkáját, átnézte a számadásokat, ám a birtokkezelésben kevésbé volt sikeres.¹³ Eladósodott, és saját részét 1762-ben átengedte testvéreinek (melyet végül Zsigmond fiai örökölték).¹⁴ Széchényi II. Zsigmond a bátyjától átvett birtokokkal vagyonosabban, a szántói járás nemesi listáján 1769-ben a 6. helyre került.¹⁵ Megyei viszonylatban, már korábban is, a 14. helyen található.¹⁶

Széchényi Ferenc (1754-1820), Zsigmond ötödik gyermeke bécsi és pesti jogi tanulmányai után állami hivatalokat vállalt. /11. kép/ Kőszegi táblabíráskodás után a legmagasabb pozíciókig jutott: horvát báni helytartó, majd II. József híveként a felvilágosult nemesi mozgalom egyik vezető alakja lett. 1785-86-ban négy dél-dunántúli megye királyi biztosa, majd lemondott, de politikai pályafutásán továbbra is a reformtörekvések szószólója maradt. Pozíciója már megengedte, hogy többéves külföldi utazást tegyen, így a „szomszédos” Csehországon, Szászországon kívül Belgiumot, Angliát, Skóciát is bejárta. Érdemeket szerzett művészet és tudománypártolásával: gyűjteményét az államnak adományozta, s ezzel megalapította a Magyar Nemzeti Múzeumot és a ma róla elnevezett Országos Széchényi Könyvtárat.

Széchényi az 1770-es évek közepétől foglalkozott a zalai uradalmak irányításával, melyek bátyja, József halálával az ő kezébe jutottak. Nagypapához hasonlóan darabolta szét a birtokokat: a somogyi részeket végleg leválasztotta, központjaivá Csokonyát és Marcalit téve. Szentgyörgyvár mint uradalmi központ alá az említett hét falu illetve puszta tartozott ezután.¹⁷ Amikor fiai között 1813-ban ezt is megosztotta, Széchényi Istváné lett maga Szentgyörgyvár, tartozékként már csak Mánddal, Szentlászlóval és Sényével.¹⁸ Ő apja halála után jutott a pölöskei uradalomhoz, s ez jelentősen kiegészítette a szentgyörgyvári részeket illetve a belőlük származó jövedelmeket.

Gróf Széchényi István /12. kép/ országos, közeleti teendői közepette nem tartózkodott sokat a zalai birtokokon, ezek az alkalmak is mind az 1820-as évekre estek. Naplójában megörökítette a látogatásokat: 1821. november 26-án tartott szemlét Szentgyörgyváron, unokatestvére, Festetics László társaságában. A rákövetkező napokat Keszthelyen töltötte.¹⁹ 1823. április végén-május elején a csokonyai birtokközpontot és Somogyban élő rokonságát kereste fel. „Gazdaságom elhanyagolt és egészen elmaradott” - írja, de nem ta-

lált jobb állapotokat 1828-ban Pölöskén sem: „...csupa erdő, mocsár, unalmas, tudatlan, de annál pöffeszkedőbb szomszédok...”²⁰ Ugyanebben az évben látogatta meg Deák Antalt, Deák Ferenc testvérbátyját Kehidán.²¹ A birtokok nem termelnek veszteséget, távollétében az uradalmi tisztviselők ellátják feladataikat, de Széchenyi számára nagyon távolinak tűnt ebben a közegben a modernizálás. Adósságai fejében a csokonyai birtokot volt kénytelen átengedni testvérenek.²² A reformkor zalai liberálisai nem tartott kapcsolatot, csak a „fontolva haladó” Hertelendy Károly egykori megyei alispánnal, aki részt vett az 1832-36-os és az 1839-40-es országgyűléseken. Széchenyi István mégis Zalát tette ismertebbé, amikor Hertelendyvel együtt felkarolta a balatoni gőzhajózás ügyét, s pártfogásának nagyban köszönhető, hogy 1846-ban vízrebocsátották a Kisfaludy gőzöst.²³

A falu és környezete

A Zala-völgyet határoló É-D-i irányú dombvonulatok löszös talaja, a kiegyenlített éghajlat, az árvizektől védett oldalak kedvező feltételeket kínáltak a letelepedéshez. A törökkor után itt továbbélő falvak az országút mentén sorakoztak, határukhoz a szántón, a szőlőhegyen, a kerteken, az erdőkön kívül a nagy kiterjedésű berek és mocsárvilág is hozzátartozott. A természeti adottságok csekély iparnak kedveztek: a Zalán örlő vízimalmok, a környékbeli agyaglelőhelyekre alapozott téglavetők és az erdők hamuzsírőzői adtak munkát a környékbelieknek.

A korabeli leírások a XVIII. század végétől Szentgyörgyvár erősítéséről már nem szólnak, viszont többször mezővárosnak nevezik a települést. A rang alapja a múltbeli kiváltságos helyzet, az egykori katonák szabados állapota volt. Uradalmi központként kiemelkedhetett volna szomszédai közül, mégis, a jobbágyfalu kategóriánál nem jutott magasabbra a későbbiekben sem. Vársártartási jogáról, ami az újkori mezővárosok egyik kiváltsága, nem tudunk. Korabinszky János földrajzi-történelmi lexikona 1786-ban csupán a legközelebbi nevezetes helytől, Zalavártól való távolságát adja meg, ez pedig 3/4 régi magyar mérföld.²⁴ Lakói a Széchenyiek jobbágysai, katolikus vallásúak, és saját plébániája is van.²⁵ Fényes Elek statisztikus 1836-ban megadja a lakosok számát is: 389 katolikus, 1 evangélikus, a javak felsorolása mellett - ”határa igen termékeny. Szénája, nádja, fája, legelője bőven...”²⁶ Ugyanő, 1851-es földrajzi szótárában már 428 lakosról közöl adatot.²⁷

A Szentgyörgyvár és Mánd közé eső Bötefa vagy Betefa a török időkben pusztává vált, s nem is népesült be többé. Maga az egykori faluterület és határ a szentgyörgyvári jobbágyokhoz került, akik a szántóföldeken kívül tágas

legelőit, berkeit használták, erdeiből irtottak.²⁸ Mánd is elnéptelenedett, de átkelőhelyként továbbra is számontartották, s noha önálló községgé már nem vált, a Széchenyi család majorsága és malma révén emlegették. Vályi András 1796-99-es országleírásában mint szabad pusztá szerepel, amely a szentgyörgyvári plébánia alá tartozik.²⁹ Saját temploma és kápolnája a berekben már rég elpusztult.³⁰ 1836-ban pusztaként népesnek számított 37 összeírt lakosával.³¹

Az uradalomhoz tartozó, szomszédos falvak is szerepelnek a leírásokban, statisztikákban. Égenföld „elegyes német falu” volt 1799-ben, népessége 104 fő (1785) és 132 fő (1828) között mozgott, s kiemelték jó megközelíthetőségét.³² A hídvégi pusztán 1785-ben 16 házban 97 lakost, 1828-ban 14 házban 112 lakost említettek, itt a balatoni halászat az egyik fő megélhetési forrás.³³ Szentgyörgyvárnál is nagyobb Balatonmagyaród, ahol a XVIII/XIX. század fordulóján közel 70 házat és 500 fő körüli népességszámot jegyeztek fel. 1810-ben az uradalom egyik gazdatisztje is a faluban lakott.³⁴ Az 1831-es útfelmérés szerint Hídvégen és Magyaródon vendégfogadó is állt, előbbi hely jelentőségét a balatoni átkelő, híd és vámház emelte.³⁵ Észak felé, Zalaszentlászló „...földje rétje- és szőlője közepszerű, egy Parochialis Temploma és bészálló vendégfogadója vagyon...”³⁶

Utak és hidak

Maga az út, amely a felmérés elsődleges tárgya, egyike Zala megye fontosabb útvonalainak. A Helytartótanács rendelete nyomán készítette el a megye az „ország utak tabellaris leírása”-t. Az úthálózat rendben tartása és továbbfejlesztése már a XVIII. század vége óta aktuális állami feladat volt, a kereskedelmi és katonai szállítási igényeknek megfelelően. A végrehajtásról a megye intézkedett, s tekintve a sűrű településhálózatot, a dombos felszint és a folyók menti vízjárta, mocsaras részeket, a mellékutakat sem lehetett elhanyagolni. A Zala bal parti útvonala a „Végedtől kezdve, Sz. Groth Városon, B. Hídvégi, s a többi Helységeken keresztül Ormány-híd-ig menő Kereskedő Ut” része, amelyen a Dunántúl déli részéről vitték a mezőgazdasági terményeket Sopronba, vagy tovább Ausztria felé.³⁷ Szakaszokra bontva mérték fel az út vonalvezetését, állapotát, környezetét, majd tettek javaslatot a karbantartásra. A szentgyörgyvári határon belül a mai országút nyomvonalát követte ez a kereskedőút, útmenti árkokkal, kövezetlenül. Észak felől „...a Sz. Győrvári határ kezdetétől a Büki folyó patak fa-hídjáig 2875 ölekid (1 öl=1,8 m) nagyobb részint az út két oldalról fel van árkolva 3-4 öl széles, földje agyag homok. Ettől a Sz. Győrvári helységen keresztül a Sármelléki

határ szélíig 1408 ölnyire mellék árok nints, földje homokos-agyag.”³⁸ A domboldalban húzódo út legmélyebb pontjait a Büki-pataknál és Szentgyörgyvár központjában érte el: „...Mándtul fogva 1200 ölekig az út minden öltre 3-4 hüvelyknyire emelkedik, s innen egy mély kupás völgyön a Büki folyóig ereszkedő, s ettül ismét a szőlő hegy sarkáig 400 ölekig emelkedik, melytül a Szt. Győrvári faluig 232 ölekig völgynek ereszkedik.”³⁹ A dombról lezúduló eső és hordalék veszélyeztette leginkább az utat, „nagy szaggatásokat és gödröket mos”. Maga a Büki-patak, mely nevének megfelelően Nemesbük alatt ered, s Kőszvényest érintve Szentgyörgyvártól É-ra éri el a Zalát, szintén sok homokot és iszapot hordott magával.⁴⁰

A vízfolyásokon fahidak vezettek keresztül. A mándi Zala-híd építésében-javításában nagy szerepe volt a szentgyörgyvári szabadosoknak, akiknek ezt a földesúr el is ismerte. A hídpenzt mindenkitől szedték, így tőlük is, egészen 1747-ig, amikor egy azévi szerződésből megtudjuk, hogy ezután a vármegye vállalja a híd gondozását.⁴¹ Kőhídról csak 1831-ből van adat; a kustányi határban négy is állt belőlük. 1833-ban merült fel a Büki-patak „elromlott” fahídjának pótlására egy új kőhíd építése. Miután Spissich Sándor alszolgabíró a földmérővel együtt elkészítette javaslatát és a híd terveit, elnyerte a megyei közgyűlés beleegyezését. A Széchenyi-uradalom, amelynek a területén történt az építés, bocsátotta rendelkezésre a téglát, a pénzt pedig - 182 Ft 7 krajcárt - a megye pénztárából kapták a megbízott mesteremberek.⁴² 1834 júniusára elkészült a híd, a megyegyűlésen bemutatták a számadást, és a fel nem használt pénzösszeget - 22 Ft 51 krajcárt-visszafizették a pénztárba.⁴³ A gyors lebonyolítás és a megye hozzájárulása a kereskedőt elismerését, fontosságát jelentette. A következő években kezdetét vette a Zala-szabályozás, így a közlekedés biztosítására további hidakat lehetett tervezni. Ennek csak az anyagiak szabtak határt. 1844-re tíz új kőhíd építése vált szükségessé a Zalaszentgrót-Szentgyörgyvár közti szakaszon, melyet most már „országos út”-nak neveztek. A megye költségvetésének ezekből csak ötre futotta egyelőre, amint a megrendelésből kitűnik.⁴⁴

Határbejárások

A falu egykori környezetéről sokat elárulnak a határbejárások, határ-megálapítások. A szomszédos községekkel egyetértésben tett határjeleket ellenőrizték, megújították, de volt, hogy határviták eldöntésére kellett pontos jelzéseket hagyni a kiküldötteknek.

1817 októberében Mánd és Kőszvényes közös határát járták be az érintettek, akik közül többeket névszerint megörökített az erről szóló jelentés. A Szé-

chényi-uradalmat Liebenberg (Lunkányi) János jószágigazgató, Oszterhuber György ügyész, Ányos Gáspár ispán képviselte. A szentgyörgyváriak: Csörgei György, Szántó György, Major György, Mátis György, Tollár József, Őz György, Rádóczi János, Tislér Mihály, Retecz Imre, Szántó József és Pintér János jobbágyok. Köszvényesről két kisbirtokos, Nagy József és Tompa László jelent meg. A legészakibb ponton, a Büki-patak Ny-i partján találkozott Mánd, Köszvényes és Felsőpáhok határa. Innen először Ny-i irányban futott a határ, a mai Köszvényestől ÉNy-ra, keresztül egy „vízhordta árkon”. A Mánd fölötti dombnak felfelé tartva, erdőben, a páhoki dülőút vonalát követte, négy megjelölt ponttal. A hosszan elnyúló dombtetőn D-nek fordulva, a mándi és a köszvényesi erdő, szántóföldek szegélyezték két oldalról a határt, melyen az irányt tartva összesen 16 határpontot rögzítettek, egymástól leggyakrabban 40-50 öl távolságra. Végül kiért a Zala-völgyi országút közepébe Mánd és Szentgyörgyvár között, s visszafordulva K-i irányba, rétek mentén találkozott újra a patakkal és a felsőpáhoki határral. A bejárt út képezi ma is Szentgyörgyvár és a Köszvényest magában foglaló Felsőpáhok közös határát. Helyén dülőút van, az erdőségek viszont, különösen a mándi oldalon, megfogyatkoztak, s már átszeli a határvonalat az új műút is.⁴⁵

1825-ben, amikor az Alsópáhok-Sármellék közti határhalmokat újították meg, a Szentgyörgyvár felőli hármashatárról indultak el a falvak képviselői. Ez a pont az úgynevezett „határvölgyre” esett, ahol a vízmosásos árok partjain emelték a három falu határjeleit. A ma itt folyó patak széles árkaival és ÉK-DNy-i folyásirányával azonosíthatóvá teszi a helyszínt, s jelenleg is ez a találkozási pont.⁴⁶

A Szentgyörgyvár-Sármellék-határ pontos megállapítását egy incidens előzte meg. 1828-ban szentgyörgyváriak egy csoportja az uradalmi ispán vezetésével elfoglalta a Zala-berek egy erdejét, az ott fát vágó sármellékiektől elvették a fát, és állét vágtak azon a részen, amit a sármellékiek sajátjukénak tudtak. A helyszíni tanúvallatáskor a megidézett sármellékiek úgy jellemezték ezt az erdőt, mint ami ritkásabb, alacsonyabb, jobban le van vágva, s „emberemlékezettől fogva békességben és kizárólag a sármellékiek által használatott.” A tanúk számára a 70-80 főre becsült szentgyörgyvári seregből sokan ismerősek voltak:

Tompa József, Kámán József és öccse, Jancsi, Németh Mátyás takács, Kenesei Antal takács, Szántó György, Szabó József, Bogyó József, Hunszusz Vendel és fia, Kiss Major György, Gáti Mihály, Major János, Major Miska, Csörnyei József és fia, Mátés József, Rádóci János, Öreg Tompa János, Öreg Major Ferenc, Mátés Ferenc, Kárász László, Horvát György, Kárász György, Ősz Andor, Öreg Mátés József, Tiszai Mihály, Köntös György, Köntös László, Kis Rádi Ferenc, Pálfi Ferenc, Tollár József, Kiss Végi János, Kalmár János, Szijjártó József, Barkó György, Kámán Lász-

ló, Tompa János, Rátz György, Harsán László, Kertész Pál, Tollár György, Remete Péter, Kiss István, Barkó József, Öreg Szabó György, Ifj. Szabó György, Öreg Németh István és az uraság két hajdúja.⁴⁷

A források alapján elfogulatlannak tűnő tanúk a határvonal jellemző pontjairól beszéltek. Többségük égenföldi volt, de alsópáhokiak, boldogasszonyfaiak is voltak közöttük, továbbá a környék más községeiből, még Reziből, Karmacsról származókat is meghallgattak. Kelet felől a határ egyenesen húzódott Ny-i irányba a szőlőhegyi gyepe mentén a Szentgyörgyvár-Sármellék-útig. Az úttól a Zala folyó felé hajdan egy erdő esett, melynek fele az egyik, fele a másik faluhoz tartozott, ám ezt a szentgyörgyvári plébános kiirtatta, s szántóföldként használták. Ez a föld már a kérdéses berekkel szomszédos, ahol egy régi, bedőlt, de még felismerhető kút helyezkedett el. A berekben újra egyenes vonalú a határ, egészen a folyóig, az irányt itt a hosszúfalui határ Lázár-keresztje és a mellette levő erdőszél adta meg. A tanúk szerint a fávágók és a halászkok is tudják ezeket a jeleket, ám a sármellékiek át szokták lépni a határt, s háborgatás nélkül vágták és hordták a fát.⁴⁸

Az ügy végleges elintézését határjelek felállításával és határozattal 1832-ben kérvényezték a sármelléki kisbirtokosok. Rendelkezésre álltak az 1828-as tanúvallomások, s készült egy rajz is a szóbanforgó területről. 1832 áprilisában Hertelendy Károly alispán jelenlétében állapították meg a „határmenetelt”. Az útmenti, kiirtott határsűrű Ny-i végétől zsinórt vezetve mérték ki a Zala-berek megosztását. Sármellék felől a Devecseri-szántóföld és egy berki kaszáló volt szomszédos az irtvánnyal, s az országútig négy határhalmot emeltek rajta. A szőlők mentén további öt jelölés következett, egy É-nak nyíló hegykapu érintésével. A páhoki határt az 1825-ből ismert vízmosásos ároknál érték el.⁴⁹ Ez a határ ma is jól követhető. A K-i szakasz helyén dűlőút fut a szőlőhegy aljában, s az egykori hegykapunál be is kanyarodik. A 76-os úttól Ny-ra vízesárokban folytatódik, majd erdő és legelő között éri el a Zalát. A sármelléki Devecseri-dűlő, hosszan elnyúlva dél felé, földrajzi névként él.

Mánd É-i és Ny-i határának bejárásán, 1835. januárban az uradalom tisztségviselői és szentgyörgyváriak voltak jelen. A határlevél Lunkányi János igazgatót, Horváth György ügyészt, Szilvágyi János kasznárt említi egyik részről, a faluból pedig Mátés József öregbíró, Harsányi Lászlót, Tollár Lászlót, Major Józsefet, Tompa Györgyöt és Csörge Istvánt. A határjárás résztvevői végig a berekben, folyóvizek mentén haladtak, s természetes határjeleket tűztek ki. É-on, az alsókustányi területtel „...egy, a Zala vízéig benyúló Canalis által összeütközik, és nyugatról az alsócsányi határ elébe jön.” Zalacsány, Újfalu, majd Bókaháza K-i határát akkor is, ma is a Zala képezte, ám a szabályozások után a részletes leírás alapján már nemigen ismerünk a környékre. Az elpusztult csányi malomnál kitűzött első határhalommal szemben

„...mándi földön egy fönt álló tusakos fánál hanyattatott a 2. határhalom.” D-nek tartva a „Zala folyásának tekervényén”, az úgynevezett Gáton egy kiágazó vízfolyáshoz értek, ahol szükség esetén a jövőben megengedik újabb homokfelfogó gát építését, összhangban a szabályozási munkákkal. A következő határjeleket mind a meder közelében helyezték el, de ezt a régi Zala-medernek nevezik, miközben a folyó „...délnek csavarodva elveszni látszik.” Itt található a mándi malomhoz ásott kisebb és nagyobb csatorna, utóbbival az előbukkanó vízfolyás szigetét is alkot. Berekfa, egymás mellett levő két, majd egy magányos fűzfa, illetve az összefutó folyóágak találkozásai jelentik a berekben a legbiztosabb pontokat. Ahol ilyenek nem voltak, ott az égtáj mellé a pontosan kimért távolságot tüntették fel. Az újfalusi határhoz érve az ottani kiküldöttek egyetértésével folytatták a kitűzést, immár a medren kívül, s amint megjegyezték, a bókaházi határjelekkel együtt ezek már a leendő, szabályozott Zala vonalába esnek; a csatornát itt fogják kiásni. Csak a 25. határjel után követhető újra a folyó, s négyes határt képezve találkozik Mánd, Szentgyörgyvár, a másik parton Bókaháza és Hosszúfalu területe.⁵⁰ Ez a kijelölés is időtállóan bizonyult: Szentgyörgyvár és Zalacsány között, a Zala mai folyásától K-re, szabálytalan a határ, és kisebb erdősáv kíséri egy szakaszon, majd a ma Bókaházához tartozó Újfalui-bereknél éri el a Zalát. Mint láttuk, a határjárás is éppen az újfalusi határtól említette az új folyómedret.

A hivatalos dokumentumhoz mellékelte térképvázlaton nemcsak a leírt határ egy részét tüntették fel, hanem a mándi földesúri majorság és a szentgyörgyvári jobbágyság egymással szomszédos birtokait is. A Mándi Pusztához tartozó kenderföld-parcellákat, melyek az országút és a Betefai (Büki)-patak között feküdtek, bérbeadta az uradalom. Mellettük, a nagy kiterjedésű „Máté földét” egy tagban hagyva műveltették. Az egykori Betefa falu rétjei kísérték a patakot, melyeket részben a majorság állatainak tartottak fenn, részben a szentgyörgyvári jobbágyság kapták „sessió” rétként, a földekhez hasonlóan felosztva. Külön megjelölték a plébános és az iskolamester rétjét. Az úttól K-re a szőlőhegyekig húzódtak a betefai szántóföldek több táblában, ugyancsak jobbágysági használatban. A patak útját a berekig ábrázolja a térkép, megvan viszont már egy új öntözőcsatorna, ahová a vizét betelerelték. A Mánd-Szentgyörgyvár közti szaggatott határvonal szintén csak a berekig követhető világosan, azután a túlparti határfá mutatja az irányt az említett négyes találkozási ponthoz.

Az 1854-es és 1858-as kataszteri térképeken /8-10. kép/ Szentgyörgyvár és Mánd környékének legfontosabb dűlőit, szőlőhegyeit ábrázolták, az utóbbi térképen parcellánkénti, telkenkénti beosztással és az utak hálózatával. Alsómándpuszta házai akkortájt az országút és a Zala berek közé épültek, Felsőmánd helyét pedig 1854-ben még csak a téglaszín jelzi. A mándi erdő a nemesbüki, köszvényesi, felsőpáhoki határrészekre is átnyúlt, mára viszont

jócskán összezsugorodott. Az országúton túl a Zala-menti rétek váltották fel az erdőt, a kettő határán írtással nyertek szántóföldet, legelőt. A téglaszíntől É-ra „Hosszúföld”, Alsómándnál az „Irtás” elnevezések találhatók, K-re pedig a Hosszúrét, a Felsőmándi és a Dülő rét terjedtek ki. A majorsági legeltetéshez a Hosszúréten állították fel a berekpásztorlakot (1854), a malom valamivel É-abbra, Felsőmánd magasságában működött.

Mánd és Szentgyörgyvár között, a szőlőhegyektől a Zala felé haladva szántókat, kerteket, majd újra réteket találunk a térképeken. A Büki-patak menti Pataki-dülő, a Csúnyagödör, az Almási- és a Ráadási-dülő az egykori jobbágytelkekből lettek paraszti kisbirtokok, s máig is élő helynevek. A Kis-malomi-dülő, szintén a pataknál, egy egykori vízimalom emlékét őrzi, amelyet már az 1835-ös határjárás térképe is csak „volt malom”-ként ismer. A kenderföldeken túl az 1850-es évekre csatornákkal vezették el az ártér pangó vizeit, s itt az 1835-ben feltüntetett Betefai-rét, Paprét mellett káposztásteretet létesítettek.

A hegyközség Kőszvényestől csaknem a sármelléki határig húzódott dél felé. Betefának szőlői is voltak, s nemcsak a patakhöz közeli területet, hanem utóbb a hegyvonulat É-i részét is, a gyümölcsössel, így jelezték. A K-i határ hosszában található Kobzó és Kobzó alja az itt elvégzett kukoricatisztításról kapták nevüket. Az Öreg-hegy szőlői és kertjei már Szentgyörgyvár magasságába estek, a falu K-i végéhez a legközelebb. Az elkülönülő Bertai-hegy, a névadó család birtokában, a DK-i szántóföldek közé nyúlt be. A Kottori-földekhez egy ritkás erdő nehézkes kitisztítása fűződik, az országút menti Hosszúföldek most Hosszú-holdakként élnek tovább. Az itteni földek minőségét már 1858-ban érzékeltette a „Koldus-dülő” elnevezés, viszonylag nagy területen. A boldogasszonyfai-alsópáhoki határ felőli erdősáv legeltetésre szolgált, és itatóhelyként külön jelölték. Szentgyörgyvár központjából D-nek, majd DK-nek tartva vezetett ki az a csapás, amelyen az állatokat erre a határrészre hajtották. A másik fontos K-Ny-i irányú úton, a falu akkori É-i végéből indulva, az Öreg-hegy és a betefai-kobzói telkek között lehetett kijutni Alsópáhok felé - a mai aszfaltozott út is ezt a nyomvonalat követi.

Szentgyörgyvár környékének legváltozékonyabb része a Zala folyó és az azt kísérő mocsárvilág volt. Zalaszentgróttól lefelé gyakran állóvízhez hasonlított a folyó völgye, meglehetősen szabálytalanul kanyargott ide-oda. A megye 1832-ben az útleírason kívül elkészítette „vízileírását” is. Ebben így jellemezték a szentgyörgyvári szakaszt: „...ismét egy víz ágyban egyesülve foly mindaddig, még a felső Kehidai és Berki malmokon felül két ágra nem szakad, melly két ágú folyását a Mándi, és Csányi malmokon alul is egy darabig meg tartya...”⁵¹ /7. kép: a Zala völgye 1792-ben/ A folyó szélességéről ellentmondó adatok vannak: olykor 12 lábat (1 láb=0,3 m), olykor 20-30 ölet becsülnek.⁵² A csányi határtól kezdve egészen a torkolatig „nád sás és Berek

fából álló berkek vagynak.” A vizes-vizenyős öblök náddal, sással, gyékény-nyel, égerrel, kőrissel és egyéb „berekfákkal” voltak benőve, melyek széles-ségét 1836-ban Fényes Elek 1/2 mérföldesként írta le, Zalaapáti-Esztergály magasságában.⁵³ A haszonvételek módjai körülményesek voltak: nádat vágni és fát vágni-gyűjteni, „faizni” csak télen lehetett, legeltetésre a szárazulato-
kon, szigeteken és a völgy szélén nyílt mód. A halászhalmok, ránkaszok rendszeresen éltek a folyóból, de az általuk kihelyezett varsák, vejszék a meder egy részének elzárásával jártak, s növelték az árvízveszélyt. Rendeletekkel próbálták tiltani a gyakorlatot, maga a megyei alispán is beszámolt a közgyűlésnek egyik szemléjéről, még 1795 februárjában: „...a mint az Szent-Györgyvári és Szalavári Berekben mostani kint léte alkalmatosságával tapasztalta a halászatért vejszek, rekesztékek, és azokban leverettetett nagyobb Czövekek a vizet fent tartván, az egész Sikság el buréttatna...” Észrevételei közt szerepel, hogy a vízbe dőlt fák és ágak ugyancsak elszorítják a medret, s a víz kiönt a rétekre.⁵⁴ A vízleírás hívta fel a figyelmet az erdőirtásokra, melyek a domboldalak képét megváltoztatva a vízjárást is befolyásolták. Mint láttuk, az utak állapota is kívánnivalót hagyott maga után a „szaggatások és gödrök” miatt. A környező dombokról lemosott lösz, homok hozzájárult a Zala-völgy feltöltődéséhez, iszaposításához.⁵⁵

A folyón és a berken csak kijelölt helyeken lehetett átjutni. 1725-ben az uradalom ingatlanjainak és lakosainak összeírásából értesülünk kompok használatáról. A komp a mándi malomnál volt kikötve, az átkelésért fizetni is kellett. 1759-ben Csányi György alispánnak Széchényi Zsigmondhoz írt levele szintén említést tesz róla. A hajót, amely személy- és teherszállításra szolgált, a két part között kifeszített kötélén húzták át, a gyorsaság és a biztonság növelése érdekében.⁵⁶ Ezzel a megoldással később már nem találkozunk, a révészek hagyományos módon hajóztak át a nyílt vizeken, s az út egy órát vett igénybe. Az 1792-es térképen Győry József megyei földmérő bejelölte a „trajectusokat” azaz az átkelőket, melyek a főmedret és a mellékágakat átvágva csatornát képeztek a nádasban, egyik parttól a másikig. Szentgyörgyvár közelében 3 átkelő működött: az első a bókaházi Gombóc-réttől indult, s a Büki-patak és a mándi-szentgyörgyvári út találkozásánál ért ki; a második Hosszúfalut és vele szemközt Szentgyörgyvárt kötötte össze; egy harmadik pedig Zalaapátitól kezdve a sármelléki határ északi részébe jutott át.⁵⁷

Népességi viszonyok

Szentgyörgyvár népességét a veszprémi püspökség egyházlátogatási jegyzőkönyveiből, az uradalmi összesítésekből és az állami adójegyzékekből

ismerhetjük meg legjobban. Az egyházi összeírásoknál háztartásonként, családonként vették fel az adatokat a név, életkor, családi állapot, foglalkozás, esetenként jogállás (pl. zsellér, szolga) feltüntetésével. Az uradalom táblázatba foglalta a kategóriák szerinti összesítéseket, a fentiekén kívül megemlítve a korcsoportokat, a különböző felekezeteket és a távollevőket.

A korszakban végig jellemző, hogy a falut magyar nemzetiségűek, túlnyomórészt katolikus vallásúak lakták. 1725-ben 46 gazdáról tudunk: a telkes jobbágys (colonus) száma nyolc, az egykori várkatonák jogállásában 23 családfő van, az egyéb szabados helyzetű telepesek, zsellérek pedig 12 fővel képviseltetik magukat.⁵⁸ Később a colonusokon kívül már csak a házas vagy házatlan zsellérek kategóriáit használták. Az 1757-es egyházi jegyzőkönyv 51 háztartást vett sorra, 303 fővel, s ezekből 20-an tartoztak a házatlan zsellérek közé, családtagokkal együtt. Szolgálót, szolgálólányt - belőlük 16 volt - a tehetősebbek engedhettek meg maguknak. Iparosokkal nem találkozunk, csupán két pásttorral, akik a falu szolgálatában álltak, de ők is egy-egy háztartásba beszállásolva éltek.⁵⁹ /Melléklet/

A XVIII. század második felében -XIX. század első felében a népesség száma ingadozó, 261 és 362 fő között, a XIX. században már inkább növekvő tendenciával. 1770-ben 60 családot írtak össze, és már pontosabb a kép arról is, mivel foglalkoztak. A 44 jobbágy és zsellér közül egy személy takácsmesterséget űzött, 19-en pedig halászok voltak. A 16 „extraseriális” jobbágy nem a hagyományos függésben állt, ők a majorság vagy a falu alkalmazottjaként éltek itt, szerződéssel, konvenciával, s idesorolták a pásttorokat is. A létszám ebben az évben 289 főt tett ki.⁶⁰

Az 1771-es egyházi összeírás 263 főt jegyez fel, de innen szinte teljesen hiányoznak a házatlan zsellérek és a szolgálók. Megemlítik viszont a kocsmáros, aki egyben mészáros is volt, továbbá az uradalmi számtartót, kocsisával, egy Farkas nevű emberrel.⁶¹ /Melléklet/

A II. József által elrendelt 1784-86-os összeírás, nép- és házsámlálás az addigi egyházi, megyei, földesúri kimutatások után teljességre törekedett, az ország adózó és katonailag számbavehető népességének megállapítására. A falu 68 házában 72 család lakott, a 354 fős népességből 170 volt a nő, 184 a férfi. Még számontartották azt a tíz főt, akik tíz év óta települtek le újonnan érkezettként. A férfinépességnél az „állapot” kategóriában határozták meg, ki melyik társadalmi réteghez lett sorolva. Nemes nem élt a faluban, volt viszont egy-egy pap és uradalmi tisztviselő, két „polgár” azaz kézműves vagy iparos, 50 paraszt, 20 zsellér -akik közé a 1/4 teleknél kisebbet bírók és a földesúri szolgálók is tartoztak -, a fiatalokat, az időseket és az alkalmatlan katonákat pedig az „egyéb” és az „örökös” kategóriákba tették.⁶²

Az 1790-es években született uradalmi összeírásokból a falu népességszámán kívül a jobbágys telekviszonyaira is fény derül. A 1/4 teleknél nagyobb

művelő gazdák kisebbségben vannak a házas zsellérekkel szemben, arányuk 20-80 %, illetve 30-70 %. A családfők száma 57-60 körül mozog ismét.

A falu lakossága:

1792: 302 fő

1794: 310 fő

1799: 292 fő

1803: 322 fő⁶³

Az adójegyzékekben az 1770-es évektől 1845-ig terjedő időszakban a lakosságot illetően csak lassú gyarapodás jellemző. A telkes jobbágyok száma 14-16, a zselléreké azonban egy-egy évben ennek a kétszeresét sem éri el, így a gazdák, családfők létszáma rendszeresen alatta marad a többi típusú összeírásban szereplő adatoknak. Házakból is csupán 39-48-at soroltak fel. A faluban lakott az uraság bérese, a már ismert mészáros, és másfajta adókategóriába kerültek a külön említett katonák és obsitosok (max. hárman évente), az árendás iparosokkal együtt. A falusi tisztségviselők között az első, név szerint ismert jegyző Ross József, aki a XIX. század első évtizedeiben látta el ezt a tisztséget. Jelöltek ki baktert (éjjeliőrt), a plébános mellé pedig dékánt is.⁶⁴

Szentgyörgyvár népessége viszonylag homogénnek mondható. A jobbágyok közepes vagy szegény módon élnek, az iparosok-kereskedők jelenléte minimális, kiugróan jó vagyoni helyzetet nem találunk. A szántóföldi művelésen kívül jelentős a halászat, az irtásgazdálkodás és a szőlőművelés, utóbbi és az állattartás biztosít lehetőséget értékesítésre, felhalmozásra.

A XIX. század első felében a vármegye járasonként és településenként készítette el a nem nemesi jogállású népesség összeírását. Ezekben Szentgyörgyvár és Mánd pusztá adatai többnyire együtt szerepelnek, de megállapítható, hogy a két helységet teljesen más helyzetű népek lakták. Egy kis visszatekintés: 1771-ben Mándon is jártak a veszprémi püspökség összeírói, s a pusztá négy házában egyikében sem találtak jobbágyot; a mándi molnár és segédje, a kocsmáros, az erdőőr és a téglaegetők laktak itt, családjaikkal, összesen 20-an.⁶⁵ Ők mind a földesúr majorságához tartoztak. Mánd Széchényi Ferenc időszakában fejlődött gazdasági központtá, az uradalmi alkalmazottak, cselédek megjelenésével, sőt a XIX. század elején három jobbágycsaládot is számbavettek. Mindkét hely továbbra is katolikusok által lakott, és 1805-ben feljegyezték négy evangélikust, ugyanettől az időtől fogva egy-egy izraelitát is, akik bérlőkként voltak jelen.

A népesség egyesített száma ezek szerint:

1805: 352 fő

1815: 372 fő

1821: 361 fő

1822: 362 fő⁶⁶

A Széchenyi-uradalom zalai falvai jobban átvészelték a török hódoltság végét és a Rákóczi-szabadságharcot, mint a somogyi falvak, ennek ellenére 1712-ben már kimutatás készült a Szentgyörgyvárhoz mint uradalmi központhoz tartozó somogyi településekről. Közülük 22 az éves adót pénzben róttá le a földesúrnak, a legnagyobbak: Darány 130 Ft-ot, Marcali 103 Ft-ot, Segesd és Csokonya 82-82 Ft-ot fizettek. Nyolc olyan pusztát említenek, ahonnan nincs jövedelem, állandó lakosság híján, ezeket csak „bitangul” élík. Külön üzemek voltak a malmok, az uradalommal szerződő molnárok 1 Ft 50 dénárral tartoztak egy-egy malom után.⁶⁷

Szentgyörgyvár és Mánd együttesen töltötték be az uradalmi központ szerepét. Megtalálható itt a földesúr saját kezelésében álló majorság: az allodium, amelyet tisztviselők igazgatnak, s ahol szolgák, béresek, mesteremberek élnek. Nemcsak a majorsági földterületekről, hanem a falusi telkes jobbágyok által használt területekről is vezetik az adatokat, a termények, jószágok, pénz- és természetbeni bevételek, kiadások számon tartására. A XVIII. századból az összeírások (conscriptiók) és a számadások (computusok) tartalmazzák a legtöbb információt az itt folyó gazdálkodásról.

A falu határában őszi és tavaszi gabonát vetettek, rendszeresen többfélét: búzát, rozst, árpát, zabot, hajdinát, és meghonosodott már a kukorica is. A vetés és a termés mennyisége persze évről-évre változott, de az új szántóföldek feltörése, az intenzívebb művelés bevezetése éreztették hatásukat. 1711-ben az őszi vetés mennyisége, 90 1/2 pozsonyi köből gabona (1 pozsonyi köből, mérő=60 l) mellett még a 39 köbőlnyi tavaszi vetés is számottevő, később viszont, a terméseredményekből ítélve, az őszi gabona vált meghatározóvá.⁶⁸ A század második felére a búza mögött a kukoricának volt a legjobb hozama: 1770-ben 520 mérő búza és 277 mérő kukorica után 65 mérő rozs és őszesítve 192 mérő egyéb gabonafélék következtek.⁶⁹

Gyarapodott az állatállomány is; a század elején még csak 29 igásállatot, 15 fejőstehenet és 23 kisállatot (baromfi, sertés) írtak össze. A legnagyobb értéke a vonós ökröknek volt, amelyek a gazdák munkaképességét és vagyoni helyzetét is meghatározták. 1770-ben már differenciáltabb a kép: 55 igásállat mellett csaknem ugyanannyi, 47 tehén található, és 51 növendék állat is, a teret hódító takarmányozáshoz pedig 87 szekér szénát, 31 szekér sarjút gyűjtöttek be.⁷⁰

Az adóösszeírásokban követhető a szarvasmarhatartás vezető szerepe, noha az állatok száma, mind a felnőtt, mind a növendék állatok esetében nagy ingadozást mutat. Lovakból is évről-évre nagyon keveset írtak össze: a tízet soha nem érte el a számuk. A sertések nevelése jelentőségben a harmadik

helyre került a tehéntartás mögött. Több család foglalkozott méhészettel, adóbevallás azonban csak az 1770-80-as években készült róla.⁷¹

Az 1790-es években készült összeírások az elvetett gabonák közül a búzát és a rozst jelölik meg nagyobb mennyiségűnek, tág határok között. Habár vannak évek, hogy zabból is 90 pozsonyi mérőt vetnek el, árpából legfeljebb 43 mérőt, addig a rozs foglalta el már a legnagyobb területet, gyakran 100 mérő feletti vetésmennyiséggel.⁷² 1813-14-ben a három zalai Széchenyi-uradalomban együttesen megint a rozs az első, 1055 2/4 elvetett pozsonyi mérővel, a búza 619 2/4 mérőjével szemben.⁷³ A rozs töltötte be a térségben a kenyérgabona szerepét, s általában a gabonának nagy keletje volt a piacon, az európai háborúk és a hadseregnek történő szállítás lehetőségei miatt.

Az uradalom kiterjedése a Széchenyiek birtoklástörténete során egyre csökkent. Széchenyi Ferenc, mint láttuk, a somogyi részeket önállóvá szervezte, s a megmaradt Zala-völgyi birtoktest 1783-ban 15 854 holdat tett ki.⁷⁴ Az újabb, 1814-es birtokosztás után az összterület 5788 hold volt. Ebből az úrbéres, jobbágyi kezelésű rész 2925 hold, s csaknem ugyanennyi, 2863 hold az allodiális, majorsági kezelésű rész - ennek 1/3-át szerződéses, napszámok fejében kiadták.⁷⁵

Ha csak Szentgyörgyvár határát nézzük, az 1720-as években a falutól É-ra és D-re majorsági földek húzódtak, a hegyen tíz kapásra való szőlővel, pincével. A jobbágyok úrbéres földjeiket (98 hold) és rétjeiket (31 kaszás) távolabb, Mánd és Betefa területén művelték, az uraság rétjei, kertjei szomszédságában. ⁷⁶ Ez a földrajzi elhelyezkedés még évtizedekig megmaradt. Amikor 1773-ban részletesen felmérték a jobbágyok, zsellérek és a majorság birtokait, a mándi Alsó-és Felső-mezőn 6-14, Betefán 3-8 úrbéri parcellát találtak, jobbágyonként 9-15 holdnyi kiterjedéssel. Rétjeik a kustányi határnál három-három tagban terültek el. Házuk a faluban állt, és a környező zöldséges-gyümölcsöskertekből még 2-5-öt mondhattak a magukénak.⁷⁷

Az állami adó (hadiadó) kiszabásakor 1776-ban még mindenkinek a pontosan összegezett úrbéres szántó- és legelőterületét vették alapul, az 1790-es évektől azonban egységesen kilenc hold 1-2. osztályú szántó és négy kaszás 2. osztályú rét jelentette egy-egy jobbágy esetében azt az ingatlant, amely után fizetett. Az adó többi részét a ház, az állatállomány, a szőlő nagysága után számították ki, és ez már érintette a zsellér jogállásukat is. Így a kimutatásokban a falu telkiállományában 50 éven keresztül folyamatosan 153 hold föld és 70 kaszás rét szerepel, miközben a határ művelésbe fogott része ezt már rég túlhaladta.⁷⁸

1813-ban, amikor a telkiállomány már sok irtásfölddel is bővült, a jobbágyok szántóföldje 247 hold, 2. osztályú minősítéssel. Rétjük 78 holdas, az állatok legelője 32 holdas, a majorsági területből pedig 3 hold kenderföldet és az egykori vár közelében levő Várrétet bérelték. A szőlőhegyek 498 holdján

részben a helybeliek, részben a környező falvak lakói birtokosok.⁷⁹ A majorsági szántóföldek nagysága 131 hold, a réteké 47 hold. Urasági szőlőt mindössze 6 holdat művelnek, s ehhez járul még 4 hold szilvaskert.⁸⁰ Mindebben nincsenek benne a falu belső telkei és a Zalát kísérő mocsaras legelők, berkek, melyeknek területe a szabályozás kezdete előtt, felmérés alapján több, mint 600 holdra terjedt ki.

Erre az időre a faluban már álltak az uradalmi központ gazdasági épületei, továbbá a Széchényieké volt a plébániaház és a bérbeadott vendégfogadó. A kasznár legfőképpen a szántóföldi terményekért felelt, őt hajdúk segítették, rajtuk kívül pajtabíró lakott még itt. A földesúr alkalmazottjaiként ők természet- és pénzbeli javadalmazást kaptak. A majorház köből épült, boltozott helyiségekkel és konyhával, alápincézve, mellette istállók és kamrák voltak. A terményeket a gabonaspajtában és az emeletes „életes-ház”-ban tárolták, amelybe 500-600 mérő gabona fért, s a cséplésnek is helyet adott. Az uradalom állataiból nyolc igavonó ökröt irtak össze, a falubeli istálló is rendelkezésre állt. A betefai határban levő béreslakás azonos lehet a később, 1854-ben térképen ábrázolt „berekpásztorlak”-kal, a présházat pedig ma is számontartják.⁸¹

Alsómádon a berek felőli oldalon pajták és életes ház - széna, gabona tárolására - , göbolyistálló helyezkedtek el, feljebb, az út túloldalán pedig az itteni lakóház udvarában található a birkaakol, mellette veteményes- és kukoricaskert.⁸² A kocsma és a három kerékkel járó vízimalom bérbeadva üzemeltek. A kocsma berendezéséről 1814-ben készült kimutatás, amikor Császár Ferenchez került. A rossz állapotú, ivóhelyiségből, konyhából és kamrából álló épülethez istálló és szekérszín csatlakozott:

Ablak igen rozzant, fele törött.....3 db

A konyhájára nyíló rozzant ajtó szimpla pléhre, és kultsal [záródik]

Konyha csak ajtóra, és reteszre igen rosra [záródik]

Kamora magában is rozzant ajtó, ablak, zár nélkül

Hosszú fenyőfa asztal.....1 db

Hosszú pad .....2 db

Egész és fél itzés mérték hasadt.....2 db ⁸³

Felsómádon volt a téглаégető, amely az építkezésekhez adta az anyagot. Összességében a két helység uradalmi épületeinek értékét 39 881 Ft-ra becsülték, míg, összehasonlításként, a teljes, négy faluból álló birtoktestet 147 808 Ft-ra.⁸⁴

A szentgyörgyvári határ majorsági földjeit és rétjeit a jobbágyság robotmunkájával és a napszámosokkal műveltették; nem csak helyekkel, hanem Szentlászlóról és Sényéről is külön képeket fogadtak. A szilvaskerti ter-

mésből pálinkát főztek, kisebb mennyiségben aszaltak az uraság részére.⁸⁵ A rét évente 40 szekér szénát, majd még 20 szekér sarjút adott. Ezt Mándra szállították, a majorsági állatállomány takarmányozására.

A Mánd határában levő 110 holdas rét 80 szekér szénát, 40 szekér sarjút temett, nemcsak a saját jószágának: legeltetésre a Vas és Sopron megyei Széchenyi-uradalmak csordáit gyakran ide, a Kis-Balaton mellékére hajtották, telelni is.⁸⁶ A marhacsorda mellett igazán az ekkortájt 1200 birkából álló nyáj volt jelentős. A gyapjú iránti növekvő kereslet és a gyengébb legelők, ugarok kihasználásának lehetősége honosította meg ezt az ágazatot. A szerződéssel fogadott birkás felügyelte a nyáját, évente kétszer nyírtak, s gondot fordítottak a himlő és a rühösség megelőzésére is.⁸⁷ Mánd 184 holdas szántóföldje nagyrészt szintén a jobbágyok robotjára maradt, a fő termény a rozs volt. A domboldalban húzódó földek a nagyobb esőzésekkor fokozottan ki voltak téve a lefutó patakok kártételeinek.⁸⁸ A gabonát innen és Szentgyörgyvárról Keszthelyre, Kanizsára vagy Sopronba vitték piacra, a jobbágyi hosszúfuvar-szolgáltatás igénybevételével.

A mándi puszták keleti határán húzódott a mándi erdő, amit a szentgyörgyváriak is éltek, onnan faiztak. Ez az erdő a tégláégetőt is ellátta, és helyet adott a hagyományos sertéstartásnak és erdei legeltetésnek. Az uradalmi erdőőrt vagy erdőpásztort a források a XIX. század elejéig említik meg külön. A pusztá népessége 1813-ra elérte a 43 főt, egyfelől a bérilőkkel (molnár, kocsmáros), másrészt az alkalmazottakkal: a hajdúval, a birkással, az erdőőrrel, a béresekkal, akik a földeken, az állatok körül dolgoztak. A betelepített jobbágyok-zsellérek közül való volt a helyi bognármester.⁸⁹

Úrbéri viszonyok

Szentgyörgyváron a XVIII. század második felében kötött helyzetű telkes jobbágyok, „szabadmenetelű”-nek nevezett zsellérek és a földesúri gazdasághoz kötődő szerződéses alkalmazottak éltek. A szabadmenetelű zsellérek az egykori szabados népesség kiváltságait őrizték, az uradalom külön szabályozta adóikat. A jobbágyok úrbéri - azaz a telek használata fejében a földesúrnak járó - szolgáltatásait az időről-időre kiadott urbáriumok vagy egyszerűen csak szokások, szóbeli megállapodások rögzítették. Jobbágyok és zsellérek egyaránt fizették portáik után a hadiadót, az állami hadsereg fenntartására. A vármegye saját működtetésére, szükségleteire háziadót szedett.

A földesúri terhek változékonyabbak voltak, s ha a követelések ellentétben álltak egy megszokott, kialakult renddel, a jobbágyok a megyéhez fordulhattak. Munkaerejüket növekvő mértékben vette igénybe a robot, melyet a ma-

jorsági birtokokon kellett teljesíteniük. Ezek bővülése az úrbéres telkek rovására az állam bevételeit csökkentette, hiszen az allodiumok adómentesek voltak. A század folyamán súlyosbodó helyzet megkívánt egy egységes, országos rendeletet.

Mária Terézia 1767-ben kiadott Urbárium a megasztabta a jobbágytelkek méretét, a jobbágygazdaság terheit, meghúzta a határt az úrbéres és allodiális földek között. Az adatfelvétel során kikérdezték a jobbágyokat a korábbi megállapodásokról, szerződésekről. Visszaemlékezésük szerint 1768 előtt 30 évvel kaptak utoljára urbáriumot. A heti két napban rögzített, gyalogosan teljesítendő robot helyett azonban egy idő után a földesurak „tetszése szerint” kellett menniük, többször, amikor szükség volt rá. A terményadók közül a kilencedet, azaz a tizedekre osztott termény kilencedik részét nem ismerték, s csak az irtással nyert földekre szabtak ki beadandó tizedet, az irtástól számított nyolcadik évtől kezdve. Rendszeres ajándék sem volt, készpénzben évente egyszer adóztak 1 Ft 1 pénznyi (aprópénz=denár) összeget.⁹⁰

A szabados zsellérekkel 1747-ben kötött szerződést (contractust) az uraság, ebben évi 18 nap gyalogos robotról volt szó, melyet a falu határában, különböző időpontokban kellett teljesíteni. Az ajándékozási szokás egyszeri alkalmából vált rendszeressé. A zsellérekre évi 300 tojás beadását rótták ki - későbbi tanúskodás szerint ez a telkes jobbágyokat is érintette -, s az 1760-as évekre a mogyoró-vagy a bortermésből adott hányad lett kötelező ajándék. 1765-ben helyzetük súlyosbodása miatt fordultak a zsellérek Forintos Gábor alispánhoz. Az uradalmi tisztek „megmásították” a szerződést: robotba több napi folyamatos szolgálatra Hidvégre, Magyaródra vezényelték őket, s ha ezt megtagadták, az addig már ledolgozott robotnapokat sem vették figyelembe. A 18 napos keretet túllépve az ünnepnapokon is kirendelték őket, ezért saját munkájukat nem tudták elvégezni. Új földjeiket a néhány év mentesség helyett rögtön tizeddel sújtották, zsellérenként pedig nyolc icce mogyoró (1 icce=0,8 l) vagy 16 icce bor beszolgáltatását rótták ki. Az alispán válaszában biztosította a szentgyörgyváriakat, hogy kiküldi a főszolgabíró, eltiltani a tiszteket a rendkívüli követelésektől.⁹¹

A falvak és tartozékaik vizsgálata a megyében 1767-1771-ig tartott. A királyi és megyei biztosok 1768. február 23-án adták ki végzésüket a szentgyörgy-vári vizsgálatról. Összesen 211 hold képezte a faluhatárban az úrbéri állományt: 162 hold szántó, 35 hold rét és 14 hold belső telek. A 2. osztályú szántóföld 7 20/32 telket jelentett, amelyen tíz jobbágy osztozott, de csak kettejüknek volt egész vagy megközelítően egész, 20 holdas telke, a többiek 2/4-3/4 telkeseknek számítottak; 0,76-os telekátlaggal. Hozzájuk képest háromszor annyian, 32-en voltak a szabadmenetelű, házas zsellérek.⁹²

A kérdésekre adott válaszokból az 1768-as gazdálkodási állapot is megismerhető. Az örökös jobbágy esztendőnként 14 köből alá való földet bírt (1 köből

gabonával bevethető föld megközelítőleg=1 hold), kétnyomásos művelésnél tehát hét-hét holdat vetett. Ez megfelel az elfogadott 3/4-es telekátlagnak. Rétejek általában a szántóföldek „dülőjében” feküdtek, azaz határmezsgyét képeztek a szomszédos telkek felé, s a majorsági rétekhez hasonlóan kétszeres hozamuk volt. Haszonvétele adódhatott a szőlőből: borát Szt. Mihály-naptól (szept. 29.) Szt. György-napig (ápr. 24.) mérhetette; a hegy „kerítésében”, a szőlő szomszédságában levő gyümölcsösökkel is élhetett, a halászatot, rákaszatot árendába kapta a földesúrtól. Robotot a község határában szolgált, négy igavonó marhával.⁹³

Ezek után az uradalom falvai részére is összeállították az urbáriumot, a felmérés eredményeivel a háttérben. Egy egész jobbágytelekhez 20 hold szántóföldet, Szentgyörgyváron és Magyaródon hat-hat szekér szénát, Szentlászlón és Sényén nyolc-nyolc szekér szénát adó rétet tartottak szükségesnek, évi kétszeri kaszálással. Megerősítették a borkimérés jogát, az irtások kötelező megváltását. Legelő állataik számára tilalmas részt keríthettek el, az erdei dőlt és száraz fákból, ennek híján nyers fából szabadon faizhattak. Védelem alatt álltak viszont a makkot és gyümölcsöt termő fák, s a makkoltatást a helyi jobbágyok kevesebb bérért vehették igénybe, mint a távolabbról jövők. Az uraságnak tett robot mértékét is az egészszelkes jobbágyokhoz szabták. Heti egy napot voltak kötelesek két marhával, saját szekérrel, ekével, boronával szolgálni, ezt két nap kézi munkával válthatták meg. Kaszálás, aratás, szántás és szüret alkalmával a földesúr duplájára emelhette a robotot, de ezt utána bele kellett számítani az éves teljesítménybe. A házas zsellérek évi 18, a házatlanok évi 12 nap kézi munkát végeztek robotként. Fuvarozásban nemcsak az évi egy hosszúfuvar volt kötelező, hanem a faizás fejében a földesúr részére egy öl fa, továbbá a kilenced és a hegyvám elvitele is.

A jobbágyokra és a házas zsellérekre egységesen 1 Ft-os évi pénzdót rótt az Urbárium. Természetben alkalmanként többször csirkét, kappant, tojást, vaját, borjút kellett beadniuk, de ezek megválthatók pénzzel is. A pálinkaégetés után évi 2 Ft-ot fizetett a jobbágy. Vége szakadt az eddigi kilenced-mენტességnek: „...minden-féle földi Termésből, úgy az Méhekből, Báránnyokból, Gidákból, mellyek azon Esztendőben lettenek”, a kilencedik rész az uraságé lett. Lent és kendert 6 fontnyi fonás formájában is be lehetett szolgáltatni a kilenced helyett. A hegyvám mértékéül egységesen a pozsonyi akót rögzítették (1 akó=53 l); a borkilenceddel együtt ez is terhelte a jobbágyot.

A faluközösség életének néhány vonatkozását szintén pontokba foglalva találjuk meg. A házhelyek tartozékainak eladása, vétele, cseréje, és új jövevények befogadása a faluba csak a földesúr tudtával történhetett. A falubírói tisztségre jelölteket ő nevezte meg, s le is tehetette hivatalából, míg a jegyző és az esküdtek választása a község dolga volt.⁹⁴

Az úrbérrendezés végrehajtására és a szabályozott viszonyok megtartására a

következő években többszöri vizsgálat irányult. A szentgyörgyvári felmérést követő évben, 1769-ben Rácz József bíró és öt esküdte tanúsította, hogy az Urbáriumban foglaltakon kívül az uradalmi tiszt nem lépett fel újabb követeléssel.⁹⁵ 1771-ben a bíró személyével nem voltak megelégedve: "...Semmi panaszok nincsen, egyedül azt Deponállák, hogy Birót minden Esztendőn Zsöllérből Választanak", aki nincs érdekelve a csak őket sújtó terhekben, s csak az uraság majorjában parancsolt munkában vesz részt.⁹⁶

1780-ban készült a következő felmérés, új szempontokkal. A szentgyörgyvári örökös jobbágyságok száma változatlan (10), a házas és házatlan zsellérek együttesen viszont már 43 főt tettek ki. (Figyelmet érdemel, hogy a korabeli adóösszeírások folyamatosan 14-16 örökös jobbággyal számolnak, míg az úrbéri vizsgálatoknál szintén stabil a tízes létszám.) A szolgáltatások megfelelnek az 1768-as állapotnak; a kilencedet természetben adták, a kendernél és a lennél fonás formájában, évi 3-4 font mennyiséget. A telkiállománnyal arányos a jobbágyonkénti 27-39 nap ígás- és a kétszer ennyi kézi robot.⁹⁷

Külön kitér a felmérés a faluhatár leírására. Az úrbéres földek főként 1-2. osztályúak, két nyomásban művelték őket, de egyénenként 8-17 tagba voltak elosztva 3-4 réttel. Mánd és Betefa puszták területéről egyházi tized járt a földek után.⁹⁸ A két-két ígásállattal szántott, trágyázott föld, amelybe az irtással nyert földeket is beleszámították, a szentgyörgyvári határ Itató, Horgas és Berta melletti dülőiben, a falutól DK-re fizetett legjobban; termékeny, búza vethető bele. Idetartozott a mándi Szalára avagy Berekre dülő rész, és a betefai Kender-telek, az itteni Berek-dülővel. Középszerű kategóriába került a szentgyörgyvári Koldustelek-dülő, a betefai Csapás-és Fövényesi-dülő, a mándi Erdőre dülői-föld, ide rozst vetettek. A leginkább terméktenként és gödrösként a falutól K-re, a szőlőhegyek közt levő dülőket és a mándi Púposra-dűlőt jellemezték. A határbéli „fogyatkozásoknál” a vizek teszik a legtöbb kárt, az érintett szántók értékét csökkentve. A záporok a dombos részekén futnak le, a Zala-völgyben pedig az árvíz fenyeget.⁹⁹ A marhák és aprómarhák legeltetésére a vizsgálat szerint van elegendő alkalmas terület a teljes szentgyörgyvári határban, itatóhelyekkel. Az uraság engedélye volt szükséges a jobbágyság mándi erdőből való faizásához, épülethez és tűzfához, ingyen, valamint sertéseik makkoltatásához. Haszonvételként csupán a gabona eladásáról esett szó, melynek elsődleges piaca Keszthely.¹⁰⁰

Tabellába foglaltak 1784-ben néhány, a szőlők közelében fekvő földet, átsorolás miatt. Kilenc szőlőbirtokos: Balogh István, Tislér Mátyás, Mikliné, Antal Mihály, Öreg Barabás Ferenc, Remete György, Kárász György, Kolbász Mihályné és Ősz Farkas újonnan irtott földjeit az úrbéres földekhez csatolva mérték fel. Az egyik 2 5/8 holdas földdarabot marhacsapás számára vették el. A Gróf hegyének nevezett új szőlők melletti három telket - a már szereplő Ősz Farkas, Kustos György és Ifj. Rácz József birtokait - szőlővel ültették be.

Az érintett területen még 19 földdarab maradt, szántók és rétek, a fenti 11 személy birtokában. Zömük 2-5 holdas, a legnagyobb is csak 1/3 teleknyi nagyságú, ha az Urbáriumban megszabott 20 holdat vesszük alapnak.¹⁰¹ /Melléklet/

A megismétlődő uradalmi összeírások a birtokigazgatás áttekintését segítették elő, de Széchenyi Ferenc a hatékonyabb gazdálkodás lehetőségein is gondolkozott, s a fiai közti 1814-es birtokosztás is ezt célozta.¹⁰² A jobbágyság szolgáltatásai közé több pénzadó került: nemcsak az évi 1 Ft-os, háztartásonkénti cenzus volt kötelező, hanem a földek használatáért is fizetni kellett holdanként 24 krajcárt, kiegészítve a termés ötödrészeivel. A méhészkedők rajonként adóztak, szintén készpénzzel, s többféle bérleti forma létezett. A rákászatot-halászatot az Urbárium is említette, az uradalom éves bevétele ebből 62 Ft volt a XIX. század elején.¹⁰³

A majorsági legelőket a Zala szigetein számontartották és kiadták, ha ezt a víz megengedte. 1808-1809-ben a csányi Tar Mihály és Galló József kapott nyugtát a szentgyörgyvári pajtabírótól, miután befizettek 8 Ft-ot a Mándi- és a Semjén-szigeten tartott marháik, borjaik után.¹⁰⁴ Az uradalom idővel megszerezte a balatonhidvégi átkelő vámszedési jogát, amelyre a szerződést 1832-ben a megyei közgyűlés hagyta jóvá.¹⁰⁵ A majorsági üzem a birkák és a gabona-kukoricatermés piacra vitelével jutott nagyobb bevételhez. Széchenyi Ferenc idejében ez évi 5417 Ft-ot ért el. Szerepet kapott még a bortermésért (239 Ft), a pálinkáért (20 Ft) és az erdei jóvedelmekért (250 Ft) befolyó pénz.¹⁰⁶ Összességében a bevétel ingadozó - részletes felmérés 1813-14 illetve 1820-21 után nem ismert -, de az 1830-as évekre kevéssel 5000 Ft körül állapodott meg. Ebből Szentgyörgyvára 1517 Ft, Mándra 796 Ft esett.¹⁰⁷ A saját kezelésű gazdaság fejlesztése sok esetben persze a szomszédos vagy az uradalmon belüli jobbágyságok, közösségek érdekeivel ütközött; különösen igaz ez az állattartás és az erdőhasználat gyakorlatára. Az É-ről határos Gyülevész lakói panaszt tettek 1814-ben, hogy az uradalmi tisztek akadályozták őket marháik legeltetésében, s kéri a megyét, hogy az „ökörtilos” legelő melletti rétet keríttesse el.¹⁰⁸ Néhány évvel később, immár birtokon belül, a szentlászlóiak és a sényeiek sorolták hosszasan sérelmeiket. A fokozott mértékű robotoltatás és a faizástól való tiltás mellett itt is a legeltetésben tapasztaltak visszaéléseket. Marhalegelőiket a birkanyájuk foglalták el, ugyanakkor az ő állataik nem használhatták az uraság parlagjait. A birkákat Szt. Márton-nap után még a szőlőhegybe is felhajtották.¹⁰⁹ Az alszolgabíró mindkét esetben a megegyezést javasolta az érintett felek között, miután a birkák legeltetésétől már az úriszék is hiába tiltotta el a pásztorokat. A kérdés amúgy országszerte megoldásra várt.

Az 1832-36-os országgyűlésen hozott törvények az úrbéri szolgáltatásokat is érintették. A legelőelkülönözésre, amely a földesúri és a községi legelő szét-

választását jelentette, egyezség vagy per útján nyílt mód, a tagosítás pedig a szétszórta fekvő, elsősorban földesúri birtokrészek összekapcsolását célozta, a földek kicserélésével. A zalai Széchenyi-birtokok közül a pölöskei uradalomban, az 1840-es években ez az érdekek összeütközéséhez vezetett. Az uradalom, törekedve a jó termőterületek megszerzésére, inkább több, gyengébb földet adott volna át a jobbágyoknak.

A legelőkből elrendelték bizonyos hányad kihasítását, megsabták a legelői és faizási haszonvételeket. A jobbágyok a kedvezőtlen földcsere miatt perre mentek, a megye után a Helytartótanácshoz fordultak, de csak kisebb eredményeket kaptak. A tagosítási perek 1846-ig tartottak, emiatt a szentgyörgyvári uradalomban a tervezet kidolgozására már nem is került sor.¹¹⁰ Amint látható, nagy szükség lett volna itt is rá, a helybéli jobbágyok 1838-ban és 1840-ben terjesztették be kérelmüket a legelőkre vonatkozóan, s a megyétől már külön bizottság foglalkozott a beadványokkal. A végrehajtás mégis az 1850-es évekre maradt.¹¹¹

Szőlőművelés

1769-ben, amikor a szőlőbirtokos jobbágyokat megkérdezték: „mikor plántáltatt be a szőlőhegy, 1715 előtt vagy után?”, egységesen úgy vallották, jóval 1715 előtt. Felidézhetjük Széchenyi György érsek és unokaöccse 1679-es szerződését, melyben szó esett a kocsmajövedelmekről, de az ezt követő számadásokban is mindig megjelenik a szőlő - a szentgyörgyvári hegyek valójában nem újonnan lettek beültetve. A XVII. század végétől kezdve egyre nagyobb területet elfoglalva terjeszkedtek a szőlőskertek. Nemhivatalos mértekegységük a kapás volt: egy kapás szőlőt egy ember egy nap alatt tudott megkapálni (átlagban 150 négyszögöl). 1696-ban még csak 80 kapásnyi szőlőt írtak össze, ebből 75 akó bor járt az uraságnak. 1711-ben ennek csaknem kétszerese, 140 akó lett a hegyvám, azután összehasonlításképpen: 1750-ben 333 akót, 1770-ben 386 akót jegyeztek fel, utóbbinál a szőlőhegyek már 373 kapást tettek ki. A szentgyörgyváriként számon tartott szőlők mellett, a falutól ÉK-re volt található az egykori betefai határ szőlőhegye. 1780-ban a két szőlőhegy együttesen 511 kapás kiterjedésű, 53 helybéli (intraneus) és 38 más falubéli (extraneus) gazda birtokaival.¹¹²

A szőlő ugyanúgy a földesúr tulajdonát képezte, mint a telki állomány, de másfajta birtoklási rend érvényesült, külön szabták meg az utána járó adót, s a szőlőhegy közössége önállósodott. A jobbágy urától kapta szőlőtelepítésre a földet, s egy ideig még adófizetés nélkül bírhatta, azután pedig hegyvámot kellett fizetnie; a termés meghatározott, állandó hányadát. Természetben:

borban, mustban vagy pénzértékben is beadhatták, mintegy bérleti díjként a terület használata fejében. A szőlőművelő jobbágy vagy zsellér nagy szabadsággal adta, vette, öröközte telkét, s a hegyközség volt az a szervezet, amely ténylegesen foglalkozott a szőlőbirtokok ügyeivel. Élén a hegybíró állt, 4-12 tagú testülettel, hegymesterrel és jegyzővel; ők rendelkeztek és ítélték minden vitás kérdésben, javadalmazásért. A szőlőhegy életét írott szabályzat, az artikus szerint éltek; odavalósi és távolabbi illetőségű tagok, az egyenlőség elve alapján.

Az uradalom külön hegyi rendtartásáról nem tudunk, a XVIII. századtól viszont készültek egy-egy megyére kiterjedő szabályzatok, és ebben éppen Zala áll vezető helyen. Az első rendtartás 1753-ban jelent meg, melyet a megye valamennyi szőlőhegyén kihirdettek. Előírták benne az egyéni és közösségi vagyonvédelmet, az alapvető alkalmazkodási, magatartási formákat, továbbá rendelkeztek a peres ügyek lebonyolításáról. A következő évtizedekben azután többször módosították, bővítették a „törvénykönyvet”.¹¹³

1729-ben Széchényi Zsigmond egységes hegyvámot szabott ki az egervári, pölöskei és szentgyörgyvári uradalmak szőlői után. Mindenekelőtt megállapították a szőlőterület nagyságát: „hegyvámra veszik, föl nézik, vagy is holdollyák”, ehhez királyi mértéket használnak, szélesség- és hosszúságmérésre. 1 királyi holdat 864 királyi öl (12x72) tesz ki, s erre számítanak 1,5 akó hegyvám-bort.¹¹⁴

1759-ben újabb hivatalos felmérés következett, ezúttal „királyi pálccával”, amely az ölnék felel meg. 16 pálccányi szőlőbirtok után járt egy pozsonyi icce bor (1 icce=0,8 l), a hegyvámot szedő tisztnek pedig még egy icce must.¹¹⁵ A jószágigazgató beszámolt róla, hogy az újonnan felmért birtokok adójával együtt 300 akó hegyvám várható, amely majd az urasági kocsmába kerül. A szentgyörgyváriak magasnak találták a hegyvám mértékét, régebbi szerződésekre hivatkozva.¹¹⁶

Az urbáriális összeírásakor a szőlőkről is kérdéseket tettek fel a birtokosoknak. A hegyvámot mindig természetben szedték be az uraság tisztjei, a tíz évvel korábbi felmérés adatai alapján, egy hold szőlő után 59 iccét. Az egy hold területet itt már máshogy mérik: 1081 bécsi öllel egyenlő. Az 59 iccenyi mennyiséget három fertályosnak, azaz 3/4 akósnek is ismerik, de felsorolják: 1 akó 64 iccével, azaz 4 vödörrel, azaz 32 pinttel egyenlő.

Az Urbárium bevezetéséig a borkilenced szedése nem volt szokásban, egyházi tizedet a betefai szőlőhegy után fizettek a veszprémi püspöknek - ugyanúgy, ahogy a betefai földek után -, a hegyvám felül csak egy icce „pennabort” szoktak beadni kiegészítésként. A válaszadást Ősz Farkas hegybíró, Belevári István, Cseh György és Markó György esküdtek kezük jegyével tanúsították.¹¹⁷

1782-ben az uraság a majorsági részből engedett át területet szőlőtelepítésre,

s az újonnan beültetendő szőlőskertek hegyvámját a szerződés egy hold után egy pozsonyi akóban rögzítette, tehát megint növekedés tapasztalható.¹¹⁸

A felmérések alkalmával a kiküldöttek bejárták a szőlőhegyet, a telkeket egyenként pontosan felmérték, s ennek alapján állapították meg ki-ki hegyvámját. Feltüntették a birtokos hovatartozását, esetleg azt is, minek a szomszédságában található a kérdéses szőlő. 1759-ben 83 birtok volt a hegyen; a hegyvámot „hidriá”-ban (vödör) és „mediá”-ban (icce) adták meg. A legnagyobb, több mint 6000 négyszögöles birtokok után 20 vödör feletti volt a hegyvám, de többnyire 1-10 vödör volt az átlag. A falubeliek összeírásaiból ismert családok közül sokan egyben szőlősgazdák is: a Kolbász, Tollár, Bankó, Vida, Kámán, Major, Szabó, Belevári (Belovári), Remete, Eősz (Ősz), Kovács, Barabás, Mátés, Papp, Rácz, Balogh családok több tagja képviselteti magát. A betefai hegy 28 birtokából a legtöbb a Major családé, s itt található a határ legnagyobb szőlőskertje, Major Miklóssé, melyre 47 vödör bor beadását rótták ki, területe pedig meghaladja a 13 000 négyszögölet.¹¹⁹

A hegybírói kimutatás, 1780-ból, a szőlők kapásban számított területén kívül megadta a hegyvámot is, birtokosonként, a pozsonyi mértékrendszer tagjai - akó, pint, icce, messzely - szerint. A beadott mennyiségek eléggé eltérnek egymástól, még azonos területű szőlők esetében is. Szentgyörgyvár két hegyén ebben az évben összesen 201 akó 25 pint és 2 icce bor jött be hegyvámként. A birtokosok névsorából számosan felbukkannak az 1771-es egyházi lajstromban, később az 1784-es, szőlőmenti földek összeírásában szerepelnek. A környékbeli falvakból legtöbben, 18-an Sármellékre valósiak, hatan Köszvényesre, négyen Alsópáhokra, hárman Boldogasszonyfára, ketten Felsőpáhokra, s egy-egy égenföldi, tilaji, magyaródi, szentlászlói és karmacsi lakos is tagja lett a hegyközségnek.¹²⁰

Három évvel később immár nem kapásban, hanem bécsi négyszögölben és holdban mérték fel a telkeket, s a hegyvámot holdanként 64 iccével számolva rótták ki. A helyi birtokosok és részbirtokosok száma 64, s külön említik a Diósi-hegyen a plébános, valamint a Mándon lakó Búzás nevű hajdú és a molnár szőlőjét. A kép teljesebb, mint 1780-ban: a jelenlegi birtokosok 1/3-a akkor nem is szerepelt a hegyvámot beadók között. A legtöbb szőlője a Major családnak volt; 20 kisebb-nagyobb telek, Major Mihály és Pál együttesen hat telket bírt. Rajtuk kívül a Rácz, Bankó családok és Ősz Farkas nevezhető jelentős birtokosnak.

A szőlőhegyek behatárolását azok a megjegyzések segítik, amelyek a telkek szomszédságát jelölik. A területet a Csapás út, Kereszt út, a nemesi (nemesboldogasszonyfai) út és a keszthelyi út szelték át, határvonalakként pedig a „vízfolyás”, azaz a Falu-patak, a falu rétjei, a gyepű, a nemesboldogasszonyfai határ, és az uraság saját kezelésű szőlője, szilváskertje húzhatók meg. Most sem hiányoznak a külső birtokosok, akik között megjelennek a (hévíz)

szentandrásiak és jóval több alsó-felsőpáhoki gazda.¹²¹ /Melléklet/

A szőlőbirtokok adás-vevése az uradalom tisztjének jóváhagyásával zajlott, egyébként a hegyközség vezető testülete alá tartozott. A leendő gazda urától kapta a szőlőt vagy területét, tartozékokkal, kedvező feltételek mellett - ha kész szőlőt kapott, akkor a hegyvám megszabásával. Ősz Györgyhez 1724-ben jutott egy pusztai szőlő „örökös bírásra”, szabad kaszálással, gyümölcsös-sel, s mivel már volt másik szőlője, azzal együtt évi öt vödör bor fizetésére kötelezték.¹²² Kámán János szőlője pincével, prэшázsal, különálló prэшsal, kaszálóval, gyümölcsös-sel és 3 1/2 hold föld-del 29 tallért (1 tallér=2 Ft) ért 1732-ben, amikor eladta Kolbász Mihálynak és feleségének. A földesúr-nak a hat vödör hegyvám-boron felül évi négy kappannal tartozott „igazsá-gként”. A szerződést Bakodi Farkas hegy-mester és Szabó István, Mátés Gergely, Né-met Mihály esküdtek igazolták.¹²³ Major Ferenc ugyanekkor már a betefai hegy-en lett birtokos, egy 20 talléros szőlő megvásárlás-ával.¹²⁴ A faluból el-költöző Lakatos Éva és Kata Gálos Sándornak és feleségének adta el birtokát 1743-ban, s a szerződés megkötésekor nemcsak a hegy-mester, Ősz János és a kilenc esküdt (Remete Péter, Kámán Imre, Tollár János, Vida Ferenc, Ban-kó Ferenc, Tóth Ferenc, László Imre, Csizmazia György, Bóka Imre) volt je-len, hanem a „városbírák”, azaz Szentgyörgyvár öregbírója, Mátés Gergely és a kisbíró, Kustos György is.¹²⁵ Megtörtént, hogy a gazda adósság miatt volt kénytelen megválni birtokától, mint 1744-ben, amikor Horváth Márton 15 Ft-os tartozása fejében átengedte betefai szőlőjét, rétjét és földjét Fekete János-nak.¹²⁶ Egy különösen nagy értékű szőlő 1760-ban éppen „extraneu-sok”, a zalavári Tóth Mátyás és fiai, valamint a sármelléki Szemes Lőrinc és családja között cserélt gazdát 168 Ft-ért, s a szentgyörgyvári hegyközség ek-kor is kivonult a helyszínre, pecséttel és ki-ki kézjegyével megerősítve az ügy-letet, Mátés Gergely hegy-mesterrel, Bankó József városbíróval, Rácz Mi-hálllyal és Kámán Jánossal, az esküdtek képviselőivel az élen.¹²⁷

1783-ban Bogyay Péter, a szántói járás alszolgabírája folytatott tanúvallo-mást egy szentgyörgyvári szőlő ügyében. Az égenföldi Magyar István és Hermán Rusinka birtokáról az asszony halála után vita támadt: az első férjé-vel szerzett szőlő a gyerekeket avagy a második férjet illeti-e. Az öt tanú ki-hallgatása igazolta, hogy Hermán Rusinka csak szóban ugyan, de férjére hagyta a szőlőt, lányának is fenntartva belőle egy részt.¹²⁸

Az 1776-1845 közti adójegyzékek 2-3. osztályúnak minősítik a szőlőt, s nem szabnak meg belőle egy-egy birtokosra eső adóalapot, mint az úrbéres telkeknél. A terület nagysága ingadozó, s az eddigi összeírásokhoz képest keveset: 128-198 kapásnyi szőlőskertet jegyeztek fel. Igaz viszont, hogy ebbe nem számolták bele a hozzájuk tartozó réteket és kis szántóföldeket, amelyekkel nemcsak a helybeliek, hanem a külső birtokosok is rendelkeztek. Márpedig az utóbbiak egyre nagyobb súllyal voltak jelen a hegyközségben.

Széchenyi Ferenc időszakában, amint az 1780-as kimutatásból is látszik, számuk 40 felé közelített, 1820 után viszont több mint kétszeresére ugrott, és átlépte a százat. Az extraneusok zömének csupán egy-két kapás szőlője volt, és ezzel a bővüléssel párhuzamosan a helybeli szőlőbirtokosokból kevesebbet írtak össze. A tetőpontot 1840-ben a 132 fő extraneus jelentette. A legtöbben közülük ekkortájt zalavári és felsőpáhoki illetőségűek, együttesen több mint 50 %-ban, utánuk következtek Sármellék, Égenföld és Alsópáhok képviselői.¹²⁹

Széchenyi Ferenc 1814-es birtokosztása idején a szőlőhegyről feljegyezték, hogy területe 498 holdra terjed ki, s a telkeket sövénnyel választják el egymástól. A termésből abban az évben 286 akó hegyvámot adtak be.¹³⁰ Ennek értékét kb. 572 Ft-ra becsülték. A következő évben felmerült a gyanú, hogy a hegyvámoláshoz használt, a vármegye beütött bélyegével hitelesített mérőedény és akoló bot nem jól mér. Miután Zalaegerszegré bevitték és összehasonlították őket az etalonként szolgáló eszközökkel, kiderült, hogy a bot csakugyan rosszul van megjelölve. Négy éven át szedtek így be több hegyvámot a gazdáktól, akiknek ezután visszafizették a többlet bor árát.

A hegyvámbor az uradalmi kocsmákba került, a szőlősgazdák pedig saját borukat - melyet közepes minőségűként tartottak számon - értékesítették. Az Urbárium által biztosított kocsmáltatási jog értelmében Szt. Mihály-naptól Szt. György-napig mérhették maguk ki a borukat, nagy vásárokon értékesíthették Vas, Sopron megyében.

Erdők

A XVIII. században a faluhatár közös használatú részei; a vizek, az erdő és a berek feletti földesúri ellenőrzés egyre inkább megvalósult. Nemcsak a halászatból, rákászatból szabták meg járandóságukat, a közeli mándi erdő is felértékelődött. A betefai tölgyes, bükkös, gyertyános erdőt már a század első felében az uraságénak tudták. A jobbágyok szükség szerint hordtak száraz, „esett” fát vagy vágták nyersen, építkezéshez, tűzi- és szerszámfának, abroncsnak. Az erdő mint legelő nélkülözhetetlen volt: a ritkább, ligetes részeket és a makktermő tölgyeseket, bükkösöket is beleértve. A falu és az uraság kondáin kívül máshonnan is hajtottak ide sertéseket, makkfűzést vagy makkbér lefizetése ellenében. Ipari nyersanyagként az uradalmi tégláégető és a hamuzsírőzők fedezték fel az értékes faállományt. Az elégetett fák hamuját lúggal hamuzsírrá főzték, ez pedig a szappanfőzés, üveggyártás, salétromfőzés alapanyaga volt, s keresett exportcikknek számított. A zalai erdőkben előállított hamuzsír főként Ausztriába, Csehországba, Sziléziába került. A Szé-

chényiek is jó lehetőséget láttak benne, 1753-ban pl. hároméves szerződést kötött a szentgyörgyvári jószágigazgató a hamuétetőkkel, akik az égenföldi erdőn „minden féle és arra alkalmas fábul”, a mándi és sényei erdőn pedig „Ihar és Szill és száraz és odvas cserfáknak” élegetésével juthatnak hamuhoz. Az uradalom közreműködésével a vízfolyás közelébe emelték az égetéshez, a tároláshoz és a hamuzsír főzéséhez szükséges épületeket, színeket.¹³¹ A vállalkozásban részt vett az ekkor Mándon élő izraelita Mózes is, aki biztosította a munkások számára a főzőüstöket.¹³² Később már nem hallunk a hamuzsír főzőkről, de ez a tevékenység hosszú távon nagy pusztítást jelentett az erdőknek, viszont a bérlet folytán jól jövedelmezett az uraságnak.

A mándi tiszti személyzetben 1771-ben már ott találjuk az erdőőrt, aki felügyelte a jobbágyság faizását. Az Urbárium is rögzítette, hogy: „az Erdőknek gond viselése, és nevelése az Uraságot illeti”. s külön engedély volt szükséges az eleven fák, kerítéshez való vesszők és a bronzsínak való szálfák vágásához. Fáért nemcsak az ingyenes faizásban részesülő telkes jobbágyság, hanem zsellérek, napszámosok is jöttek; önekik napszámban le kellett szolgálni a kért famennyiség értékét. Így járt el 1793 decemberében Beleki Ferenc, a mándi erdőőr, amikor nemesbüki napszámosok igényeltek tőle tűzifát, s miután ők abban az évben már leszolgálták a napszámot, megkapták a több szekényi fát „...a Mándi fölső réten való sűrűkből”, illetve fejsze nélkül, az ágakból vihettek.¹³³

A Szentgyörgyvár környéki erdők felmérésére a XVIII/XIX. század fordulóján kezdtek nagyobb figyelmet fordítani. Az 1786-ban szerkesztett erdőtérkép a szomszédos faluhatárokat átnyúló részeket is ábrázolja. Az erdő vágásokra osztása vált aktuálissá a rendszerezett használat és az ellenőrzés érdekében. Egy 1804-es rendelet a jobbágyság faizását mindig egy-egy kijelölt területre koncentráltta, akkor éppen a Zala berkére. A mándi erdőről megállapították, hogy meglehetősen előregedett, csupa bükkből áll, területe 900 hold. Ritkítása-vágása után célszerű tölgygel beültetni, hogy legelőként a továbbiakban is szolgáljon. Az erdőművelési feladatokhoz napszámosmunkát vett igénybe az uradalom.¹³⁴

A vadászat tilalmát az Urbáriumban is rögzítették, illetve csak kártékony vad esetén engedték meg a jobbágyságnak, ennek ellenére 1802-ben külön törvény kellett megerősítéséhez. Oszterhuber Antal uradalmi ügyész már 1806-ban kérte a vármegye közreműködését, hogy a törvénynek megfelelően határozzák meg a tilalmasnak kijelölt erdőrészeket, tilalomfák, táblák elhelyezésével.¹³⁵ A felmérés a következő évre elkészült: a magyaródi és hídvégi erdőt a mellettük levő bozóttal és tavakkal, valamint a szentlászlói-sényei határok sűrű erdeit, amelyek együttesen tettek ki 4054 holdat, javasolták tilalom alá venni, s ezután következett a tilalomfák felállítás.¹³⁶ A rendelkezésről nem tudni, mennyiben ért célt; legközelebb 1847-ben terjesztett be az

uradalom hasonló igényt, ezúttal a szentgyörgyvári-mándi erdő és berek tilalmassá vételéről, 1525 4/8 holdon, kiegészítve újabb szentlászlói és sényei területtel. A végrehajtás során az érintett helységek határában lerakták a tilalomfákat.¹³⁷ Sohasem tilalmaztak teljes erdőket; a század elején az erdőterületnek legfeljebb harmadát, utóbb a felét különíthették el erre a célra. A „szabad” erdőrészekben is szűkültek az ingyenes haszonvétel lehetőségei: pénzt kezdtek kérni a jó legelők használatáért, a megfelelő minőségű épület- vagy tűzifáért, ahogyan ezt a szentlászlói, sényei jobbágyság az 1830-as években tapasztalták.

Irtások

A termőföldek folyamatos gyarapodása a XVIII-XIX. században nagyban köszönhető a falu határában végzett irtásoknak. Ez egyaránt érintette a K-i erdős területeket és a Zala felőli berkes-ligetes árteret. Az irtásra kijelölt földet a földesúr adományozta, szántó, rét vagy szőlő kialakítása céljából. A szerződésben meghatározott ideig nem követelt érte semmit, majd ennek letelével kiróta az adót. Ha saját kezelésű földjeihez csatolta, ezt megváltással vagy földterületek cseréjével tehette meg. Az irtásföldeket birtokosa ugyanúgy adta-vette, örökölte, mint a szőlőt, s Szentgyörgyváron a zsellér, akinek nem volt jobbágytelke, az irtásokon és a szőlőben gazdálkodott. Az irtásföldet akár évtizedekig megkülönböztethették az úrbéres állománytól. Idővel azután az irtással nyert szántó, rét betagozódott az utóbbiba.

1719-ben Széchényi Zsigmond tiszttartója még különlegesen hosszú, 16 évnyi szabadsággal adományozott irtásföldet Major Ferencnek a betefai hegyen, szőlőtelepítésre.¹³⁸ A későbbiekben, ha „erős Gyertyános erdő”-ről is esik szó, akkor is 10-12 év szabadságot ad rá az uradalom.¹³⁹ 1740-ben még a DK-i határban, a Berta-szőlők mellett is ilyen erdők húzódtak, amelyeknek kiirtása és szabad bírása után Remete Pétert tized fizetésére kötelezték.¹⁴⁰ A tiszttartó igazoló levelet adott ki az elvégzett irtásról, melyben meghatározta a föld után fizetendő bért a továbbiakban.

A művelési ágak 1773-as felmérésében követhető az irtványok elhelyezkedése. Mádon a Fövenyesi-dűlőben alakítottak ki egy-két holdas réteket, amelyeket telkes jobbágyság és zsellérek használtak. A betefai határban mind a 10 jobbágy és 30 zsellér bírt irtásföldet vagy- rétet, rendszeresen három-négy tagban, max. kilenc illetve három hold nagyságig.

Szentgyörgyvártól D-re húzódott az a terület, ahol már csak a zsellérek voltak jelen: az Itatói-dűlő, a Hosszú-holdak és a Koldus út mellékének parcelláiból is több tartozott egy-egy birtokoshoz. Összesen 212 hold irtásföldet

vettek számba, s ez az eredmény felülmúlta a klasszikus úrbéres földek 134 holdját. A 47 helybeli mellett 1780-ban felbukkant egy külső birtokos is, Zalaszentlászlóról.¹⁴¹

Már az uradalom kezelésében volt 1784-ben a Sovány irtvány nevű nagyobb határrész, de mint a neve is mutatja, nem fizetett túl jól, ezért átengedték 49 helybeli és környékbeli gazdának, szőlőtelepítésre.¹⁴² Az Urbáriumnak megfelelően járt el a földesúr, a megyei küldöttek jelenlétében, amikor az 1793-as „urbáriumi regulázáskor” szabályszerűen megváltotta 55 jobbágy és zselélér irtásföldjeit, melyek ezúttal már 242 1/2 holdat foglaltak el. A birtokosok között egy égenföldi ember is található. Az 1-9 hold nagyságú földekért holdanként 3 Ft-ot fizetett a földesúr, egy kaszás rétért pedig 1 Ft 30 krajcárt, s ezzel ezek a majorsági földekhez kerültek.¹⁴³

A Zala-völgy bozótjainak kitisztítására kötött szerződések már eleve tartalmazták, hogy a szabadságos idő elteltével a földesúr saját hasznára fogja fordítani az irtványokat. 1807-től kezdték a jobbágyok irtani a betefai malomtól észak felé, a mándi hídig terjedő részt, a betefai és mándi pusztákban. A cél megfelelő rétek kialakítása volt. Az első négy szabad esztendő után újabb négy évig holdanként 1 Ft 30 krajcár kaszapénzt voltak kötelesek fizetni, végül két évig, ami már esetleg termett a réten, felében kellett beadniuk. A területen tíz év alatt kivágott fa kizárólagosan a földesurat illette.¹⁴⁴ Jóval szabadabb lehetőségeik voltak viszont a berek D-i részén, a sármelléki határ mentén, még az 1830-as években is, ahogyan erről több határlevél és tanúvallomás szól. Itt helyezkedett el a plébános „határsűrűje”, amelyben a falusiak legeltettek, majd az 1820-as évek elején szántófölddélre irtották. Tőle K-re, a Zala vizéig, a négyes határpontig mindig szabadon éltek a berek javai: faiztak, vesszőt vágtak és hordtak, halásztak, legeltettek, ha a vízállás megengedte. Az említett 1828-as allévágás után esztendőnként folytatták a vágást ugyanott, az egykori határsűrű szomszédságában. Az uradalmi tisztek jóváhagyásával történt mindez, zálogoltatás csak az odajáró sármellékieket érintette.¹⁴⁵ Ez az állapot a szabályozásokig maradt fenn, amikor a környezet is megváltozott.

Halászat, rákászat

Az uradalom falvaiban az egyik alapvető gazdálkodási forma a Zalán, Kis-Balatonon üzött halászat, speciális és nagyon jövedelmező ágazatként pedig a rákászat volt. A halászóvizeket árendáért bérelték a halászházak, pl. Égenföldön, s szerződésük értelmében évente fejenként 6 Ft-ot kellett fizetniük, 1790-ben.¹⁴⁶ Az uradalom, más formában, közvetlenül is részesedett a ter-

mészetbeni jövedelemből. A konvenciók halászsokat és rákászokat a XVIII. század második felétől kezdve elszámoltatták zsákmányukról. 1763-ban a hídvégiek „azon tartoznak iparkodni, hogy minél több halat és rákot az Uraság számára öszve szerezhessenek...”, az eladott halak árát is beadták, cserébe minden mázsza beadott halért 25 dénárt kaptak, ezenkívül ruhát. Hasonló az 1780-as „Egervári Tisztartó Instructio”-ja, mely elrendelte nemcsak a hídvégiek, hanem a szentgyörgyváriak esetében is, hogy a halászatból haza-
térők zsákmányát rögtön vizsgálják meg, fajtánként tartsák számon „rovásokkal”, s az eladott áruért kapott pénzről is számoljanak el. Mindezek után a kasznár „minden holnapnak végével esendő Competentiájokat (illetmény) ki fogja adni”.¹⁴⁷

A zalai rákászat nagyobb üzleti lehetőségeket is kínált. Híre Bécsig jutott - a folyó nevére „solo rák”-nak nevezték. A távolról jött kereskedők kezdetben maguk intézték a nagy mennyiségű fogás felvásárlását, átvételét, szállítását, tárolását, értékesítését. A Széchenyiek a XVIII. század végétől léptek velük kapcsolatba, s megegyezés szerint engedték át a szentgyörgyvári, mándi, hídvégi határból való rákok megvásárlását, újabb rákászok felfogadását. A halászat-
hoz és rákászat-
hoz mindenki értett, de az úrbéri kötöttségtől mentes zseléreknek, akik még esetleg irtásföldet is béreltek vagy szőlőt műveltek, jól ki-
egészítette gazdaságát. A rákok a XIX. század közepe táján eltűntek a vizek-
ből, a halfogás formái pedig a szabályozással szintén változtak.

Ipar, kézművesség

Az uradalom mándi vízimalma a pusztától Ny-ra, a több ágra szakadó Zala mentén helyezkedett el. Mándpuszta É-i részéről vezetett oda út a berken keresztül, s a csányi határ közelében, ahol két kis csatorna szakadt ki a folyóból, épült a malom. Nem volt messze a csányi malom sem: amikor 1754-ben újat emeltek a régi helyén, helyszíni szemlén állapították meg, hogy nem veszi el a vizet a mándi malomtól.¹⁴⁸ A vízimalmok szükséges építményei, a malomgátak a vízfolyás sebességét növelték a keréknél, viszont eltorlaszolták a medret. A gát és a töltés építéséhez az uraság a környező vagy a somogyi falvak jobbágyait rendelte ki.¹⁴⁹ Hajóközlekedés nem volt, amit akadályozott volna a gát, de az eltorlaszolt és szétfolyó vizek tovább rontották a ber-
rek állapotát.

A három kerékkel forgó malom tartozékainak gondozása a molnár feladata volt, aki bérelte az épületet, és a mellette levő házban lakott. É-ra a méhes, D-re a kertek határolták a gazdaságát, a határ más részein pedig szántóföldet és szőlőt birt. 1755-ben Bödör András volt a molnár, s három zsellér és négy

további szolga dolgozott nála. Őszi gabonája 15 köbölnyi termett, s összeírtak nála négy méhkast, birkákat, két lovat, kecskét és 60 akó bort. A megőrölt gabona után 90 köböl jövedelme származott.¹⁵⁰ A molnárok a földesúrnak pénzzel, hizlalt disznóval és cipóval tartoztak.

A század végén az őrlés kiegészült a deszkametszéssel, azaz tulajdonképpen fűrészmalomként is működött. A deszkametsző szín a Zala túlsópartján állt, s az egyik vízikerek tengelye ehhez az egységhez csatlakozott. Külön szerződés értelmében a molnár minden szál kész deszkától egy poltúrával (aprópénz) tartozott az uraság tisztjének, s a későbbiekben, 1805-től évente 40 „törzsököt” tölgyből, bükkből, fenyőből, hársból vagy egyéb fából kellett részére metszenie. Ehhez a mándi erdőből kapott nyersanyagot, bükkfát is, tettszése szerint, de legfeljebb 3 öl hosszúságban.¹⁵¹

A molnárok mint bérlők csak meghatározott időre szerződtek, és általában öt-tíz évig maradtak Mándon. 1795-ben a zalabéri Szarka Istvánt, 1805-ben Vida Ferencet és Tóth Mihályt, 1809-ben a nemesbüki Horváth Mihályt találjuk itt.¹⁵² Amikor 1814-ben Borbás Ferenc kapta meg a malmot, kimutatás készült az épület felszereléséről:

A malomban:

Első forgó malomkő 6 czaltos (1 col=2-3 cm)
Alsó malomkő 6 1/2 czaltos
Második forgó malomkő 11 czaltos
Alsó kő 3 3/4 czaltos
Harmadik forgó malomkő 7 1/4 czaltos
Alsó kő 11 czaltos
Hombár 2 lakattal..... 1 db
Fa abrintsos Botska (kis bormérő kád).....2 db
Vasas köböl.....1 db
Fa abrintsos Mértze .....2 db
Fa abrintsos Finak (fertyálnál kisebb mérőedény).....2 db
Vas durung .....1 db
Kerékajtó vas .....1 db
Kővágó csákány .....4 db
Vaskalapács .....1 db
Kőlikasztó csákány .....1 db
Kőre való födeletlen kéreg (dongás fa dob) .....3 db
Liszt vályú ..... 3 db
Korong vas .....3 db
Kőben való keresztvas ..... 3 db
3 forgó kő likjában rázó karika .....3 db
Vezeték Orsó karika ..... 4 db

Rekesztő felhúzó vas szeg lántzal .....1 db

Czölömp verő bika ..... 2 db

A malom belseje egészen Deszkával pallásolt.

Ajtó a malomházon, vas sarkakra .....3 db

A molnárlakás két szobára, kamrára és konyhára volt felosztva, a berendezésből itt mindössze egy-egy zöld illetve vörös csempés kályhát említenek. Az udvar gazdasági épületegyüttesét képezte a méhes házon kívül a kilenc-rekeszes sertésól, egy sövényfalú, szalmafedeles istálló és pajta, és egy másik, kőfalú, zsúpfedeles istálló.¹⁵³

A Büki-patak malmánál is régebbi volt az az építmény, amely a XVIII. század elején „a város napkeleti végében folyó patakocskán“, azaz a Falu-patakon, a szőlőhegyek alatt működött. Az egykereű, felülcsapó rendszerű malmot - amelyhez lejtős csatornán vagy árokban vezették a vizet, felülről - az uraság íródeákjának, Balogh Mihálynak adta ki.¹⁵⁴ Később már csak a másik két malmot: a Büki-patakit és a mándit ismerik a források, és az 1830-as években kezdődő Zala-szabályozás ezeknek a sorsát is megpecsételte.

Szentgyörgyváron és Mándon a malomhoz hasonlóan a többi ipari „vállalkozás” is bérletben működött. A hamuzsírőzés az erdők készleteire alapozott, ugyanúgy a tartósabban megtelepülő tégláégetés. A környékbeli agyag alkalmas volt a feldolgozásra, s a XIX. század elején napszámosok segítségével évi 45 000 téglát készítettek.¹⁵⁵ Ugyanebben az időben lakott a faluban egy pálinkaégető, akihez a szőlőhegyen található gyümölcsöskertek, külön az uraság szilvása termését vitték. Ő az évente befizetett 100 Ft ellenében üzte mesterségét. Bérbe volt adva a szentgyörgyvári és a mándi kocsmavendégfogadó is.

A kézműveseket a mándi bognár, a Szentgyörgyváron megtelepedő kovács és a takácsok képviselték. Az ipar nagyrészt az uradalom szükségleteire épült, mind a bérbeadott üzemek, mind a bognár és a kovács tekintetében. Jellemző, helyi adottságokra épülő mesterség csupán a takácsoké volt, akik a környéken jól termő kendert dolgozták fel, s az 1776-ban megalakult zalaapáti takácscéhnek is tagjai voltak. Minden szomszédos falu eltartott néhány takácsot: a jobbágyok a szövést immár nem otthon, hanem az iparosokra bízva végeztették el. A Sifter családból Józsefet 1813-ban, Mátyást 1833-ban, Monzsor Mátét 1840-ben, Németh Mátyást és Kenesei Antalt pedig 1828-ban említették mint szentgyörgyvári takácsokat - utóbbiak a sármelléki határvita szereplői voltak.¹⁵⁶ Együttesen a zalavári, hídvégi, lebuji, sármelléki, égenföldi és boldogasszonyfai takácsokkal, ugyanebben az évben önállósodási törekvéssel fordultak a megyéhez. Indoklásuk szerint Zalaapátiba a berek átjárási nehézségei miatt rendszeresen csak nagy költség és kerülő árán tudtak eljutni. Az említett falvakból összesen 33-an kép-

viselték az önállósodást; elegendő egy külön fenntartású céhhez. A megye a főszolgabíró jelentése nyomán megadta az engedélyt, s elrendelte a céhbeli szabályzat, az artikulusok kiadását.¹⁵⁷

Egyház és iskola

Szentgyörgyvár önálló plébániával rendelkezett, melynek kegyurai a Széchenyiek voltak. A Szent Györgyről elnevezett egyház filiáihoz tartozott Kustány, a XVIII. század közepéig Sármellék, Hídvég, a legtovább Mánd és Köszvényes.¹⁵⁸ A Diósi-szőlőhegyen levő középkori templomnak, amely ma a temető területére esik, 1725-ben még állt a kőfala. A hagyomány szerint fele szentgyörgyvári, fele betefai földön épült. Ezt a „Pusztatemplomot” sorsára hagyták, helyette a falu belsejében emeltek egy ideiglenes fa imaházat és plébániaházat.¹⁵⁹ 1755-57-ben Padányi Bíró Márton veszprémi püspök építtette az új kőtemplomot és állította helyre a plébániát.¹⁶⁰

Az egyház és az iskola állapotáról, felszereléséről, javadalmairól az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szólnak. A templom fenntartására kéznél volt egy bizonyos pénztőke, azonkívül a hívek adakozással és a halottak kiharangozásáért járó összeggel nyújtottak támogatást. Építkezéskor a kegyúr adta az anyagot és az eszközöket, a hívek pedig szekeres és gyalogos munkájukat, a filiális községekből is. A XVIII. század második felében, az építés után, amikor folyt még a berendezés is, a jövedelmek gyakran kevésnek bizonyultak. Így történt meg, hogy 1767-ben egy időre Sármellékhez csatolták az egyházközséget a fenntartás nehézségei miatt.¹⁶¹ Egy-egy végrendelet is segítette a plébániát és az iskolát. Bajházy László plébános 1782-es végrendeletében a templom díszítésére hagyott 50 ezüst Ft-ot, Handai Mihály 1800-ban pedig az újabb építési munkákra és az iskolamesterre egy nagyobb összeget, melyből az utóbbi még az 1830-as években is tartalékkolt.¹⁶² Egervárról 1787-ben vett át felszerelési tárgyakat Demkovits Ferenc, úgymint hordozható oltárt takaróval, kelyhet törölővel és kendővel, tömjéntartót, függő lámpást, két gyertyatartót és egy fekete, hozzávalókkal kiegészített miseruhát.¹⁶³

Az új plébániaház felépítésére és a templom megújítására 1800-1802-ben került sor. Baptsányi István plébános a saját anyagi erejéből fedezte a költségeket, amelyek túllépték az előzetes keretet, a menetközbeni tervmódosítások miatt. Az uradalom által fogadott mesteremberekkel is több ízben konfliktusba keveredett, mire elkészült a két szobából, cselédszobából, két kamrából, konyhából álló épület, alul boltozott pincével, az udvaron istállóval és pajtával.¹⁶⁴

A plébános megélhetését ingatlanjai és pénzbeli jövedelmei biztosították.

Szántóföldjeit - melyek kitették egy egész telek nagyságát - , betefai rétjét és szőlőjét a helybeliek művelték. Állatait szabadon legeltethette, tűzifa-járandóságát a mándi erdőből kapta. Hívei házaspáronként tartoztak neki egy mérő gabonával és 12 krajcárral, az esküvőre menők pedig a stólapénzzel. A mellette szolgáló dékán mentességet kapott az állami adók alól.¹⁶⁵

1839-ben az egyházmegye kiküldöttjei számbavették a templomtorony két, egyenként 220 és 50 font (1 font = 1/2 kg) súlyú harangját, továbbá a köszvényesi haranglábat. Az egyházközség gondozása alá tartozott még a templom előtt álló és a szőlőhegyi kereszt, a kissé elhagyatott, bekerítetlen szentgyörgyvári, valamint a temetőkereszttel is ellátott köszvényesi temető¹⁶⁶

A veszprémi egyházmegye többnyire saját kebelén belül mentette fel és nevezte ki a papokat. A Szentgyörgyváron a tárgyalt időszakban megforduló plébánosok a győri, veszprémi, nagyszombati szemináriumok, teológiaiak neveltjei, s szolgálatukat az egyházmegye más falvaiban látták el, hosszabb-rövidebb itteni tartózkodásuk előtt illetve után. A következőkről maradtak fenn adatok:

Simoncsics István János (1732)
Keresztes János Xav. Ferenc (1744)
Bosó Imre (1746-1751)
Juranics László (1752)
Konde György (1758-1761)
Horváth Zsigmond (1761-1763)
Csabi Boldizsár (1764-1767)

Szita Márton (1767-1770)
Bajházy László (1770-1782)
Demkovits Ferenc (1782-1791)
Baptsányi István (1791-1809)
Thomajer Antal (1809-1813)
Ács József (1813-1852)¹⁶⁷

A plébánia egyosztályos iskolát működtetett, a tanítót első ízben 1746-ban említették.¹⁶⁸

1771-ben, az egyházi összeíráskor már úgy tudták, az iskolát régen alapították. Zsigrai László tanító ekkor olvasást, írást, hittant, számtant és latint oktatott, de panaszkodott, hogy a szülők nem járatják gyermekeiket iskolába.¹⁶⁹ Hat évvel később Szill Ignác volt a tanító, 12 diákja írást, olvasást és hittant tanult. 1802-ben Ross József keze alatt megint épp 12-en voltak:

Mátés Istók
Horváth Józsi
Horváth Istók
Remete Kati

Major Juli
Borbás Kati
Harsán Kati
Takács Kati

Rádóczi Juli
Mátés Panni
Benkő Nani
Horváth Bözske¹⁷⁰

A gyerekek inkább télen jártak iskolába, a tanító pedig a jegyzői feladatokat is ellátta. A XIX. század elején évi fizetése az iskolából 15 Ft volt, ezenkívül

kenderföldet, káposztáskertet, távolabb szántóföldi parcellákat birtokolt, melyeket részben a község, részben ő maga művelt. Rétje a plébánosé mellett terült el, és hozzá hasonlóan illette meg a legeltetés, a házaspáronkénti termény- és pénzjövedelem (1/4 mérő rozs, 6 krajcár), továbbá a harangozások után kapott gabonabér. Szőlője nem volt, ezért a szőlősgazdák fejenként két icce musttal tartoztak neki.¹⁷¹

A tanító lakását, amely egyben iskola is volt, a falubeliek tartoztak jó karban tartani. 1839-ben megállapították róla, hogy a szűk kis szoba, ahol tanulnak a gyerekek, „romladozott állapotban van“, és felújítást kíván.¹⁷² Ez három évvel később az uradalom hozzájárulásával valósulhatott meg. Soronkívül adtak 10 000 db téglát a falakhoz, fát a tetőhöz és 80 ezüst Ft-ot a mesteremberek fizetésére, igaz, hogy cserébe házanként hat nap gyalogos robotot szabott ki a tisztartó, a bevett gyakorlaton felül.¹⁷³

A XVIII. században a faluból származtak el a Nagy-testvérek, akik egyházi pályára léptek. Nagy József és Nagy Gábor kisnemes szülei, Nagy Gábor és Bankó Erzsébet az 1750-60-as években Szentgyörgyváron, később Alsópáhokon éltek. Nagy József (1753-1810) a községi gimnáziumba, majd a győri teológiai akadémiára járt, s az 1777-ben alapított szombathelyi püspökségen futotta be pályáját. Lelkipásztori szolgálata mellett tagja lett a vasvári-szombathelyi káptalannak, kanonokká választották, s az egymást követő püspökök titkáráként, bizalmasaként intézte az egyházmegye ügyeit. Szónoklatairól, hazafiságáról volt híres, s népszerű, társasági emberként a kor íróival is kapcsolatot tartott (Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc, Kis János, Pálóczi Horváth Ádám).¹⁷⁴

Nagy Gábor (1758-1809) Győrben és Budán hallgatott teológiát, majd bátyja és a szombathelyi püspök támogatásával kijutott Itáliába, ahol Rómában és Paviában tanult, s filozófiából, teológiából, kánonjogból szerzett doktori fokozatot. Miután 1783-ban hazatért, tanár volt Szombathelyen, Győrben, később a pesti egyetemen, mellette ő is lelkipásztorkodott. Tudományos munkásságával szerzett magának hírnevet.¹⁷⁵

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc

Kivették a részüket a szentgyörgyváriak a szabadságharc eseményeiből is. 1848 tavaszán az első nagyobb mozgósítás a nemzetőrök szervezése volt, nemcsak a belső rend és a nyugalom fenntartására, hanem a határok védelmére is, s ez különösen fontos volt a megye Ny-DNy-i részein. A szolgálatra jelentkezők június elejétől kezdve néhány hetenként váltották egymást. Hat falubeli: Harsányi György, Tislér József, Kis János, Szántó György, Mátis Já-

nos és Laboda Ferenc július 29-én vonultak le más szántói járásbéli társaikkal együtt - összesen 250-en - a Drávához, örködni, nemzetőri gyakorlatokon részt venni.¹⁷⁶ Amikor Jellasics horvát bán Magyarország ellen indult és csapataival átlépte a határt a Barcs-Légrad-Varasd-vonalon, szeptember 11-én, a nemzetőrség egy utolsó akcióval, a muraszerdahelyi híd felgyújtásával még el tudta érni, hogy az ellenség ne jusson át a megye É-ÉNy-i területeire. A nemzetőrök ezután kelet felé vonultak vissza, s szeptember 14-én érkeztek Szentgyörgyvárra. Parancsnokuk, Gyika Jenő őrnagy a Keszthelyen állomásozó Csány Lászlótól kapott utasítást a fegyverletételre. Ez másnap meg is történt: a Széchenyi-uradalom épületeiben elszállásolt nemzetőrök szakaszonként hordták össze fegyvereiket, s kapták meg felmentésüket.¹⁷⁷

Az ősz folyamán már az országgyűlés határozata alapján sorozták az újoncokat, szerte a megyében. November 12-én Söptej Ádám járási főszolgabíró jelentette az újoncozás addigi eredményeit az alispánnak. Összeírásában a Szentgyörgyvárra és Mándra együttesen kivetett hat főből három már megvolt, további hármat kellett tehát innen kiállítania.¹⁷⁸ Az újoncok Perczel Mór Muraközben táborozó honvédseregéhez csatlakoztak. Az 56. honvédszászlóalj tagja volt Bankó György földműves, s számon tartották a honvédek között Szappanos Mihályt, Szűcs Jánost, Papp Károlyt és Tamás Jánost mint helybelieket.¹⁷⁹

A Zala szabályozása

A XIX. század elején a folyó menti falvak birtokosainak észrevételei a megyegyűléshez jelezték, hogy felsőbb irányítás lenne szükséges a Zala-berek használatával, a vizek állapotának javításával kapcsolatos feladatokhoz. 1829. júniusban Zalaapátiba sikerült összehívni a Zala-völgyi birtokosokat, s itt egyezség született a legfontosabb teendőkről. A szentgyörgyvári uradalmat az ügyész, Szabó János képviselte. A szabályozást Hídvégtől a Kehidával szomszédos Barátságig terjedő szakaszon tervezték. Az egyezség értelmében a földesuraknak érintett birtokaik arányában kell hozzájárulni a főcsatorna munkálataihoz, s feladatuk a karbantartás, a kisebb csatornák kiásatása is.¹⁸⁰ Hogy elkerüljék a romboló emberi beavatkozást, írásba foglalták a kender- és lenáztatás, rákfogó eszközök, gátak kihelyezésének tilalmát, a malomgátak felhúzását.¹⁸¹

A terveket 1836 tavaszán mutatták be, megint Zalaapátiban. Ezen az egyezkedésen Széchenyi István uradalmi ügyészén, Horváth Györgyön kívül Martinkovics József tiszttartó és Szilágyi János kasznár is jelen volt. Miután

a tilalmat a malomépítésre is kiterjesztették, megerősítették az 1829-es költségvetést.¹⁸² 1836-ban indult a tényleges munka, ezt azonban hátráltatták időnként a birtokosok közti viták, késlekedések.

Szentgyörgyváron a patakok környezetének rendezése kezdődött meg: az 1835-ös térképen megtaláljuk a Büki-patakhoz újonnan ásott kanálist, s a 20 évvel későbbi állapot szerint ez azután át is szelte az árteret. Panaszkodtak viszont a falusiak 1838-ban, mivel a szemközti dombokról lefutó patakoknál még a régi állapot uralkodott: a víz szétterült a határban, s az ő réjtjeiket is hasznavehetetlenné tette. Az ügyet Csillagh Lajos másodalispán elé utalták, aki a szabályozási munkákért felelt.¹⁸³ Ameddig a szabadságharc eseményei közbe nem szóltak, az alsóbb szakaszon, Zalaapátiig folyt az új meder kialakítása, a lápos területek felmetszése, szárítása.

1851 júliusában a birtokosok csaknem teljes számban megjelentek Szentgyörgyváron, ahová Csillagh Lajos - most táblabíróként - összehívta őket. Rendelkezés született a hátralékokról. A főmeder mélyítése szükségesé tette egy 2 öl széles mellékárok kiásását is, Mekenytől a szentgyörgyvári várig, s az új tervezési munkákra Szalós Mihályt, a Festeticsek uradalmi mérnökét kérték fel, Bajomi István megyei földmérő mellé. 1854-ben a meglevő és még ezután ásandó szentgyörgyvári szakaszok költségeit összesen 687 Ft-ban állapították meg.¹⁸⁴ A tervek alapján 1855-től újra megindult a munka. A főmeder két részletben ért el a csányi határig: 1862-ig Bókaházáig, 1865-tel bezárólag Csányig, összesen 10 030 öl hosszúságban (18 km), szélessége megegyezett az 1830-as években megállapított 4 öles átlaggal.¹⁸⁵

Az ártéren továbbra is a kisebb tisztogatások és a csatornák nyitása voltak a főbb feladatok. A levonuló víz nyomában a száraz területeket szántóföldekké alakították, ahol pedig irtani lehetett, ott rétekké, legelőkké irtották a berket. Az eredményeket 1865 szeptemberében a Keszthelyen tartott közgyűlésen összegezték. 1836-tól számítva, az ásatásokra a szentgyörgyváriak összesen 19 891 Ft 95 krajcárt adtak (a jobbágyfelszabadításig az uradalom, utána a parasztgazdák), a meder fenntartására-karbantartására 1623 Ft 20 krajcárt.¹⁸⁶ Tízéves szünet után a birtokosok felújították az egyesületet, Zalaszabályozási Társulat néven, 1874-ben. A megásott főmedret további 0,8 m-rel tervezték mélyíteni, s most került sor a balparti árapasztó csatorna létesítésére, állandó jelleggel. A 13 km-es csatorna az 1850-es évekbeli elképzelésnek megfelelően Mekenytől Szentgyörgyvárig húzódott.¹⁸⁷ Az érintett szentgyörgyvári és mándi birtokosokra ekkor 1320 Ft 38 krajcárt róttak ki.¹⁸⁸

1876-tól 1895-ig nemcsak az árapasztó csatorna készült el, hanem a főmeder 5 km-es meghosszabbítása is Kehidáig. Ezzel a szentgyörgyvári határ teljes Ny-i fele, az országúttól kezdődően alkalmassá vált mezőgazdasági termelésre, intenzívebb művelésre. Íme egy összehasonlítás, amely a szentgyörgyvári-mándi árterét jelleget mutatja:

1835-ben	vizes rét:	44 hold 1000 négyszögöl
	posványos berek:	448 hold 650 négyszögöl
1896-ban	rét:	233 hold 714 négyszögöl
	fás és réti legelő:	224 hold 936 négyszögöl
	szántóföld:	35 hold
	Összesen:	493 hold 50 négyszögöl ¹⁸⁹

Szentgyörgyvár története 1850-1948

Birtokviszonyok

A jobbágyszabadítást az 1853. évi pápens véglegesítette, egyidejűleg szétválasztották a volt úrbéres, kárpótlás alá eső, és a szerződéses, zselléri birtokokat, utóbbiak megváltását az új tulajdonosokra hagyva. Széchenyi István betegsége miatt felesége, Crescence grófné intézett beadványokat a megyéhez, már 1851-től, közvetítője Fábián Pál járási főbíró volt. A község határában felmérték a jobbágyság által művelt úrbéres földeket, szőlőket és a közösen használt részeket. A családnak igazolnia kellett az 1849-51. évi adók rendes befizetését és az uralkodóhoz való hűségét is, az 1848-49-es időszakot illetően.¹⁹⁰ Az úrbéres állományból végül 16 5/8 jobbágytelek után fizetett a Széchenyieknek kárpótlást a bíróság: részben 249 ezüstdenár 22 krajcárnyi készpénzben, előlegként, részben pedig kötvények formájában, melyek a kérdéses földek értékének 30 %-át jelentették.¹⁹¹

Az 1830-as években megkezdett elkülönülésre most került sor a földesúri és a paraszti erdők, legelők között. A volt úrbéres és a zselléri egyaránt alakítottak közbirtokos társulatot, melyekhez kijelölték a határban rendelkezésre bocsátható területet. Ezekből a megszabott illetmény járt a tagoknak. A 30 holdas zsellérlegelőt és -erdőt említik legkorábban, a szőlők közé beékelve.¹⁹² A szőlőhegyet nem minősítették úrbéri birtoknak, a gazdák leggyakrabban irtással vagy a földesúrral kötött szerződés alapján nyerték a telket, így saját erejükből kellett a megváltás összegét előteremteniük. Több évtizedig tartott a folyamat, 1862-ig a 180 szőlőtulajdonos közül még csak 12-en váltották meg birtokukat, mellette fekvő szántójukkal együtt.¹⁹³ Aztán az 1868-as 29. törvénycikkben már anyagi kedvezményt biztosítottak a kötelezővé tett megváltáshoz.

Az uradalom majorsága és saját kezelésű földjei megmaradtak, a zsellérek ál-

tal kialakított és művelt parcellákat is megtartva, ha azok a kezükön hagyták. A zsellérek és úrbéres gazdák ingatlanjai kevésnek bizonyultak a növekvő népesség eltartásához: aprózódtak, noha enyhítette a földhiányt a folyószabályozás útján nyert terület is. A tagosítás a gazdák között legfeljebb a dülökre korlátozódott, a faluhatár képe nem alakult át. Már az első telekkönyvekben 9-14 darabban volt az egyes birtokosok földvagyonára szétszórva, a szőlőben pedig a sok kistulajdonos rendszere tette lehetetlenné a koncentrációt. Az új legelők és rétek az állattenyésztésnek kínáltak kedvezőbb feltételeket, amíg ezeket is igénybe nem vették szántóföldnek. A falutól Ny-DNy-ra található a Jobbágyföldek és a Zsölléri legelő elnevezés, amelyek jelzik, kik kapták meg az egykor vízjárta terület ezen részét szántóként avagy rétként, legelőként.¹⁹⁴ A Nagyatádi Szabó István miniszter nevéhez fűződő földreform (1920) során a nagy- illetve középbirtokokból vettek el területet, természetesen kártalanítás mellett, és osztották szét a törpebirtokosok és földnélküliek között. Az igénylők megvásárolták a max. három hold földet, közülük előnyt élveztek az I. világháború rokkantjai, özvegyei, árvái és a nincstelenek. Országosan a kisgazdaságok száma 40 %-kal növekedett, 1,1 millió hold átvételével. Szentgyörgyváron 85-en iratkoztak fel a listára, és végül 80-an részesültek ingatlanban (termőföldben vagy házhelyben).¹⁹⁵ A kijelölt 82 hold a Nemestóthy Szabó-birtokról (12 hold) és az Oltay-birtokról (70 hold) szállt a falura. Az eredetileg 33 hold szántóból, 48 hold rétből és 1 hold legelőből álló területen 74 hold szántót és 7 hold rétet alakítottak ki.¹⁹⁶ Az új gazdák tehát átlagosan 1 holdnyi ingatlanhoz jutottak, amely, még ha volt is előzőleg valamelyes földjük, a megélhetéshez szűkösnek bizonyult. A meglevőt igyekeztek minél intenzívebben kihasználni, főként gabona- és kukoricatermelés révén, de mellette bér munkát, részes munkát vállaltak az uradalmakban, alkalmilag távolabb is.

A paraszti birtokok elaprózottsága ezzel még szembetűnőbb lett. 1935-re a szőlőkkel együtt a következő arányok alakultak ki:

1 holdnál kisebb, szántóföld nélkül:	72 db gazdaság
1 holdnál kisebb, szántófölddel:	107 db
1-5 hold:	181 db
5-10 hold:	25 db
10-20 hold:	5 db
20-50 hold:	4 db
100-200 hold: (az úrbéri közbirtokosság)	1 db
200-500 hold: (Oltay-birtokok)	2 db
500-1000 hold: (Nemestóthy Szabó-birtok)	1 db
Összesen:	398 db¹⁹⁷

Az összes gazdaság fele csupán egy birtoktagból állt, és helyzetük inkább romlott, mint javult. Saját erejükből nem tudtak fejleszteni, a gyarapodás keveseknek sikerült. A gépesítés minimális volt, az uradalmaktól eltekintve. A faluban az 1930-as években négy, majd öt cséplőgépen osztottak: Nemestóthy Szabó Lajoson, Oltay Guidón és Lászlón kívül Horváth László és Harsányi Pál tulajdonában volt egy-egy benzinüzemű gép.¹⁹⁸ Haszonbérbe csupán 12, jórészt törpebirtokot adtak ki, és hiányzott a vállalkozó, beruházó gazdagparaszti réteg.¹⁹⁹

A Széchenyiek örökösei: az Oltay és a Nemestóthy Szabó családok

A Széchenyi család az úrbéri kárpótlások idején nem veszítette el pozícióit, inkább gyarapodott: 1854-ben Deák Ferenc kehidai birtokát vette meg Széchenyi István kisebbik fia, Ödön. A majorsági birtokokat a gazdatisztek és a személyzet kezelte továbbra is, és ebben az időben tűnt fel számtartóként Oltay Sándor. Miután Széchenyi 1860-ban meghalt, a szentgyörgyvári uradalom Ödönre szállt, s az 1862-es birtokfelméréskor őt képviselte Oltay. Gróf Széchenyi Ödön életében azután mégis kevés szerep jutott a gazdálkodásnak, tengerészkapitányi képesítést nyert, majd a magyar tűzoltóság kiépítésén munkálkodott. Vagyonát eladva 1874-ben ment ki Törökországba, a következő évben le is telepedett ott, és csak időnként látogatott haza.

Az uradalom sorsa innentől fogva összekapcsolódott az Oltay családdal. Oltay Sándor a falubeli kastélyt vette meg, udvarral, kerttel, s a gazdasági épületekkel. Fia, Oltay Guidó nevéhez fűződik a földterületek megszerzése a család számára, magának és két testvérének, Kamillának és Ernesztinának. 1881-ben árverés útján lett az övék a falutól É-ra eső teljes határrész, Alsó- és Felsőmándpuszta és a betefai szántók, kiegészítve két öreghegyi szőlővel. Néhány különálló, ugyancsak védett nemesi telek a Templom föli-, a Teme-tői- és Almás-dűlőben, D-en a Hosszú-holdakban feküdt, s a legnagyobb kobzói szőlő is idetartozott. Az 1880-as években ezek kiegészítésére, törekedve a meglevő birtokok egy tagba vonására, Oltay Guidó további szőlőt és betefai szántókat vásárolt, immár a parasztgazdáktól. Cserszegtomajon és Kőszvényesen is magáénak mondhatott egy-egy kisebb birtokot. Az uradalom nagyobb területcsökkenést csupán 1889-ben szenvedett el, amikor Oltay Ernesztina részét megvásárolta Nemestóthy Szabó Lajos: ez volt Felsőmándpuszta.²⁰⁰

Oltay a vidék első gazdájává vált, s vagyonánál fogva nemcsak a falusi képviselő-testületben volt állandó helye, de a törvényhatósági bizottságba is beválasztották. Megyei viszonylatban 1897-ben az 51. a legtöbb adót fizetők

listáján, a rá kirótt 1197 Ft 75 krajcárnyi összeggel.²⁰¹ A szűkebb régió gazdasági fejlesztésében vállalt szerepet a járási mezőgazdasági bizottság és a Keszthelyi Takarékpénztár oszlopos tagjaként, utóbbinak ő volt az egyik alapítója.²⁰² Politikai-közéleti eseményeken is megtalálható, így 1916-ban IV. Károly megkoronázásán, a háromtagú zalai küldöttségben, vagy Horthy Miklós kormányzóknak a megyében tett 1921-es látogatásán.²⁰³

Halála után (1924) az uradalom özvegyére és felnőtt gyermekeire: Lászlóra, Malvinra és Guidóra szállt, akik azt felosztották. Oltay Malvin férjhezmenésekor elkerült a faluból, de a belterületen, a mándi részen és a szőlőkben maradtak nála telkek, és megkapta Cserszegtomajt. Ifj. Oltay Guidó birtokközpontja Alsómánd lett, az itteni majorság köré szervezte ingatlanjait. Ő mint sportember vált ismertté, és sajnálatosan korán, 1933-ban halt meg.²⁰⁴ Ezután édesanyja vette át Alsómándot, egyúttal adoptálta, bevezette a birtokba elhunyt fiának lányát, Klementinát. Az idősebbik fiú, László maradt a falubeli gazdaságban és a kastélyban, összességében kisebb területen, mint öccse, folytatva apja széleskörű szerepvállalásait. Doktorátust szerzett, majd frontszolgálatot teljesített az I. világháborúban, ezt követően a keszthelyi főszolgabírói hivatal élén találjuk, és elnökkölt a járási mezőgazdasági bizottságban is. Hagyatéka 1941-ben kiskorú gyermekeire, Magdára és Lászlóra szállt, kinevezett gyámmal, a gazdaságot pedig Szűts Károlynak adták ki bérletbe.

Az Oltay-birtok legnagyobb kiterjedését az 1900-as évek elejére érte el, a 989 holdba a cserszegtomaji 8 hold szőlő és rét, valamint a köszvényesi 3 hold szántó is beletartozott.²⁰⁵ Amíg Oltay Guidó volt a tulajdonos, a legelők nagysága felülmúlta a szántóföldekét, utánuk az erdők és a rétek következtek. A családi osztozás után két jelentősebb birtoktest jött létre: Oltay Lászlónak 326 hold, Oltay Guidónénak illetve Klementinának 453 hold jutott. 1935-re ezeken már a szántóföldi művelés került túlsúlyba, összesen 409 holdon, míg a legelők közül csupán 183 hold, a rétekből 112 hold maradt.²⁰⁶ A nagy, összefüggő területek alkalmasak voltak a kiterjedt állatállomány ellátására csakúgy, mint a hatékony szántóföldi művelésre, ellentétben a rengeteg apró parcellával, töredéktelekkel. A Zala felőli új dűlőből, amely rendelkezett ezekkel az adottságokkal, több mint 600 hold jutott a két középbirtoknak, s 100 hold lett a községé és a plébániáé.²⁰⁷

A századfordulón a 239 db-os szarvasmarha-állomány mellett még kevés ló és sertés (64 db) nevelésére rendezkedett be a gazdaság, a vezető szerep azonban a juhoké volt, 735 db-os nyájjal. Az arány a következő évtizedekben fordult meg, és az állattartás következő fokát a takarmánynövények, lucerna és lóhere termesztése jelzi, az Oltay- és Nemestóthy Szabó-birtokokon egyaránt.²⁰⁸ Az 1930-as évek közepére a szarvasmarha és a sertés tenyésztése lett jellemző, a szántóföldi növények közül pedig elsősorban búzát, rozst

és árpát vetettek.²⁰⁹ A sertésállományt a szentgyörgyvári és az alsómándi gazdaságban is veszélyeztette időnként a pestis; a környékbeli állatorvosok kiszállásaik során oltották be a hizókat.²¹⁰

A bérleti rendszert Olta Gy. Guidó és kisebbik fia is gyakorolta, a falu és Alsópáhok-Nemesboldogasszonyfa vadászterületeit igénybe véve.²¹¹ A gépésítés itt kezdődött meg először, 1895-ben már két gőzüzemű lokomobil, különféle mezőgazdasági munkákhoz, három vetőgép, egy cséplőszekrény és két trieur (rostálógép) állt rendelkezésre, de a hagyományos eszközök; 36 eke, 19 borona, 17 ígás szekér, 5 henger és 4 rosta képezték továbbra is a felszerelés zömét.²¹²

A tényleges munkát az uradalomban a szerződéssel évente fogadott cselédek és az alkalmi munkások, napszámosok, summások végezték. A szántóföldeken tavasztól ősziig, a magtárakban télen, az állatok körül, az erdőben és a fogatolás terén egész évben dolgoztak. Fizetségük, a komenció természetbeni juttatásból (élelmiszer, búza, rozs) és készpénzből állt, szállást a soklakásos cselédházakban kaptak, s járt nekik a beteg-és balesetbiztosítás is.²¹³ Így sokszor biztosabb megélhetésük volt, mint a falubeli önálló kisbirtokosoknak. A XIX/XX. század fordulóján a falubeli és az alsómándi központban lakó cselédek családtagjaikkal együtt - akiket gyakorta bevontak a feladatokba külön bérért vagy napszámért - 150-en voltak, középkorúak és fiatalok egyaránt, 15 éves kortól felfelé. Speciális szaktudást és gyakorlatot igényelt a gépész állása, de elől álltak a rangsorban a vincellér és a kocsisok is. A béresek, akiket a földeken alkalmaztak, voltak a legtöbben, 12-en, míg az állatok gondozásához egy-két személy általában elegendő volt (bivalyos, borjús, kanász, juhász). A takarmányos beosztott munkáját elválasztották a többi bérestől, és az erdős, erdőővő tisztség is élt még.²¹⁴ A napszámosok, nincstelen mezőgazdasági munkások a községnél jelentkeztek be, s kerültek nyilvántartásba. A cselédekhez képest kisebbségben voltak; évente 5-15 főről történik említés.²¹⁵

A Balaton-felvidéki Nemestóti (ma Káptalanfőti) volt az ősi fészke a Nemestóthy Szabó családnak, amely oklevelek alapján a XIV. századig tudta igazolni őseit. A XVIII. század második felében már 15 helységben birtokos család leszármazottai közül sokan maradtak Zalában és Somogyban, igazolt nemesek lettek, saját címerrel.²¹⁶ A keszthelyi születésű id. Nemestóthy Szabó Lajos (1853-1922) előbb a muraközi Felsőmihályfalván és Domasinecen (Damása) gazdálkodott, Felsőmándpusztát 1889-ben vásárolta feleségével, Mezriczky Annával, és ide is költöztek.²¹⁷ A birtok egy tömböt képezett a szentgyörgyvári határ É-i részén, szomszédosan Nemesbük, Kustány és Zalacsány területével, hosszan elnyúlva az országút és a Zala mentén, egészen Alsómándig.

Az új földesúr tíz gyermeke közül a legidősebb fiú, Lajos kezébe került az

irányítás, miután a keszthelyi Gazdasági Tanintézetben és a grazi akadémián elvégezte tanulmányait. Főhadnagyként részt vett az I. világháborúban, hazatérve pedig 300 000 korona lefizetésével megváltotta a maga számára az uradalmat, osztatlanul.²¹⁸ Középbirtokosként ő is tagja lett a megyei törvényhatóságnak és a falu előljáróságának. A gazdasági válság után a 30-as években a jövedelmezőség és a család anyagi helyzete gyenge lábakon állott, ennek ellenére bérletbe vette egy időre az ezer holdas zalacsányi Batthyány-uradalmat, a község vadászterületével együtt.²¹⁹ Az Oltay-ingatlan kettéosztása után a Nemesóthy Szabó-birtok lett a falu legnagyobb, egy kézben levő földterülete, amely a 3 fiúörökösrre, Gáborra, Lajosra és Lórántra várt. A család az 1940-es évek elején, Nemesóthy Szabó Gábor és Oltay Klementina házasságával Alsómádon szerzett érdekeltséget, ám a háborús viszonyok nem segítették a gazdasági mérleg javítását.²²⁰

A felsőmáncsi birtok az 1920-as évekig a legnagyobb, 611 holdas kiterjedésével volt nyilvántartva. Az országút és a Zala közti területre esik az eredetileg kialakított rét és legelő, kötött talajjal - amely alatt egyébként 1-2 m mélyen már az egykori vízjárások homokos-kavicsos üledéke található. Az út másik oldalán az emelkedő, dombos terepen húzódtak a szántóföldek.²²¹ Az Oltay-birtokhoz hasonlóan itt is a legelő volt a legkiterjedtebb művelési ág az 1930-as évekig. Felsőmádon kezdetben az erdő rovására növelték a szántóföldeket (108 holdból 40 maradt), és csak ezután törték fel a legelőket. A szántók területe 40 év alatt 155 holdról 318 holdra gyarapodott, és a filoxéra után már az új típusú amerikai oltványokkal telepített szőlőt Nemesóthy Szabó Lajos, tíz holdon.²²²

Az állatoknál kezdettől fogva a sertésenyésztés volt a jelentősebb. Már 1895-ben 173 db-os állományt írtak össze, a szarvasmarhák száma 106 volt.²²³ Nagyságrendben a termés, a jószág és a felszereltség elmaradt az Oltay-birtok mögött, de az egyes ágazatok eleve más hangsúlyt kaptak a gazdálkodás egészén belül. A XX. század első felében a bővülő mangalica-állomány is fokozottan ki volt téve a betegségeknek, tehát gondot fordítottak az állatorvosi felügyeletre és az oltásokra. A szarvasmarháknál már kiemelten kezelték a tejtermelést, és az uradalomból közvetlenül a budapesti tejcsarnokba szállították az adagokat.²²⁴ Az egy tagban fekvő gyümölcsfás szőlőskertet többszöri permetezéssel és trágyázással gondozta a tulajdonos, többségében jó minőségű fehérborszőlőt (olaszrizling, mézes) szüretelve belőle.²²⁵ A gépeket a századfordulón még mindössze 2 vetőgép képviselte, és a többi eszköz is - a 14 eke, a 10 ígás szekér, a 9 borona, a 2 henger és 1 rosta - a kisebb termőterületet, a szántógazdálkodás másodvonalbeli szerepét mutatja.²²⁶ Korszerűbb felszereléssel a két világháború közti időszakban bővült a gazdaság.

A cselédek száma 20 körül mozgott, ők családjukkal együtt mind Fel-

sómándpusztán laktak. Megoszlásuk kisebb mértékű specializációra utal; a hét béresen kívül a gulyások és a kanász vettek részt a termelőmunkában és az állatok ellátásában.²²⁷

A három uradalomról teljes formájában az 1945-ös földreform és a szövetkezeteknek való kiosztás idején készült felmérés, s ezekből látható, hogy milyen épületeket, létesítményeket használtak, szemléltetve ezzel a különböző gazdasági tevékenységeket. A szentgyörgyvári Oltay-birtokon a kastély köré szerveződött a kisipari ellátás (kovács- és bognárműhely), valamint a gépek és kocsik tárolása. A terményt két magtár, egy nagy góré és silók fogadták be, a lakóépületek mögött pedig istállók, sertésólak, pajták következtek.

Alsómándpusztán ugyanezen, állattartásra szolgáló épületek foglaltak el nagyobb helyet, köztük méhessel és baromfióllal, s szükség volt itt is a kovács- és bognárműhelyre. A két Oltay-birtokon összesen három kastélyban, öt cselédházban és egy summásházban laktak, emellett nyilvántartották a hegyben fekvő két prэшázat is.

Felsőmándon az országotat a gépész-, bognár- és vincellérlakások, a cseléd- és summásházak szegélyezték. A kastély a gazdasági épületek mögött helyezkedett el, mellette külön iroda, valamint gépkocsiszín állt - Nemestóthy Szabó Lajosé volt az első autó a faluban. Méhészettel is foglalkoztak, a kiemelt kertgazdaságra pedig a gyümölcsház, a prэшáz és a kertészlak utal. Tovább fennmaradt a birtokon a ridegmarhatartás, mint a szomszédban; ehhez egy távolabbi építményben helyezték el az állatokat, ahová vízvezetékkel vitték a vizet, de bent a majorban is volt erre a célra kijelölt terület.²²⁸

Népesség

A XIX. század második felében a falu létszáma egyenletesen növekvő tendenciát kezdett mutatni. Az 1822-es 362 főnyi népesség a századfordulóra duplázódott meg. Az 1880-as összeírásban még 600 lakos szerepel, 20 évvel később pedig már 700-an vannak.²²⁹

A lakóházak száma elérte a százat; a belterületen, Alsó- és Felsőmándpusztán, valamint az Öreghegyen együttesen.²³⁰ Szentgyörgyváron a parasztok házain kívül az Oltay-kastély és az ispáni lak, a kovácsműhely, a 15 lakásos cselédház és a községi pásztorlak tartoztak a lakóépületekhez. A Kismalom-dűlőben és Alsómándon az Oltay-uradalom, Felsőmándon csak a Nemestóthy Szabó-uradalom cselédei, alkalmazottai éltek, szintén többalakos épületekben.²³¹

Az I. világháborús vérvesztéséget az 1920-as évek kiheverte a község, és

1931-ben 765 főről tudósítanak az előjáróság iratai. A belterületi változást az immár 124 lakóház jelzi.²³² Az 1935-ös 789 fő után az 1940-es évek elején a népesség 809 fő volt.²³³ A II. világháború és az elvándorlás következtében 1945 áprilisában a létszám újra csak 697 fő, de decemberre elérte a mindenkori maximumot, 814 összeírt lakossal.²³⁴

A népesség összetétele alapvetően nem változott. A homogén római katolikus közegben 1862-ben a családfők között egy izraelita szerepel, 1880-ban hárman, 1910-ben heten tartoztak ehhez a felekezethez, arányuk a falu összlétszámához viszonyítva 0,5-1 % között mozog, a gyakorlatban ez egy-két családot jelentett.²³⁵ A kisebbséget képviselte az 1936-ban feltűnt roma család is.²³⁶

A mezőgazdaságból való megélhetés továbbra is alapvető fontosságú volt a lakosság 90 %-a számára. Az önálló gazdák: házas zsellérek, földművesek és szőlőbirtokosok telkei alkották a határ megművelt, uradalmon kívüli részeit. 1862-ben a megmaradt telekkönyvek szerint a helybeli gazdák fele házán kívül legfeljebb belső telket, közös legelőt, néha szőlőt mondhatott a magáénak, ők zsellér-állapotukból nem tudtak kiemelkedni, és a szegényparaszt-ságba tagozódtak be, a nincstelen mezőgazdasági munkásokkal, napszámosokkal együtt. A gazdáknak csupán 1/6-a volt egykori úrbéres jobbágy, házzal, földekkel, szőlővel és közös legelővel-erdővel - megtartva a jobbágyfelszabadítás előtti arányt a zsellérekkel szemben - , 2/6-a pedig „csak” szőlővel foglalkozott, kint is lakott, mellette rétet művelt.²³⁷ /Melléklet/

Különálló világ volt az uradalmi cselédké, akiknek súlya a század vége felé, az Oltay-és Nemestóthy Szabó-birtokok szervezetének kiépítésével nőtt meg. 1895-ben 50 cseléd és alkalmazott dolgozott itt, 1910-ben már 57, ekkor családjukkal együtt 215-en voltak. A napszámosokkal, mezőgazdasági bér munkásokkal együtt létszámuk 301 fő, ami a falu népességének 40%-át is meghaladta.²³⁸ A századfordulón 253 gazdaság található a határban - a más falubeliek szőlőivel együtt - , 1935-re viszont számuk elérte a 400-at, ami rengeteg apró parcellát, töredéktelket jelentett, és a törpebirtokosok (0-5 hold) túlsúlyát a kis-és középbirtokosok rovására.²³⁹

Iparúzással alig foglalkoztak többen, mint az előző korszakban. A kisipar alakulása itt új ágazatok megjelenésében érzékelhető. Az 1860-as években élt itt szabómester, s a hajdani takácsok utódaiként 1904-ben említik meg Bankó Jánost. A falusi kovács munkáját az uradalmak sem nélkülözhatték, a bognár és a gépész pedig kifejezetten uradalmi alkalmazottak. A kovácsmesterséget a XX. század elején Nemes István, az I. világháború idején Szimajszter Pál, a II. világháborúban Kenyeres Antal üzték, amíg be nem hívták őket katonának.²⁴⁰ A cipész is meg tudott élni, s tanulókat foglalkoztatott. Rezes Lajos, Hetesi György és Tompa Dávid után a szakmát az 1930-40-es években Hetesi József és Tompa Pál vitték tovább.²⁴¹ Az önálló asztalosmesterség viszony-

lag későn tűnt fel: Szántó Ferenc, majd Tollár Ferenc és Pál dolgoztak a II. világháború előtt és közben.²⁴² A korszak végén köszörüst és kőművest említenek még újonnan.

A kereskedelem, vendéglátás egy-két ember kezében összpontosult, a kocsmá és a vegyes profilú szatócsbolt ellátta a falut és tartozékait. 1927-ben egy kisebb italmérést Lákoti István is működtetett, egyébként Belancsics József volt a szatós és kocsmáros, ő bérelte a falutól a kocsmahelyiséget.²⁴³ 1932-ben a frissen betelepült Deutsch János vette át az üzletet, ráadásként mészárosmesterséggel is foglalkozott.²⁴⁴ Őutána Szántó Ferencné, majd Kiss Vendelé volt a szatócsbolt, az 1940-es évek közepéig.²⁴⁵ Rajtuk kívül a plébános, a mándi és szentgyörgyvári tanítók, valamint a két uradalom családja és személyzete emelkedtek ki a földműves lakosságból.

Gazdálkodás

Szentgyörgyvár határát a XIX.század végi felmérések óta 2391 és 2406 katasztrális hold közötti nagyságokkal jelölik. Ezen belül a művelési ágak aránya változatosan alakult, és a falu gazdaságának súlypontjai is megmutatkoznak. A Zala-szabályozás a csaknem 500 holdas berket hasznosítható rétté és legelővé, kisebb részben szántófölddé tette, első lépésben. 1895-ben a 719 hold szántóterület mögött számottevő volt a 605 hold legelő (amely több mint 1/3-ával gyarapodott az egykori ártéren), de legtöbbit a rétgazdálkodás nyert: a 319 holdból 233 holdhoz újonnan jutottak a birtokosok. A harmadik legnagyobb művelési ág az erdő volt (378 hold), részben uradalmi, részben közbirtokossági kezelésben.²⁴⁶ A 115 holdnyi kertben közel 9000 db gyümölcsfát irtak össze: élen a szilvával - amely az összesnek a felét tette ki (4362 db) - , az őszibarackkal és az almával (több mint 1000-1000 db).²⁴⁷

Az állattartás, a takarmány- és rétgazdálkodás felívelő időszakát a szántógazdálkodás előretörése követte. A népesség-növekedés a telkek osztódását gyorsította, másrészt a legelők és erdők rovására történt az új parcellák kialakítása. A XX. század első felében a gabonafélék és a kapásnövények termelése lett a helyi gazdaság egyik alapja, s ezt a szántóterület fölénye 1935-ben már jelzi: 1219 holdnyira nőtt, minden más ágazat csökkenő tendenciájával szemben.²⁴⁸ Az intenzív művelés részeként számontartották a trágyafelhasználást, amely ugyanebben az évben a földek 1/3-ára terjedt ki, és alkalmazták a réteken, szőlőkben és kertekben is.²⁴⁹ A községben faiskolát hoztak létre, amelyből a gazdák részre adtak ki csemetéket, oltványokat, a bíró felügyeletével, s készletéből eladásra is jutott.²⁵⁰

1945-ig egy átmeneti visszaesés után felzárkózott a vezető szántóművelés

mellé a kertgazdálkodás és a szőlészet is. A kertek területe 102 holdról 160 holdra nőtt, az újonnan telepített szőlőskerteké pedig 144 holdra.²⁵¹ A különálló gyümölcsösök legnépszerűbb növénye ekkortájt az alma és a szilva: a közel 700 db-os faállományból 400 db-ot tesz ki a két gyümölcs (a ringlóval együtt), megemlítendő még a diófások (113 db) és körtések is (94 db).²⁵² A főbb szántóföldi kultúrák rangsora a kiterjedés szerint a következő volt az 1940-es évek első felében:

Őszi búza:	342 hold
Őszi és tavaszi rozs:	251 hold
Kukorica:	131 hold
Zab:	108 hold
Őszi és tavaszi árpa:	105 hold
Bab (köztes növény):	90 hold
Lucerna:	81 hold
Burgonya:	55 hold
Len:	44 hold
Napraforgó:	37 hold
Tök (köztes növény):	30 hold
Takarmányrépa:	26 hold
Kender:	22 hold ²⁵³

Az uradalmakon kívüli, közös legelőknél, erdőknél és egyéb, adózásmentes területeknél a korszakban végig megmaradt az úrbéres és zsellér közbirtokosság megkülönböztetése, ahogyan a saját föld léte vagy nemléte is választóvonal volt. A 30 holdas zsellérlegelőt végül felosztották rétnek, de a 80 holdas úrbéres legelőt nem nélkülözhetette a sok kisbirtokos, az állattartás viszonylagos visszaszorulása ellenére sem.²⁵⁴ A jobb minőségű, fásított vagy fátlan legelők sík területen, az országút és a Zala között helyezkedtek el (1935-ben 332 holdon), jórészt a két, majd három középbirtok tulajdonaként.²⁵⁵ Az úrbéres (40 hold) és a zselléri erdő őrzéséért közösen fizettek az érintettek járulékot a falunak.²⁵⁶ Az erdők összetételében érvényesültek a felújítás szempontjai, 1935-ben fele-fele arányban található szálerdő és sarjerdő a határban. Bevételekhez is jutott a falu az erdőből, ha vadászatra bérbeadta.²⁵⁷ A szakmai felügyeletet ebben az időben már a szombathelyi erdőigazgatóság látta el, és csak az ő engedélyük birtokában vágathatott, változtathatott a művelési renden a három középbirtokos és az úrbéres társulat egyaránt.²⁵⁸

Az állattartás a hagyományos és az új gyakorlatot, módszereket egyaránt alkalmazta. A takarmányozással és az istállózó állattartással együtt a XIX. század végén már számottevő a nyugat-európai marhafajták aránya. Az 1895-ös statisztika szerint a pirostarka és egyéb színes fajták (356 db) a község álló-

mányában megelőzték a magyar-erdélyi szürkemarhát (236 db).²⁵⁹ A tejgazdálkodás a fajtaváltás következtében terjedt el, és igásállatként is megnőtt a tehének jelentősége. Megemlítendő a méhészet: a századfordulón még csak 29 méhcsalád szerepel, 20 évvel később viszont már több mint 200, melyeket szalmakasban vagy kaptárakban tartanak, hasznuk a méz- és viasztermelés.²⁶⁰

Az állatállomány 1895-ben:

Szarvasmarha:	607 db, ebből bika, bikaborjú: 21 db
	Tehén, üsző: 247 db
	Ökör, tinó: 339 db
Ló:	87 db
Sertés:	714 db
Juh:	735 db
Baromfi:	1952 db
Szamar:	2 db
Méhcsalád:	29 db ²⁶¹

Az 1862-es telekkönyvezés idején a szőlőhegyen megközelítőleg 180 birtok feküdt; szőlőskertek a hozzájuk kapcsolódó rétekkel és néhány szántófölddel. Az uradalom és a helybeliek kisebbségbe kerültek a szomszédos falubeli gazdákkal szemben, akik itt vásároltak szőlőt. 118-ukról maradtak meg az első jegyzőkönyvek, és a korábbi viszonyokhoz hasonlóan most is Sármel-lekről voltak a legtöbben, 41-en. Felsőpáhokot 18-an, Boldogasszonyfát és Zalavárt 14-14-en, Égenföldet 13-an képviselték, kevesebb alsópáhoki, közsvényesi, szentandrásai gazda társaságában.²⁶²

Az 1880-90-es évek filoxérajárványa előtt a birtokosok száma már meghaladta a 200-at, jórészt az Öreghegyről, és a szőlőterület is ekkor érte el a legnagyobb kiterjedést, 168 holddal.²⁶³ A filoxéra a termő szőlők arányát 1/3-ára csökkentette, de hamar megkezdődött az amerikai fajtákkal való oltás és újratelepítés. 1915-re a fertőzött szőlőkből 7 hold maradt, ezeken még volt termés, a 31 holdnyi ép szőlő mellett pedig már 20 hold amerikai oltvány található. Ezt az 58 holdnyi területet kezelték filoxéra ellen, szénkénnel, és permetezték is, lévén a peronoszpóra, a lisztharmat elő-előfordult. Az azévi bormennyiség, 400 hektoliter fehér és 300 hektoliter siller (vörös) bor közepesnek minősült.²⁶⁴ A rézgálic igénylése és kiadása a község közvetítésével történt.

A század eleji mélypont után az I. világháborút követően folytatták az állomány felújítását, hozzá új, síksági területeket is igénybevettek. A szőlők talaját trágyázással gondozták, általanossá vált a karózás, a lugasos művelést is ismerték. Az 1930-as évek végén a hegyközségnek 129 tagja volt, változat-

lanul sok környékbelivel és 58 szentgyörgyvári gazdával. A 144 holdon ad-
digra kizárólagossá vált az amerikai fajták ültetése, 2/3 részben nemesített
(rizling, kövidinka, ezerjő, burgundi), 1/3 részben direkttermő szőlők (othel-
lo, usak) formájában. A termésből 25 mázsát szőlőként (borszőlő és sasza)l
értékesítettek, a megint közepesnek értékelt bormennyiség azonban már
3120 hektoliterre rúgott. Az említett gyümölcsösökön kívül a szőlőskertek-
ben ültetett faállomány adta a gyümölcskészlet másik felét, 1270 db fával.²⁶⁵

A falu élete az I. világháborúig

A kisközségi rangú Szentgyörgyvár, miután megszűnt uradalmi központ len-
ni, tartozékként már csak Alsó- és Felsőmándpusztát vallhatta magáénak,
Kismalom és Öreghegy külterületekkel együtt. Önálló plébániája, két iskolá-
ja (a faluban és Alsómándon) és a községi képviselő-testület jelentették egy-
házi és világi intézményeit, jegyzője azonban már nem volt: a sármelléki kör-
jegyzőséghez és anyakönyvi kerülethez tartozott Égenfölddel és Zalavárral
együtt, egészen 1907-ig.²⁶⁶ A postát Alsópáhokról hozták, a legközelebbi
csendőrszakasz Zalaváron állomásozott. A járási szintű intézmények; a szol-
gabíró, a hivatalok, ezenkívül az országgyűlési képviselő, az egészségügyi
ellátás (kórház, gyógyszerár) és a vásárok, piac mind Keszthelyhez kötődtek
a falut.²⁶⁷

A birtokos gazdák földjeik nagysága és hozama alapján fizették az államnak
a földadót és a házadót, községük költségvetéséhez pedig a pótdadóval és az
utak fenntartására való adóval járultak hozzá. A választójog is a legmagasabb
adót fizetőket (a virilistákat) illette meg, adóhátralék nélkül, s a census alap-
ján a felnőtt korú férfinepességből 17-en voltak jogosultak képviselő-válasz-
tásra 1887-ben. A község lakosságának ez hozzávetőlegesen 2,5 %-át tette ki
(650 fős létszámot véve). A választók ekkor:

Ifj. Borbás Ferenc, Öreg Borbás Ferenc, Greber Sándor, Horváth József,
Harsány József, Harsány János, Harsány Gábor, Öreg Kárász József, Ma-
jor Vendel, Öreg Major János, Major József, Oltay Guidó, Remete Mihály,
Szabó Antal, Szántó György, Öreg Tollár József, Tompa István.²⁶⁸

1907-ben a sármelléki körjegyzőségről leválasztották az önállósuló Zalavárt;
Szentgyörgyvár Alsópáhokhoz került át, és ott is maradt 1946-ig, társközsé-
ge Nemesboldogasszonyfa volt. Összeköttetését a szőlőhegyek közt K-re ve-
zető székérút biztosította.²⁶⁹

A képviselő-testület foglalkozott továbbra is első fokon a helyi ügyekkel, ke-
zelte a község vagyonát, beszedte az adókat, elrendelte a közmunkákat. Be-
kerülni választás útján vagy az adófizetés mértéke alapján lehetett, s ők jelöl-

ték ki az előljárókat. 1907-ben Oltay Guidó, Nemestóthy Szabó Lajos és Szijj Alajos plébános voltak a virilisták, mellettük helyet kapott Harsány János, Horváth László kántortanító, Szántó György, Major Sándor, Tollár Fülöp és Tompa Ferenc. A bírói tisztelet Horváth József töltötte be, esküdteknek Tompa Józsefet, Remete Józsefet, Tollár Károlyt jelölték ki, közgyámnak Major Zsigmondot.²⁷⁰

Számbavették ugyanekkor a falu vagyonát is: három ház és udvara, köztük a kovácsműhely és a pásztorház, három úrbéri birtokos legelőterület az ingatlanvagyon, 750 korona értékben, mellettük megemlíendő a tíz db vasúti részvény, 2000 koronaért. A hivatali berendezés listája a falu igazgatásához, rendészetéhez kapcsolódó legfontosabb tárgyakat tartalmazta:

- 2 pecsétnyomó
- 1 községi bírói láda
- 1 tintatartó
- 1 régi mérő
- 1 kétsövű löfegyver
- 1 mérce
- 1 mázsa
- 1 tűzifecskendő
- 2 csáklya
- 1 tűzmentes pénzszekrény

Két évvel később a lista kiegészült 2 új pecsétnyomóval, 1 házasság-kihirdető táblával és 1 dobbal. Tartozása, hátraléka nem volt a községnek.²⁷¹

A községi „közűlő” utak felmérésénél megállapították a fenntartáshoz-javításhoz való költséget is. Az útfelületen kívül az átereszek, fa- és kőhidak állapotát kísérték még figyelemmel. 1905-ben az országút 2 szakaszát, a sármelléki és a kustányi szakaszt egyaránt 210-210 koronára becsülték, az Alsópáhokra leágazó Koczori utat pedig 80 koronára. A belterületi utakkal nem volt tennivaló.²⁷² Az előljárásság a következő évben kirendelte kavicski-termeléshez és -hordáshoz a helybelieket, igás fogattal avagy gyalogosan, de a szolgáltatást pénzben is megválthatták.²⁷³ 1908-ban nyílt meg a temetői be-kötőút, az alsópáhoki útról indulva, s ezután ennek a fenntartására is különítettek el pénzt.²⁷⁴

A térség közlekedését nagyban javította a vasút megjelenése. A Zala-völgyi helyiérdekű vasút Zalaszentgrót-Balatonszentgyörgy között 1895-ben készült el, 42 km hosszúságban. A folyó jobb partján húzódó vasútvonal a hosszabb távú teherszállítást könnyítette meg, a mezőgazdasági termények értékesítésénél. Szentgyörgyvárhoz a zalaapáti állomás, Mándhoz a csányi állomás esett legközelebb.²⁷⁵

A századfordulón a gyakori tüzesetek megfékezésére, mint láttuk, a községnek csupán egy fecskendője volt, ezen túl ki-ki egyénileg oltott. A nyilván tartás évi egy-négy tűzről szól, többnyire ismeretlen okból, ritkábban a kiderített vigyázatlanság vagy gyújtogatás miatt. Még évtizedek múlva is emlegették az 1904-es tűzvészt, aminek a házak nagy része, a parókia és az iskolaépület esett áldozatul. Ha a határ közös birtoklású részein - a legelőn vagy az erdőn - ütött ki tűz, mint pl. 1900-ban, ott az érintett közbirtokosok közössége károsodott.²⁷⁶

Az iskolák felügyelete a XIX. század második felében állami feladat lett, a közigazgatás szintjein szerveződő hivatalok és egyesületek létrehozásával. Tulajdonosnak azért túlnyomórészt megmaradt az egyház, a tanító az egyházközségben is tevékenykedett. Az iskolákról és működésükről hivatalos jelentések maradtak fenn: a szentgyörgyvári és mándi elemi iskolák a soproni Kerületi Tanhatóság irataiban már az 1850-es években megjelennek. Előbbiben Szabadi András képesített tanító keze alatt ekkor két osztályra való gyermek tanult. A 6-12 éves iskolakötelesek száma 28 volt, ebből 23-an jártak ténylegesen iskolába, ezenfelül nyolc köszvényesi kisdíák tartozott még a körzetbe.²⁷⁷ Az előírással négyosztályos elemi itt ekkor nem valósult meg, sőt az 1860-as évek közepén, Fridecz Sándor tanítóskodása alatt a két osztályból újra egy osztály lett.²⁷⁸

Az 1868-as népoktatási törvény megerősítette a 12 éves korig kiterjedő tan kötelezettséget, a tanfelügyelet létrehozásával, a kötelezővé tett szakképesítéssel pedig az oktatás színvonalát emelte. Megalakultak a kerületi, megyei és járási tanítótestületek; a keszthelyi járási egyesület 1869-ben jött létre. A szentgyörgyvári iskolát ebben Magyar József képviselte, egészen 1881-es elköltözéséig. Őt többek között Gréber Sándor (1888-1898), a XX. század első évtizedében Szólár Béla és Horváth László, 1907 után pedig Varga Ferenc követte, utóbbi hosszabb időre gyökeret is verve a faluban.²⁷⁹ Az 1880-90-es években történt az épület megújítása, az országosan és megyei szinten is támogatott mozgalom, az iskolahálózat bővítése, a meglevő intézmények rekonstrukciója, korszerűsítése keretében.²⁸⁰

A falu társadalmából ideiglenesen azok szakadtak ki, akik más vidéken vállaltak munkát, vagy a katonaság révén szolgáltak távol, békeidős körülmények között. 1907-ben a sorozás alá kerülő fiataloktól hiányzott a Horvátországban tartózkodó Major Jenő és Laboda Sándor.²⁸¹ Egy-egy hadkötelessé váló évjáratból is csak a sorshúzással kiválasztottakat vitték el, így 1904-ben, amikor nyolc jelöltet állított elő a sorozóbizottság: Bankó Károlyt, Kámán Józsefet, Kárász Györgyöt, Molnár Jánost, Nemes Istvánt, Sebestyén Györgyöt, Szántó Sándort és Tislér Károlyt. Ők mindannyian betöltötték 20. évüket, és földművesként dolgoztak, egyikük cseléd volt.²⁸² A Monarchia hadseregéről közvetlen benyomást szerezhetett viszont a lakosság, amikor 1908

szeptemberében a környéken táborozott több gyalog- és huszárezred. Szentgyörgyváron a 78. gyalogezred 4. zászlóalját szállásolták el, s a 41 tiszt és 792 katona mellett 100 lónak is helyet kellett adni. A néhány napos igénybevételeért 135 korona szálláspénzt fizettek a falunak.²⁸³

Az eltávozottak közé tartoztak azok, akik a jobb megélhetés reményében a kivándorlás mellett döntöttek. Országos viszonylatban is ezekben az években, az I. világháború előtt tetőzött számuk. A helyiek közül Kis Józsefnek, aki 1907-ben ment Amerikába, két fiú- és három lánytestvére maradt itthon. Ugyanekkor vándorolt ki Komár György is. A következő évben a körjegyzőnek kellett eljárnia Tollár Sándor ügyében, akit már besoroztak, de a hadsereg helyett Amerikát választotta, s a hatóságok a címét keresték.²⁸⁴

Az I. világháború és a forradalmak

Az 1914. június 28-i szarajevói merénylet után, amelynek áldozatul esett Ferenc Ferdinánd trónörökös, ultimátumot kapott Szerbia, majd megindult a mozgósítás és a háborús készülődés mindkét oldalon: Szerbiában, Oroszországban, illetve a Monarchiában és a szövetséges Németországban. A vidéki előjáróságok július utolsó napjaiban kapták kézhez a népfelkelés elrendelésére való felhívást, a közhírré tétel több módon történt. Július 31-én Szentgyörgyváron és közvetlen környékén 15 helyen függesztettek ki hirdetményt, többek között a templomnál, a bíró házánál, az iskolánál, a kocsmánál, néhány magánháznál, és dobszóval is végigjárták a határt. A behívások augusztus első hetétől folyamatosak voltak, a sorozás Keszthelyen folyt.²⁸⁵ A szerb és orosz frontokra még ünnepélyesen, bizakodva indultak el a katonák. Működésbe lépett a táboriposta-szolgálat, az otthonmaradottak, hozzátartozók pedig segélyért folyamodhattak, ha a családfenntartó vonult be.²⁸⁶ A hadseregnek a lovakra és a járművekre is szüksége volt, s ezzel a falusi gazdaságok munkaereje tovább csökkent, noha kaptak értük pénzt. A lovak osztályozása és „behívása” szintén folyamatosan zajlott, s mindez csak a kezdetét jelentette a hadigazdálkodásra való átállásnak. A frontkatonák ellátására élelmiszert és anyagi eszközöket elosztó központokat hoztak létre, ehhez pedig országszerte számba kellett venni minden ipari és mezőgazdasági készletet. A háború nem ért véget néhány hónap alatt, a lakosság javainak felvásárlása és rekvirálása 1915-ben bontakozott ki igazán, miközben a termelés visszaesett, a megélhetési gondok súlyosbodtak. 1914 végén hazahozták az első sebesülteket, újonnan kellett felállítani a hadikórházakat, a környéken pedig még kolerajárvány is dúlt.

1915 tavaszán szállították el a faluból az első nagyobb terménykészleteket.

Kukoricából a két nagybirtok szolgáltatta a legtöbbet: Oltay Guidótól 100 mázsát, Nemestóthy Szabó Lajostól 270 mázsát vettek át, visszahagyva nekik az általuk igényelt 10-15 mázsa mennyiséget.²⁸⁷ Júniusban 11 falusi gazdától származott a több mint 66 mázsa rozsszállítmány, és 14-en adták be az összesen 23 mázsa búzát, élen Sziij Alajossal.²⁸⁸ Szükség volt a tüzfára is. Nyersanyagként való felhasználásra pontos kimutatást kértek minden, fém- és ötvözetekből készült tárgyról, gumiabroncsról és üzemi berendezésről, amely egy-egy háztartásban előfordulhatott. Itt a pálinkafőző üstök estek a rendelet áldozatául; tartozékaikkal együtt küldték el a szombathelyi begyűjtő központba annak a 23 gazdának az edényeit, akik ezzel foglalkoztak.²⁸⁹

Az év folyamán májusban, augusztusban és novemberben sor alá kerültek nemcsak az új korosztályok, hanem a 40 évesek is. A munkások hiányát csak enyhíteni tudta az asszonyok fokozott részvétele a mezőgazdasági tevékenységekben, az idősek és a gyerekek segítségével. A közmunkákra ideiglenesen nagyobb határidőt szabott ki az előljáróság, egyébként a nyári munkákat még ilyen körülmények között is elvégezhetőnek látták.

Az ipar munkaerőhiányát a falvakból próbálták betölteni, gépészeket, építőmunkásokat, kocsikészítő iparosokat és fémmunkásokat kerestek minél sürgetőbben. Szentgyörgyvárról csupán a két cipészintast tudták említeni, ám rájuk a földeken volt nagyobb szükség.²⁹⁰

1916-17-ben folytatódtek a rekvirálások. A hadszíntereken sokáig nem sikerült döntő fordulatot elérni, és a hátszág gazdasága is gondokkal küzdött. A termésmennyiség visszaesett, a készletek tervszerű elosztására bevezették a jegyrendszert. Amikor Németországba is jelentős szállítmányok indultak, a katonaság ellátása vált hiányossá. 1916. januárban összeírták a falu meglévő gabona- és lisztkészletét, amely alapján a tavaszi beszolgáltatás járt, s ebben az évben már burgonyát is nagyobb mennyiségben adtak be: a termés több mint 728 mázsa lett.²⁹¹

A következő évben az alsópáhoki körjegyző mellett külön intéző bizottság alakult az összeírások, beadások, valamint az ide kiutalt anyagok elosztásának irányítására, a bizottság elnöke Oltay Guidó lett. Keszthelyről osztották és szállították a petróleumot és a szőlősgazdának szükséges rézgálicot, figyelmeztetve arra, hogy gyűjtsenek tartalékokat a közeljövőre. Jelentősebb gabonátételt az Oltay-birtok szolgáltatott a Haditermény Rt. részére, elsősorban árpat, az eredetileg eladásra szánt 150 mázsa szénát azonban végül szintén hadicélokra kellett bocsátania.²⁹² Burgonyából Nemestóthy Szabó Lajos és Sziij Alajos tudott felajánlani önként. Újra számbavették a ló- és kocsiállományt, 26 birtokos volt érintett. A két középbirtok kiemelkedett a megfigyelt falusi gazdaságok közül: a 41 állatból 24 ezeken található.²⁹³ A munkaerőhelyzet persze itt sem volt jó, Nemestóthy Szabó Lajos 20 cselédjéből csupán nyolc dolgozott, a többi a fronton szolgált.

1918-ra az ország gazdasága kimerült, a rekvirálás nem tudta ellensúlyozni a lecsökkent gabonatermést. A központi hatalmak kénytelenek voltak visszavonulni az olasz és balkáni frontokon, a lázadások, szökések mindennapossá váltak, politikai sztrájkok bontakoztak ki. Elvben még folytak a behívások mindenfelé, ám a nagykanizsai parancsnokság 1918 elején már kerestetett négy sorozott, be nem vonult szentgyörgyvári népfelkelőt.²⁹⁴ A beszolgáltatásnak eleget tudtak tenni: Tollár Fülöp bíró, Kámán Ferenc és Szabó József előjárók vezetésével összegyűjtöttek és elküldtek 153 mázsa terményt.²⁹⁵ A hazatérő hadirokkantak, az özvegyek és árvák pártfogására helyben is létrehozták a hadigondozói testületet, amelynek Oltay Guidó, Kárász István, Tollár Gábor, Szijj Alajos, Kámán Ferenc és Major Ferenc lettek tagjai.²⁹⁶

A háború elvesztésével az Osztrák-Magyar Monarchia története is véget ért. 1918. októberben polgári demokratikus kormányzati rendszer alakult, s az őszirózsás forradalommal jutott hatalomra gróf Károlyi Mihály kormánya. Zalában a megyei közgyűlés testületeiben történtek változások, s a közigazgatási bizottságba ekkor került be újonnan Oltay Guidó. A legfontosabbak a biztonsági intézkedések voltak akkor, amikor a széthulló országban a területek védelme mellett a gazdasági válságon is úrrá kellett lenni.²⁹⁷ A falusi képviselő-testületek néptanács néven működtek tovább, a kormány földreform-ígérete pedig máris visszhangot váltott ki. Alsópáhokon az igénylőket is összeírták, amire 1919 februárjában megjelent a földosztásról szóló XVIII. néptörvény. Ennek értelmében az 500 holdnál nagyobb földeket az állam megváltotta tulajdonosaiktól, majd 5-20 holdas birtokokra felosztva kínálta volna megvételre a leendő új gazdáknak. A törvényt már nem tudta a hatalom végrehajtani, a politikai válság közepette március 21-én megtörtént a kommunista hatalomátvétel.

A Tanácsköztársasággal újra átszervezték az igazgatást, bár ugyanazok a feladatok álltak a Kommunista Párt és szövetségesei előtt, mint amikkel a polgári kormányok is próbálkoztak. A 30 tagú keszthelyi járási tanácsba Szentgyörgyvárról Vass Gábor került be, a községek tanácsai és végrehajtó direktóriumai élén továbbra is a bíró és a jegyző intézte az ügyeket.

A bevonuló csehszlovák és román csapatok elleni mozgósítás jegyében Keszthelyen és környékén elrendelték zászlóaljak felállítását, de még a hadigazdálkodást idézték a változatlan ellátási gondok is.²⁹⁸ A földosztás elmaradt, mivel a kisajátított nagybirtokok az áprilisi rendelet értelmében egyenesen szövetkezeti tulajdonba kerültek, ezzel viszont a falu társadalma vált érdektelenné az új rendszer iránt. Amikor pedig megjelent a szarvasmarhák összeírásáról és az állomány 5 %-ának rekquirálásáról szóló utasítás, a község egyhangúlag tiltakozott, és törvényteleniséget emlegetett, amint erről Borbás Károly bíró beszámolt.²⁹⁹

Augusztus elején a forradalmi kormányzótanács lemondása után a helyi ta-

nács is távozott, tagjai közül csak Kis Gábor vállalt szerepet a régi rend szerint megalakuló előljáróságban. A főszolgabíró a diktatúra utáni köz- és vagyonbiztonság érdekében a fegyverek beszolgáltatását rendelte el, egyúttal a tisztviselők kezébe helyezte a belső rend és a konszolidáció megteremtését.³⁰⁰

A Horthy-korszak

A község vezetésében az 1920-as évektől mind a választott, mind a vagyoni alapon bekerült képviselők száma megnövekedett. 1921-ben a még Borbás Károly irányította testületben helyet kapott Horváth István, Kámán Ferenc, Major Zsigmond, Major Pál, Horváth Ferenc, Kámán József, Tompa Ferenc, Tislér Károly, Kis Gábor, Németh Károly, Varga Ferenc tanító és Supka Márton plébános.³⁰¹

A virilisták sorrendjét az általuk fizetett állami adók mértéke szabta meg. 1924-ben Nemesóthy Szabó Lajos állt az első helyen, 979 korona földadóval és 3 korona 53 fillér házadóval. Az Oltay család tagjai, Oltay László, Oltay Guidó és Oltay Malvin egységesen 360 korona földadót fizettek; utóbbi ekkor Cserszegtomajon lakott. Utánuk Supka Márton következett, a plébániaföldre kirótt 131 koronával, majd Varga Ferenc, akinek jóval szerényebb földje volt. Póttagként a három legvagyonosabb parasztgazda, Horváth József, Szántó György és Horváth István szerepelt, 45-54 koronás földadókkal.³⁰²

Az önálló költségvetésből fizették a bírót és a képviselők napidíját, de járt nekik a fuvardíj is; hivatalos napokon, adószedéskor és csendőrok kiszállása idején pedig térítés a fűtésre, világításra.³⁰³ Az alsópáhoki körjegyzői hivatal fenntartásához Nemesboldogasszonyfával együtt nyújtott a község további pénzbeli támogatást. Ugyanígy hozzájárultak a körzeti orvos és az állatorvos javadalmazásához, és néhány saját alkalmazottat is tartottak: ebben az időben Major Gábor volt a kisbíró, kézbesítő, özv. Major Gáborné a szülésznő, Major Ferenc a hivatalos halottkém.³⁰⁴ 1931-ben a kiadások között találhatók az ipari, kereskedelmi és fogyasztási adók, a tűzrendészeti kiadások, a himlő és tüdővész elleni oltások, az utak és hidak javítási költségei. Tervbe vették a falun áthaladó országút javítását, amelyre egyébként gyakran volt szükség, hét évvel előtte a Kustány felé, Alsópáhook felé és a Lajosházára vezető szakaszokon dolgozott a lakosság, a kavicsos burkolatot megújítva.³⁰⁵ A gazdasági válság közepette jelentős költségvetési hiánnyal kellett megküzdeni: a 10 608 pengős szükségletre csak 5102 pengő fedezet állt rendelkezésre, így a magas községi pótdadó kiszabásával próbálták a helyzeten segíteni.³⁰⁶

Az iskolák működtetésében szintén részt vállalt a falu vezetése. A hatosztályos alapképzésre épülő gazdasági ismétlőiskolai oktatásra, amely 15 éves korig volt kötelező, évente különítettek el pénzt. Az 1868-as törvény szellemében a helyi iskolaszéki testület bevonásával ellenőrizték a diákok iskolába járását, s az igazolatlan mulasztásért az előjárók szabtak ki büntetést a szülőkre.³⁰⁷ Az iskolaszék élén az 1919-ben Szentgyörgyvára került plébánost, Supka Mártont találjuk, aki a község vezetői között is rendszeresen képviselhetette álláspontját. Nagykanizsai származású volt, előzőleg már szolgált Zalaszentbalázson, Zalaszegváron és Barcson.³⁰⁸

Az 1920-as években vált szükségessé, hogy a falubeli iskola egyszem tanítója, Varga Ferenc mellé segéderőt vegyenek fel, Ferenczi Ella tanítónő személyében.³⁰⁹ 1929-től dolgozott az alsómándpusztai iskolában Dömötörfi József, aki a másik tanítóval együtt a kibontakozó népoktatást is elvállalta.³¹⁰ Az iskolán kívüli népművelést a felnőttek számára szervezték, a falu anyagi segítségével, a mezőgazdasági munkák szezonján kívül. Az 1931/32-es tanév téli hónapjaira pl. tíz ismeretterjesztő előadást hirdettek meg.³¹¹

Az egészségügyi alapellátás rendszere elért a falvakhoz is, a járványok fokozatos visszaszorítása és az életkörülmények javítása terén az eredményeket a csökkenő gyermekhalandóság jelezte. A község állandó alkalmazottai: a szülésznő, a halottkém és a képesített fertőtlenítő mindig rendelkezésre álltak. 1936-ban özv. Major Gáborné utódjául Hetesi Józsefné Major Teréziát küldték bábaképzésre, államsegélyből, községi és egyéni hozzájárulással kiegészítve.³¹² A közegészségügyi vizsgálatot a járási tisztiorvos folytatta le időről-időre. Feltérképezte a falu környezetét, ahol már nem voltak veszélyes mocsarak, posványok, és a len- és kenderáztatás is a kijelölt helyen folyt. A falusi jégverem, a temető, az üzletek, a mészárszék ellenőrzésén kívül nyilvántartása volt a gondozásra szoruló fogyatékosokról.³¹³

A lakosság a hévízszentandrás körorvos körzetébe tartozott, aki az 1930-as évek elején havonta egyszer rendelt Szentgyörgyváron. A tárgyalt korszakban Nagy László, majd Petres István látta el hosszabb ideig a szolgálatot. A fertőző betegségek elszigetelését szigorúan előírták, elterjedésük mértéke csökkent is. 1927-ben egy maláriás megbetegedést észleltek, 1931 őszén Alsómádon és a szentgyörgyvári iskolásoknál jelentettek torokgyíkot (difteritisz).³¹⁴ Az egykor rettegett tüdőbaj is kevesebb áldozatot követelt. A védőoltások rendszeresítéséhez hozzájárult a falu és a beoltottak által fizetendő díj is, a himlőt és a torokgyíkot a 30-as évek közepén már ilyen módon küszöbölték ki.³¹⁵ 1936-ban lassabban sikerült lokalizálni a kanyarót, amely az év közepén Alsó- és Felsőmádon öt-tíz embert betegített meg, szerencsére áldozatok nélkül, majd decemberben Szentgyörgyváron erősödött fel, ahol emiatt az iskolában szünetet kellett elrendelni.³¹⁶

A lakosság biztonsága érdekében gondoskodott a falu a tűzoltóberendezések

beszerzéséről. Az 1930-as évekre külön szertárat alakítottak ki a tűzoltókoscsinak és kellékeinek, a tűzoltó-egyesület tagjainak pedig gyakorlatokat hirdettek meg. A részvétel hiánya ezeken hátráltatta a kiképzést, ahogyan a járásból szervezett rendészeti szemlén, 1930-ban, megállapította a felügyelő. További ponyvák és jelzőberendezések beszerzését javasolta az előjáróknak, valamint a szertár bővítését. A költségvetés szűkössége miatt a fejlesztések elhúzódtak, mindenesetre 1936-ban a tűzoltószeretek működését ellenőrizték, és használhatónak ítélték.³¹⁷ Évente vizsgálták felül, mikkel gyarapodott és hogyan végzi feladatát az egyesület.³¹⁸ A kéményseprés elrendelése is az ingatlanok védelmét szolgálta, félévente-évente került sor a kémények összeírására (1936-ban 95 kémény volt a listán) és tisztítására.³¹⁹

A bírói székben az 1930-as években egymást váltotta Kámán József, Harsányi Pál, Major Antal, majd Mátés Sándor.³²⁰ A községi gazdálkodásban nem sikerült egyensúlyt teremteni, a költségvetést nagyon megterhelték az igazgatási, köz- és állategészségügyi, tanügyi (két iskola), a közlekedés feltételeit javító kiadások, emellett a szegényügy, a szociális támogatások is a falura hárultak. 1936-ra 4579 pengő igazgatási költséget irányoztak elő, ez volt a legnagyobb kiadási tétel, miközben a várhatóan befolyó adómennyiség csak ezt fedezte, 4780 pengővel. Szükségletnek most is rendszeresen kétszer annyit határoztak meg, mint amennyit állni tudtak, a hátralékok pedig minden tételnél évről-évre nőttek. Beruházásra maradt a legkevesebb, 1936-ban mindössze 200 pengő.³²¹ A növekvő számú népesség házépítéseihez az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet nyújtott támogatást; az előnyös építési hitelekkel a helybeliek is éltek.³²² Három évvel később a keszthelyi adóhivatal megállapította, hogy a község összes tartozása 56 522 pengő, amiből egyelőre 10 200 pengőt törlesztett. A járásban máshol sem volt jobb a helyzet, a falvak erejükön felüli behajtásra nem vállalkoztak.³²³

A meglevő községi utak karbantartásán kívül új utat is nyitottak Zalaköszvényes felé. 1939-ig csak gyalogútként használták, áthaladva Oltay László birtokán. A nyomvonalat a földmérő felügyelők tűzték ki, a szélesítés, kiépítés és az árkolás pedig a helybeliek feladata volt.³²⁴ A Sármellék-Szentgyörgyvár közti K-Ny-i irányú határárok, amely az országúttól a Kis-Zala-csatornáig terjedt, a két falura volt bízva, s tisztogatása szintén 1939-ben lett időszerű. A XIX. századi határleírásokból is ismert árok még mindig a plébániafölddel szomszédos, a helyszíni szemlén az érintett birtokos Supka Mártonon kívül megjelent még a bíró és Svarc György előjáró. Az árok tisztításának költségeit a falvak fele-fele arányban vállalták, évi 15-15 pengőben megállapodva.³²⁵

A falu kedvezőtlen pénzügyi mérlegében része volt egyes adófizetők elmarádásainak. 1936-ban 11 gazda több mint egy év óta tartozott 50-292 pengő kö-

zötti összegekkel.³²⁶ Az igazán nagy tételek azonban az uradalmak tulajdonosainál szerepeltek. Végrehajtást kellett volna már elrendelni Oltay Lászlónál (3676 pengő tartozás), Oltay Klementinánál (2869 pengő), özv. Oltay Guidónénál (395 pengő) és Nemestóthy Szabó Lajosnál (4454 pengő), ám a bíró igazolást adott ki a késedelmekről.³²⁷ Az 1934-36-os aszályok, jégesők, a rossz időjárás gyenge termést eredményeztek, pusztított a sertésvész is. Oltay Klementina cselédeit csak vásárolt gabonával tudta kifizetni, számára részletfizetési kedvezményt javasolt az eljáróság.³²⁸ A Nemestóthy Szabó-birtokokon minden évben fenyegetett az árverés, 1939 szeptemberében ez be is következett, amikor 15 498 pengő értékben foglalt le gabonát, lovakat és szarvasmarhát a végrehajtó.³²⁹ A tulajdonosok rendszeresen folyamodtak adófizetési engedményekért.

A fiatalokat ez idő tájt a leventemozgalom igyekezett összefogni. A szervezetet a 12-21 éves fiúk katonai előképzésére még 1921-ben hozták létre, az országos hálózat azonban a II. világháború előtti években épült ki és működött teljes formájában. A községi levente-egyesület oktatói tartalékos tisztek voltak, a falusiak közül, akik ezért külön fizetést kaptak. 1936-ban Alsómádon Dömötörfi József tanító, Szentgyörgyváron Szabó György tartották a foglalkozásokat, 135-135 pengős évi illetményért, 1939-ben az utóbbi helyen már Andor Ferenc és Kámán József található, az alsó- és felsőmándiak pedig Felsőpáhokra jártak át.³³⁰ A heti egyszeri foglalkozáson a testnevelésre helyezték a fő hangsúlyt, menetgyakorlatokon vettek részt, a fegyverhasználat elemeit sajátították el. Sportszereket, felszereléseket részint központi juttatásból, részint a község erre elkülönített alapjából szereztek be.³³¹ Arról, hogy mit tanultak, az alsópáhoki szemléken, versenyeken vagy a helyi ünnepségeken adtak számot.³³² A kulturális életet egyesületi szinten még a tűzoltóegyesület és a hivatalosan bejegyzett Szentgyörgyvári Dalegyelet képviselte.³³³

A politikai mozgalmak és közélet helyben is megélénkültek az 1939-es országgyűlési választások előtt, amikor a Magyar Élet Pártja - az akkori kormánypart - jelöltje Oltay László lett a keszthelyi körzetben. A májusi választás előtt ő és ellenfele, Meizler Károly ügyvéd is tartottak programbeszédet a faluban. Meizler a nyilas pártokat összefogó Keresztény Nemzetiszocialista Front jelöltjeként indult, s a gyűlésekre szónoknak egy-egy képviselőtársát is meghívta.³³⁴ Oltay László a kíséretével végigjárta a Keszthely környéki falvakat, a kormány szociális és beruházási politikáját, valamint a körzetre vonatkozó fejlesztési terveit ismertetve. A választásra jogosultságnak akkoriban a hat elemis végzettség, kétéves helyben lakás, férfiaknál a 24., nőknél a 30. életév betöltése voltak a legfontosabb feltételei, s mindehhez újonnan járult a titkosság bevezetése. Így Szentgyörgyváron is jóval széle-

sebb körű volt a szavazás, mint pl. 1887-ben. Az egyéni jelöltekre ezúttal 169-en, a pártlistákra 222-en szavaztak. Oltag László többséget szerzett 117 szavazattal, Meizler Károly 41 voksot kapott - a keszthelyi kerület egészében viszont Meizler Károly lett a győztes 67 %-kal.³³⁵

A II. világháború

A háborús készülődés jegyében 1938-tól kezdve fegyvergyakorlatra hívták be a férfitörkösöket. A behívók sűrűn követték egymást, 1939 őszére már sorra kerültek az épphogy katonaköteles 20 éves fiatalok is.³³⁶ Az otthonmaradtak ugyanúgy kérvényezhették és megkaphatták a családi segélyt utánuk, indokolt esetben, mint háború idején. Szentgyörgyvárról és Mándról a legtöbb embert a 17. és a 38. honvéd gyalogezredhez osztották be.³³⁷ Az 1938-40-es felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi terület-visszacsatolások jelentették az első hadi megmozdulást a bevonuló alakulatok számára. A frissen alapított Felvidéki Emlékérem kitüntetését a helybeli résztvevők is megkapták: Elek József, Lázár Ferenc, Remete György, Rácz Gábor, Major József, Hetesi József, Hetesi Pál, Horváth Lajos, Tompa Gábor, Kámán Pál, Szántó Ferenc, Kámán Gyula és Horváth János 1939 decemberében ünnepség keretében vették át az érmet.³³⁸

A község háztartása a háború elején nem volt rosszabb helyzetben, mint a 30-as évekbeli adósságok idején. 1941-ben két jelentős tétel, a községi pótdadó és a kereseti adó még elmaradást mutatott, az adófizetőket - létszámuk 464 fő - csaknem teljes létszámban a földadó és a hadfelszerelési adó érintette. Nem kellett házádot fizetni a középületek - templom, lelkészlak, iskolák, csendőrségi iroda -, a gazdasági épületek, a napszámosok és az uradalmi cselédek házai után, és mentességet élvezett az I. világháborús hadigondozottak által lakott három épület is. A falu 131 lakóházának túlnyomó része egyszerű, egy vagy két lakószobás, konyhás beosztású volt.³³⁹ A következő évben létesült az alsópáhoki tejszövetkezet helyi begyűjtő üzeme.³⁴⁰

A légoltalmi intézkedésekkel egyrészt a szükséges felszerelést állították össze, fokozatosan szerezték be a fecskendőket, mentőládákat, mentőtáskákat és hordágyakat, másrészt kijelölték az óvóhelyiségeket a faluban, Alsó- és Felsőmádon a major épületeiben, továbbá veszély esetére légoltalmi tervet készítettek.³⁴¹ A leventék kiképzése folytatódott - 1943-ban 46-an voltak -, s a község külön segélyt kért az időközben leventeotthon céljára vásárolt épület átalakításához és egy fedett lőtér kialakításához.³⁴² Az átalakítás el is kezdődött, de a háború végéig már nem tudták befejezni. A levente-egyesület előadásait Bánhegyi Zoltán tanító tartotta, vásároltak újságokat, könyve-

ket, egyenruhákat, és költöttek a táborozások, kirándulások, ünnepélyek szervezésére.³⁴³

1942 tavaszán, miután már Magyarország is hadban álló fél volt, a háború kézzelfogható közelségbe került. A 2. magyar hadsereget kivitték a keleti frontra, ahol a Don menti őszi csaták után 1943 januárjában a szovjet csapatok áttörésekor döntő vereséget szenvedett. Itthon ezalatt is folyt a behívás, a faluból nagyobb számban 1942 októberében toborzottak már a következő évi frontszolgálatra készültek. 1943-ban Galíciában és É-abbra, lengyel területen a 300 000 ezer főt elérő magyar hadtest hosszabb időre állóháborúba került, az utánpótlás 1944 végéig még ide érkezett. Érdemeikért 1943-ban kaptak Tűzkereszt kitüntetést Cémán József örvezető, Lázár Ferenc, Farkas Gyula, Remete György örvezető és Rácz Gábor tizedes.³⁴⁴

1944-re már jelentékeny volt a kiesett munkaerő, a nagyobb birtokok cselédei, napszámosai különösen hiányoztak. Nemestóthy Szabó Lajos 1944 tavaszán alig talált a vidéken felfogadható embert, a harcolókon és a rendkívüli gyakorlatra behívottakon kívül a városba vándorlás tovább apasztotta a létszámot. Végül 26 munkást szerződtetett az azévi munkákra, fia, Nemestóthy Szabó Gábor pedig 29-et, Alsómándra.³⁴⁵ Az előljáró is elrendelhetett honvédelmi munkaszolgálatot oda, ahol több munkásra volt szükség, de előfordult, hogy ezen nem jelentek meg.³⁴⁶ A közmunkák is akadoztak, vasúti kocsik híján nem érkezett meg a nyersanyag a kustányi út kövezéséhez, emiatt az alsópáhoki út javítása is késett.³⁴⁷

A háború előrehaladtával a termények, élelmiszerkészletek feletti ellenőrzés és a beszolgáltatás szigorodott. A Nemestóthy Szabó- és Oltay-birtokokon külön hizlaltak sertéseket bérbe, Keszthely városa részére, egyébként a húsból, zsírból nem lehetett felesleg.³⁴⁸ Közellátási kihágásnak minősült, amikor 1943. januárban két gazdánál sonkákat, oldalasokat és össz. 15 kg sertészsírt foglaltak le.³⁴⁹ A rekvirálás az élőállatokra is kiterjedt. 1944-ben honvédelmi szolgáltatás címén hónapokra igénybevevtek 11 birtokos lovait és a hozzájuk tartozó felszerelést Tapolcán, napi 2 pengő 50 filléres, majd 3 pengő 25 filléres fizetség ellenében.³⁵⁰ Ugyanebben az időben kellett a faluból 57 szarvasmarhát beadni vágásra: 11-et Nemestóthy Szabó Lajostól, 9-et Nemestóthy Szabó Gábertől, 5-öt az Oltay-birtokot bérlő Szűts Károlytól, 32-t a többi gazdától.³⁵¹ Az állatokra még később is sor került... Hadianyag biztosítása céljából elrendelték a harangok begyűjtését, és áldozatul esett a plébániatemplom 160 kg-s harangja is, amelyet 1944 júniusában szereltek le és szállítottak el.³⁵²

A falu élete kizökkent a rendes kerékvágásból. Az egészségügyi ellátás még működött, 1940-ben és 1943-ban sor került a gyerekek beoltására himlő és torokgyík ellen, majd a bevonult zalaapáti körorvos helyett Bellovics Gyula sármelléki körorvost rendelték ki helyettesíteni.³⁵³ 1944-ben az állatorvos el-

látta az időnként szórványosan fellépő sertéspestist, a szükséges védő intézkedésekkel.³⁵⁴ Az iskolai oktatás viszont rendhagyó módon alakult: az 1943/44-es tanév 1944. március végén befejeződött, 1944 őszén pedig csak két hónapig tartott.³⁵⁵ A háború a Vörös Hadsereg közeledtével ekkor érte el igazán az országot, megjelentek a menekülők. Alsómádon és Felsőmádon a Romániából jött Baranyai Józsefet és Lungu Miklóst tartották számon, nekik időről-időre jelentkezniük kellett a hatóságoknál.³⁵⁶

A nyilas hatalomátvétel után megalakult a Nyilaskeresztes Párt helyi csoportja, de tényleges működésükről nem tudni. Tagjaik száma nyolc vagy kilenc, mind földművesek, de áprilisban, amikor kérték a jelentést arról, kik voltak a párt tagjai, első ízben még a tanítót nevezték meg vezetőként, a beidézés-kor azonban őt már nem említették.³⁵⁷

1945 elejétől fokozottan vették igénybe a németek az otthonmaradt munkaerőt és anyagi javaikat. 26-an - jórészt gazdasági cselédek - kaptak östermelei igazolványt, amely mentesítette őket a behívás alól, s csak helybeni szolgáltatásra voltak kötelezhetők.³⁵⁸ Az utak karbantartása, biztosítása különösen fontos lett a hadműveletek miatt, így eljárást indítottak azon szentgyörgyváriak ellen, akik januárban nem jelentek meg a zalaapáti-alsópáhoki országút hóeltakarításán. Ők csupán a megfelelő lábbeli hiányát tudták felhozni mentségnek, végül 50-50 pengő pénzbüntetést róttak ki rájuk.³⁵⁹ A front közeledtével meg kellett erősíteni a védelmi vonalakat, s a polgári lakosság most is kéznél volt, de csak márciusig, a mezőgazdasági munkák kezdetéig. A februárra ütemezett erődítés vonala Zalakomártól húzódott É-nak Magyaród, Esztergály, Sármellék érintésével Keszthelyig.³⁶⁰ Tavasszal mégis kevésnek bizonyult a munkaerő - 3-szor annyi nőt írtak össze, mint férfit, a még bevetetlen területek aránya pedig elérte a 60 %-ot.³⁶¹ Továbbra is előírták a lovak és fogatok igénybevételét: ezúttal Keszthelyen kellett 12 lovat leadni, a honvédelmi szolgáltatás keretében.³⁶²

A lakosságot legsúlyosabban a közvetlen rekvirálás, rablás érintette, amely februárban-márciusban tetőzött. Élelmiszer, zsiradék, termények, bor, és megint az élőállat: lovak, szarvasmarhák jelentették a zsákmány javát, emellett különböző edények, tárolóeszközök, szerszámok, háztartási eszközök, ágyneműk és ruhadarabok szerepelnek a károsultak vallomásaiban; és a németek számlájára írták, amikor tűz ütött ki egy szőlőhegyi pincében, megsemmisítve a tulajdonos ott tárolt gabonáját.³⁶³ Nemestóthy Szabó Lajos gazdaságából a gabonaállomány mellett az igás- és parádés lovak, felszerelésükkel és a hintókkal együtt estek áldozatul.³⁶⁴ A leventék és munkaszolgálatosok közül, akiknek nem sikerült elrejtőzniük - az alsó- és felsőmándi birtokokon 40-50 főt rejtgettek - , azokat Németországba hurcolták.

A visszavonuló egységek felrobbantották a falu központjában levő hidat, ekkor esett a legnagyobb kár. A közeli épületek falai megrendültek, leestek a

tetőcserepek, és a környéken minden ablak betört. Időlegesen használhatatlanná vált a plébánia, a kocsmá, a tejgyűjtő és a benne levő berendezések, valamint Kámán Sándor háza. Ki kellett javítani a templomon és az iskolán esett sérüléseket, részletesen összeírták az elöljáróság számára az egyes lakosok kártételeit, további intézkedés végett.³⁶⁵

A németek a zalai olajvidék és Ausztria biztosítására tartották fenn és erősítették a térségben húzódó védelmi vonalakat, egészen március végéig. A szovjet 27. és 57. hadsereg a megye középső részén egyesülve szorította őket vissza. A 27. hadsereg ÉK felől, Keszthely irányából érte el március 30-án Szentgyörgyvárt, a Zalavár-Sármellék-Alsópáhok-Bókaháza-Nemesrádó frontvonalon, és haladt tovább Ny felé.³⁶⁶ Áprilistól már új hatalom és testületek vették át az irányítást.

A koalíciós időszak és a földreform

A katonák, akik legnagyobb számban március végén-április elején tértek haza, megváltozott politikai légkört és szervezeteket találtak. A németektől felszabadított területeken községenként alakultak meg a nemzeti bizottságok, amelyek ellátták az igazgatás feladatait az új önkormányzatok megválasztásáig. Nemcsak Szentgyörgyváron, hanem Felsőmádon is alakult bizottság, elsősorban az uradalmi dolgozók ügyeinek intézésére.

A gazdaság helyreállítását hátráltatta, hogy a kötelező beszolgáltatásokon túl a szovjet katonai parancsnokság is sарcolta a lakosságot, mintegy folytatva a német hadsereg akcióit. A legtöbb kártételről áprilisban és a nyári hónapokban számoltak be. Az állatok és a termények összeíratása után elrendelték a visszamaradt fegyverek, lőszer, katonai felszerelési tárgyak, rádiók beszolgáltatását Keszthelyre. Alsómádról Nemesóthy Szabó Gábor és Dömötörfi József tanító adta be rádióját, Szentgyörgyvárról Bánhegyi Zoltán, Magyar János plébános, Tollár József és Lázár József. Került elő egy-egy levele- és vadászpuska, egyéb puskák, forgópisztolyok, sőt golyószórók és ágyúlövegek is.³⁶⁷ A falut több ízben végigjárták és rekviráltak, éjjeli betörésekről adott hírt a jegyző, nem úszták meg a Nemesóthy Szabó- és Oltay-birtokok sem. Szűts Károlytól gabona- és lisztkészletet, állatokat, hintókat, ígás- és kocsisfelszerelést, motorkerékpárt, a hiánycikknek számító petróleumot, élelmisszert, vadászfegyvereket vittek el, 85 000 pengő készpénzzel együtt.³⁶⁸ Másik alkalommal Major János községi bírótól követeltek a kiszabott mennyiségen felül szalonnát, tojást és bort, akit, miután a hivatalos kiutaló papírt kérte, elhurcoltak és lelövélssel fenyegettek meg.³⁶⁹ Nemesóthy Szabó Lajos lokomobiljáról több alkatrészt leszereltek, üzemképtelenné téve azt. Találtak

értékesebb holmit is, amikor a falubeli kastélyban a kiskorú Oltay-örökösök szobáját felnyitatták: a szőnyeget, ezüstholmit, porcelán étkészletet, edényeket és vázákat ládákba csomagolva szállították el.³⁷⁰

Az első intézkedések közé tartozott a háború utáni közbiztonság érdekében a rendőrség létrehozása. Kilencen jelentkeztek a helyiek közül, végül hat emberrel alapították meg a szervezetet. A tagok, élükön Tombor József parancsnokkal és helyettesével, Szita Gyulával, beléptek a Szociáldemokrata Pártba. Ez volt az első új pártszerveződés, amelyet májusban a kommunista párt és a kisgazdapárt alakulása követett.³⁷¹ Az iskolákban az októberben felfüggesztett tanítás május elején folytatódhatott, a faluban két, Mándon egy tanerővel, megfelelő felszereléssel, a robbantás után megjavított épületben.³⁷²

A tavasz legfontosabb eseménye a földosztás volt. Az ezer holdon felüli nagybirtokok mellett a középbirtokok felosztását is elrendelték úgy, hogy a világi birtokosok kárpótlást kapjanak, és maradjon a kezükön max. száz hold. A két Nemestóthy Szabó- és az Oltay-uradalom egyaránt középbirtok volt, igénylőként pedig nemcsak Szentgyörgyvár és Mánd nagy számú törpebirtokos parasztsága és a cselédség jelentkezett, hanem a nemesbükiek és a zalaköszvényesiek is. Április elejétől az újonnan felállított Földigénylő Bizottság foglalkozott a földek felmérésével, az igénylők összeírásával. Első lépésben 834 hold földet terveztek kiosztani 190 család között, és új házhelyeket is jelöltek ki.³⁷³ A hónap végéig ennek több mint felét elosztották, ám további földekre volt szükség, és még 457 holdról rendelkezettek (351 hold szántó, 100 hold rét és legelő, 6 hold kert és szőlő) - erre 148 igénylő jelentkezett. Házhelyet 88-an kaptak, ezeket a szántók területéből hasították ki.³⁷⁴ Tartalékföldeket hagyott a bizottság az utólagos juttatásokra és a fogságból később hazatérő gazdák részére. Végül csak az Oltay-örökösök kezén maradt 90 hold az eredeti 339 holdból, Alsómándon Nemestóthy Szabó Gábornál 470 holdból 12-t, Felsőmándon Nemestóthy Szabó Lajosnál 551 holdból 16-ot hagytak meg a 100-100 hold helyett, az ezekért járó kárpótlásért a következő években folyamodhattak.³⁷⁵ A felsorolt falvakból összesen több mint 300-an kaptak földet, ami a tulajdonviszonyok átrendeződését jelentette. Mindeközben a községnek eleget kellett tennie a központilag előírt beszolgáltatásnak. Amit nem vittek el a németek vagy a szovjet katonák, a fennmaradó készleteket; kukoricát, burgonyát, tejet, tojást, az aratás után az új gabonát összeírták. Az állatállomány fogyatkozása miatt csúsztak a nyár eleji munkák, ugyanekkor még baromfivész és szőrványos száj- és körömfájás is előfordult.³⁷⁶ Újjáépült a tejgyűjtő, és szállították a tejet Keszthelyre, bár jó részét a katonai parancsnokság igényelte.³⁷⁷ A járás tűzifa-szükségletének pótlásakor a közbirtokossági erdőből, kisebb hányadban a három uradalom erdőgazdaságaiból rendelt el szállítást a főispán, összesen 115 m³ hasábfá és 50 m³ ágfá formájában.³⁷⁸

Az új kisgazdaságok nem nélkülözhatték az uradalmak gépeit, felszerelését, a jószág egy részét, melyeket szintén megkaptak. A legegyszerűbb eszközöket központilag utalták ki nekik, szükség szerint (ásó, lapát, kapa, villa, kassza, fejsze, eke, borona stb.), a meglevő gépeket pedig folyamatosan használták, ha volt üzemanyag. A felsőmáncsi gazdaság traktorja csépléskor és szántáskor volt üzemben, a gőzkazán, mint láttuk, működésképtelenné vált, a Sack-ekéket, a traktorekét és a vasboronákat pedig még Hévízszentandrásról is igényelték volna, ha lett volna szabad kapacitás. Nemesóthy Szabó Gábertől is jutott egy traktor az „újjgazdáknak”, cséplőgép a fenti két helyen kívül Szűts Károlynál, Szita Gyulánál és Harsányi Pálnál volt.³⁷⁹

Ősszel a változatlan ellátási nehézségek miatt Budapest részére külön gyűjtöttek szerte az országban segítyt, élelmiszert. Szentgyörgyvárról a következő beadás érkezett, 106 gazda részéről:

156 kg liszt
585 kg bab
280 kg kukorica
8,25 kg zsír
3365 kg burgonya³⁸⁰

Ugyancsak közvetlen gyűjtés volt szükséges az új magyar honvédsereg alakulatainak élelmezéséhez és felszereléséhez. A lovak összeírásán túl a község terménybeadással tudott hozzájárulni a készletekhez:

70 kg búza
70 kg rozs
100 kg széna
50 kg kukorica
40 kg zab
40 kg burgonya
zsír, zöldségek³⁸¹

A háborús állapotok után a közmunkákra és az intézményekre is nagyobb gondot lehetett fordítani. 1945 nyarán a zalaapáti Zala-híd építésén dolgozott tíz szentgyörgyvári gazda egy fogat segítségével, a környékbeli településekről kirendelt többi munkással együtt.³⁸² Az egyesületek közül csupán a tűzoltóegyesület maradt talpon, az 1945/46-os tanévet pedig a két iskolában összesen 131 gyermek kezdte meg. A kisebbeknek a torokgyík-megbetegedések nagyobb száma miatt védőoltást rendeltek, ehhez összeírták a legfiatalabb korosztályokat.³⁸³ Novemberben a Vöröskereszt révén hírt kaptak a hozzátartozók azokról a levettékről, akiket a németek elhurcoltak, majd

amerikai hadifogságba estek; ők választhattak a hazajövetel és a letelepedés között:

Molnár Károly	Tompa József
Farkas Béla	Tollár István
Zsiló István	Tamás István
Kálmán Lajos	Tamás Sándor
Major István	Pallér László ³⁸⁴

Hadirokkant és segélyre jogosult család viszonylag kevés volt a faluban, ők az év végén jutottak járadékukhoz.

A nemzetgyűlési választásokat novemberben tartották. Miután bevezették az általános, titkos és egyenlő választójogot, amely a 20 éven felüli állampolgárookra terjedt ki, minden addiginál többen mentek el szavazni. A falu több mint 800 lakosából 447 fő volt jogosult (196 férfi, 251 nő), és 94 %-uk járult az urnákhoz, a kijelölt két szavazókörben. Az országos és megyei eredményekhez hasonlóan itt is a Független Kisgazdapártra szavaztak a legtöbben (41,8 %), de túlsúlyról nem volt szó. Ellenkezőleg: a baloldali jelöltek jól szerepeltek, a Kommunista Párt lett a második 26,4 %-kal, a Szociáldemokrata Párt a harmadik 21,9 %-kal, a tavasz óta folyó mozgalmi munkának köszönhetően - a tendencia egyébként jellemző volt a keszthelyi járásra.³⁸⁵

A lezajlott változások a termelés és a társadalom kereteit alakították át, s a folyamat még a kezdetén tartott. A régi és új gazdák mezőgazdasági munkáit és a beszolgáltatást felügyelte a termelési bizottság, amely az év végén a vetésekről készített jelentést. Őszi búzából vetettek a legtöbbet, ezt követte a rozs, lucerna, lóhere, és egyéb őszi gabonák. Az egykori uradalmi földekkel együtt a határ több mint felét szántóföldek foglalták el, a többi művelési ág közül a rét és az erdő emelkedett még ki:

Szántó	1305 hold
Rét	279 hold
Erdő	238 hold
Legelő	171 hold
Kert	160 hold
Szőlő	144 hold
<u>Egyéb. földadó alá nem eső terület</u>	<u>109 hold</u>
Összesen	2407 hold ³⁸⁶

Érdemes összehasonlítani a lakosság társadalmi helyzetét is 1940-ben és öt évvel később, az eltűnő és kibővülő csoportokat figyelve:

<u>1940-ben:</u>	<u>1945-ben:</u>
3 középbirtokos (100 hold felett)	174 kisbirtokos

98 kisbirtokos (5 hold felett)
82 törpebirtokos (0-5 hold)
68 nincstelen
8 iparos
2 tisztviselő
1 kereskedő

28 törpebirtokos
8 iparos
4 tisztviselő
1 kereskedő³⁸⁷

A birtokos gazdák fokozatosan jutottak el az uradalmak ingóságainak, épületeinek, belsősegeinek átvételéhez és felhasználásához. Ehhez összefogás szükségeltetett: Szentgyörgyváron, valamint Alsó- és Felsőmádon külön alakult meg egy-egy földműves-szövetkezet. Utóbbi 1946 végén jött létre az egykori gazdasági cselédek részvételével, elsősorban a vagyontárgyak kezelésére, de kereskedelemmel, értékesítéssel és vásárlással is foglalkozott. Az ügyvezetőséget Dömötörfi József vállalta el. Hivatalosan a megyei földbirtokrendező tanácshoz és a földhivatalhoz nyújtotta be a szövetkezet az igényeket. Alsómádon 1947-48-ban így bontották le az aklot, egy tehénistállót és egy sertésólat, amelyek már romos állapotúak voltak, az építőanyagot pedig felhasználták vagy értékesítették.³⁸⁸

Az említett traktorokat és egy cséplőszekrényt 1947 novemberében kapta tulajdonába a szövetkezet, így zavartalanul tudott hozzá üzemanyagot kérni.³⁸⁹ Felsőmádról a kovács-és bognárműhelyek felszerelése kellett, itt a majorság többi épülete és udvara, egy kevés szőlővel, gyümölcsösssel és kerttel alkotta azt a 16 holdat, ami megmaradt Nemestóthy Szabó Lajosnak és fiainak.³⁹⁰ Velük közösen bírták az úgazdák a szérűskertet és a pajtaudvart, de most már szántóföldnek kérték ezt is kimérni. Az uradalmi legelőket 1945-ben felosztották ugyan, de amint ez a kezdeti viták után kiderült, a legelőbirtokossági rendszer folytatásaként a közös tulajdon és kezelés ésszerűbb kezelésre ad módot. A mándi legelők tehát szövetkezetiek lettek, és az utólagos 1947-es kérvényeknél még kaptak is hozzá területet.³⁹¹ Az erdő, noha volt rá igény a szövetkezet részéről, állami tulajdonba került.

Oltay László örökségéből maradt meg a legtöbb, gyermekei illetve a kinevezett gyám kezén, Szűts Károly bérletében. A közel 100 hold földből 65 hold volt a saját - 30 holdat viszont éppen Nemestóthy Szabó Gáborné birtokából vettek el, akinek a három középbirtokos közül a legkevesebbet hagytak a kezén.³⁹² Az Oltay-birtok falubeli épületeinek sorsa különbözőképpen alakult: a kastély maradt az eredeti tulajdonosoké, a gazdasági épületek, cselédházak, a hegybeli présház és az ingóságok, eszközök a szentgyörgyvári földműves-szövetkezethez és az egyes gazdákhöz jutottak. 1946-ban még további tíz holdat foglaltak el a birtok volt alkalmazottjai: szántót, gyümölcsöt, szőlőt. A kastélyban a Kommunista Párt helyi csoportja különített el két szobát, az egyik cselédház két lakásában pedig fűszerüzlet nyílt.³⁹³

Nemestóthy Szabó Lajos és Gábor mint károsultak tiltakoztak csaknem teljes birtokuk elvétele ellen; mindkettőjük egyedüli megélhetésének a gazdálkodást nevezte meg, a háborúban nem fejtettek ki magyarellenességet, tehát semmi olyan tényező nem állt fenn, ami miatt őket büntetni kellene. Az Országos Földbirtokrendező Tanács 1947-ben helyt adott a panasznak, és az elvett ingatlannal azonos értékű csereingatlan átadását rendelte el, tekintve, hogy az eredetit már felosztották. Ugyanerre várt Nemestóthy Szabó Gáborné - neki is csak a major belső területe maradt meg - , akinek az alsómándi birtokait kiváltó csereingatlan járt volna, ám az átadás halasztódott.³⁹⁴

A másik fél részéről is érkezett kritika, amely jelezte, hogy a gyors földosztás nem volt minden esetben méltányos. Akik 1945-ben kimaradtak, 1947-ben újra próbálkoztak, ám a tartalékföldekhez csak indokolt esetben nyúlhattak.³⁹⁵ Alsómándról az egykori cselédek egyenesen a miniszterhez írtak levelet a megtapasztalt visszasságok miatt. Hiába lett az övék a 470 hold, ők, a helyiek csak 130 holdat kaptak meg, a többit idegen községbélieknek adták. Az új gazdának sokszor olyan kevés föld jutott, hogy helyzetük inkább rosszabbodott, mintsem javult - és ebben ők is támogatták a tulajdonosnő rehabilitációját: ha visszakapna száz hold földet, fel tudná fogadni azokat a munkásokat, akik most törpebirtokokból próbálnak megélni. Úgy látják, hogy a pusztán élő 22 család nem részesült igazságos elosztásban, a földek javát a „sógorok, komák” kapták, és megtörtént pl., hogy az uradalmi bognárnemester családját egy hold szántóval és egy hold réttel elégitették ki, mondván, hogy éljenek meg az iparból, holott a mester 1944-ben eltűnt a fronton.³⁹⁶

1947 második felében hoztak végleges határozatot a két évvel azelőtt megálapított házhelyek ügyében. A falu belterületétől É-ra esett a Dióskálaljai-dűlő és a Templomföldi-tábla, az alsópáhoki út mentén a Temetői-földi-dűlő, ahol összesen 72 új ingatlant jelöltek ki, és kárpótlásként itt kaptak csereterületet az Oltay-örökösök is. Főként a volt gazdasági cselédek részesültek telekben, a fenti három dűlőben, továbbá Alsómánd és Felsőmánd határában. /Melléklet/ A helyszíni kitűzés 1948 nyarán történt meg Kámán Ferenc bíró, Tompa Gábor és Rezes Máté előjárók, valamint a helyi UFOSZ-szervezet (Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetsége) képviselői, Bankó János, Illés József és Kovács János közreműködésével.³⁹⁷

1946-ban szétvált az alsópáhoki körjegyzőség. Szentgyörgyvár önálló lett; tudott biztosítani alkalmas épületet a jegyzői hivatalnak, lakással, és be kívánta vonni Zalaköszvényest is. Indoklásában szerepelt, hogy Alsópáhokra csupán egy földút jelenti az összeköttetést (valóban alsóbb rendű volt, mint az országút, de javították, karbantartották), s Mánddal együtt két szövetkeze-

ti csoport működik, ennyiben tehát gazdaságilag is függetlenedett. Köszvényt végül nem kapták meg - Felsőpáhok része lett, azt pedig visszacsatolták Alsópáhokhoz. A jegyzőséggel kiteljesedett a falusi igazgatás, következő lépésben pedig egy új, nagyobb iskola építése merült fel.³⁹⁸

A földműves-szövetkezetek a mezőgazdaság kollektív rendszerű továbbfejlesztését alapozták meg, egyesítve az egyéni és közös gazdálkodás elemeit. Mivel a földreform utómunkálatai és a kárpótlások elhúzódtak még 1945 után, az átmenet folyamatos volt, a kiosztott földek, rétek, legelők és kertek művelési rendjének megszilárdulásában. Sok idő azonban nem jutott az egyéni gazdálkodás kibontakozására: áldozatul esett a balratolódó központi hatalomnak és az új, szovjet mintájú agrárpolitikának. Az önkéntes és fokozatos szövetkezeti mozgalmat 1948 elejétől felgyorsították, s létrehozták az első termelőszövetkezeti csoportokat (tszcs), melyek megkapták a földműves-szövetkezetek gépeit, felszereléseit, vagyontárgyait. Felsőmádon 1948. március 1-én alakult meg a Szabadság TSZ, Szentgyörgyváron október 1-én a Vörös Csillag TSZ, mindkettő III. kategóriás.³⁹⁹ Ez azt jelentette, hogy a tagokra széleskörű közös munkavégzés hárul, munkaegységek meghatározásával és arányos javadalmazással, a magángazdaság pedig a háttájjra szorul vissza. Noha, mint láttuk, a kisbirtokosok küzdöttek a földosztásnál kialakult egyenlőtlen helyzettel, ez az intézkedés az előbbrejutást végképp derékba törte. Ennek megfelelően a belépés csekély mértékű volt, és a bevitt földek sem gyarapodtak. A falu földműves társadalma számára az önkényuralom kezdete a gazdasági kényszert és a válaszütt elé állítást jelentette.

Irodalom:

Bakács István: Népszémi és mezőgazdasági adatok a Széchenyi család Somogy-Zala megyei birtokairól a XVIII-XIX. század fordulóján. Történeti Statisztikai Közlemények II. évf. (1958) 3-4. sz. 3-27.

Balogh Lajos-Ördög Ferenc (szerk.): Zala megye földrajzi nevei. 2. kötet. A keszthelyi járás. Zalaegerszeg, 1986. (Zalai Gyűjtemény, 24.)

Barsi József: Elemi tanügy a veszprémi k. egyházmegye területén 1864/5-ben. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények II. évf. (1866) 44-63.

Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története.

1. kötet. 1252-1732. Budapest, 1911.

2. kötet. 1733-1820. Budapest, 1913.

Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István és kortársai. Budapest, 1928.

Békássy Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után. Budapest, 1930.

- Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. Zalaegerszeg, 1986. (Zalai Gyűjtemény, 23.)
- Bogdán István: Magyarországi hossz-és földmértékek 1601-1874. Budapest, 1990.
- Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly-és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991.
- Czeglédy József-Sági Károly: Adatok a Tanácsköztársaság keszthelyi történetéhez. In: Éri István (szerk.): A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 3. Veszprém, 1965. 163-186.
- Danyi Dezső-Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás. Budapest, 1960.
- Dóber Viktor: Mindszent, Bókaháza és Újfalu története a középkortól napjainkig. 1.kötet. Veszprém, 1998.
- Dóka Klára: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 4. Veszprémi Egyházmegye. Budapest, 1997.
- Égető Melinda: A hegyvám mértéke és kiszámítása a XVIII. században a Zala megyei Széchenyi-birtokokon. Agrártörténeti Szemle XXXII. évf. (1970) 73-84.
- Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéri birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Budapest, 1970.
- Fényes Elek: Magyar Országnek, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1. kötet. Pest, 1836.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára 1-2. Pest, 1851.
- Füssy Tamás: A zalavári apátság története. Budapest, 1902. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, 7.)
- Gaál Antal-Vass Ferenc: A mezőgazdasági termelősövetkezetek 40 éve Zala megyében. Zalaegerszeg, 1988.
- Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története.
1. kötet. Szombathely, 1929.
2. kötet. Szombathely, 1935.
- Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Budapest, 1987.
- Gyimesi Endre (szerk.): „Előre lelkesek...” Széchenyi István és Zala megye kapcsolatának dokumentumai. Zalaegerszeg, 1991.
- Halász Imre: A megye katolikus püspökainak és tanítóinak helyzete a Bach-korszak első éveiben. In: Degré Alajos (szerk.): Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1980-1981. Zalaegerszeg, 1981. 105-122. (Zalai Gyűjtemény, 16.)
- Hertelendy Béla: A Zala Vízelecsapoló Társulat története. Nagykanizsa, 1897.
- Horváth Károly: A Zalának száz évig tartott szabályozásáról. Földrajzi Közlemények LVIII. évf. (1930) 23-24.
- Horváth Károly: A Zalavölgy település-földrajza. Földrajzi Közlemények

XXXVI. évf. (1908) 50-70.

Káli Csaba: Az 1945. évi nemzetgyűlési választások Zalaiban. In: Káli Csaba (szerk.): Zalai történeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1997. 299-340. (Zalai Gyűjtemény, 42.)

Káli Csaba-Mikó Zsuzsa (szerk.): Dokumentumok Zala megye történetéből 1944-1947. Zalaegerszeg, 1995. (Zalai Gyűjtemény, 37.)

Kanyar József: Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770-1868). Budapest, 1989.

Kapiller Imre: Adatok a mezőgazdasági termelőségvetkezeti mozgalom zalai történetéhez 1949-1953. In: Jakabfi Rudolf (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt Zala Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának Évkönyve 1984. Zalaegerszeg, 1984. 167-192.

Kempelen Béla: Magyar nemes családok. 10. kötet. Budapest, 1931.

Kepecs József (szerk.): A zsidó népesség száma településenként (1840-1941). Budapest, 1993

Johann Matthias Korabinsky: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn 1-2. Pressburg, 1786.

Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalaegerszeg, 1978. (Zalai Gyűjtemény, 9.)

Kotnyek István: Az 1944/45-ös tanév Zala megyében. Zalaegerszeg, 1986.

Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Budapest, 1991.

Kozma Béla: Zalavármegye története. In: Bodry László-Madarász Gyula-Zsadányi Oszkár (szerk.): Zalavármegye ismertetője. Sopron, 1935. 5-126.

Kresznerics Ferenc: Nagy József, szombathelyi fő-prépost élete. Erdélyi Múzeum, 5. füzet (1816). 76-91.

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 1. kötet. A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. törvényczikk alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként. Budapest, 1897.

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. kötet. Gazdaczimtár. Budapest, 1897.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői a 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. év eleji adatai alapján. (Gazdacimtár) Budapest, 1925.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. (Gazdacimtár) Budapest, 1937.

Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben 1. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Budapest, 1936. (Magyar Statisztikai Közlemények, 90.)

Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Budapest, 1938. (Magyar Statisztikai Közlemények, 105.)

T. Mérey Klára: Adatok a déldunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején. Pécs, 1957. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 10. Ser. Hist. 5.)

T. Mérey Klára: Zala megye útjai és a mellettük fekvő települések a XVIII-XIX. század fordulóján. In: Káli Csaba (szerk.): Zala megye a XVIII-XIX. században két korabeli leírás alapján. Zalaegerszeg, 1999. 71-225. (Zalai Gyűjtemény, 46.)

Molnár András (szerk.): A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zalaegerszeg, 1992. (Zalai Gyűjtemény, 33.)

Molnár András: Széchenyi és Zala. Levéltári Szemle XLI. évf. (1991) 3. sz. 53-64.

Nagy Gábor: Zala megye felszabadulása. In: Tanulmányok Zala megyéről 1945-1970. Zalaegerszeg, 1970. 25-34.

Németh József: Zala megye műemlékei. Zalaegerszeg, 1979.

Novák Mihály: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg, 1906.

Oltványi Ambrus (szerk.): Széchenyi István: Napló. Budapest, 1982.

Ördög Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745-1771). 1-3. kötet. Budapest-Zalaegerszeg, 1991-1993.

Pais László: A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajzai. Budapest, 1942.

Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 2.)

Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950). München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 8.)

Pongrácz Pál: Régi malomépítészet. Budapest, 1967.

Ruzitska Lajos: A magyar vasútépítések története 1914-ig. Budapest, 1964.

Ruzsicska Kálmán: Zalavármegye népoktatásügye. In: Halis István-Hoffmann Mór (szerk.): Zalavármegyei évkönyv a millenniumra. Nagykanizsa, 1896. 194-202.

Szántó Imre: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén 1671-1750. In: Bakos József (szerk.): Az egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 6. Eger, 1960. 301-326.

Szántó Imre-Szántó Endre: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok, 1990.

Takács Lajos: A Kis-Balaton és környéke. Kaposvár, 1978. (Somogyi Almanach, 27-29.)

Takács Lajos: Irtásgazdálkodásunk emlékei. Budapest, 1980.

Tilkovszky Lóránt: A tagosítás és legelőelkülönözés Széchenyi István pölöskei uradalmában. In: Szentmihályi Imre (szerk.): A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950-1960. Zalaegerszeg, 1960. 239-256.

Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István Zala megyei uradalmi. In: Kapiller Imre (szerk.): Gazdaságtörténeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1993. 113-164. (Zalai Gyűjtemény, 34.)

Vályi András: Magyar országnak leírása 1-3. Buda, 1796-1799.

Vármegyei ismertető. Személyi adattár. In: Bodry László-Madarász Gyula-Zsadányi Oszkár (szerk.): Zalavármegye ismertetője. 3. rész. Sopron, 1935. 1-174.

Záborszky Géza: Zalavármegye tiszti-czim és helység névtára 1909. Keszthely, 1909.

Záborszky József: Zalavármegye tiszti-czim és helység névtára 1897. Zalaegerszeg, 1897.

Zala vármegye községeinek történeti ismertetése. In: Bodry László-Madarász Gyula-Zsadányi Oszkár (szerk.): Zalavármegye ismertetője. 2. rész. Sopron, 1935. 192-271.

Jegyzetek:

1. Bártfai Szabó 1911, 1: 440-441. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 528.
2. Bártfai Szabó 1911, 1: 440.
3. Bártfai Szabó 1911, 1: 441-442.
4. Szántó 1960, 308-309.
5. Szántó 1960, 312.
6. Bártfai Szabó 1911, 1: 444.
7. Füssy 1902, 266.
8. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 531.
9. Bártfai Szabó 1913, 2: 76.
10. ZML IV.1.e /1. Nemesi ö.i. 1738, p. 228.
11. Bártfai Szabó 1913, 2: 513-514.
12. Bártfai Szabó 1913, 2: 184, 189.
13. Bártfai Szabó 1913, 2: 92.
14. Bártfai Szabó 1913, 2: 90.
15. ZML IV.1.e /1. Nemesi ö.i. 1769-1777, p. 149.
16. ZML IV.1.e /1. Nemesi ö.i. 1743, p. 8. U. o. 1752, p. 244.
17. Bakács 1958, 3.
18. Bártfai Szabó 1913, 2: 651-652.

19. Széchenyi 1982, 242-243.
20. Széchenyi 1982, 293-294, 552.
21. Széchenyi 1982, 565.
22. Bártfai Szabó 1928, 497.
23. Molnár 1991, 57. Gyimesi 1991, 9.
24. A régi magyar mér földet a XIX. század közepéig használták. Átszámítva leggyakrabban 11 376 m-es távolságot jelentett.
25. Korabinszky 1786, 2: 622. Vályi 1799, 3: 367.
26. Fényes 1836, 1: 502.
27. Fényes 1851, 2: 98.
28. Kovacsics 1991, 39.
29. Vályi 1799, 2: 569.
30. A templom romjairól, melyek a malomtól É-ra találhatóak, egy 1725-ös öszszeírás szól. A berki kápolna helyét remetelakként tartották később számon. Kovacsics 1991, 90.
31. Fényes 1836, 1: 503.
32. Mérey 1999, 146.
33. Mérey 1999. 145-146.
34. 1785: 65 ház, 446 lakos. 1810: 77 ház. 1828: 69 ház, 515 lakos. Mérey 1999, 145.
35. Bencze 1986, 61.
36. Bencze 1986, 91.
37. Bencze 1986, 90.
38. Bencze 1986, 93.
39. Bencze 1986, 94.
40. U. o.
41. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777, p. 197-198
42. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1833. No. prot. 717., p. 116-117.
43. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1834. No. prot. 1178., p. 147.
44. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1844. No. prot. 417., p. 247.
45. ZML IV.1.t Met. fasc. 9. no. 341.
46. ZML IV.1.t Met. fasc. 6. no. 252.
47. ZML IV.1.t Met. fasc. 3. ser. 138. no. 3.
48. ZML IV.1.t Met. fasc. 3. ser. 138. no. 4.
49. ZML IV.1.t Met. fasc. 3. ser. 138. no. 1, 2414.
50. ZML IV.1.t Met. fasc. 9. no. 341.
51. Bencze 1986, 19.
52. Horváth 1908, 54. Bencze 1986, 19.
53. Fényes 1836, 1: 469.
54. Horváth 1930, 23. Hertelendy 1897, 75.
55. Bencze 1986, 94.

56. Takács 1978, 31-32., OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203.A, p. 18.
57. Pais 1942, 16.
58. OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203.A, p. 16-17.
59. Ördög 1992, 2: 357-359.
60. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 534.
61. Ördög 1992, 2: 359-360.
62. Danyi-Dávid 1960, 264-265.
63. Bakács 1958, 10-16.
64. ZML IV.9.b Conscr. dic. 420-421. d. Sztgyvár 1776-1845
65. Ördög 1992, 2: 183.
66. ZML IV.1. h. Nem nemesi nép. ö. i. 1805-1846
67. Bártfai Szabó 1911, 1: 445-446.
68. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 534.
69. U. o.
70. U. o.
71. ZML IV.9.b Conscr. dic. 420. d. Sztgyvár 1776-1813
72. Bakács 1958, 18-19.
73. Bártfai Szabó 1913, 2: 553.
74. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 529.
75. Tilkovszky 1993, 116-117.
76. OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203.A, p. 18-19.
77. Ol Széchényi cs. lt. P 623 Acta Dimens. Poss. Sztgyvár 203.C, p. 4-14.
78. ZML IV.9.b Conscr. dic. 420-421. d. Sztgyvár 1776-1845
79. Tilkovszky 1993, 131.
80. U. o.
81. Tilkovszky 1993, 120., OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203.A, p. 18.
82. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Oec. Praedii Mánd 204.A, p. 56.
83. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Oec. Praedii Mánd 204.A, p. 66.
84. Tilkovszky 1993, 116, 121, 133.
85. Tilkovszky 1993, 131.
86. Takács 1978, 66.
87. Tilkovszky 1993, 132-133.
88. Tilkovszky 1993, 132.
89. Tilkovszky 1993, 116., OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Oec Poss. Sztgyvár 203.B, p. 31.
90. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777., p. 218-219.
91. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777. 1765. júl. 22.
92. Felhő 1970, 400-401. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777., p. 181-182.
93. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777., p. 218-219.

94. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777. No. 48., p. 2-13.
95. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777. No. 4.
96. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777. Extr. Synopt. 1768.
97. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777. No. 48., p. 37-38.
98. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777., p. 190-194, 222-224.
99. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777., p. 222-224.
100. U.o.
101. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 5-6.
102. Tilkovszky 1993, 115.
103. Tilkovszky 1993, 118-120.
104. Takács 1978, 66.
105. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1832. No. prot. 125/1, p. 101.
106. Tilkovszky 1993, 120.
107. Bártfai Szabó 1928, 494-496. Molnár 1991, 53. Gergely 1987, 173.
108. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1814. No. prot. 23., p. 1113.
109. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1833. No. prot. 1213., p. 127.
110. Tilkovszky 1960, 239-255.
111. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv.1838. No. prot. 1691., p. 127; 1840. No. prot.1932., p. 346-347.
112. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 534-535.
113. Égető, 1985, 36, 135-153.
114. Égető 1990, 76. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no.16.,p. 31-32.
115. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 12.
116. Égető 1990, 79-80.
117. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777. 1769: p. 174-175.
118. Égető 1990, 82.
119. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777. No. 54. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 10-13.
120. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 1-2. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777, p. 179-180.
121. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 35-44.
122. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 21.
123. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 22.
124. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 23-24.
125. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 18.
126. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 28.
127. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 17.
128. ZML IV.1.aa Inquis. fasc. 101. instrum. 48.
129. ZML IV.9.b Conscr. dic. 420-421. d. Sztgyvár 1776-1845
130. Tilkovszky 1993, 119.

131. Takács 1978, 102., OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203.A, p. 19.
132. ZML IV.9.d Percept. 1754.
133. Takács 1978, 112-113.
134. Takács 1978, 117.
135. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1806. No. prot. 61/56., p. 802-803.
136. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1807. No. prot. 64/66., p. 717.
137. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1847. No. prot. 1481., p. 117; No. prot. 2891., p. 187-188.
138. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 19.
139. Takács 1980, 344.
140. ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 20.
141. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Dim. Poss. Sztgyvár 203.C, p. 4-14.; Acta Exstirp. Poss. Sztgyvár conc. 203.D, p. 6-17.
142. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 532.
143. ZML IV.1.g Urb. 1767-1777, p. 177-178., OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Exstirp. Poss. Sztgyvár conc. 203.D, p. 21-22.
144. Takács 1978, 159-160.
145. ZML IV.1.t Met. fasc. 3. ser. 138.
146. Takács 1978, 39.
147. Takács 1978, 41.
148. Dóber 1998, 1: 98.
149. OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203.A, p. 19.
150. ZML IV.1.b Közgyűlési ir. vegyes, conscr. molit. 1755, p. 13-14.
151. Takács 1978, 105.
152. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Oec. Praedii Mánd 204.A, p. 2-9.
153. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Oec. Praedii Mánd 204.A, p. 16, 55.
154. OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203.A, p. 18.
155. Tilkovszky 1993, 121.
156. ZML IV.9.b Conscr. dic. 420-421. d. Sztgyvár 1776-1845
157. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1828. No. prot. 2213, p. 277; No. prot. 455., p. 387.
158. Ördög 1993, 3: 79-83. Dóka 1997, 136.
159. OL Széchényi cs. lt. P 623 Conscr. Dom. Sztgyvár 203. A, p. 18.
160. Pehm 1934, 458, 461.
161. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 2.
162. Pfeiffer 1987, 249-250., OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 46.
163. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 4.
164. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 23, 45.
165. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 44-46.

166. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 44, 46.
167. Pfeiffer 1987, 227, 249-250, 261, 310, 337, 360-361, 529, 558, 586, 619, 914, 990, 1023.
168. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 535.
169. Kanyar 1989, 111. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 535.
170. Kotnyek 1978, 19., OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Oec. Poss. Sztgyvár 203.B, p. 24.
171. Tilkovszky 1993, 118., OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 45-46.
172. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 46.
173. OL Széchényi cs. lt. P 623 Acta Eccl. et Par. Sztgyvár. conc. 203.F, p. 49.
174. Géfin 1935, 3: 286-287. Kresznerics 1816, 76-82.
175. Géfin 1935, 3: 282-283.
176. ZML IV.1.L Újoncozási ir. 1848-49, 7.d.
177. Novák 1906, 65-72.
178. ZML IV.1.L Újoncozási ir. 1848-49, 7.d.
179. Molnár 1992, 389.
180. Füßsy 1902, 318-319.
181. Füßsy 1902, 320.
182. U. o.
183. ZML IV.1.a Közgyűlési jkv. 1838. No. prot. 3238, p. 79.
184. Hertelendy 1897, 30, 100.
185. Hertelendy 1897, 32. Füßsy 1902, 321.
186. Hertelendy 1897, 63.
187. Füßsy 1902, 322.
188. Hertelendy 1897, 64.
189. Hertelendy 1897, 61-62.
190. ZML IV.151. Megyefőnöki ir. XXI.C 1851:5999; 1852:3063
191. ZML IV.151. Megyefőnöki ir. XXI.C 1853:5269
192. Keszthelyi V. Földhiv., Sztgyvár telekjkv. 1862
193. U.o.
194. Balogh-Ördög 1986, 102.
195. Magyarország földbirtokviszonyai 1936, 1: 125.
196. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1492/1931
197. Magyarország mezőgazdasága 1938, 242.
198. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1931; 1082/1939
199. Magyarország földbirtokviszonyai 1936, 1: 124.
200. Keszthelyi V. Földhiv., Sztgyvár telekjkv. 1862
201. Záborszky 1897, 20.
202. Záborszky 1897, 30.
203. Kozma 1933, 75. Békássy 1930, 34.

204. Vármegyei ismertető 1935, 62.
205. Magyarország földbirtokosai 1925, 377.
206. A magyar korona országai 1897, 2: 138-139. Magyarország földbirtokosai 1925, 378; 1937, 350.
207. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 447/1908
208. A magyar korona országai 1897, 2: 139. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 253/1924
209. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 991/1936
210. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1298/1939
211. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 5808/1924; 1075/1936
212. A magyar korona országai 1897, 2: 139.
213. Mérey 1957, 5.
214. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1556/1909
215. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1061/1907
216. Kempelen 1931, 23.
217. Kempelen 1931, 26-27.
218. Keszthelyi V. Földhiv., Sztgyvár telekjkv. 1862
219. Vármegyei ismertető 1935, 62. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1137/1936
220. Kempelen 1931, 26.
221. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 996/1924
222. A magyar korona országai 1897, 2: 138-139. Magyarország földbirtokosai 1925, 378. Magyarország földbirtokosai 1937, 350.
223. A magyar korona országai 1897, 2: 139.
224. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 996/1924
225. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1800/1939
226. A magyar korona országai 1897, 2: 139.
227. A magyar korona országai 1897, 2: 138. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1556/1909
228. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir., Sztgyvár, sz.n.
229. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 535. Kepecs 1993, 346.
230. Záborszky 1897, 68, 103.
231. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1429/1907
232. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 4260/1931
233. Kepecs 1993, 346. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 152/1943
234. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 948/1945
235. Kepecs 1993, 346-347. Keszthelyi V. Földhiv., Sztgyvár telekjkv. 1862
236. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1421/1936
237. Keszthelyi V. Földhiv., Sztgyvár telekjkv. 1862
238. A magyar korona országai 1897:2, 138-139. ZML XXXII.5. Helytört. lex. 536. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1556/1909
239. A magyar korona országai 1897, 1: 254. Magyarország mezőgazdasága 1938, 242.

240. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 380/1918; 481/1944
241. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1203/1914; 1051/1915; 374/1945
242. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1272/1936; 481/1944; 374/1945
243. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 986/1927; 1484/1931
244. Vármegyei ismertető 1935, 61.
245. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 856/1943; 1434/1945
246. A magyar korona országai 1897, 1: 254.
247. A magyar korona országai 1897, 1: 255.
248. Magyarország földbirtokviszonyai 1936, 1: 123.
249. Magyarország mezőgazdasága 1938, 248.
250. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1145/1931
251. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 806/1947
252. Magyarország mezőgazdasága 1938, 247.
253. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1002/1943
254. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 587/1943
255. Magyarország mezőgazdasága 1938, 245-246.
256. Magyarország földbirtokosai 1925, 378. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 91/194
257. Magyarország mezőgazdasága 1938, 246-247.
258. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 730/1939; 1055/1944
259. A magyar korona országai 1897, 1: 256-257.
260. A magyar korona országai 1897, 1: 257. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 220/1924
261. A magyar korona országai 1897, 1: 256-257.
262. Keszthelyi V. Földhiv., Sztgyvár telekjkv. 1862
263. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1429/1907
264. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1937/1915
265. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1800/1939
266. Záborszky 1907, 19.
267. Záborszky 1897, 103.
268. Balatoni Múz. Tört. Dok. K 57.30., p. 71.
269. Záborszky 1907, 68.
270. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1474/1907
271. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1000/1908
272. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1908. sz. n.
273. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1474/1907
274. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 705/1908
275. Ruzitska 1964, 66.
276. Zala vármegye községei 1935, 261.
277. Halász 1981, 105-106, 113.
278. Barsi 1866, 58.
279. Kotnyek 1978, 145, 156, 236.

280. Ruzsicska 1896, 201.
281. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 707/1907
282. ZML IV.413. Keszthelyi j. fszgb. ir., katonai összeírás 1904
283. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 602/1909
284. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 749/1907; 991/1927
285. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1000/1914
286. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1084/1914, 1094/1914
287. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 717/1915, 1047/1915
288. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1047/1915
289. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1639/1915
290. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1051/1915
291. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 37/1917
292. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 625/1917, 1524/1917
293. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 404/1917, 1522/1917
294. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 380/1918
295. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 342/1918
296. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 250/1918
297. Békássy 1930, 13.
298. Czeglédy-Sági 1965, 175.
299. Szántó I.-Szántó E. 1990, 220.
300. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 4135/1919, 4317/1919
301. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 5808/1924
302. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1246/1924
303. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 227/1924
304. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 586/1931
305. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1065/1924
306. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 4260/1931
307. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1920. 157/1
308. Vármegyei ismertető 1935, 62.
309. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 743/1924
310. Vármegyei ismertető 1935, 61-62.
311. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1387/1931
312. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 719/1936
313. ZML IV.413. Keszthelyi j. fszgb. ir., közegészségügyi vizsg. jkv. 1933
314. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1046/1927; 1219/1931
315. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 606/1936
316. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 557/1936, 756-757/1936, 814/1936
317. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 86/1931
318. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1451/1939
319. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 818/1936
320. Zala vármegye községei 1935, 261. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1258/1931;

930/1936

- 321. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 645/1936
- 322. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1045/1939
- 323. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1736/1939
- 324. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 914/1939
- 325. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 541/1939
- 326. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1289/1936
- 327. U.o.
- 328. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1502/1936
- 329. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1394/1939
- 330. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1436/1936; 1364/1939
- 331. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1092/1936, 1354/1936
- 332. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1185/1936
- 333. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 942/1939
- 334. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 687/1939, 776/1939, 787/1939
- 335. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 770/1939
- 336. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1380/1939
- 337. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 582/1939
- 338. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1803/1939
- 339. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 732/1943
- 340. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1092/1945
- 341. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 152/1943; 1063/1944
- 342. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 226/1943
- 343. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 454/1944; 370/1945
- 344. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1128/1943, 1384/1943
- 345. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 415/1944, 612/1944
- 346. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1093/1944
- 347. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 865/1944
- 348. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 203/1943
- 349. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1151/1943
- 350. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 110/1944
- 351. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 268/1944
- 352. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 485/1944
- 353. ZML IV.413. Keszthelyi j. fszgb. ir. 1940. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 672/1943, 1869/1943
- 354. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 431/1944, 1197/1944
- 355. Kotnyek 1986, 8-16
- 356. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1070/1944
- 357. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 371/1945
- 358. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 30/1945
- 359. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 35/1945

- 360. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 134/1945, 162/1945
- 361. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 246/1945
- 362. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 250/1945
- 363. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1439/1945
- 364. U.o.
- 365. U.o.
- 366. Nagy 1970, 29-31, 34.
- 367. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 373/1945
- 368. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 242/1945
- 369. Káli-Mikó 1995, 103.
- 370. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1073/1945, 1474/1945
- 371. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 370/1945, 390/1945, 397/1945
- 372. Kotnyek 1986, 242. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 370/1945
- 373. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 378/1945
- 374. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 806/1947
- 375. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1152/1945
- 376. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 425/1945, 771/1945
- 377. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 482/1945
- 378. ZML XVII.25. Keszthelyi Nemz. Biz. ir. 2316.
- 379. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 711/1945, 1204/1945
- 380. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1110/1945
- 381. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1488/1945
- 382. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1348/1945
- 383. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1371/1945
- 384. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1743/1945
- 385. Káli 1997, 320-326.
- 386. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 806/1947
- 387. ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1597/1945
- 388. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 59/1947; 1249/1948
- 389. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 2810/1947
- 390. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 533/1947, 2310/1947
- 391. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 606/1947, 2310/1947
- 392. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 5399/1947
- 393. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 2409/1947
- 394. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 85/1947, 3611/1947
- 395. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 1383/1947
- 396. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 2031/1947
- 397. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 8690/1947
- 398. ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 4466/1947
- 399. Gaál-Vass 1988, 98. Kapiller 1984, 174.

Szentgyörgyvár néprajza

Egy falu élete rendkívül gazdag, semmiképpen sem sűrítethető néhány oldalas könyvbe. A néprajzi fejezetben elsősorban a 20. századot vizsgáljuk, s csak akkor tekintünk a múltba, amikor az elősegíti a dolgok jobb megértését. Terjedelmi korlátok miatt elsősorban azokat a témákat emeltük ki, amelyeket fontosnak ítéltünk meg akár a falu múltja, akár a jelene szempontjából. Ezek: a település; az építkezés; földművelés-állattartás; halászat; viselet; szokások.

A település, építkezés

„Szent=Györvár jobbágyi helység. Földes Ura Gróf Széchenyi Familia, egy Parochiális Temploma, és bészálló vendégfogadója vagyon, szántóföldje gödrös és vízholdta rétjei a Zala áradásainak vannak kiteve, erdeje nagy, szőlő hegye tágos és jó Bort terem-Halászatja és Rákászatja nevezetes” - jellemzik röviden és tömören a községet 1832-ben.¹

Szentgyörgyvár jó helyre települt. Bővizű források, siető kis patakok nyújtottak enyhülést embernek, állatnak, az erdők pedig nemcsak a tűzrevalót biztosították, hanem az építkezésekhez szükséges fát is. Egyetlen utcája szerényen meghúzódott a hegynek nevezett domb lábánál, de azért kellő távolságban a Zala folyótól, nehogy gyakori árvizei kárt tegyenek benne. A keskeny szalagtelkek végén az egymással szemben sorakozó a házak végoromfalukkal dőltek az utcára, előttük nem volt még virágoskert, csak egy poros út, két kis ablakukkal az alsó sor házai a hegyre, a felső sor házai a Zalára tekintettek. A felső sor a templomnál és a régi iskolánál /ma orvosi rendelő/ ért véget, az alsó sor pedig a plébános kertjénél, mert azután már az uradalom épületei magasodtak föléje. Hiába voltak szomszédok, csak annyi közülük volt egymáshoz, hogy ők voltak az urak, a többiek meg a parasztok, s mindig az utóbbiak köszöntek előre. Régi résznek számított még a *Kutyoréknak* vagy Saroknak nevezett Dózsa György utca is.

A falu lakói - mint arról a korábbi részekben már szó volt- egyrészt a vár elpusztulása után letelepedett szabadosokból, másrészt az ide telepített parasztokból verbuválódtak.²

Szegény volt mindegyik. A várbéli harcosok jutalmul csak szabadságot kaptak, az ideköltözöttek pedig jobb sorsot reméltek. Amint felépítették házait, sietve nekiálltak, hogy kemény munkával kiirtsák az erdőket, s feltörjék

a meghódított földet. Hogy miként történt mindez, nem tudjuk. Több mint két évszázad telt el azóta, s az írások nem részletezik. De bizonyára itt sem volt ismeretlen sem az aszalásos-égetéses irtás,³ sem az élő fa kivágása. Akármelyik módszert választották is, hosszú és verejtékes küzdelmet vívtak a földdel, mire termővé szelídítették. Először csak kapásnövényeket ültethettek, mert az eke beletörött volna a szerteágazó gyökerekbe, így viszont méterről méterre finomították a talajt, amíg végre belemélyíthették az ekevasat, s megkezdődhetett az igazi földművelés.

A szántóföld mellett elkezdték a szőlőtelepítést és művelést is. Csaknem mindenkinek volt szőlője, hiszen azt szabadon adhatták, vehették a parasztok országszerte, csupán a must kilencedet kellett megfizetniük az uraság számára.⁴

Mire a sok munka meghozta volna a gyümölcsét, addigra a földesúr pénzért megváltotta a parasztok irtásföldjeit, s ezentúl ezek után is gyalog és igásrobotot kellett teljesíteniük, nemcsak a bevándorolt letelepedetteknek, hanem a várvédő szabadosok utódainak is, akik csak nehéz küzdelem után törődtek bele, hogy elvették egyetlen vagyonukat, a szabadságukat. A szőlőhegyet ma is látható, de valaha szépen gondozott gyeptű kerítette körbe, amelyet csak az utaknál felállított kapuk szakítottak meg. Ilyen kapu volt az alsópáhoki bekötőútnál, pl. a Cindéri kapu. Az egyes gyeptűszakaszok nevére ma is emlékeznek az idősebbek: Bóha gyeptű, Kapsi gyeptű, Berta gyeptű.⁵

A falu népessége egyre gyarapodott, nem volt ritka, hogy egy udvarban két család is lakott. A Nagyatádi Szabó féle földrendezési törvény lehetővé tette, hogy a rászoruló a földesúrtól házhelyeket vehessenek. Szentgyörgyvártot a ma Felszabadulás -, régen pedig Templom utcának nevezett részen épültek a nagyrészt ma is álló házak. A Cselédsornak, Cseléd utcának is nevezett új Kossuth utcai rész egyenes folytatása a réginek. A 2. világháború után az Oltay birtokon szolgáló cselédek itt telepedtek le hajdani uruk nekik juttatott földjén.⁶ A cselédeknel általában sok gyermek volt, s egyetlen szobában szorongott a gyakran 8 - 10 fős család. Felsómádon pl. a közös konyhában négy asszony főzött négy tűzhelyen.⁷ A faluban lakó cselédeknek valamivel jobb volt, itt két asszony osztozott a konyhán. Az uradalmak legszívesebben olyan családokat fogadtak fel, akiknél két három férfi volt, mert így egyetlen lakással több munkaerő állt a szolgálatukba.

Ma már öt utcája van a falunak. Hozzá tartozik még Alsómánd- és Felsómándpuszta, mint lakott terület. A 20. század első felében volt még egy cigánytelep is a Sármelléki *Sűrűnél*. Három-négy teknővájó család lakott ott. Az erdőben meg a patak szélén kiválasztották a megfelelő fákat, és meggyeztek a tulajdonosokkal, hogy az elkészített teknők, melencék felét nekik adják, a másikkal szabadon rendelkezhetnek.⁸

A faluban csak a templom és az uradalmi épületek készültek téglából, pa-

rasztházak mind földből, ritkábban vegyes falazattal. Senki se emlékszik már rá, hogy látott volna egy-egy elbontott vagy ledőlt nagyon régi épületet boronából, vagy talpgerendás, karóvázas, sövényfonásos, tapasztott falból építve, pedig itt ugyanúgy ismerték a faépítkezést, mint a környező településeken, ahol megmaradt egy-egy öreg ház, de az okszerűen gazdálkodó Széchenyi uradalom szigorúan megtiltotta az értékes faállomány építkezésre történő vágását.⁹ Helyette szorgalmazták a földből való falazást. Elleneztek a szalmával való tetőfedést is, mert ahhoz sok és drága husángfa kellett csaptatónak. A zsúp- és nád héjazathoz elég volt a kevesebb és silányabb pózna.¹⁰ Akkoriban - mint a korabeli iratokból kiderül - igen nagy keletje volt a zsúpoló-nádázó mesternek, az uradalom egymaga ellátta annyi munkával, hogy a parasztokra nemigen jutott ideje.¹¹ Megtanulták hát maguk a házfedést, és talán éppen ezért a nádázás-zsúpolás sohasem lett önálló szakma.

Szentgyörgyvártott a régi házakat többnyire rakott sárfalból emelték. Helyi neve *sárgombócfa*, *gombócfa*. Tartósabbnak és jobbnak tartják mint a tömésfalat, mert az egymásra halmozott sárgombócok saját súlyuknál fogva összehérséglődnek, míg a tömésfal száraz földjét fáradságosan kellett összehérséglődni. A sárgombóc földjét megvizették, pelyvával, szalmával megszórták, és lábbal megtiporták. A házak alapját kb. 50-60 cm szélesre ásták ki - a mélysége változó volt- megrakták kövel, és erre kezdték villával körbe rakni a sarat. *Kerülésnek* mondták, ha körbe értek a falon. Egyszer-egyszer úgy 80 - 100 cm magas réteget húztak fel, és azt az időjárástól függően kb. 2 hétig szikkadni hagyták. A fal végét mindig rézsútosan fejezték be, hogy a kezdő sort ehhez illesztve folytathassák. Egy- egy háznak a magassága 3-4 kerülésből állt. Felépítése azért tartott sokáig, mert a száradásra várni kellett, más-ként összerogyott volna a súly alatt. Így is a fal felfelé egyre keskenyedett, amit a végén ásóval egyenletesre nyestek. Amint felhúzták a falakat, örömük jeléül az egyik sarokra szalagos faágat tűztek. Az ablak- és egyszárnyú ajtónyílásokat utólag vágták ki fejszével vagy irtókapával. A kétszárnyú ajtó esetében előre betették az ajtótokokat.

A tömésfal - a faluban *vertfalnak* nevezik - azért kedvelt építési forma, és azért választották még az ötvenes években épült házaknál is, mert nagyon gyorsan elkészült, és nagyon jól szigetel. Nyáron a hűvöset tartja, télen a meleget. Olyan földet kellett keresni hozzá, ami összeállt, nem repedt meg. Itt is kő alapot készítettek, majd két darab 30 cm széles deszkalapot fektettek az alap két szélére, amelyet vaspálcával- *igával* - fogattak össze alul-fölül. *Kalodának* nevezik. És ebbe a kalodába kezdték belerakni lapátszám a földet. Töméshez elég a frissen kibányászott föld nedvessége, csak ha nagyon kiszáradt, akkor öntözték meg egy kicsit. *Sulokkal* /sulyok/ sziládra döngölték. Az egyes rétegek közé erdőn vágott vékony gallyakat, vesszőket, szőlővenyigét és szalmát is fektettek, mert ezáltal szilárdabb lett A fal magasságának meg-

felelően emelték a kalodát is. A tömés ház 3 m magas fala 3 nap alatt elkészült, ha volt elég munkás. Megnézték vízmértékkel, hogy egyenes-e, azután ezt is ásó élével lesimították, hogy eltüntessék a deszkák nyomát. Az ajtó és az ablaknyílásokat hasonlóan vágták ki, mint a sárfal esetében.

Vályogból ritkán építettek egész házakat, - bár előfordult egy-két alkalommal - inkább a vegyes falazás esetében használták: tömés és vályog váltogatták egymást. A vályogvetéshez az udvarnak egy részét simára nyesték. Meghordták a földet, megvizezték, pelyvával, törekkkel alaposan meghintették, és lóval megtipratták. A téglá nagyságú deszka formát a nedves sárral alaposan megtömték, majd a tetejét lesimították, és felhúzták. Így haladtak sorban. Egy férfi egy nap 7-800 téglát is megcsinált. Kb. négy napig szikkadt a nyers téglá egyik fele, megfordítás után a másik is, azután *gúlába* rakták, hogy tovább száradjon. Eső ellen rozskévéből készült zsúppal - *gicával* - védték. Falrakásnál meszes malterrel ragasztották össze. A tömés-kő vegyes falnál a követ híg sárral tapasztották egymáshoz.¹²

Az elkészült falakra került a tető. A faluban és a szőlőhegyen is megtalálható a két nagy múltú tetőszerkezet, a nyeregtetős és a kontyos forma. Öreg pincéknél ma is látható, hogy a régi nyeregtetős zsúpos házak tetőszerkezete olólábás szelemenes volt. Az újabb házak már szarufásak. A megszáradt falra fektették a falgerendát - itt *koszorúfa*, *koszorúgerenda* a neve - vízszintes kötőgerendákkal hidalták át, majd ráhelyezték a szarufákat /*szalufákat*/, kakasülővel biztosították a feszítvolságát, és ezután rászegezték a tetőléceket.

A faluban zsúpos házak voltak, nádas ház csak mutatóban akadt a 30-as évek közepétől. A zsúpot maguk készítették rozsból. Az udvaron simára döngöltek egy helyet, azt körbevették fölállított kévékkel, hogy a cséphadaróval kivert mag ne szóródjon széjjel. A kévék mindkét oldalát alaposan kicsépezték, lapáttal fölszedték a szemet, azután fölállították, favillával megfésülték a kalászsukat, hogy a bennük maradt szem még kihulljon, és egyúttal megszabaduljanak a töredékes, zsúpba nem való szálaktól is. Amikor a tetőfedésre került a sor, a nagy kévéből sok kis kévét, *gicát* csináltak. A zsúpolást a tető alján, a tövükkel lefelé fordított kévékkel kezdték. A többi a tövükkel fölfelé erősítették a lécekhez, végül a szegélyezést megint csak tövükkel lefelé fordított kévékkel fejezték be. Korábban csak az uradalmi épületek és a templom volt zsindelyes /*sindölös*/, de egyesek úgy tudják, hogy a templom teteje eredetileg fazsindelyes volt, és egy tűzvész után cserélték át cserépre.¹³ A falusi házakat a húszas évektől kezdték cserepesre építeni, vagy a zsúpot átcserelni. Major J. olyan nagy jelentőséget tulajdonított ennek, hogy a padlásgerendába vésvé megörökítette, miszerint 1937-ben „vették cserépre „ a tetőt.¹⁴

A házak mennyezetét korábban deszkával és gerendával borították úgy, hogy belül mindez látszott is, a padlástérben pedig besározták. A húszas-harmincas években épült házakban már a deszka és stukator megoldást választották.

A ház beosztása attól függött, hogy milyen család lakott benne. A szegényeknek egy szobájuk, egy konyhájuk, esetleg kamrájuk volt, ezután következett az istálló egybe építve a lakóházzal Akinek volt pajtája,- kevés porta dicsekedhetett vele - az közvetlenül az istálló mögött állt. Egyik fiókjában széna volt, a másik szabad részében állt a szekér meg a gazdasági szerszámok. A disznóolák gömbfából készültek, szalmával és kukoricaszárral rakták körül az oldalukat A kerítését meg karókból csinálták. A baromfiakat tyúkolban vagy legtöbbször drótkatrócba tartották.

A jobbmódúak lakása ugyanezt az egysoros elrendezést mutatta csak valamivel több *derékből* állt: szoba - konyha- szoba- kamra és a gazdasági épületek. Maga a ház szegénynél-gazdagnál egyaránt füstökonyhás-, legfőljebb szabadkéményes volt, és mindegyik helyisége az oldaltornácból - *az oszlopos pítarból* - nyílt külön-külön.¹⁵ A konyhába felezett vagy kettős ajtón át lehetett belépni. Az ajtóval szemben, kissé a szoba felé tolódva, állt a nagy kemence. A legrégebbi kemencék alja szögletes, felső részük csonkakúp alakú volt. A húszas években még sokhelyütt ilyen *buboskemencét* használtak. Csak azután kezdték el a szögletes kemencéket építeni. Mindkét kemencét vályogból rakták, később áttértek a téglára. Belsejét sározták, s ha leesett egy-egy darab, akkor egy kislány bemászott és kijavította. A kemence szája mellett kétoldalt a falába épített lyukon ömlött ki a füst, ami vagy a kinyitott kettős ajtó felső szárnyán át jutott ki a szabadba, vagy a mennyezeten hagyott mintegy 60 x 60 cm-es nyíláson távozott a padlásra. A kemencék mellett padka húzódott, amelyet itt még *kemence vállának* is neveztek. Itt főztek. Az edényeket különböző méretű vasháromlábakra helyezték, és alattuk égett a tűz. A konyhából fűtötték a szobai cserépkályhát, és annak is ide áramlott be a füstje.¹⁶ Amelyik kemencének alacsonyan volt a szája, eléje 60 x 60 cm-es mélyedést csináltak, s ebbe álltak, ha a kenyeret bevetették a kemencébe. Használaton kívül lefedték. Ahol meg magasabbra esett a kemence szája, ott 60-70 cm széles padkát építettek. Erre tették a kenyérlapát fejét, meg a főzéshez szükséges edényeket. Emlékezet szerint az utolsó füstösházat az ötvenes évek végén bontották le.¹⁷ Jóval kevesebb volt a szabadkéményes ház.¹⁸ A *mászókéményekkel* oldódott meg a házak füsttelenítése. Minden tűzhely /kályha, kemence, sparhelt/ füstelvezetője a kéménybe torkollt. Ezután már lehetett a konyhában élni, lakni.¹⁹

A füstökonyhákat gyakran meszelték, részben azért, mert a falra rakódott korom könnyen meggyulladhatott, s azt időről időre le kellett kaparni, részben pedig az erős füstszag miatt.²⁰ A falu határában kitűnő szürke földet- *sikálót* - lehetett szedni. Forró vízben feloldották, és azzal meszelték be nemcsak a füstökonyhát, hanem a hegyi pincéket, sőt a konyhák, szobák döngölt agyagpadlóját, az ügyesebbje pedig még a padlást is ezzel síkálta föl. Olyan sima és erős volt, mint a cement. Igyekeztek *holdfogytán meszelni*, mert ak-

kor elmennek a férgek a háztól.

A húszas évek közepétől aki csak tehette, rakott sparheltet csináltatott vagy a tehetősebbje a csillogó-villogó csikósparheltet részesítette előnyben. A szokás hatalmaként némelyik idős asszony ezek mellett is a szabadtűzön főzött. A kemencéket a tsz megalakulása után dobálták ki tömegesen a házakból, mert akkor megszűnt a kenyérsütés, nem volt rá szükség többé. Néhányan az udvaron csináltattak új kemencéket, s lakodalmakkor ma is ezekben sütik a perecet.

Földművelés, állattartás

Szentgyörgyvár szegény falu volt, mondják magukról. Akadt közöttük ugyan néhány módosabb család, de a sok gyermekkel megáldott többség elég nehezen élt néhány holdas kis földjéből.²¹ Legtöbben *részesaratónak* vagy más néven *kepésaratónak* álltak a helybéli és a környező nagyobb birtokokra. Hét, tizenhat, tizennyolc évig is görnyedtek „az urak taróján”. Nemcsak gabonát kerestek, hanem az aratók kaptak még ezen felül részes kukoricaföldet és kaszálót is. Nem zúgolódtak, beletörődve ma is azt mondják, hogy „szegén embernek szegén a szerencséje, avvó elégettünk meg, amink vót, de azért senkise kódút.”

A kislányok közül az erősebbek akár 11 éves korban is beálltak kötélvetőnek, aztán 12-13 évesen nagy kannában vagy sajtárban vizet cipeltek az aratóknak reggeltől estig, hogy majd beleszakadtak. 14 évesen pedig már markot szedtek. Az ügyes és megbízható elsőkaszást az uradalom egy idő múlva kiemelte aratógazdának, ezzel együtt nem csak a felelőssége, hanem a fizetése is megnőtt. Az Oltay uradalomban a faluból 25-30 kaszaerő is dolgozott. *A kaszaerő tagjai: kaszás, marokszedő, és kötöző*, aki egyben a köteleket is vetette.²² Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Széchenyi Ferenc 1805-ben azt is előírta, hogy a jobbágyok ne szedjenek vesszőket a gabonakévék összekötésére, mert ezzel is pusztítják az erdőt, hanem szokjanak hozzá, hogy szalmából tekerjék a kévék kötelét.²³

Az aratás kezdetekor a mezőre kilátogató uraság vagy az intéző derekát legtöbbször az első marokszedő kötötte meg néhány szál gabonával, miközben azt mondta: Isten éltesse a nagyságos urat erőben, egészségben! A köszöntésért borral ajándékozták meg az aratókat. Az ebédet és a kenyeret általában mindenütt az uradalom adta, az egyéb étkezéseket a munkások maguk állták. Az aratás és cséplés végeztével áldomás is járt. Helyenként bort kapott az aratóbanda, másutt levágtak számukra egy birkát is. A kereset a gabonaterméstől függött. Legtöbbet a kaszás keresett, aztán a kötő, és végül a marokszedő.²⁴

Saját földjükön is termeltek gabonát. S ahogy elsorjázták, hogy miként is kellett előkészíteni a földet, hogy jó termésre számíthassanak, sokan és sokféleképpen elsőhajtották: „Gondókonni köllött ám az embernek, ha termést akart!” Vagyis rengeteg apróbb-nagyobb dologra kellett figyelniük, s az mind fontos volt. Először is a talajt a növénynek megfelelően kellett trágyázni, aztán fontos volt a szántás. Szántani lovakkal vagy tehenekkel szoktak, kinek mije volt. Őszi gabona alá három szántás kell: *tarló-keverő- és vetőszántás*. A tavasziak alá elég volt a kétszeri szántás. Utána favázás boronával - *fogással* - megfogasolták a földet. Ha nagyon göröngyös - *hantos* - volt, akkor kapafokával elaprózták vagy hengerrel megtörték.

Vetés előtti napon a búzát vízzel vegyített trágyalével bepácolták. Óvatosan lepermetezték, lapáttal átforgatták, hogy mindenütt érje a szemeket, de ne legyen vizes, mert akkor összeragad és nem lehet jól vetni. Vetőabroszból hintették szét széles mozdulatokkal a gabonát. A föld szélét - ahova kevesebb mag jutott- mindig a *maghordó* vetette meg. Ha szükségét látták, akkor a magot kökényágból készült tüskeboronával, vagy földre fektetett kocsioldallal még betakarták. Hogyha nagyon dúsan nőtt a vetés, akkor meghengereztek, megtörték a szárát, s ezáltal megakadályozták, hogy túlságosan gyorsan fejlődjön. A vetésből a tüskét kiböködték. Aratáskor pedig a marokszedő kidobta a kévéből, azután összeszedték és elégették. Búzát / Bánkuti és Székácsi fajtát / és rozst termeltek, mert rozslisztből készült a kenyérük, míg búzalisztből a kalács és tésztafélék.²⁵ Árpája mindenkinek termett, zabot csak a lótarló gazdák vetettek.

Péter-Pálkor *szakadt meg a búza töve*. Mivel ez a nap ünnep volt, csak jelképesen tettek néhány kaszavágást, de azt ott is hagyták a föld szélén. Ez volt a legnehezebb, de a legszebb munka, az évi kenyérük betakarítása. Amikor lemenőben volt a nap, összehordták a kévéket és kereszttekbe rakták. Több keresztből állt a kepe. A *kepe* alsó sor kévéjét *rúdkévének* nevezik. Erre rakták a 18 kévéből álló keresztet. A keresztet tetejét lekötő - vagy *papkéve* zárta le. A gabonahordás - *takarulás* - alkalmával segített egymáson a rokonság. Kora hajnalban már kint voltak a földeken, mert a szarvasmarhák nem bírták a nappali nagy meleget. Takaruláskor átalakították a kocsikat és a szekereket hosszúszekerre, vagyis az első és a hátsó tengely közé egy nyújtót iktattak be, és föltették a *hossziódalakat*. Lovak után fölraktak 8-9 kereszt gabonát, a teheneket ötnél többel nem lehetett terhelni. Két ember kellett minden szekérhez: a szekérrakó és a rakodó, aki a kévéket adogatta. A fölrakott gabonát nyomórúddal és kötéllel, vagy csiga szerkezettel rögzítették. Az udvarba raktak, főként kerek formájú kazlak alá gerendákat fektettek, erre kerültek alulra a rozsz - azután a búzakévék. Ha eső jött, elfutott alatta a víz. Zöld ággal jelölték a különböző fajták váltását. A gabona fogytával a kerek formát fokozatosan karcsúsították, majd a kalászukkal kifelé fordított kévékkel be-

hajaszták a tetejét, ezáltal a víz lefolyt róla. Valóságos művészet volt egy szép, formás kazal megrakása, és sok erőt, ügyességet kívánt mindenkitől. Egy-egy kerek kazalba 140-150 kereszt gabona fért. Akinek ennél több gabonája termett, ott házalakú kazalt raktak.

A gépek megjelenése előtt mindenki maga csépelte el a saját termését az udvar simára döngölt részén. A kévéket két sorba rakták kalászukkal egymás felé. Mindkét oldalukat kiverték. Fölszedték a kihullott magot, törekrostán megrostálták, kellő időben megszelelték.

1920 táján jelentek meg a gőzgépek a falvakban. Jómódú gazdák tulajdonában voltak, akik egy-egy nyáron több falu gabonáját is elcsépeltek. Szentgyörgyvárott Horváth Lászlónak volt cséplőgépe. A nehéz gépet lovakkal húzták háztól házig. Hozzá tartozott még a fecskendő, a mázsa, és a rosták. Személyzete gépészből és etetőből állt. Ők a tulajdonos alkalmazottai voltak. A többi munkást /kévehányó, kévévágó, szalmahordó, kazalrakó, zsákoló, pelyva és törekszedő/ a gazda hívta meg kölcsönösségi alapon. A cséplőmunkások száma 18-20 fő volt. A legtöbb helyen megvendégelték őket.

Cséplésig már csaknem minden háznál elfogyott a liszt, ezért rögtön vitték a gabonát a malomba. A Zalán számos vízimalom működött a 18. századtól kezdődően. A vízszabályozások miatt számuk egyre csökkent, helyüket a gőzmalmok vették át. Szentgyörgyvárból főként Zalaapátiba, vagy Égenföldre mentek őrletni. Több rozstot vetettek mint búzát, mert rozslisztből sütötték a kenyeret. A molnár kívánság szerint őrölte meg a gabonát. A búzából lett az elsőliszt, ebből sütötték a rétest és a kalácsokat, a második lisztből a kifőtésztákat, a harmadik vörös lisztből egy-egy adagot kevertek a kenyérliszthez. Egynegyed rész kukoricalisztet is szoktak a kenyérliszthez adni, mert jó íze lett tőle a kenyérnek. A rozslisztet nem osztályozták. A rozskenyér nem száradt ki, nem savanyodott s nem penészesedett meg két-három hét múlva sem. A kamrában a mennyezetről függő kenyértartó rácson helyezték el, jól szellőzött. A kemencékbe általában hat nagy kenyér fért be. A kemence elfűtése előtt két nagy *vánkosfát* helyeztek kereszt alakban egymásra, s erre rakták a többi fát. Bevetéskor a sütőlapáton lévő kenyértésztára és a kemence szájára is keresztet vetettek, s a kész kenyérre is késsel keresztet rajzoltak, mielőtt megszegették. Ha földre esett, fölverték és megcsókolták. Pénteken és szombaton - Jézus és Mária napján - sohasem sütöttek kenyeret.

A gabona mellett legfontosabb élelmiszer és kereskedelmi cikk a burgonya volt. Kétfajtát termeltek, a rózsakrumplit és az Ella krumplit.²⁶ Ma már egyikből sincs, mert úgy vélik, hogy a háború után behurcolt krumplibogarak pusztították el.

Kapával kis fészkeket - bokrot - vágtak a földbe, és a krumpli nagyságától függően egyet, a kisebbekből kettőt dobtak bele. De előfordult, hogy a nagyméretűeket több részre szétdarabolták, és azt ültették el. Igyekeztek a földet

minél gazdaságosabban kihasználni, ezért még a szőlősorok közé is raktak krumplit. Először kapálták, azután töltötték a sorokat, illetve a bokrokat. Az Ella krumpli javát a legkülönbébb módon elkészítve fogyasztották, apraját pedig megfőzték takarmány- vagy burgundi répával együtt az állatoknak. A rózsakrumplit pedig mázsaszám adták el részben a keszthelyi, tapolcai és zalaegerszegi piacon, részben a helybe jövő nagykereskedőknek. A krumplit, répát vermelték, vagy aki közel lakott a domboldalhoz, a löszfalba vágott egy alkalmas pincét, ajtót tett rá, és nyugodt lehetett, hogy semmi nem fagy el benne. Ma is látni elhagyott vagy még használatban lévő löszpincéket. Valaha a Bankó Gödörben volt a község jégverme is. Ennek még az alját is lemélyítették és a jeget vastagon náddal borították.

A szegényember mindent megragadott, ami a boldogulását elősegítette. Ha a szőlőből kiszedte a krumplit, paprikát tett a helyére, hogy majd hordóba lesavanyítsa. Rozs után kerékrépát vetett, amelyből ugyancsak savanyítottak saját fogyasztásra, de eladásra is, a többi tegetették a szarvasmarhákkal, hogy jól tejeljenek, s akkor sok tejhasznot vihetnek a piacra. A tököt, a babot a kukorica köztes növényeként termesztették. A tököt az állatoknak adták, a magját megszáritották, s becserélték a keszthelyi boltosnál petróleumra. A bab a hétköznapi étkezések alapanyaga és természetesen árú is volt egyben. Napraforgót csak a háború után termesztettek.

A burgonya mellett fontos helyet foglalt el a kukorica. A jól megrágyázott földet szerette. Ekével barázdát - *brázdát, fogatást* - húztak, s ide potyogtatták kézzel a szemeket. Lovak után minden második *ekelhajtásba* került szem, a szarvasmarhák után minden harmadikba, mert keskenyebb barázdát húztak. Kb. 60 cm távolságra estek egymástól a sorok, a szemeket úgy 30 cm-re dobták a földbe. A következő fogatással betakarták. Egyesek meg is hengereztek.²⁷ Aki kevés kukoricát ültetett, az csak *sorhúzó*t használt. A kukoricát sohasem töltötték, hanem kapálták, s csak mostanában fattyazzák, mert szerintük az új típusú fajok növesztik a fattyakat. A kukoricát a szárán megfosztották, kosarakban, zsákokban szállították haza. Fölterítették a padlásra, ott megszáradt, és azután morzsozták, darálták az állatok számára. Csak annyit termeltek, amennyi elég volt a baromfiaknak meg a hizókknak. Ha meg kevésnek bizonyult, vásároltak pótlást a cselédasszonyoktól. A görékat a hatvanas években építették, addig nem volt senkinek.²⁸ A nagygazdák viszont szekérszám hordták haza a törött kukoricát, beöntözték a nagy pajtába s meghívták a fiatalokat fosztóba. Szívesen elmentek, de nem pénzért, hanem elsősorban a vidám hangulat és egy jó vacsora kedvéért. A kukoricaszárát rövid nyelű kapával vágták ki, sásból, iszalagból sodort kötéllel kékébe kötötték, s az udvaron gúlákba rakták, vagy a széna - szalmakazal köré, esetleg a disznóól falához támasztva tárolták.

Minden háznál az udvarban volt néhány gyümölcsfa, nyári alma, körte, cse-

resznye, a régi házak előtt egy pici virágoskert, vagy muskátlis virágpad. A telek végében elkerítettek egy kis veteményeskertet is, ahol a napi főzéshez szükséges növényeket termelték. De a nagy számú családok éves szükségletét ez nem elégítette ki. Az igazi konyhakertek a Hosszúholdaknak nevezett dülő alsó részén sorakoztak egymás mellett. Mindenki ott termelte meg a szükséges zöldségnövényeket, paprikát, káposztát, uborkát. Közel volt a patak is meg egy kút is, ezért az öntözés sem okozott gondot, s a növények gazdag terméssel viszonyozták a gondoskodást.²⁹ A megélhetés szempontjából a növénytermesztéssel egyenrangú volt az állattartás is.³⁰ A falu állatállománya vagyoni helyzet szerint oszlott meg az egyes családok között. Meglehetősen gyakori volt az egy tehén, amelyet nemcsak igáztak, de fejtek is. Az egytehenes gazdák úgy oldották meg a gondjukat, hogy ledolgozás fejében másokat kértek meg a szántóföldi munkák, a takarulás elvégzésére, vagy öszszefogtak, kíségitették egymást. A középparasztok tartottak két-három fejőstehenet, néha ez a szám öt-hatra is emelkedhetett, eladásra egy-egy növendék ökröt, igázásra egy lovat és megtartották mellette a csikóját. A húsz holdon felüliek természetesen birtokuknak megfelelő számban nevelték mind a nagyállatokat, mind az aprójószágot. Anyadisznója mindenkinek volt, kinek egy, kinek három vagy több, mert a malacokat piacon eladták. A középparasztoknál -ami Szentgyörgyvár esetében 10-12 holdat jelentett - egyszerre etettek öt-hat süldőt, négy hízót, ezeknek a malacait, 30-70 tyúkot, csirkét, 10-15 kacsát, 20-25 libát. Ez a rengeteg állat önmagában is sok munkát adott a családtagoknak. A nagyállatokat a férfiak gondozták, de a sertésektől lefelé egészen a liba- és kacsatömésig minden állat ellátása a nők feladata volt. Nyáron a pirkadó hajnal már talpon érte őket, de télen sem lustálkodhattak, mert a munka sokasága és a falusi élet ritmusa, rendje beosztotta az idejüket. Minden áldott nap estéjén föltették a 10-15 literes fazekakba a krumplit, tököket, répát főni. Régebben a 70-80 kilós süldőket -*süldőket* - augusztusban *ál-lították be* hízni. Akkoriban vegyesen etettek velük mindent: krumplit, tököket, szemeskukoricát, ami csak termett a gazdaságban. Később, aki tudott venni darálót, az már kukoricadarát, árpadarát készített. A kismalacok szárazkrumplit kaptak búzakupával vagy főtt árpát, s ha úgy ítélték meg, hogy nem jó az étvágyuk, akkor fokhagymás levessel gyógyították. De vigyáztak az anyakocák egészségére is. Helyüket rendszeresen tisztogatták, nyáron még ki is megszelték, úgy fertőtlenítették. Az ólakat kukoricaszárral körbe rakták, hogy melegebb legyen. A kanász még télen is kihajtotta őket a berekbe, hogy megmozgassák a lábukat, ne sántuljanak meg. A gondos gazdaasszony ilyenkor langyos vizet készített egy nagy sajtárba, s a hazatérő anyadisznó csöcseit megmosta, puha ronggyal megtörölte, nehogy a gyenge kismalacok meghűljenek a hideg tejtől.

A tehének, lovak télen szénát kaptak, de emellett a fejőstehenek tápláló mos-

lékot is, hogy jobban tejljenek, a lovak meg abrakot. A szép kövér állat a gazda büszkesége volt. Helyüket szalmával, berki sással almozták. Ha közelgett az ellés ideje - tehénél, lónál, sertésnél egyaránt - különös figyelemmel kísérték az állat viselkedését, és ha a gazda nem is aludt kint az istállóban, erre az időre kiköltözött az állat mellé. Régebben senki sem zárta be a kaput, az éjjeliőr még az udvarokba, istállókba is benézett, hogy minden rendben van-e. Szoktak hozzáértő segítséget is hívni nehéz ellés esetén, de ha a családban több férfi volt, akkor megoldották maguk. Lábra állították a kis állatot, odatámogatták az anyjához, segítették, hogy szopni tudjon, és persze gyönyörködtek benne, de jól megköpökdétek, nehogy szó vagy szem ártson neki és megbetegedjék. Az állat igen nagy érték volt, elvesztése egy szegényebb család esetében tragédiának számított, mert évek fáradságos munkájával tudták csak pótolni.

Aanyakocák esetében láttuk, hogy mennyire vigyáztak a szopós malacokra. Mikor az anyadisznó megellett, ügyeltek rá, hogy agyon ne nyomja az újszülötteteket. Az ügyetlenebbeket, vagy amelyeknek nem jutott csec, cumisüvegből etetgették. Néha a gyerekek választottak maguknak egy-egy kedvenc állatot, azt maguk gondozták, s ezáltal gyakorolták is a paraszti élet tennivalóit.

A nagyállatok mellett a baromfiudvarban élték hangoskodó életüket a tyúkok, libák, kacsák. Még a középparaszti portákon is előfordult rosszhozamú esztendőkből, hogy eleséget kellett venniük, márpedig akkor nem volt kifizetődő a tartásuk. A tyúkokat a tojáshozamért nevelték elsősorban, a kacsákat, libákat pedig megtölték és eladták a piacon. Minden családnál volt liba, hiszen tolla kellett az ágyneműbe, és az eladó lányok kelengyéjébe is. Csakhogy ebben az esetben is jelentkezett a falut sújtó gond - nem volt libalegelő - s az udvarban sem volt akkora terület, ami 20-25 libának elég lett volna. Ráadásul a fiatal gyümölcsfákat is óvták tőlük, mert a liba mindent megrág. Az ilyen helyzetben lévő családok kénytelenek voltak lúdjaikat más faluba kiadni: Sármellékre, Felsőpáhokra, Bókaházára. Odaadták kiskorukban, s az egyezség szerint feleztek mind a libák számában, mind a tollmenyiségben. Pontosabban az első kopasztás - *kobzás* - a bérbevevőé lett, a második a bérbeadóé, a harmadikat megfelezték, ahogy fele-fele arányban megosztották a libák számát is.

A nehéz munkák idején az étkezésükben fontos volt a hús. A családok létszámától és anyagi helyzetétől függően vágtak évente egy-három hizót. A hús egy részét főlfüstölték, más részét zsirban lesütötték. Ennek ki kellett tartania aratásig, kaszálásig. Baromfit csak ünnepnapokon vágtak, a szegényeknél akkor sem mindig. A krumpli nem hiányzott szinte egyetlen étkezésből sem, a kenyér mellett ez volt a legfontosabb táplálékuk. Minden család tartott tehenet. A tej, tejfel, aludttej, túró, füstölt túró és a tojás nagy részét el-

adták, de hagytak a család számára is elegendőt. Sok babos, káposztás ételt, kifőtt tésztát fogyasztottak, és a háború előtt sok halat is. Nyáron nyers gyümölcs, télen aszalt gyümölcs volt a csemegéjük. Ezek mellett nem hiányzott a kemencében sült rétes, kalács, prósza, pogácsa, perec és a kelt tészta sem. Még a szegénysorsúak is azt mondták, hogy szerényen éltek, de a faluban senki sem éhezett.

A falu életéhez hozzátartozott a pásztor, és itt szívesen megmaradtak, némelyik több éven át. Az uradalomnak is volt külön pásztora, meg a falunak is. Bár a néprajzi fejezet nem foglalkozik az uradalom életével, ez esetben kivételt teszünk. Az Oltayak gulyása volt Perczel János /1888-1978/, a híres faragó, akit Madarassy László alig talált meg, amikor a Művészkedő magyar pásztorok c. könyvéhez az anyagot gyűjtötte, mert szinte minden évben máshová szegődött. A cselédek -köztük a pásztorok is - egy évre szegődtek. Április 24-én - később február végén - volt a *cselédszólitás*, amikor az uradalom tisztje egyenként mindenkitől megkérdezte, hogy akar-e maradni, mert maradhat, vagy akivel nem voltak megelégedve, annak megmondta, hogy nem tartanak igényt rá, keressen új helyet. Ha a cseléd menni akart, csak annyit mondott: „naccságos úr, én emenek.” Azután azonnal tovább állt családotól, mert máshol több fizetést és jobb körülményeket remélt. Perczel János szentgyörgyvári éve alatt 1912-13-ban 1 botot, 2 mángorlót, 2 képkeretet és 1 viráglétrát adott el a Balatoni Múzeumnak, de bárhova szegődött, a múzeum mindig vevője maradt. 1974-ben megkapta a kitüntető Népművészet Mestere címet.³¹

Horváth József a falu pásztora volt 1912-14-ig. Amíg első botjait vaspálcára fűzött szaru- és bőrgyűrűkből készítette, 1913-tól már domború faragású nővények, állatok jelennek meg a botjain, sőt egyiken monogram és évszám is: 1913 H J. Nem lehetetlen, hogy a sokféle technikát ismerő és alkalmazó, fával, szaruval egyaránt művészien bábó Perczel Jánostól leste el az új faragást, hiszen köztudott, hogy a pásztorok sokat tanultak egymástól. A 3 év alatt 11 bot került tőle a múzeumba. A pásztorház és az apaállat istálló ott állt, ahol most a buszmegálló van.

A régi faluban minden fontos feladatnak a közösség által választott külön felelőse volt. A bíró állt a községi önkormányzat élén. Őt is és az önkormányzat minden tisztségviselőjét a község választotta négyévenként. Tagjai: a bíró, négy elöljáró, községgazda, hegybíró, legeltetési bizottság. elnöke. Intézkedéseiket közösen hozták, azokért felelősek voltak, munkájukat ingyen végezték. Az alkalmazottak - kisbíró, mezőőr, hegypásztor, éjjeliőr-fizetést kaptak. A testület hatásköre a falu egész életére, kiegyensúlyozott működésére kiterjedt az utak rendbe tartásától a tűzoltásig és a kitermelt erdőrészt pótlásáig. 1949-ben megszüntették ezt a jól működő önkormányzati formát. Az idősebbek ma is elismerően nyugtázzák, hogy akkor minden rendben ment,

mert senki sem húzhatta ki magát a közös munkák alól. A legeltetés zökkenőmentes és igazságos lebonyolításáról a legeltetési bizottság gondoskodott. A falu határában nem volt a parasztság számára elegendő legelő és kaszáló, ezért mindig igen nagy gondot jelentett a téli takarmány megszerzése. Nemcsak a részesaratók egyezkedtek úgy az urasággal, hogy adjon nekik negyedes kaszálót, de még gyermekeiket is elküldték *rénapszámba*. A visszaemlékezések szerint 8-10 évesen már az Oltayak szölleiben dolgoztak. A magasabbak lecsipkedték a szőlő tetején a túlnőtt hajtásokat, a kisebbek pedig kihordták a hulladékot a szőlősorok közül a nagy álléra. Ugyancsak rénapszám fejében nyűtték a Diófási táblában a lent, vagy ahogy ők nevezik, a *lenkendert*.³² Az ingyenes gyermeki munka jelentette a jogot, a belépőt arra, hogy az uraság egyáltalán szóba álljon a kérelmezőkkel, és negyedébe kapjanak kaszálót. A parasztságnak csak a berekben volt rétje. A Berek zsombékos, vizenyős terület volt a Zala folyó és a Bükki patak mentén, kaszálni csak a szárazabb időben lehetett. Történeti adatokból tudjuk, hogy a 18. század végén az áradások miatt a Bozótban lévő rétek használhatatlanok voltak, márpedig az uraság még ebből a rossz minőségű területből is hasznot húzott: bérbe adta a kaszálót a jobbágyoknak, zselléreknek. 1798-ban a szentgyörgyvári uradalom jelentésében a rétekből adódó jövedelem elmaradását így indokolja: „A Berekben nem kaszálhattak mindenütt, azért jött kevesebb Bagla pénz.”³³ Az uradalom a Berek jobb kihasználása érdekében szerződést kötött a falusiakkal. A kikötés az volt, hogyha kiírtják a berki bozótot és megszabadítják a zsombéktól a területet, rendszeresen kaszálják, simítják, árkolják, akkor ingyen használhatják meghatározott évig az általuk megművelt rétet. De a feltételek évről-évre szigorodtak, s mindezt nyomon követhetjük egy 1807-ben kötött szerződésből, amelyet az uraság a Besefai /ma Betefa/ malomtól a Mándi hidig terjedő területre kötött.

- 1/ Bér nélkül 4 évig használhatják
- 2/ 4 év után évente 1 hold után fizetnek 1 f 30 kr.
- 3/ 8 év után 2 évig felében takarhatják a rétet
- 4/ 10 év után az uraság rendelkezik vele
- 5/ Az irtott hely fái az uraságot illetik³⁴

Tehát amint a rét kaszálhatóvá, értékesebbé vált, abban a pillanatban az uraság - a nagyobb bérlet reményében - elvette a használati jogot attól, aki mind ezért keményen megdolgozott, s annak adta ki, aki többet fizetett érte. A berki rétek azért váltak egyre fontosabbá a falusiak számára, s azért vállalták az előnytelen szerződéseket, mert az uradalom megtiltotta a erdei legeltetést is, s nem volt más választásuk, mint amit az uradalom diktált nekik.

A vizenyős, mocsaras rétek feltörése a 20. században sem jelentett könnyebb munkát mint egy századdal korábban. A Zala áradásakor magával sodort iszapja ugyan folyamatosan töltötte a lápos területeket, s így megkönnyítette

azoknak rétté való alakítását, de egyúttal növelte a víz utánpótlását is. A *zsombékolás* volt az egyik legnehezebb feladat, általában nem is egyedül, hanem szomszédokkal, rokonokkal, esetleg napszámosokkal együtt végezték. A zsombék a sás elhalt részeinek oszlopszerűen felmagasodó része, amit fej-szével, csákánykapával feszítettek ki, azután amire nem volt szükségük, azt összeapritották. A szép nagy zsombékokat pedig meghagyták, mert a hegyi pincékben nagyon jó puha ülés esett rajtuk. Ezt a kis versikét sokszor elmondogatták, miközben a kezük szorgalmasan járt:

Jóregget, Öregpapa!
Hát a Mári hol van?
Ement Kestere!
És a Nacsa?
Ement a Zingóra zsombékónyi!
Jaaa? Hát akkor Isten híréve.
Cítrom, Füge, Narancs! Hííí! Neee!³⁵

Mikor megtisztították a területet, folyamatosan kellett kaszálni. A sásos szé-na nem volt a legjobb szénafajta, de azért ebből is etették az állatokat, főként azonban alomnak használták.³⁶ A lápos területről sokszor nehéz volt kihozni a szénát. Időnként úgy megsüllyedtek a lovak szekereستől, hogy mind a ke-rekek alá kellett rakni a sásszénát, ha ki akartak jutni a kátyúból. A sok áldo-zat ellenére mégis mindenki azon igyekezett, hogy rétet szerezzen, mert aki-nek csak egy része volt, annak csak egy tehene lehetett, többet nem tudott el-tartani. Egy tehénnel pedig nem lehet egy parasztgazdaságot működtetni. A széna előteremtése egyre nagyobb gondot jelentett, ezért a húszas évek vé-ge felé elhatározták a gazdák, hogy a közös réteket többé nem legeltetik, ha-nem meghagyják kaszálónak, a szarvasmarhákat pedig csak azután hajtják ki, ha már mindenki betakarította a szénáját. A falu közös legelője a Berekben volt. A gazdák *legelő joggal* rendelkeztek, amelyhez szorosan kapcsolódott az *erdőjog* is. A jogok száma attól függött, hogy kinek- kinek az őse mennyi földet birtokolt a jobbágyszabadításakor, s ezt a következő években miként sikerült gyarapítania, vagy éppen a meglévő is elaprózódott a gyermekei kö-zött. A mai napig megkülönböztetik a *zsölléri meg a jobbági legelőt*.³⁷ Az előbbi a patakon fölül terült el 80 joggal, az utóbbi a patakon alul 134 joggal. Ezekhez társult a 24 holdas jobbági Makkos nevű erdőréssz, és a zsölléri er-dő a Zala között. Az erdőből aszerint részesültek, hogy kinek hány legelőjo-ga volt. Egy legelőjog emlékezet szerint 1600 n.öl rétet és egy köbméter fát jelentett. A legeltető bizottság jelölte ki a vágásra érett fákat. Aki-nek négy jo-ga volt, az egymagában kivághatott egy nagy fát. Aki-nek egy vagy két joga volt, annak társakat kellett szereznie, hogy meglegyen a négy joguk, akkor

vághatták ki közösen a kijelölt fákat és osztozhattak egyenlő mértékben. A bizottság arról is gondoskodott, hogy a megritkított erdőrészebe csemetéket telepítsenek utánpótlásként. Sokan emlékeznek még az idősebbek közül a negyvenes évek elején történt utolsó nagy, közös erdőpótlásra, ahol ugyan-csak jog szerint telepített ki több, ki kevesebb sort.

A legelő területét a legeltető bizottság tagjai jelölték ki az egyes gazdák számára jogaik számának megfelelő nagyságban.³⁸ Hogy senkinek se legyen panasza, mindenki egyaránt kapott a gyengébb és a jobb részből. Ez a terület egy évig, pontosabban a széna betakarításáig az ő kezelésében állt. A rétek karbantartását, tisztítását, elsimítását, a *pucoktúrások* elterítését, az árkok ki-ásását mind közösen végezték a bizottság által meghatározott időben. A kaszálás és a takarulás napját viszont mindenki maga döntötte el. Kétszer kaszáltak. Először június elején az *őregszénát* vagy *aggszénát*, augusztus második felében a *sargyszénát*. A rendek egyik oldalát hagyták megszáradni, azután *favellával* megfordították, s megszáradt a másik oldala is. Gyűjtéskor a rét két széléről a szénarendeket középre *hőmbőlgették* úgy, hogy a rét közepén egy hosszú hurka, *ágylás*, keletkezett. Ezt kisebb kupacokra, *petrencékre* bontották. A két hegyes végű, kicsit meghajlított, hosszú *petrencésrúdra* ráaktak egyszer-egyszer három-négy petrencét, majd elől is, hátul is megfogta egy-egy nő vagy férfi a rudak végét, és elvitték a legközelebbi baglyáig. 10-12 petrencét halmoztak egy *baglába*. A gabona és a széna behordását ugyanazzal a szóval *takarulásnak* nevezik, s mindkét termést hosszúsze-kérrel szállították haza. A szénásszekér megrakása talán még nagyobb ügyes-séget és tapasztalatot igényelt, mint a gabonás szekéré. Több, egymásra rakott lapos szénacsomóból *szarvat* hajtottak a szekér mind a négy sarkára, azután *bélelték*, ez tartotta össze a rakományt, hogy le ne dőljön. Hazaérve a szénát az istállópadlásra-, a pajtafiába vagy az udvarra kazalba rakták. Tete-jét szalmával fedték be- *hajazásnak* nevezik - mert arról lecsurog a csapadék, védelmet nyújtott a beázás ellen. Gyakran kukorica kévékkal támogatták kör-be az oldalát. Ha megbontották, az oldalából vonó horoggal húzták ki a szénát. A lucernát vagy az istállópadlásra, vagy a pajtafiába tették, mert az fi-nom széna volt.

A takarulás végeztével föl szabadult a legelő. Az őrzés sorba - *szeribe* - történt annak arányában, hogy kinek hány legelőjoga volt. Eleinte, úgy két hé-tig, amíg meg nem szoktak kint az állatok, négyen-öten is öröztek egyszerre, később elegendő volt két-három ember. A falu végén az állatok szétszéledtek és tele tőggel sietettek a saját utcájuk, udvaruk felé. Állandóan volt vagy 150 db tehén és 10 ló a legelőn. A pásztor gyerekei közül kerültek ki a csor-dások és a kanászok is, s az ő gondjuk volt az apaállatok - bikák, kanok - ete-tése, ápolása. A pásztorokat Szent György napkor fogadták. A legeltető bi-zottság elnöke a pásztorral együtt végigjárta a házakat, és *fölrójták* a keze alá

adott állatok számát, vagyis összeírták, hogy kinek hány tehene, disznaja van, mennyi jár ki a Berekbe. „Azt mondtuk, hogy Szengyörgykor rójnak!” A szó arra utal, hogy korábbi évtizedekben a pásztor házról házra járva rováspálcájára bicskájával sajátos, általa ismert jelekkel fölírta az állatok számát, ebből tudta, hogy „hány rójás disznót őriz,” s kitől mennyi fizetség jár neki. A század elején a számbavétel e régi módszere már nem élt, de a neve, és a vele járó szokások megőrződtek. Pl. a pásztor ugyanúgy, mint régen, kosarat vitt magával, ilyenkor a háziasszonyok tojást, tejhasznót, zsíros poharába egy-egy *kalán* zsírt, bort, gyümölcsöt, adtak neki. Ez nem tartozott a kötelező járandóságához, hanem ugyanúgy szokás volt, mint a húsvéti látogatása, amikor kalácstól a pirotojásig, süteménytől a borig mindennel megajándékozták, különösen ha meg voltak elégedve vele. Karácsonykor, újévkor is megvendégelték, ha köszönteni járt. Azok a szegényemberek, akik pásztorságot vállaltak saját falujukban, ezzel a kiváltsággal nem éltek, mondván, ők erre nincsenek rászorulva.

Disznóélléskor, heréléskor a gazdák külön fizettek neki. Egyébként a pásztor kapott lakást, amely a falu által rendben tartott pásztorház volt, krumpli, kukorica alá való földet, minden háztól az öregdisznó után egy *merce*, a malac után fél merce gabonát, amelyet cséplés után mértek ki számára,³⁹ és pénzt is. A bikának külön bikarépet hasítottak ki a közös legelőből, és a rajta termett szénát a községi pajtában tárolták. Disznót annyit tarthatott, amennyit tudott. A húszas évekig a marhákat a Berekben, a disznókat a Zala két ága közötti területen - a Zalaközén - legeltették. Volt itt kút is, tóka is, amelyben kedvükre dagonyázhattak a sertések. Ha már a földekről betakarították a termést, és nem tettek kárt semmiben, a kanász elhajtott a Makkos nevű közös erdőrészbe is, de nem rendszeresen.

A pásztorok nagyon értettek a mesterségükhöz. „Vót olyan tudományuk, amive egybe tudták tartani az állatokat. De nem árta el egyse, hogyan csinájják,” mondta egy idős ember. A gazdák akkor is szoktak a pásztornak segíteni néhány napig, amikor a kismalacokat szoktatták ki a legelőre. Azután már nem volt gond velük, a faluvégtől megeresztette őket a pásztor, és mind hazatalált. Megújított formában ma is megvan az a híd, amelyen hajdan a disznócsordát hajtották ki a rétre.

A pásztor gyerekei Szt.György naptól az őszi fagy beálltaig kint tanyáztak az állatokkal. Iskolába jártak ugyan, de nem rendszeresen, különösen nem, ha az apjuk gyakran szegődött. Minden évben más iskola, más környezet. Tudásuk ennél fogva szinte semmi.⁴⁰ Bizony még ma is emlékeznek az idős emberek arra, hogy néha mennyire megszegényítette szegényeket a pap vagy a tanító, mikor tudatlanságukat az állatokéhoz hasonlította, és iskola helyett legelni küldte őket. Pedig nem voltak sem rosszabbak, sem butábbak a többinél, csak éppen mást tudtak. Ismerték a természetet, az eget, az állatok szokásait, be-

tegségeit, sokukban művészi hajlam is lakott, gondoljunk csak a szép pásztorfaragásokra, amelyek ma a múzeumok büszkeségei. Vándorló életük, gyökértelen sehova nem tartozásuk miatt szorultak a falusi életben mindig a perifériára. Ez csak akkor változott, ha felhagytak örökös szegődéseikkel, és megtelepedtek valahol, ahol jól érezték magukat, és megbecsülték őket.

Szőlőművelés

Szentgyörgyvárt a földművelés és az állattartás mellett a harmadik legfontosabb ágazat a szőlőművelés volt. A jobbágyok és a zsellérek is telepítettek szőlőt irtványaikon. A későbbiek során, a cselédeken kívül szinte mindenkinek volt szőlője, mert örökölték és szereztek is hozzá. A helybéliek kivül más falubeliek is birtokoltak szőlőföldet a hegyen, s ez így volt már a korábbi századokban is. Pl. 1780-ban 511 kapás szőlőt művelt 54 helybéli és 38 vidéki gazda. 1828-ban 120 kapás szőlő volt a szentgyörgyiek kezén, s mellettük 119 az idegenek száma. 1895-ben 168 kh, 1935-ben 81 kh, 1966-ban 122 kh a szőlőterület.⁴¹ Napjainkban már annyi az idegen tulajdonos, hogy nem is tudják számon tartani. Mégis legtöbb a helybéli és a sármelléki szőlősgazda. A szőlőhegyet különböző nevű dűlők osztják részekre. Pl. Öreghegy, Kotori, Berta, Rakási dűlő, Betefa, Málvin hegy, Sulchegy, Bölek hegy stb.⁴² Korábban sokan laktak a hegyben, főként Betefán, de a Berta nevű részen is. Elsősorban közülük kerültek ki a *szőlőpásztorok*.

A szőlőhegy sövénykerítésében gyümölcsfák is nőttek, legtöbb volt a dió. A gyepűben termett gyümölcs mindenkié volt, de leginkább azé, akinek a földjéhez a legközelebb esett a fa. Az utakat lécből készült kapuk zárták le. Aki bement vagy kijött rajta, mindig betette maga után. A gyepűket is, és a kapukat is a legközelebbi földtulajdonosról nevezték el Berta gyepűnek vagy Cinderi kapunak stb.

A hegyközségek életét az írásban rögzített szabályok, a hegyarticulusok szabták meg. Megtartásáról az előljárók, a hegybíró, az esküdtek és a hegyörök gondoskodtak. Célja az volt, hogy megóvják a termést, gondoskodjanak a vitás kérdések megoldásáról, törődjenek a hegybéli utak, sövények, kutak rendbetételéről. A hegyközségi intézmény törvényes szabályozást csak a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII. tc.-ben nyert, amely számos kisebb-nagyobb jelentőségű feladatot is rögzített, mindemellett a hegyközségi szervezetnek megmaradt a legfontosabb feladata, a közöség érdekeinek a védelme.⁴³

A hegybíró feladata volt minden heggyel kapcsolatos esemény elintézése. Tavasszal a kisbíró kidobolta, hogy mely napon lesz az első gyűlés és a gye-

pűjárás. A hegybíró az előljárókkal együtt megnézte, hol kell nyírni, átfűzni a gyepűt, javítani a kapukat. Saját földje végében mindenki maga gondoskodott a sövényről. A vízmosásos utakat a nagy esőzések után együtt tették rendbe, ugyancsak közös pénzből pótolták a kutakról leesett vödöröket, láncokat. Az egyes birtokrészeket elválasztó füves utakat - *a közöket* - viszont a két szomszéd gondozta, felét az egyik, felét a másik. Néha e közöknek is adtak külön nevet. Ilyen az Oltay Malvinról nevezett Málvin köz is.

Magdolna napig /július 22/ mindenkinek végeznie kellett a szőlőbeli munkájával, mert azután hamvasodott az otelló, és nem volt szabad bemenni, nehogy sérüljön a szőlő hamva. Kirakták a madárijesztőket, tükördarabokat, nagy szélkereplőket, hogy elijesszék a madarakat. Ostorral durrogtatni is szoktak a seregélyek elriasztására, vihar, jégeső ellen pedig harangoztak.

Nyár végén, Szent István napján volt a második megbeszélés, amelyet a Szántó kútnál tartottak Ott a hegybíró minden fontos dolgot megvitatott a tulajdonosokkal. Ilyenkor esett szó a vitás kérdésekről, az esetleges lopásokról, bár erre ritkán került sor, a két hegypásztor gondosan felügyelt a rendre. Ugyancsak tőle kértek engedélyt, ha előleget akartak szüretelni. Minden bevételt és kiadást gondosan bevezettek a pénztárkönyvbe, amelyet egy ládikában őriztek a hegyközség pecsétjével együtt. Sajnos, e ládikának és az iratoknak nyoma veszett, és csak reménykedhetünk, hogy egyszer előkerül.

A szőlőhegyen mindenkinek volt pincéje. Nagysága attól függött, hogy ki milyen módon volt, mekkora épületre futotta az erejéből. A szegényebbek megelégedtek két derékka, a pincével és a prэшázsal. Mások megtoldották egy kis fűthető szobával. A messziről jövők pincéje hasonlatos volt a falusi portához, mert a pince-prэшáz-szoba folytatásként istállót és pajtát is építettek. Ide kötötték be állataikat, a pajtában tárolták a szénát, a szekeret. Most, mióta szekér helyett autóval járnak a hegyre, a pajtából garázs lett, az istállóból szerszámos kamra, vagy átalakították szobának.

A ma is álló régi pincék többsége sárfal, vagy tömésfal, és ugyanúgy készültek, mint a falusi házak. Ollólábás-szarufás tetőszerkezetük jól látszik a padlástalan prэшázakban és a dűledező, elhagyott épületeken. Eredetileg zsúppal fedték mindegyiket. A pincék egy részének mindkét vége kontyos - vagy ahogy itt mondják, *farozott* -, másik részének csak a pince felőli vége farozott, éppen az egyenletes hőmérséklet biztosítása miatt. Gerincét a *szegés* zárja le, két végén két *nádbaba* áll. A zsúp héjazatot a magángazdaság megszűnte után kénytelenek voltak először náddal javítani, majd teljesen átvették nádra, vagy zsindeyre. A legújabb pincéket téglából rakják, szarufás tetőszerkezettel, és *cserépsindővel* fedik.

Az egész szőlőhegyi hajlékot pincének nevezik, noha a régiek közül egyik sincs alapincézve, legfeljebb a bortárolásra használt helyiséget egy kissé mélyebbre vették, mint a prэшázat.

Egyedül a faluban lévő Széchenyi,/ újabb nevén Téesz / pincét ásatta az uradalom a löszfalba mintegy 50 méter hosszan, 4-5 méter szélességben, 3 méter magas boltozattal.⁴⁴

A vastag sárfal kitűnő hőszigetelő, s nem volt szükségük a földbevéjrt pincékre. A pincéken csak kis szellőzőablak van, ha bemennek, gyertyát vagy lámpást gyújtanak. A földön két nagy gerenda, a *csántérfa*, fekszik párhuzamosan. Rajtuk foglalnak helyet a kiékelte boroshordók. A valaha padlástalan présházban állt a hatalmas gerendákból összerótt faaprés és a hozzá csatlakozó présmelence. Ma már kidobták, eltűzelték a nagy helyet foglaló, sokszor szépen faragott, évszámmal díszített préseket, vagy az értékes gerendákat felhasználták másra.⁴⁵ A présházban vannak a különböző méretű kádak, szőlőművelő szerszámok, és még előfordul - mint Óhidi Lajos pincéjében - hogy megmaradt a sarokban a szabadtüzhely, fölötte a deszkából épült szikrafogóval. A szobában asztal, pad, székek, fekvőhely, edények és tüzhely van, tehát alkalmas a huzamos tartózkodásra is. Mennyezete mestergerendás.

A hegyben számos kút van, - a Szántó kút, Dobogói kút, Rácz kút, Persa kút stb. - de ma már ivásra alkalmatlanok. Valamikor a rendszeresen használták és gondozták, az állatokat a kút melletti vályúból itatták, abból hordták a vizet a permetezéshez, a hordómosáshoz és abból is ittak. 30-40 éve az átalakított háztetőkire bádogcsatornákat erősítettek, ciszternákat ástak, abba gyűjtik az esővizet a permetezéshez.

A szőlőhegyen járva sok elhagyott pince, szőlő vár új gazdára. Lehangelő érzés. De láttam új telepítés alá forgatott szőlőföldet is. Valaha igen nehéz, embert próbáló munka volt. 100 cm széles, 120 cm mély árkot ástak. Lapáttal leszedték a föld tetejéről a /kavics/ törmeléket, és ásónyomról ásónyomra haladtak lefelé. 120 cm 4 ásónyomnak felelt meg. Az első forgatás földjét mindig a másikba tették.⁴⁶ A megforgatott földet kézi szerszámokkal szépen elmunkálták, azután 40 X 40 X 40 cm-es gödröt ástak, belehelyezték az oltványt, gondosan betakarták, és rögtön melléje tették az akácfa karót. A szétvasított, kihégyezett, 2m hosszú karók végét a tűzbe tették, és amikor jól megpörköldött - *megpirult* - de nem égett meg, kivették, és ez a konzervált rész került a földbe. Ma már gázzal működő disznóperzselővel tartósítják a karóvégeket.⁴⁷

Ismerték a bujtással történő szőlőszaporítást is, de ezt a módszert csak a direkttermő otellónál és még a saszlánál alkalmazták. A hiányzó tőkét úgy pótolták, hogy a legközelebb eső egészséges tőkéből meghagytak egy szál vesszőt, a föld alatt elhúzták a pótlásra váró helyre. Kb. 20 cm magasan befűdték, és a végét egy vagy két szemmel kihúzták a föld fölé. Megvárták, amíg kihajt, meggyökeresedik, csak azután metszették le az anyatókéről. Régen kevesebb fajta szőlőjük volt, mint napjainkban. Leggyakoribb volt az otelló, ennek azt mondták, hogy direkttermő. A nohára meg azt, hogy

„majnem vadszöllő, olyan magántermő.” Volt szlankamenka, oportó, izabella. Fehérbor szőlő volt a rajnai rizling, az olaszrizling. Volt piros és fehér saszla. Újabban telepítették a kardinált, a leánykát /egri leányka/, a cserszegi fűszerest. Ezek már nem olyan jó termők, mint a régiek. Étkezésre a saszlát szerették legjobban. Itt minden gazdának van fehérbora is, piros is. Pirosból több, mert az direktermő, nem olyan fogékony a betegségekre, mint a fehérszőlők.

Február végén, március elején metszettek. A szőlőt az ötvenes évekig sással, azután rafiával végül mostanában műanyag madzaggal kötik. Az asszonyok 2-3 szál sást megnedvesítettek, összesodorták és egy Y alakú, kihegyezett végű botra erősítették. A botot lebökték maguk mellé a földbe, kihúztak a csomóból egy szálát, és így haladtak tovább.

A régiek azt tartották, hogy „egy kapálás egy permetezés.” Vagyis ha eső után a gyorsan növvő gazt siettek kisarabolni a szőlő közül, akkor megakadályozták a fertőzést. Az utóbbi évtizedek permetszerei előtt rézgálicot használtak. A darabos gálicot vízben feloldották, mésszel összekeverték, majd megszárták, nehogy a permetezőgép csöve elduguljon. A mész a gálicot rászárította a szőlő levelére.

A szüret minden évben ünnepnek számít. Előtte a borosgazdák az összes edényt kimossák. Korábban szó esett róla, hogy ha valaki 1945 előtt előleget akart szüretelni, akkor külön engedélyt kellett kérnie a hegybírótól. Most ilyen nincs, mindenki akkor megy a hegyre, amikor akar, akkor szüretel, amikor ideje és az időjárás engedi. Szüretelni összejöttek és összejönnek ma is a szomszédok, rokonok vagy a barátok, akiket meghívnak. Az asszonyok félíg készre megfőzték itthon az ételt, a hegyen csak befejezték ebéd előtt. Reggelire libát sütöttek, ebédre pörköltet főztek, meg mákos keltrétest vagy diós-pogácsát. Ez utóbbit igen szerették, és jellegzetes dunántúli süteménynek tartják. Ahány ház, annyi szokás, a felsorolt ételekkel csak azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a jókedvű, mondhatnám ünnepi munkához ünnepi enivaló jár. A szőlőt vödörkbe, tálakba szedték, a sorok között sorba járt a puttonyos, akinek a hátán hordott dongás puttonyába beleöntötték a szőlőfürtöket. Belőle egy csöbörbe került a szőlő, s azt *muszolófával megmuszolták* az az fa sulyokkal összetörték. Azután ezt a masszát ritka szövésű zsákokba merték, majd a nagy fa prés melencéjébe fektették egymás mellé. Három-négy zsák fért el benne. Egy mezítlábas férfi taposta a zsákokat, a kifolyó must pedig belefolyt a prés előtti mélyedésbe helyezett kádba. Amikor már alig csörgedezett a lé a zsákokból, azután még ezt a széjjelzúzott, megtaposott szőlőt a présbe helyezték, s utolsó cseppig kisajtolták. Amint a gazdaságokban megjelentek a darálók, sokkal gyorsabb és egyszerűbb lett a folyamat. Nem volt törés, taposás, csak darálás és préselés, az is már modern vasprésekkel. Sokáig ott álltak még a régi nagy faprések, elárvulva, lomtárrá silányítva, aztán kidobták, mint feleslegessé vált haszontalan tárgyakat. A mus-

tot káforkával merték ki a kádból, és mustszűrőn átengedve a hordóba töltötték. Nem töltötték tele, hogy legyen helye a forrásnak, és a hordó nyílására a dugót lazán tették rá. Régen nem cukrozták a borokat, így azok minősége mindig az időjárástól függött, ezért többször kellett fejteniük, mert *megvirágosodott*. Amelyik bort korán megkezdtek, azt már karácsony előtt megfejtették. A többire januárban, februárban került sor.

Hordóbuktatóval kicsit megemelték a hordókat, így könnyebben lehetett fejteni. Káforkával merték a bort egy nagy *főnnálló hordóba* / hosszúkás formájú kád /, kivették a söprűjét egy csöbörbe, és a *bor tetejét egy fűsöprűvel jól megsöprűzték*. Mivel nem volt a bor cukrozva, hamarabb *megnyullott*. Már az öntésnél észre lehetett venni, mert olyankor a lé egybefolyt. A fűsöprű a bor tetejére feljövő nyúlós anyagot szedte le. Ezután a bor egy ideig a kádban volt, majd visszaöntötték a hordóba, és ott leülepedett.⁴⁸

A hordókba egy idő múlva lerakódik a *borkő*. Szoktak jönni borkővásárlók, de ritkán adtak el nekik, mert úgy vágták ki, hogy kibontották a hordó fenekét, s ezt egyetlen gazda sem szerette. Inkább maguk hasznosították a borkövet. Lisztfínomságúra megtörték, túróval jól összedolgozták, ez volt a *túróenyv*. A folyatós hordót, csak ezzel kenték be, és azonnal megszűnt a szivárgás. Jó a marhafaggyú is e célra, de a túróenyvnek nincs párja. A két háború között a keszthelyi zsidó kereskedők vitték el tőlük a bort.

Az 1945. utáni években - amikor borfogyasztót kellett fizetniük - sokan már szőlő formájában eladták a termés egy részét, hogy kevesebb legyen az adójuk. Leszerződtek 10-20 akó piros vagy fehér borra, eladták és még nekik is maradt elég.

A pince körül mindenkinek sok gyümölcsfaja volt, - alma, szilva, körte, gesztenye, cseresznye, dió, barack, birsalma - és még a hulló gyümölcsöt is hasznosították: pálinkát, gyümölcsecetet, lekvárt főztek belőle. A gyümölcsecet-hoz megtörték az almát, ecetágyat tettek hozzá, és azzal együtt érlelték. Hordókban tartották, mert ez az ecet gyenge volt, sok fogyott belőle. A helybéli cselédasszonyok is szívesen megvették a kellemes ízű, és szép színű *gyümölcsecetet*. A háború után kezdték a cseresznye és körte kompótot készíteni, az előtt csak az *aszólekot* fogyasztották télen. Kenyérsütés után még egy kicsit elfűtötték a kemencét, és a *főggyén szétterítették* a gyümölcsöt. Amikor megaszalódott, még a napon is szárították, csak azután került egy szellős, fedett edényben a padlásra vagy a kamrába. Pálinkát ledarált noha szőlőből, törkölyből, szilvából, tuskéskörtéből, sárgabarackból, söprűből és borból is szoktak főzni. Nemcsak saját célra és az eladás miatt, hanem azért is, mert sajnálták volna, ha a rengeteg lehullott gyümölcs kárba megy. A legtöbb háznál törkölyből és szilvából készült a pálinka. A a *törköt*, és a szilvát is *főnnálló hordóba* vagyis kádba tették, *sulokka* jól megtömték, és lesározták az edény száját, azután állni hagyták hogy elforrjon. A szilva és a törköly akár

hónapokig is elállt, nem romlott meg. A sárgabarackot és a tüskéskörtét viszont nem lehetett tartogatni, mert hamar megsavanyodott, azt még nyáron muszáj volt kifőzni. 50-60 liter *söprűből* már 10-15 liter pálinkát eresztettek le, és ugyancsak rögtön főzték a borpárlatot is.

A közeli Zalaapátiban a hivatalos pálinkafőzőbe általában elvittek egy adagot, hogy legyen papírjuk róla, de a többit maguk rendezték el otthon vagy kinn a hegyen. Mindenkinek megvolt a hozzá való készüléke, amely állt egy üstházból, arra borult a *pup*. A púpból kiinduló rézcsövet vízzel teli fönnálló hordón vezették át, ezzel hűtötték. A cső végén egy edénybe folyt a pálinka. A pálinkafőzésnek is megvan a maga fortélyja. Először is az üst alját besározták, ezzel megakadályozták az anyag lekozmalását. Azután gyenge tüzet raktak alája. A türelmetlen vagy a gondatlan emberek gyorsan lefőzik a pálinkát, nem törődnek vele, ha az szürke, zavaros lesz. A hirtelen fölforrott *cefre* fölment a púp tetejébe, és onnét maszatosan folyt ki a lé. Aki lassan főzte le a pálinkát, annak szép tiszta párlata lett. 50-60 liter alapanyagból először 2-3 dl erős pálinka jött le. Ez a *baktya*. Az első gyújtásra már égett. Az utoljára lecsurgó gyenge pálinka neve *vagyka*. Ezt is, meg az elejét is még egyszer lefőzték. A pálinka ereje és íze a gyümölcs minőségétől, azaz cukortartalmától függött.⁴⁹

A pálinkát gyógyszerként is használták. Reggelente gyomorerősítőként egy-két kupicával lehajtottak a férfiak, de a nők közül is sokan. Sebet fertőtlenítettek vele, megfázáskor pálinkás forró teát ittak, no és persze szívesen fogyasztották egyéb alkalmakkor is. Disznóölés reggeli pálinkázás nélkül elképzelhetetlen manapság is.

Mivel sok gyümölcs termett a hegyen, sok pálinkát is főztek, s a fölösleget eladták. Csaknem mindenkinek megvolt a megbízható helye, ahol megvették tőlük. A faluból városba, esetleg Budapestre költözött ismerősök, rokonok szintén segítettek az eladásban. Volt, aki a pálinka árából építette meg a szőlőhegyi pincéjét.

Nem lenne teljes a szőlőhegyi beszámoló, ha nem említenénk meg a szüreti felvonulást és bált, amivel zárták a szüretet. Kocsin vitték a nagy szőlőkoszorút, mellette magyarruhás lányok ültek, előttük, utánuk cigánynak öltözött fiúk és lányok lopkodták a szőlőt, jósoltak és bolondoztak. Este pedig nagy bál volt, ahol együtt örült az egész falu a szüret sikeres befejezésének.

Halászat, rákászat, vadászat

A földművelés, állattartás és a szőlő haszna mellett a halászat volt a falu lakosainak egyik legfontosabb megélhetési forrása a 18-19. században. A tele-

pülés közvetlen környezetében, „hasznavehetetlen posványosság“ volt, mint azt az 1832-es leírásban olvashatjuk. Ennek okát abban látják, hogy a Zala völgy mindkét oldalán a dombokat lemeztelenítették, az erdőket kiirtották, s az esővíz akadálytalanul hordta a folyóba a sok homokot, iszapot.⁵⁰ Ez a hatalmas, Kehidától Balatonhidvégig terjedő mintegy 8.435 holdat kitevő lápos rész mindaddig csak halászatra volt alkalmas, amíg meg nem kezdték a vízlevezető árkokkal a lecsapolását. 1770-ből származó összeírás szerint a faluban 44 szeriális jobbágy család él, s közülük 19 család halász, vagyis megélhetésüket a halászat biztosította elsősorban.⁵¹ 1772-ben vagyoni helyzetükről vallják, hogy szántóföldjük nincs, csak kukorica alá való irtásuk, amelyből kilencedet adnak az uraságnak. Rétjük szárazon semmi, csak a „Balaton Bozóttyában akkor, mikor lehet kaszálnunk. Legeltetünk magunk határában elegendő nintsen.” Ebből kiderül, hogy a halászok egy zselléri szintű gazdaságot alakítottak ki a maguk számára, s mivel bőven volt ezidőtájt hal a vizekben, viszonylag kedvező életfeltételt teremtettek a családjuk számára. Maguk mondták: „Halászó Vizünk Határunkban, tsak erőnk legyen hozzá, jó és alkalmasos vagyón.”⁵²

A folyók, tavak, lápok és a bennük lévő élőlények mind a földesúr tulajdonát képezték a középkortól kezdve. Halászni azokon csak az uradalom engedélyével lehetett, meghatározott feltételek mellett. 18. században az uradalmak egy része a halászó helyeket bérbe adta a halászoknak pénz- és természetbeni fizetség ellenében. A Széchenyi uradalmakban a 18. század második felében viszont a halászok *konvenció* mellett szolgáltak. Ez azt jelentette, hogy az uradalom megegyezett a halászokkal, hogy ő adja a szükséges ruházatot és az öreghlót -ami önmagában komoly értéket képviselt - a kisebb halászó szerszámokat a halászok kötelesek előállítani. Ennek fejében az uradalom vizein halászhathatnak, s minden mázsa hal után 25 dénárt kapnak. Az eladott hal árát viszont hiánytalanul be kellett szolgáltatniuk.

Idézzünk egy részletet az 1780-ból származó írásból, mely a halászok és rákászok elszámoltatására vonatkozik: „Hidvégi Halászokat és Szentgyörgyvári rákászokat meg fogja esküdtetni a Tisztartó .....hogy mihelelt halászatbul haza jönnek, mingyárt meg mázsálván a fogott halat, Speciesse Szerénnt Rovásokra föl messék..... minden héten az ott való Kasznárnak mint halrul és Rákrul, mint pedig annak árából Számot adjanak, melly szerént minden holnapnak végével esendő Competentiájokat ki fogja adni.”⁵³

A halászok viszonylagos jó sorsa azonban az irtványföldek, rétek, legelők uradalmi megváltásával megszűnt. Mivel ők zselléri viszonyban voltak, házuk után semmiféle föld nem járt, egyszeriben szinte nincstelenek lettek. Írtásaik helyett újat nem vághattak, mert még az addig szabad erdőhasználatot is megtiltották nekik. A földesúrnak már nem érte meg, hogy őket konvenció-s halászként megtartsa, hiszen a Kis-Balaton víztükre nagyon összehúzó-

dott, egyre nehezebb lett a halászat rajta, és a környező falvak halászaik maguk is öltre mentek egymással szerszámaik- és halászó helyeik védelmében. Neki az volt az érdeke, hogy a halászok zsellérként a földjein dolgozzanak, és csak az halásszék, akivel erre szerződést köt. Így hát a halászok közönséges zselléreként szolgálták ezután az uraságot.

A helyzet nem változott az úrbériség megszűnte után sem, mert a vízhasználat továbbra is az uradalom birtokában maradt, tehát a parasztnak vagy titokban, orvhalásként kellett halat fogniuk, vagy egyességet kötöttek a földesúrral.⁵⁴ E szokásjog 20. századi továbbélését igazolja az alábbi történet. „1924-ben Mándon nagyon kiment a víz. Édesapám elment oda, és szúrt egy nagy halat. Akkor még élt az öreg Oltay Guidó. Apám meglátta, hogy gyűn az öreg hintóva. Gyorsan bement Bankóékhó, mer ha az öreg uraság meglátta vóna a nagy halat, -vót vagy 16 kiló - azonnal elvette vóna tőle. Mándon aztán megmondták neki, hogy a K. Gábor fogott egy nagy halat. Mikorra apám hazaért, nemsokára üzent a Sebestyéntül, hogy édesapám vigye be neki a halat, de addigra má gyorsan földarabóta, nem evett az öreg Guidó belülle. Azér akarta elvenni, mer az ő főggyén fogta!”

A korabeli leírásokban szerepel, hogy a falu környékén a láp csíkban, vidrában gazdag.⁵⁵ A csík a középkortól kezdve a legszegényebb néprétegek élelmezésében játszott fontos szerepet országszerte. A Kis-Balaton környéki falvakban a 20. század első felében is kedvelt étel volt megsütve vagy csíkos káposzta formájában egyaránt.⁵⁶ A mocsaras területeket a halászok megtisztították egy-egy helyen, és oda lerakták a halászó eszközeiket. A csíkot sűrűfonású *csikvarsával* fogták, amelyet függőlegesen eresztették be a kivágott zsombékos lékbe, vagy sekélyebb vízfolyásokban, erekben vízszintesen fektették le, akár csak a halaknak szánt nagyobb vesszővarsákat. Ez utóbbi esetben kicövekelték, hogy a víz föl ne emelje, majd a szájnylása mellett gátat emeltek, hogy a hal ne találjon kiutat. A vizet a varsa szájával szemben kelő távolságban megzavarták, s a menekülő hal egyenesen beúszott a neki szánt csapdába.⁵⁷ Ma már csak a hálóvarsára emlékeznek, amelyet még a 20. század második felében is használtak a szentgyörgyváriak, sőt egyesek szerint az orvhalászok még ma is, de csekély eredménnyel, mert kevés a hal. Noha a környéken mindenütt ismerték, a faluban már nem emlékeztek a lápok jellegzetes rekesztő halász eszközére, a *vejszére*.⁵⁸

Valaha használták a *szigonyt*, *-cigonyának* is mondják- aztán később megfelelt e célra a *vasvella* vagy a *szenahúzó horog* is. Eredményes fogásra a halak ivása idején, kora tavasszal késő ősszel és áradásokkor számíthattak. A szigony felnyársalja a halat, ezért elsősorban saját szükségletre szigonyoztak. A halászati törvény a halak védelmében büntetés terhe mellett megtiltotta egyes halászati eszközök, pl. a *vejsze* és a *szigony* használatát. Csak az orvhalászok kezén élt tovább.⁵⁹

A harmincas években néhány ember kiváltotta az engedélyt, és halásztársaságot alakítottak. Elsősorban tavasszal halásztak a Zalán, s a fogást eladták a környező falvakban. Ők is dolgoztak a hosszú nyélre szerelhető *emelőhálóval*, amely az orvhalászoknak is kedvelt szerszáma volt. Ez utóbbiak ha látták, hogy jönnek a csendőrök, vagy gyanús idegenek, gyorsan lekapták a nyélről a hálót, összehajtva a kabátjuk alá rejtették, a nyelet a sás közé dugták, és futásnak eredtek.

A halásztársaság egyik módszere a Zala *elrekesztése* volt. A 30 m hosszú, s csaknem ilyen széles háló egyik végét fölemelve a folyó két partjához cövekeltek. A többi részét a víz alatt két karóval a meder aljához bökték. 150-200 méter távolságról két ember a parton haladva egy hálót húzott a rekesztő hálólal szemben. Amint összeértek, a húzóhálót kivették a vízből, a rekesztő háló négy rögzített sarkát fölszabadították, s e sarkoknál fogva egymás felé közeledve a halakat a képződött hálósákban kiemelték.

Eresztőhálójuk 16-18 m hosszú, 2-2,5 m széles volt. Felső inán póták, alul ólomgömbök biztosították, hogy függőlegesen maradjon a vízben. A víz két szélén a hálóhoz kötött hosszú zsinórral két ember haladt lassan, a víz sodrása szerint. Távolabbról zavarták a vizet, s a szembe úszó halak fönnakadtak a hálószemeken. Egyik zsinórt átdobták a folyón, s az ott lévők a hálót szép nyugodtan a partra kanyarították s *lehalaszták*. A halásztársulat 4-5 év múlva megszűnt.

Orvhalász szerszám volt a *bujóháló*, amit a szakirodalom kemencehálóként ismer. Formája félbevágott tölcserre emlékeztetett. Félköríves *vesszőkávára* -később vasabroncsra- erősítették a hálóból kötött csúcsos végű zsákot, amelyet óvatosan toltak a sekély vízben, és ha sáscsomóhoz értek, szorosan a tövéhez nyomták, s kézzel, vagy lábbal belezavarták az ott lapuló halat, majd gyorsan kiemelték a vízből. Elsősorban gyerekek halásztak kis vízben *fűzkosárral*, *rostával*, *csonkakúp alakú, tetején nyitott tapogatóval*, de a felnőttek sem vetették meg a halászatnak ezt az egyszerű módját. Különösen *kiszre* halásztak kosárral úgy, hogy a kosár fölére 3-4 méteres nyelet erősítettek, és a partról szép óvatosan húzták a víz alatt, aztán a nagy tömegben fürdő halak alá merítették, és hirtelen mozdulattal kiemelték az egész zsákmányt. Azt mondják, hogy ujjnyi nagyságúak voltak, és meg sem kellett tisztítani, csak megsütötték. Ha kedvük támadt a halra, csak leszaladtak a folyóra, fogtak egy-két tepsire való mennyiséget, paprikás lisztbe megforgatták, kisütötték, vagy a nagyobbakat kirántották és krumplisalátával tálalták. Hamar elkészült, és mindenki nagyon szerette. Legjobban talán az *őnyt* kedvelték. Azt tartják, hogy „az őny a legjobb ízű, mer hideg folóvízbe van. Nem úgy mind a balatoni vagy a tavi halak.” De azért szeretik a *pontyot*, *csukát*, *kárászt*, *keszeget*, *compót*, *menyhalat* is. Ez utóbbit a vízparti lyukakból szokták kézzel kiemelni.

Az idősebbek emlékezete szerint a század elején még megfogták és megették a békát, combjából levest készítettek, vagy kirántották. De a rákról már felemásan nyilatkoznak. Mindenki emlékszik rá, hogy sok rák volt a Zalában, meg a hegyről lefolyó erdei patak zsilipjénél is, de csak kevesen ették meg. Azt is jobbára kíváncsiságból. A rák valójában sohasem volt népi eledel, sokkal inkább az úri konyhák csemegéje. Ezért Hévízen szokták eladni. A Balatonban a fehér vagy kecskerák, a Zalában a fekete rák tenyésztett.⁶⁰

1780-ban a konvenciók halászkötelezettségeiről szóló írásban már szó volt a rákászról. Ekkor még feltehetően nem nagy mértékű a rákfogás, és talán nem is vált el élesen a halász és rákász foglalkozás. Az elkülönülés az 1800. évi szerződésben viszont már egyértelmű, és rámutat a Kis-Balaton környéki rákászat jelentőségére. Január elsején Kovatsits György tisztartó megegyezik a Sopron vármegyében lakó Kupi János *Fissérrel*, hogy 1803-ig a Mándi Puszta, Szentgyörgyvár és Balatonhídvég határában lévő rákokat „egyenesen a Rákészoktul meg vehesse, vagy tőlök akár mi alkú mellett a Méltóságos Uraságnak esni szokott fele részt által vehesse,” sőt akár saját maga is fogadhat rákászokat.⁶¹

Mivel a rákkereskedő huzamos ideig Mándon szokott tartózkodni, ezért lovai számára kapott két szekérre való rétet, amelyet tetszése szerint legeltethetett, vagy kaszállhatott és a Mándon lévő két jégvermet is használhatta. Mindezt fizetett évi 150 forintot a kasszába, és hét ezer rákot az uradalom konyhájára. 1804-ben ismét 3 éves szerződést kötnek, de most két rákkereskedővel. Egyikük a már ismert Kupi János, a másik a szintén Sopron megyei Csida János. Nem véletlen, hogy mindkettő Sopron megyei, hiszen a rákokat e vármegyén keresztül szállították Bécsbe. Az 1807-ben az ismét megújított szerződésben az uradalom már 8 ezer rákot kér saját maga számára.⁶²

Jellemző a rákkereskedelemre, hogy 1832-ben még mindig ezt írják Szentgyörgyvárról:

„Itt vagyon a Zala különös jó izü és kövérségü rák vásárnak rakodó helye, hol Sz. György naptul kezdve Sz. Mihály napig, minden héten leg alább egyszer az ugy nevezett Bétsi Fischerek 30-40 ezer kiválogatott nagy rákokat öszve vásárolván a Fő városba küldik -a Zala bal és jobb partján lévő Rákászok ide hordják és adják el közönségessen 100 válogatott darabb 12 xr /krajcár/ Ezüstben, és ezek azok a Rákok, mellyeket a Bétsi nép *Zala Krebsz* helyet *Solo Krebsz*nek nevezz.”⁶³

A rákokat közönségesen kézzel is fogdosták, de leginkább mégis köralakú vesszőből font, vagy hálóból kötött *rácsával*, amelyet nyélre akasztva a parttól lógattak a vízbe, s bűdös húst vagy nyúzott békát kötöttek rá csalinak. Mind a Balatonból, mind a Zalából a 19. század közepére kipusztultak a rákok. A pusztulás okát nem ismerjük, de bizonyára hozzájárult a mértéktelen kereskedelem is.⁶⁴

Végül röviden szólunk kell a vadásatról és a madarásatról is, hiszen hozzátartoztak a falusi élet mindennapjaihoz, s az erdő szinte kínálta a lehetőséget. Az 1729.évi magyar országgyűlés által hozott XXII.tc. úgy rendelkezett, hogy vadászati joga van minden nemesnek és nemesi jogot élvezőnek, továbbá zászlóstól fölfelé a katonatiszteknek. Parasztok, jobbágyok csak kártékony, ragadozó állatokra vadászhatnak.⁶⁵

A parasztság körében az *orvvadászat* - *orvhalászat* soha nem számított bűnnek, mert úgy vélik, hogy amit a természet adott, az mindenkié. Az igazi orvvadász puskával járt, és puskáját hegyi pincéjénél vagy odvas fába szokta elrejtetni. Puskával nagyvadra, szarvasra, őzre, vaddisznóra szoktak vadászni. De a csöndes orvvadász *hurkozott*. Megfogta vele a nyulat, rókát, őzet, szarvast és vaddisznót egyaránt. A hurok szerkezete oly egyszerű, hogy a 10-12 éves gyerekek minden nehézség nélkül maguk is elkészítették. Ők voltak a legszorgalmasabb hurkozók mindig. A hurok fejét olyan szélesre tágitották, hogy az állat feje vagy lába beleférjen, és olyan magasra helyezték, amilyen állatot szerettek volna fogni. Az erdőben járó emberre és állatra egyaránt veszélyes volt a *felcsapóhurok*. Az őzek, szarvasok csapása mellett két oldalról földig hajtottak egy-egy fiatal fát, és vezérágukat összekötve lecövekeltek. Közéjük feszítették ki az erős dróthurkot. A gyanútlan állat nyakára szorult a karika, vergődése miatt a cövek kiszakadt a földből, s a felcsapódó fák a magasba rántották. A hurkokat minden nap ellenőrizték, mert a lelkiismeretlen vadorzót mindenki elítélte. Télen szoktak orvvadászkodni, jól jött egy kis izgalom és egy kis változatosság az étrendben, különösen a szegényebb családok esetében.

Még emlékeznek rá, hogy vascsapdával fácánt fogtak. A csapdát kőszállal rögzítették és a vasát ronggyal, körültekerték, hogy el ne vágja a *fácány* lábát. Kukoricacsövet kötözték rá, és az éhes állat máris fogoly lett. Ha többet fogtak egyszerre, akkor egy ideig otthon nevelték, de a szárnyukat elvágták, nehogy elrepüljenek. De megették a fiatal kányákat is. A gyerekek fölmásztak a fák tetejére, kifosztották a madárfészkeket, megitták vagy megsütötték a madártojást és telerakták az öblüket *tököskányával*. Ezekből a még tollatlan fiókákból, a század első felében sokan levest főztek.

Vadgyümölcsöt és vadon termő növényt nem gyűjtögettek, mert mindenkinek volt elég gyümölcsöse, nem szorultak rá. Természetesen az erdei szamócát, a fekete földiszedret, a vadsóskát, az akácvirágot leszedték és megették, ha útjukba akadt. Kivételt képezett a komló, amelyből sört főztek. Gyepűszéleken terem, olyan mint a pehely. 12 liter vízbe 2 dk komlót és 25 dk szemes malátakávét tettek, és 2 óráig forralták. Levették, hagyták hűlni, és akkor negyed kg cukrot adtak hozzá. Még később 2 dk elmorzsolts élesztőt keverték az egészhez. Néhány óráig állni hagyták, majd üvegekbe öntötték, parafa dugóval erősen bedugták az üveg száját, sőt birkabéllel még le is kötötték. 4-8

nap múlva iható. *Gombászni, vargányászni* rendszeresen eljártak. Sok ehető gomba terem a környékbeli erdőkben, amit levesben, kirántva, pörköltnek elkészítve fogyasztanak. Az alább felsorolt gombákat ismerik: zöld és piros-galambica, úrgomba, szivaalla, peszterice, őzláb gomba, csirkegomba, lila pereszke vagy pereznének is mondják, csopros gomba vagy gyűrűs gomba, tusak gomba, Vendel gomba, réti gomba. A rövid szárú, szürke tetejű géva gomba a földön terem. De a fán termő laskagombát is géva gombának nevezik. Ez legszívesebben a dió-, nyár-, fűz-, akác-, tőgy-, szeder-, és bükkfán terem. Legértékesebb gombának a *vargányát* tartják. Több féle van belőle: a barna tetejű vetővargánya, a zömlelvargánya, a csikó-, és tehénvargánya.

Piacozás

A szentgyörgyvári lakosok szorgalmát dicséri, hogy erejüket megfeszítve igyekeztek úgy gazdálkodni, hogy terményeikből és állataikból jusson a piacra is. A piac és a vásár volt a pénzszerzés egyetlen forrása. Minden család szeme előtt az a cél lebegett, hogy az összekuporgatott fillérekből annyi földet, erdőt, rétet vegyenek, hogy felnövő gyermekeik mindegyikének jusson egy kevés, ahol a lábukat megvetve majd a saját erejükből tovább léphetnek. Az együtt lakó nagy családok esetében - ahol a szülők közös háztartásban éltek felnőtt és házas gyermekekkel - a pénzt az öregszülok kezelték. A fiatalok kérhettek és kaptak is tőlük, ha valamit venni akartak, de nagyon megnézték, hogy mire költenek. A piacra járás elsősorban női kötelesség volt. A gyermeklányok korán megismerték a piacozás módját, a családjuk megszokott vásárlóit, a vevőkkel való viselkedést, mert sokszor elkísérték idősebb testvérüket, vagy éppen apjukkal szekéren utaztak az állatvásárra. 15-16 éves korukra az erősebb lányok már önállóan indultak a piacra, fejükön az elmaradhatatlan fejkosárral, s benne 10-15 kiló áruval. Legtöbbet a keszthelyi piacra jártak, ez a falutól a hegyen át 14 km-re esett. Korán indultak, hogy időben érkezhessenek. Hetente általában kétszer járták meg a hosszú utat, és csak egyszer pihentek meg a patak hídjánál. A környékről mindenholnan fejkosaras asszonyok, lányok igyekeztek a keszthelyi vagy a hévízi piacra. Tavasztól őszig rendszeresen vittek tejfölt, túrót, vaját, tojást, almát, libát, kacsát, tyúkot, mindent, ami csak a gazdaságban megtermett. Még sóskát is szedtek a réten, és azt is csomónként kimérték.

Arra is gondosan ügyeltek, hogy az árújuk szép legyen, és szerették mutatós edényekben vinni, mert úgy kapósabb volt. Elsősorban mázas cserépedényeket használtak e célra. A sümegi *gelencserek* nagy megrakott szekerekkel mentek faluról falura még a harmincas években is. Szentgyörgyvárott a kocsi-

ma előtti térre rakódtak ki. Az odasereglő asszonyok válogattak a szebbnél szebb *tejesfazokak*, *bögrék*, *poharak* között. Általában pénzért vették, de előfordult, hogy „az edént vagy a fazokat megtöltöttük gabonával. Kéccer vagy háromszor tötve búzával, vagy mással, ahogyan kérték. Szerettem cserépedénbe vinni a mezzőre is az ebédet, mer ezeknek szűkebb szájuk vót, nem olyan széles, mind a mostani edényeké. Meg vót rá kis cserépfődő is, és abbu nem lotyogott ki a leves. Vótak szép kétliteres, fődeles, zománcos /vagyis mázas/ tejfőlös poharaim, abba vittem a tejfölt a piacra „- emlékezik fiatal korára egy idős asszony.

Még a vajat is szépen megformázták, a túrót kimelegítve vitték nagy tálban, mert *gyengének kellett lennie*. Amikorra elfogyott, a tál alján maradt fél liter savó. Télen ritkán mentek a piacra, mert a hosszú út alatt megfagyott volna az árújuk. De voltak, akiket hajtott az akarat és a szerzés vágya, ők télen is útra keltek almával, *aszólékkal*, */aszalt gyümölccsel/*, egy kis pálinkával, dióval, vagy ami eladni való éppen akadt. Csaknem mindenkinek megvolt a „jó háza”, ahol megvették az árúját. A zsidók nagyon jó fizetők voltak. Olyan barátság alakult ki közöttük, hogy még a lakodalomba is meghívták őket, ahol képviseltették magukat és ajándékot küldtek. Többször vásároltak hízott libát is, amit a *sakter vágott le* a zsinagóga udvarán lévő vágókútnál. 1955-ben kapott buszjáratot a falu, attól kezdve nem gyalog cipelték a súlyos terheket.

Keszthelyen a piac a Szalasztó utca sarkától egészen a Hungáriáig tartott. Az utca mindkét oldalát elfoglalták az árusok. Az Amazon felőli részen a baromfiakat, kacsákat, libákat, tyúkokat, halat árulták, vele szemközt pedig az egyéb portékát kínálták az asszonyok hosszú sorban. Mikor a harmincas évek elején a Fő utcát csinálták, akkor egy időre a piac átköltözött a gimnázium mellé. Ott is két sorban álltak az asztalok a megszokott rend szerint.

Szekérrel is piacoztak, ha távolabbra vittek árut, vagy nagybani eladásra készültek, esetleg ha állatokat szállítottak. Süldőket, malacokat szekérrel is viték meg gyalogosan is elcsalták a vásárba. Ilyenkor is kocsí kísérte a csapatot rajta az etetnivalóval, hiszen az állatot nem lehet naphosszat étlen szomjan kínozni.

Korábban már említettük, hogy a faluban nagyon jó minőségű burgonyát termesztettek, amelynek híre volt, és szívesen megvették mindig, de különösen akkor volt nagy a kereslete, ha az ország más, jó burgonyatermő vidékén nem sikerült a termés. Ilyenkor a kereskedők eljöttek a faluba, és fölvásárolták szinte az összes felesleget.

Mivel az állatok eladásán kívül a krumpli hozta a legnagyobb jövedelmet a gazdaság számára, mindenki igyekezett annyit ültetni, amennyit csak tudott. Ez a szántóföld nagyságától függött. Kocsival elmentek a zalaegerszegi és a tapolcai piacokra is, vitték az újkrumplit. Egy-egy nyáron még 8-10 alkalommal is megfordultak itt is, ott is. Főlszedték az újkrumplit, megmosták, füz-

kosárba tették, mert abból kifolyt a víz, s ha megszáradt, zsákokba öntözték. 60-65 kg fért el egy-egy zsákban. Este indultak, Bakon áthaladtak, s a reggel már a piacon érte őket, amint szorgalmasan mérték az árut.

A hosszú, fárasztó útról hazatérve a gyerekeknek vagy kisebb testvérnek örömet szereztek egy kis ajándék cukorkával.

„Egy-egy nyáron piacozásból *összeárutunk* 1000-1200 pengőt is. Ebből szereztük darabonként a földeket, a rétet, az erdőt, amit aztán édesapámék elosztottak közöttünk, amikor családot alapítottunk” - mondja egy szentgyörgyvári viszonylatban jobb módú családból származó asszony.

A korábbi fejezetekben már szóltunk róla, itt csak a teljesség kedvéért utalunk rá ismét, hogy pénzzé tették a család számára felesleges bort, pálinkát, gyümölcssecetet - egyszóval mindent, amit csak nélkülözhettek. És megcsináltak mindent, amit saját erejükből és a környezetben talált alapanyagokból megcsinálhattak. A berekben szedett *fizvesszőből* valaha vesszővarsákat, haltartó kasokat, különböző méretű kosarakat és szekérkasokat fontak. Ez utóbbit nem tudta mindenki elkészíteni, de volt a faluban egy ember, aki ennek specialista volt.⁶⁶ A háttámlás szekérkas nemcsak kényelmes ülést nyújtott, hanem felhajtható fedele alatt elfért minden, ami fontos: ruha, pokróc, étel-ital.

A kézciséppel kicsépeelt rozsszalmából készült a házfedésre alkalmas zsúp és ugyanebből csinálták a *szakasztókat*, *vékákat*, *bucsérokat* sokféle méretben és változatos formában. A gondosan megtisztított rozsszálakat bőrgyűrűbe húzták, s vagy 3-4 felé hasított, sima fűzvesszővel, vagy az erdőben szedett és kifőzött *szederindával* fűzték át a hurkákat. A jól elkészített szalmaedények még évtizedek múltán is erősek, tartósak és hibátlanok maradtak. Voltak külön kenyérsütő szakajtók, diótartó vagy más termény- tároló vékák, kópícek vagy bucsérok, s ez utóbbiak helye a kamrában vagy a ház padlásán volt.

Gyékénnyel a hordók *dugáját* /dugóját / tekerték be, sásból kötelet fontak a szőlőkötözéshez, és a kukorica kévéket is ezzel, vagy iszalaggal kötötték be. A *kukoricacsuhéból* szatyrokat, lábtörlőket fontak az asszonyok. A paraszti gazdaság igyekezett minél önellátóbb lenni, hogy csak arra kelljen pénzt költenie, amit a maga erejéből és tudásából nem tudott megcsinálni. Falujában csak olyan mesterembereket tudott eltartani, akik közvetlenül kapcsolódtak a mindennapok tennivalóihoz. Volt kovács, asztalos, kőműves, takács, cipész.

Viselet

Ehhez az önellátáshoz szorosan hozzátartozott a viselet, a háztartás és a gazdaság vászonszükségletének házi előállítás. A 18-19.században, de még a

20.század első felében is csaknem mindenki termelt kendert, akik pedig kevéske földjükből nem tudtak kiszakítani egy kis darabot sem e célra, azok „vádótkak az uradalom kenderfőgyiből résziben.” A kenderföldök leginkább a falu alatt, a *Hosszúholdak* nevű dűlő aljában voltak. A *kenderázttató tókákban áztatták* a kinyűtt, kis csomókba kötött kendert. A kenderkévüket négy karó közé rakták, hogy ne mozduljanak el a helyükről, azután gallyakkal lecsaptatták, hogy a víz alatt maradjon, és hagyták ázni kb. két hétig. Mikor látták a színén, hogy *fejéredik*, akkor kiszedték a tókából, kioldották a kévéket, a kerítésnek támasztva fölálllogatták és megszáritották. Deszkából készült *kendervágóval* markonként *megvágták, kiöregítették*, azaz kivágták belőle a *pazdergyáját*. Ezután a kendervágóhoz hasonló *tilóval megtilolták*, kirázták belőle a fás törmeléket. Az így nyert kenderrostot vasszőgekkel kivert, szék-re fektetett *gerebennel kigerebenyezték*, vagyis osztályozták a kender rostját. A szép hosszú szálas rost volt a *szála*, ami a fogak között maradt, abból lett a *kócca*. Ezután a rostcsomókat kenyérsütés után a meleg kemencében hamu között megpuhították. Még egyszer megtilolták, és befejeződött a kender megmunkálása.⁶⁷

A szála és a kóc elnevezés két különböző rostminőséget jelentett. A szálából fonták a finom fonalat, amelyből a vékony vásznakat szőtték a ruhák, abroszok, hímes kosárruhák számára, a kőcfonálból a zsákoknak, ponyváknak, szalmazsákoknak való durva vásznak készültek. Takács már a 18. századi összeírásokban is szerepelt, és feltehetően folyamatosan adott munkát a falu e mesterség művelői számára, mert még a 20. század első felében is dolgozott itt takács, amikor pedig a kendervászon szerepe kiszorulóban volt mind a falvak, mind az egyes családok életéből.⁶⁸ A 18-19.században a parasztgazdaság textilkészletének több mint a felét a házilag előállított vagy a takácsok által megszőtt vászon alkotta. Vászonból varrták a férfiak alsó és felsőruháját, a nők hétköznapi ruháját, a lepedőt, a törülközőket, a különböző kosárruhákat, az asztalterítőket, szakajtóruhákat, szalmazsákokat, zsákokat, ponyvákat és mindent, amire csak szükségük volt.

Szentgyörgyvárról nem maradtak leírások, eredeti viseleti darabok sem, amelyeknek alapján egyértelműen rekonstruálni tudnánk a 18. századi és 19. század eleji viseletet. Mindössze a konvenciók halászoknak az uraság által juttatott ruhadarabok felsorolása áll rendelkezésünkre 1763-ból. Ezek: „egy öreg /szűr/ és dolmány szűr, egy pár halász Csisma, nadrág, egy söveg vagy az helyett egy kalap.”⁶⁹ Jankó János azt írja a Balaton melléki lakosság viseletéről, hogy a szűr elsősorban szegényparasztok ruhadarabja volt. Megemlíti, hogy a munkára és az idősebbek használatára való fekete hajdinaszűrt kabátként felöltötték.⁷⁰ Az öreg szűr a hosszú szűrt, a dolmány szűr pedig a szűrposztóból készült rövid kabátféle felsőruhát jelenti, de szabását nem ismerjük. A süveg lehetett báránybőrből vagy fehér nemezből is.

A 19.század első felében még mindig a legszükségesebb darabokra korlátozódott a paraszti öltözék, csak a század közepe hozta meg az igazi fellendülést. A viselet gyorsan gazdagodott anyagban, formában, mennyiségben, és soha nem látott virágzásnak indult. Ekkor alakultak ki a ma népviseletnek tartott öltözködési formák, melyet összefoglaló néven *paraszti stílusnak* is nevezünk. E gazdagodás oka, hogy megindultak a mocsárlecsapolások és a vízszabályozások, melyeknek következtében termőföldek szabadultak fel, a vasúthálózat kiépítésével pedig meggyorsult az áruforgalom. Az általános fellendülés a Balaton környékét sem kerülte el, bár ezen a tájon sohasem alakultak ki olyan gazdag viseletközpontok, mint az ország más vidékein. Ennek oka az volt, hogy a reformkorban elindult, de csak a 19. század végén befejezett Zala szabályozás is több mint ezer hold árterületet szabadított fel, de ebből a parasztság kezére nagyon kevés jutott.⁷¹ Különösen igaz volt ez Szentgyörgyvár esetében, ahol a lakosság többsége nincstelen vagy kisföldű családokból állt. Mindezek ellenére a maguk szerény módján ők is követték a divatot. Gyári anyagokat vettek, s mivel ezek szélesebbek voltak, mint a szövöszéken szőtt vászon, megráncolták. Szépnek tartották, és ezentúl a 75-80 cm széles vásznakat is egybe toldották, bővítették. Az eddig egyenesvonalú ingujjak, gatyaszárok, pendelyek egyre szélesedtek, lobogóssá lettek. Az alsószoknyák száma nőtt, s a lányok, asszonyok formája kerekesebb, erőteljesebb, és a színes gyári holmik hatására élénkebb, vidámabb összhatást mutatott. Mivel Dunántúlon, s Zala megyében is mindenütt a nagybirtok ölelésében élt a parasztság, földet nem tudtak vásárolni, ezért a pénz egy részét ruhákba fektették. A divat akkoriban évtizedeken keresztül alig változott, tehát az ünnepi ruha örökölhető vagyontárggyá, értékke vált, ami nagyanyáról unokára maradt.

A férfi viselet változása gyorsabban ment végbe, mint a női viseleté, ezért egyszerűbb a nyomon követése. A férfiak felső gatyája is az 1850-es évektől kezdve lett széles, bő. A fiataloké 6-7 szeles, vagyis egyik- egyik szárába 3-3,5 szél vászon kellett. Az idősebbeké valamivel szűkebb volt.

A gatyá két szárát az ülepnek nevezett négyszögletes vászondarabbal dolgozták össze. A gatyaszárok alját kis aszúrcsíkkal, esetleg kis rojttal díszítették, széles derekát a gatyakorcba fűzött madzaggal húzták össze. A közeli falvakban - Sármelléken, Alsó- és Felsőpáhokon - a vászoningek elejét, közelőjét fehér fonallal dúsan kihímezték. Ha egy-egy ilyen ing elszakadt, a hímzést levágták róla, és rátették egy másikra.⁷² Az idősek egybehangzó állítása szerint náluk nem volt szokás a hímzés, senki sem látott hímzett férfiinget, vagy arról levágott hímzés darabot. Arra emlékeznek, hogy a vászongatyához fekete posztó mellényt és posztó *öltönkabátot* vettek fel, fekete kalappal és *csinátott fekete keménszáru csizmát* húztak hozzá télen - nyáron ünnepi alkalmakkor. Mégis az a vélekedés, hogy a legszegényebbeket kivéve a

19.század utolsó évtizedeiben már mindenkinek volt egy szövetből vagy posztóból készült ünneplő ruhája is.

A 20.század fordulóján a férfiviselet teljesen polgárosult. Bizonyára szerepe volt ebben annak is, hogy a legényeket katonának hívták be, messze kerültek a falujuktól, és látván más vidékek öltözetét, hamarabb megváltak a hagyományos ruháiktól. Az idősebbek és a szegények persze sokkal tovább megőrizték a régi holmikat, noha ünnepre már nekik is volt *pantallójuk*.

Többen ismerték még azt a három idős embert, aki a húszas évek végén hétköznapiokon vászon bőgatyában, elől mellig hasított kék gombos vászoningben és bocskorban dolgozott a mezőn, de egyikük még a templomba is hasonlóan öltözött, csak akkor a gatyához fekete posztómellényt, posztókabátot és csizmát vett fel.

A 20.században a fiatalabb férfiak nyáron cipőben, télen csizmában mentek a templomba, az idősebbek télen-nyáron csizmát vettek föl. A csizmákat többnyire keszthelyi csizmadiákkal csináltatták, a cipőket a zalaapáti vásárokon vették vagy a faluban a cipésznél rendelték meg a nők is és a férfiak is. A női viselet több darabból állt, és ha lassan is, de mindig változott. Az első korszak, amelyet emlékezettel még megfoghatunk, a 19.század második fele.

A testen viselt legalsó ruhadarab a *vászoning* volt. Ma már nem tudják egyértelműen tisztázni a hosszát, de feltételezhető, hogy itt is ismerték a szomszédos községekben viszonylag nagy számban megmaradt térden alul érő szűk, hosszú ujjú, mellközépig hasított, kerek nyakkivágású, ráncolt és pertlivel megkötött egyszerű vászoninget. Erre vették fel a szoknyát meg a kötényt, felső része a blúz szerepét is betöltötte. Mezőn, nagy melegben levették a szoknyát is, csak a kötényt kötötték az ing elé, és abban dolgoztak.⁷³

A szentgyörgyváriak vászoningje az elmondás alapján megegyezett a fent leírtakkal. „Tulajdonképpen alsóing volt, de nyári időszakban megfelelt felső ingnek is. Misére nem, de litániára már elmentek benne az ötven évnél idősebbek. Fekete vagy valamilyen sötét szoknyába, fekete köténbe, meg ebbe a fehér vászoningbe. Meghát fejkendőbe.” Ismerték a vászoning rövidebb változatát is, amely alig ért lejjebb a csípőjüknel.⁷⁴ Szabása, formája azonos volt a fent leírt inggel. A ma élő idős asszonyok szerint ennek az ingnek sem volt se az eleje, se az ujjá vége kihímezve. „Ez nem vót himző falu. Itt nem vótak se a férfingek, se a női ingek hímezve. Csak má a harmincas évek vége felé kezdődött, hogy a lányok közül többen kihimezték a staférungjukat.” A harmincas években az idős asszonyokkal együtt kihalt a vászoning. A ma 70-80 éves asszonyok melltartó helyett egy csípőig érő alsó inget hordtak, erre vették föl a kombinét. Az 1880-as években született nők közül soknak sohasem volt bugyija, aki csinált magának, az is csak kivételes alkalmakkor húzta fel. Szára térden alul ért, hosszú pertlivel kötötték a derekukhoz, és elől-hátul hasított volt.

A legrégibb fényképek azt mutatják, hogy a 19. század második felében az asszonyok bokáig érő, derékban ráncolt szövet, kasmír, lüszter, szatén szoknyát viseltek. A századfordulón a szoknyák belső felhajtása széles bécsi piros anyagból készült.

Kívül 2-3 sorosan selyemszalaggal díszítették körben az alját, és még ún. kefezsínórral *-balkóval-* is hangsúlyozták a szoknya szegélyét. Ünnepre 2-3 hosszú fehér alsószoknyát vettek fel, amelyeknek az alján *görbecsipke* /farkasfog / volt. Hétköznapra vékony színes anyagból, télen pargetből készültek az alsószoknyák. A szoknyákhoz nyáron színes és fehér -, télen szövet vagy meleg anyagból készült *rékliket* vettek fel. A réklik testhezállóak, néha vállban puffosak és hosszúujjúak voltak, magas álló nyakukat gyakran csipkeszegély keretezte, elejüket csipkebetéttel és *zámedlikkel* /becsípések/ emelték ki.

Az ünnepi fekete *liszter* félkötényük a szoknya aljáig ért. A fiatalasszonyok kötényét alul még *zámedli* és csaknem tenyérnyi széles fekete csipke szegélyezte. Az idősebbek elhagyták a csipkét, azt a kötény anyagából készült fodorral helyettesítették. A lányoknak a feketén kívül más színű köténye is lehetett.

Az asszonyok hajukat kontyba fésülték. Akinek nem volt elég dús a haja, az két ágba fonta, középre tett egy csontfésűt, köréje tekerte a fonatokat, és erre helyezték a horgolt, vagy gyári csipkéből készült *neccet*, amely nem hasonlított a sármelléki és a zalavári asszonyok gyöngyöskontyáéhoz, hanem megegyezett az Alsópáhok körzetében fekvő falvak asszonyainak fejkéivel. Kerek formája volt, körbe a pertliházba egy pertlit húztak, azzal rögzítették a neccet a kontyra. Idős korban a fehéret fekete csipkével váltották föl.⁷⁵ Egyesek a csipkenecc szélére újni széles színes - kék, rózsaszín - selyemszalagot varrtak. A necceteket vagy maguk horgolták, vagy pénzért, esetleg más juttatásért ügyes szegényebb lányokkal, asszonyokkal horgoltatták. Az első neccet lakodalomkor a menyecsketánc alkalmával kapták. A neccre mindig fejkendő-t kötöttek, hiszen az asszonyok házon kívül fejkendő nélkül nem mutathozhattak. A századfordulón fejükre is, vállukra is nagy fehér gyolcskendőket kötöttek, s ugyancsak fehér gyolcs zsebkendőbe takarva vitték az imakönyvet. Ezeket a kendőket sem hímezték, hanem a szélüket 10-15 cm széles csipke szegélyezte. Az első világháború után már senki sem viselt ilyen kendőket, de az úrnapi sátrakban oltárterítőként tovább használták.

Tavasszal és ősszel *kasmerkendőket* terítettek magukra, mellükön keresztbe vetették, és hátul szépen megkötötték. Minden lánynak, asszonynak legalább 4-5 színű kendője volt. Télen vastagabb, melegebb kendőket terítettek magukra, és ez egészen az 50-es évekig így volt. Csak a módosabb családok engedhették meg maguknak, hogy leányaiknak télikabátot vegyenek. Mindenkinnek volt *bongyor-*, *berliner-*, *szövet-*, *hárászkendője* többféle színben is, hiszen ezek nagyanyáról unokára öröklődtek, és felhalmozódtak. Az ötvenes

években a nagykendőkből kabátokat varrtak.

A század első felében a nők magasszáru füzös cipőben, füzös félcipőben, cügos cipőben, télen csizmában jártak. A század elején még maguk kötötték a *gombosharisznnyákat*, később patentharisnyát vettek. Munkára - különösen aratáskor - bocskort húztak, egyébként nyáron meztláb volt mindenki.

Az asszonyok ötven éves korukban már nem jártak világos színű ruhában, hatvan éven túl pedig ünnepen már csak feketében illett megjelenniük a templomban.

A fent leírt viselet a húszas évek közepén megszűnt. Természetesen az idősök halálukig ragaszkodtak hozzá, de a fiatalok már félhosszú ruhát hordtak, és a húzott helyett az apróra rakott ún. *piszérozott szoknya* jött a divatba. Varrása egyszerű volt, akárcsak a régi szoknyáké, szinte mindenki maga is elkészítette, vagy megvarrták azok az idősebb lányok, akik nem mentek férjhez, és varrásból tettek szert egy kis külön keresetre. Vizesen apróra leszedték az anyagot, összehengerítve megszáritották vagy vizesen levasalták. A hasi részen simán hagytak egy részt, amit - hogy spóroljanak - gyakran más, silányabb anyaggal pótoltak, hiszen a kötény azt úgyis takarta. Itt varrták össze az anyag szélét kézzel, egyúttal itt volt a hasíték is, kicsit oldalt. Ha megázott a ruha, és kiment belőle a rakás, akkor ezt a kézzel varrott részt fölbontották, az anyagot kiterítették, és ismét lerakták, levasalták. Egy lánynak legalább 6-8 szövtruhaja volt. Itt bársonyra senkinek sem tellett. A következő színeket szerették: égszínkék, sötétkék, barna, szürke, zöld, bordó, *magyarószin*, *söprőszin*, fekete, piros, lila.

Nagy ünnepeken mindig a legszebb, legkedvesebb ruhájukat vették föl, s úgy igyekeztek, hogy valami új legyen rajtuk. Íratlan szabályok határozták meg az egyes jeles napokon viselt színeket. Fekete ruhában volt kicsi és nagy egyaránt nagypénteken és mindenszentekkor, a felnőttek temetéskor is. Nagyböjt idején ugyancsak mindenki - a gyerekek is - sötét színű ruhákat vettek föl. Akkor nem volt zene, multság. Húsvétkor világos ruhában, fehér alszoknyákban mentek a feltámadási körmenetre, akár hideg volt, akár nem. Fehér és rózsaszín hárászkenőt borítottak magukra. Pünkösdkor az biztos, hogy pirosba öltöztek.

Nyáron ünnepeken 3 kikeményített, alul slingelt alszoknyát vettek a szoknya alá, télen fehér pargetot, hétköznapokon pedig színeset. Az alszoknyák fönt 4 szelesek, alul 5 szelesek voltak, mert az aljukat széles fodor alkotta.

Többféle kötényt viseltek egyidőben: az alul fodros lüszter félkötényt, a harmincas években volt *hátas- vagy szoknyakötényük*. Hátral derékig gombolódott és volt megkötője is. A *melles-kantáros* kötény a harmincas évek végén jött divatba. Ekkor már ünnepen csak az idősebbek voltak kötényesek, a fiatalok végképpen elhagyták, csak hétköznapon volt előttük a kékfestő, klott és karton kötény.

A harmincas évek közepén jöttek divatba a színes grenadin anyagokból készült „átiláccós blujzok”, amelyek alá pántos, kékített, keményített *slingőt lejbit* vettek föl. Olyan szépek tartották, hogy elnevezték *leányálmoknak*. Ilyenekben másutt- Sármelléken, Zalavárott már korábban - Kerecsényi E. kutatásai alapján Zalakaroson egyenesen a századfordulótól kezdve jártak a lányok. Télen a szoknya anyagából való szövetrékliket csináltattak, és arra terítették a kendőket az anyák és lányok egyaránt. A harmincas években télen magasszárú fűzős cipőben, tavasztól őszig *panglis* /pántos-csatos/ *fécipőben* jártak. A húszas években ünnepre fehér patentharisnyájuk volt, a harmincas évek elején a lányok már testszínű *selemharisnyákat* vásároltak. A század eleji nőknek nem volt ékszerük. Még jegygyűrűjük sem.⁷⁶ Ha akadt egy-két arany fülbevaló, azt az Amerikába szakadt rokonok küldték. A harmincas években a módosabb lányok közül néhányan kaptak szüleiktől divatos köves arany gyűrűt, lencses fülbevalót, nyakláncot.

A szomszédos sármelléki és zalavári a lányok télen is hajadonfővel jártak, de Szengyörgyvároton nem. Itt egy-egy lánynak 5-10 delin fejkendője - a vagyonosabbaknak rojtos szélű sálkendője is - volt, és minden vasárnap igyekeztek másikat a fejükre kötni. Tavasztól őszig természetesen hajadonfővel jártak. Az iskolás lányoknak oldalt választották a haját, mindkét oldalon fölhurkázták, két ágba befonták, „mint a sósperecet, úgy igazították”, és fehér szalagot kötöttek bele. Az iskolából frissen kimaradt lányok szintén még hasonlóan fésülködtek, de nekik szalag helyett csatjuk volt. Csak a 17- 18 éves lányok tették föl kontyba a hajukat. Egyszer botrány is keletkezett abból, hogy néhány hétig leeresztették a hajukat.

1924-ben bejárta a hír az egész Dunántúlt, hogy Szakácsiban / Somogy m./ megjelent a Szüzanya.⁷⁷ Szentgyörgyvárról is processzió indult a plébános tiltása ellenére, és a lányok már onnét leeresztett, szalagba kötött hajjal érkeztek haza, mert azt hallották, hogy Mária üzenté, hogy a lányoknak tilos a konty, hanem csak leeresztve, copfba fonva fésülhetik.

„Vették a sok szallagot, a fonyás végét avva kötötték meg. Egy-két hónapig vót ez így, aztán vége lett a csodának is meg a hosszan lógó hajnak is. Megin kontya lett mindenkinek „- emlékeznek vissza. Hiányos lenne a viseletről alkotott képünk, ha kihagynánk a gyermekek ruházatát. A kislányokat és kisfiúkat úgy 3-4 éves korig egyformán kis szoknyába járatták.

Mikor már szobatiszták lettek, a kisfiúknak nadrágot, kabátkát varrtak. A kislányoknak az 1910-es évek végén térd alá érő *föntmelles* / mell alatt húzott / ünnepi ruhájuk volt, fölkapcsolható csipke gallérral és kis alsós szoknyával, cipővel. Otthon meztláb futkoztak, hidegben rossz kalapból csináltak nekik *topánkát, mamuszkát*. Az iskolás fiúk csizmát, nadrágot és kabátot kaptak. A kislányokat parget ruhába öltöztették, nyakukba terítették a három sarkosra, rojtos szélűre kötött *kóckendőt*. Kenderkócból kötötték, szélén ujjnyi hosszú

rojtok voltak. Kékre festették. Majdnem minden kislánynak volt kőckendője. Fejükön fejkendő, lábukon magasszárú cipő, ez volt a téli öltözetük. Majd csak az ötvenes években vettek nekik kabátot, sapkát, cipőt.

A nők kivetkőzésének kezdete a negyvenes évek elejére esett. Ekkor csináltatták az első egészruhájukat, vették az első télikabátokat. A lányok mindig tetőtől talpig megnézték Oltay Klementina ruháit, ha nyáron hazajött az intézetből, s a maguk módján utánózták is. Puffos ujjú, mintás dirndli ruhában mentek a bálba, szoknyájukon kívül hordták a blúzaikat, és színes lakkövvvel szorították magukhoz. De mellette még nekik is megmaradtak a viseleti darabjaik. A kivetkőzés utolsó mozzanata az ötvenes években következett be, amikor a lányok és a fiatalasszonyok levágatták hosszú hajukat, és az asszonyok is fedetlen fővel kezdtek jární. Akik 1940 előtt mentek férjhez, azok sem a hajukat nem vágatták le, se a fejkendőt nem hagyták el, egyébként ők is „egyberuhássak” lettek.

Saját maguk állapították meg, hogy az ő viseletük nem hasonlított a szomszédos Sármellék és Zalavár viseletéhez, mert azok sok alsószoknyát vettek föl, gyöngyöskontyot viseltek, „kiváltak ebből a vidékből, inkább a kiskomáromiakhoz meg a balatonmagyaródiakhoz hasonlítottak. Mink meg úgy ötözköttünk, mind ezek az alsópáhokiak, fösöpáhokiak, karmacsiak. Szegényesebben.” S tegyük hozzá, hogy inkább a városi viselethez álltak közelebb.

A ruháikat gondosan rendben tartották. Ősszel a nyári alsószoknyákat kimosták, kivasalták, összetekerték és lefektették a sublót fiókjába. A szoknyákat szintén összetekerve, összekötve ugyancsak a sublótba helyezték, ahogy a nyári blúzokat is. Szekrénybe csak a szűk egészruhákat akasztották, addig mindent a sublótban tároltak.

Az ünnepi holmikát nem mosták gyakran, mert amint megjöttek a templomból, azonnal mindent levetettek magukról. Három félé ruhájuk volt: ünnepi, félünnepi, amit ünnepek délutánján, litániára vagy városba menet vettek fel, és a hétköznapi.

Legnehezebb a vászonholmik mosása volt, mert azok a vízben megkeményednek. Először hamulúgos vízben mosták a vásznakát, azután négyyszögletesre összehajtogatták, rátették a víz szélébe állított ferde mosószékre, és *mosólapickával* ütötték-verték a vásznat, azaz *kilapickázták*, és kiöblítették a patak vizében. A fehér ruhákat szappanos vízben kifőzték, keményítették és kékítették. Néhány szem kékítő golyócskát vízben föloldottak, és beledobták a fehér ruhát. A búzalisztből otthon főzött keményítővel az ágyneműt, a finomabb, kényesebb ruhákat a bolti készítménnyel keményítették. „Csak úgy ropogtak az alsószoknyák, de még a zsebkendők is.”

A hajukat is lúgos vízben és lúgkővel főzött háziszappannal mosták meg. A nagy tisztálkodás napja a szombat volt, akkor síkáltak, takarítottak, mosá-

kodtak. A mosást inkább a hét elejére tették, mert pénteken és szombaton Jézus és Szűz Mária napján ilyen munkát nem végeztek.

Az emberi élet szokásai

A keresztelés

A század elején még gyakori volt a gyermekáldás, s bár a gyermekhalandóság az ország többi megyéjéhez hasonlóan Zalában - s így Szentgyörgyvárott is - nagy volt, öt-nyolc gyermek ülte körül az asztalt. Itt nem volt divat az egyke, hiszen az emberek többségének alig volt földje, nem volt mit félteniük az elaprózódástól. A gyermek értéke akkor nőtt meg, amikor már hasznát lehetett venni, részesaratóként, napszámosként hazaadta a keresetét, és a család egy kicsit gyarapodhatott.

A magtalan asszonyt lenézték, s ezt olyanformán juttatták a tudomására, hogy bizonyos megjegyzéseket tettek a jelenlétében. Pl. nincs semmire gondja, se kutyája, se macskája. Vagy ha egy ilyen asszony rendre utasította más gyerekeit, rögtön megszólták, hogy nem türelmes, nem bírja a gyereket, ha egy kicsit eleven.

Az asszonyok sokat szenvedtek a gyakori terhesség miatt, mert nem kímélték őket, a munkájukat ugyanúgy el kellett végezniük a mezőn és családban is, mint máskor. Nem szokták elmondani, hogy áldott állapotban vannak / bár a sokadik gyermek után inkább érezték tehernek mint áldásnak az újabb jövevényt / az ügyis meglátszott, ha eljött az ideje. Az állapotos asszony bárhová ment, megkínálták, nehogy „a gyereke fejére nőjjön„, az ott látott étel.

Az itteni asszonyok a szobában, ágyban szültek, de igyekeztek visszafogni a jajgatást, nehogy felébresszék az ugyanott alvó többi gyereket. Azért tudnak olyan esetet is, hogy a cselédasszony kiment az istállóba, egyedül megszülte a gyerekeit, mert nem akarta az alvó család nyugalmaát megzavarni. Kötényébe behozta, ellátta, s azután lefeküdt.⁷⁸

A faluban volt bába, *ő vette fő a gyereket*, azaz ő segítette a világra, megfürösztötte, rendbe tette az anyát. *Bábamamának* hívták, és a leszármazottait ma is a Bába ragadványnévvel különböztetik meg a hasonló nevűektől.

Az újszülött vánkósára rózsafüzért tettek, amíg meg nem keresztelték, nehogy a *gonosz szellem kicserélje*. Ezen kívül mással nem óvták se a csecsemőt, se az anyát. Úgyis egy szobában aludtak mindnyájan, nem maradt egyedül, a többiek megnyugtató közelsége védelmezte őket.

Ha életképtelenül jött a világra a gyermek, akkor a bába *fődi keresztséggel megkeresztötte*, mert akkor ezt a kisgyermeket már rendes temetésben lehetett

részesíteni. Más is megtehetette ugyanezt, hiszen az iskolában a plébános úr megtanította, hogy ilyen esetben a halódó gyermeket megkeresztelheti bárki az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, és ez érvényes keresztség.

A keresztszülőt egy két hónappal a szülés előtt hívták meg. A század első felében inkább ismerősöket, barátokat, és a szegényebb sorsúak jómódú embereket hívtak meg komának, az ötvenes évektől pedig a mai napig rokonokat. Gyakran előfordult, hogy a gazdagabb emberek 20-30 keresztyeréket tartottak keresztvíz alá, ugyanis a keresztkomaságot nem volt szabad visszautasítani. Őket azért hívták, mert több tellett tőlük ajándéokra. Akik kölcsönösen visszahívták egymást, azok *dupla komák* lettek, magát a műrokonági formát pedig *dupla komaságnak* nevezték. Itt egy keresztszülőt hívtak.

A gyakori csecsemőhalandóság miatt igyekeztek minél gyorsabban megkereszteltetni a gyermeket. Többnyire másnap megjelent a keresztanya, és a sarkos vánkossa bekötött pólyással elindult a templomba. Vele ment a bába is. Arra vigyáztak, hogy *a keresztelendővel ne menjenek át vízen. A templomba se léphettek be, csak a sekrestyébe, és csak a szertartás végeztével haladhattak át az újszülöttel a templomhajón.* Az első fiú általában az apja, az első leány az anyja nevét kapta. Megérkezve a keresztelőről azt mondták, hogy *pogányt vittünk és keresztényt hoztunk.* A keresztanya ezután elsietett, hogy elkészítse a *komatál*at. A harmincas évekig háromszor, azután már csak kétszer vittek komatálát. Miután az asszonyok kórházban szültek, a szokás megszűnt, s elhomályosult a komaság mélyebb értelme, a gyermekért s az egymásért vállalt kötelesség és felelősség tudata is.

A komatál adásban nemcsak az ételek játszanak szerepet, hanem az edények is, amelyben viszik, tálalják. Ha volt rá pénze, minden férjhezmenő lány beszerezte a *komapoharat, a szosszos tál*at, a *süteményes tányérokat, a húsos tányérokat*, amelyeket csak a komatál adáskor vett elő. A szegényebbeknek nem volt külön e célra szánt készletük, ők az egyébként is használt díszesebb tányéraikra rakták a süteményeket, húsokat.

A komatál ételei: *húsleves, mártás a főtt húshoz, rántotthús, rizsfőlfujt, zsömlékubli, tőöttkifli, forgácsfánk, melegfánk, rétes és egy üveg bor.* Egyszer egyszer annyit vittek, ami elég volt két-három napig a gyermekágyas asszony egész családjának. Minden esetben volt benne leves, legalább kétféle hús, két vagy három féle sütemény. Kerek fejkosárba pakolták az ételt, szép fejtekercset tettek a fejükre, és a legszebb szőttes vagy damaszt kosárterítővel takarták le az egészet.

A szülő nő egy hétig feküdt a *gyermekágyban*, addig mellette volt a kisbaba is. Amikor felkelt, akkor a gyermeket bölcsőbe fektették. Ezután az asszony három-négy hétig nem ment ki az udvarból. Csak akkor hagyhatta el a portájkát, amikor elment a templomba a *kiavatásra*.

A megbeszéltnapon eljött a bába, ő segítette vinni a gyermeket. Bementek a

templomba, ott letérdeltek a főoltár elé. Az anya kezében tartotta a gyermeket és egy égő gyertyát. A pap megáldotta, együtt imádkoztak, és ezentúl véget ért az asszony „tiszttalansága”, mondhatjuk így is, hogy időleges kirekesztettsége, ismét a közösség teljes jogú tagja lett.

A keresztyanya egyszer vett a keresztyerekének nagyobb ajándékot, ezt *korozsmának* hívják. A korozsmaadás nem kötődött semmilyen alkalomhoz, se időponthoz. Leggyakrabban 3-6 éves korban történt.⁷⁹ A kisfiúknak nadrágot, inget ajándékoztak, a kislányoknak ruhát, a negyvenes-ötvenes évektől pedig a lányok aranyfülbevalót kaptak. Addigra a szokások is változtak, fele annyi gyermek született, mint korábban, s ezért egy-egy családra sokkal kevesebb keresztyerek jutott. Az ötvenes években a szülők még 3-4 gyermeket vállaltak, tíz év múlva már csak egyet-kettőt, s ez azóta sem változott. A komaság egyfajta érzelmi és gazdasági kapcsolatot jelentett az életnek szinte minden területén: munkában, lakodalom, temetés alkalmával számíthattak a másik együttműködésére. Egymást a felnőttek komának, komaasszonynak hívták, a gyermekek a keresztyám, keresztyapám megszólítással éltek. A rokonsági kapcsolatot azonban ennél jobban kitágították és egyben meg is szilárdították azáltal, hogy a felnőttek a koma, komaasszony-, a gyermekek az öregkeresztyapám, öregkeresztyanyám megszólítással tisztelték meg mindkét családban az öregszülőket is, más zalai falvakhoz hasonlóan. Hogy bonyolultabb legyen a dolog, gyakran a keresztszülők testvéreit is keresztyányamozták. Mivel egy-egy családban több gyermek volt, szinte az egész falu egymásnak keresztyereke, komája volt, s így is szólították egymást.

A házasságkötés

A második világháború előtt csak az a fiatalember nősülhetett, aki már letöltötte a katonaiidejét, tehát 23-24 éves korban. A lányok 17-18 évesen kerültek eladósorba. Akárcsak a legtöbb zalai faluban, Szentgyörgyvárott is a legények többnyire falubeli lányokat vettek feleségül, vagy a szomszédos falvak valamelyikéből választottak párt maguknak. Ezért nem is volt szükség arra, hogy *elszerezzék* őket egymásnak, mert mindenki ismerte a másikat, sőt a legények a szomszéd falubeli lányokkal is szót váltottak a bálók alkalmával, ahova ellátogattak.

Noha a fiúk és a lányok úgyszólván egymás szemeláttára nőttek fel, az ismerkedés, a barátkozás mégis a bálban, színdarabok tanulása alkalmával kezdődött el közöttük. Ha tetszettek egymásnak, akkor gyakrabban fölkerlte a legény a lányt táncolni, majd vasárnap elment a házukhoz, s a kapuban állva beszélgethettek este 8 óráig, tovább nem illet, mert megszólították.

Egészen a negyvenes évekig az volt a szokás, hogy a barátnők összebeszéltek, és összefogózva sétáltak el a bálba délután. Ugyanígy a legények is cso-

portosan mentek. Csak a lányok megálltak a kocsmá melletti palánknál, a fiatal emberek pedig bementek a kocsmába mulatni. Amikor megszólalt a zene, a fiúk kijöttek, és a kiválasztott lányhoz odalépve ezt mondták:” Szabad kérem táncónyi?” A lány azt válaszolta, hogy szabad, és máris járták az éppen divatos táncokat. A tánc végeztével visszakísérték őket az előbbi helyükre, és ez így ment sötétedésig, amikor a lányoknak haza kellett menniük. Aki-ről tudták, hogy udvarol valakinek attól már nem kérték le azt a lányt. Egyéb-ként a legény a lányos házba csak azután járhatott, ha már megkérte a lány kezét.

Ebben a faluban a vagyoni különbség miatt nem elleneztek a házasságokat. Mint mondták: „Itt majnem mindenki zsellér vót, csak kevés vót a jobbágy-ság. A zsellérségnek semije se vót, de a jobbágy-ságnak se sok.”

Amikor a fiatalok eldöntötték, hogy összeházasodnak, akkor a legény meg-üzente, hogy elmennének a lány szüleihez. A fiú az apjával, vagy a kereszt-apjával, esetleg a sógorával - a körülményektől függött hogy kivel - elment a lányos házhoz, s ott a kísérő előadta jövetelük célját, s kérte a szülők vála-szát. Aki árva volt, és nem élt a faluban olyan rokona, akit elhívhatott volna, maga kérte meg a lányt. „Azér gyüttem Gyuri bácsi, hogy elvenném a Márit, ha hozzámgýüne! /Aszonta öregapám/ Én nem bánom, kérdezd meg, hogy hozzád megy e ? - /Aszongya anyámnak/: Elgyüssz hozzád, Mári? - /Aszongya anyám/: El! -Ennyi vót a lánykérés.”

A század elején még adtak *móringot* vagy másként *vagyonlevelet*. Ma már nem tudják pontosan, hogy mit tartalmazott, de szülei elbeszélése szerint ebben a vagyonról rendelkeztek.⁸⁰ A lány szép selyemkendőket *-jegy-kendőket-* adott a vőlegényének, a vőlegény meg valamennyi pénzt tett a menyasszony kezébe. Ha közös akarattal bomlott föl az eljegyzés, akkor visszaadták a jegyajándékot, de ha csak egyik akarta, akkor nem. Példát is hoztak rá. Talán a húszas években a két gazdag család gyerekei eljegyezték egymást. „De közbe Sármellékre is kérték a lányt, az meg gazdagabb vót, an-nak adták. Mikor vitték az esküvőre, a hoppon maradt vőlegény a sok szép selemkendőt tiporta boszubu, hogy szégyőlle magát a lányt.” Hozzátették, hogy a szegényeknek régen sem tellett se selyem jegykendőre, se pénzfogla-lóra. A harmincas években viszont az volt a szokás, hogy a vőlegény vette meg a menyasszonyi ruhát, a menyasszony pedig inget és alsónadrágot vásá-rolt a vőlegényének. Ez volt a jegyajándék - már akinek jutott rá.

A lánykérés után hamarosan következett az eljegyzés. Be kellett jelentkezni-ük a jegyzőségen is és a plébánián is. A plébános rögtön megkérdezte, hogy mikorra tervezik az esküvőt, mert oktatásra kellett járniuk, és az esküvő előtt három vasárnapon át a templomban *kihirdették a jegyeseket* azért, hogy ha valaki házassági akadályt tud közöttük, jelentkezék.

Az eljegyzést a lányos háznál tartották, s ide hívták meg mindkét részről a

keresztszülőket, és a közeli rokonokat. A század elején még csak elvétve adtak jegygyűrűt a menyasszonynak, akkor is ezüsből. A harmincas évek közepeától már arra törekedtek, hogy arany karikagyűrűt ajándékozhassanak a jegyesüknek. Ekkor még a férfiak nem viseltek gyűrűt, az esküvői szertartásra kölcsön kértek valakitől. Az eljegyzés után az esküvő bármikor, akár hónapokkal később is lehetett, hiszen arra az érintett családoknak anyagilag fel kellett készülniük. Lakodalmat húsvét után, ősszel és farsangban szoktak tartani.

A közvendégeket a vőlegény és a menyasszony apja hívta meg, kiki a saját részéről, az esküvő előtti csütörtökön. A tisztségviselőket már korábban felkeresték a fiatalok, de őket is még egyszer meghívta a házigazda. Kétféleképpen szokták megoldani a lakodalmakat. Vagy összeadták a költségeket és együtt rendezték meg, vagy külön a vőlegényes -, és külön a menyasszonyos háznál is volt lakodalom.

A készülődés mértéke attól függött, hogy hány vendéget hívtak. Ilyen alkalomkor még a szegények is erejükön felül kitétek magukért, de voltak, akik csak szerényen ünnepeltek, mert sok gyerek volt, és mindegyiknek nem lehetett lakodalmat csapni.

Napokkal korábban elkezdték az „elállós” sütemények készítését. Csütörtöktől folyamatosan hozták a meghívottak a tojást, cukrot, vaját, túrót, tejfölt, lisztet, és tyúkot is. Nagy fűzkosarakba rakták a *vertperacet*, *jég- vagy cukorperacet*. Az előbbit kifőzték, tejszínbe mártották és a *kemence főggén*, az utóbbit tepsiben sütötték. Szombaton két kemencére való diós, mákos, csokoládés *kugli sült*. Szép tornyos *diótortát*, *meg másfajta tortát* is csináltak, mert az ötvenes évek előtt a vendégek nem tortát, hanem egy-egy tányér süteményt hoztak. Szombaton vágták le a disznót, borjút, a tyúkokat, csirkéket. A tennivalókat a meghívott *főszakácsnő* osztotta be és felügyelte, a segítők mindenben *a keze alá dolgoztak*. A főszakácsnő vagy gyakorlott, jól főző rokon, vagy ismerős volt, a segítők szintén a rokonságból kerültek ki. Nem szoktak fizetni ezért, hanem alkalomadtán *visszasegédtek*. A lakodalom végén húst, süteményt csomagoltak nekik, köszönetül a fáradozásukért.

Szombaton reggel a jegyespár a templomban gyönt, áldozott, utána a nászéppel kocsira ültek, és Alsópáhokra hajtottak, mert ott volt a körjegyzőség.⁸¹ A polgári esküvő után a násznép asztalhoz telepedett, ebédeltek, beszélgettek, iszogattak, vacsora után még énekeltek is, csak azután indultak haza.

Vasárnap reggel gyülekezett a násznép. A *vőfények* - akiket a vőlegény rokonai és barátai közül választott - elmentek a *násznagyokért*, a *nyuszólaszszonyokért*, és a *koszorúslányokért*, akik a szomszédos falvakból már megérkezett vendégekkel együtt megreggeliztek. Tejeskávé, kalács, kuglóf, húsok, fasírozott közül választhattak. Közben a menyasszony felöltözött. A fehér

menyasszonyi ruha csak az ötvenes években jött divatba, addig színes viseleti ruhájukat vették fel. A század elején még előfordult, hogy a menyasszony fekete szövetruhát, világoskék kötényt, fehér mirtuszkoszorút viselt. A vőlegény, a násznagyok és a vőfélyek kalapjuk köré rozmaring ágat tekertek. A koszorúslányok szintén színes viseletben, fehér koszorúban voltak. A nyoszolyóasszonyokon nem volt semmi tisztségükre utaló dísz. A húszas évek közepétől a férfiak elhagyták a rozmaringot, helyette a násznagyok mirtusz bokrétát tűztek a mellükre. A vőlegény és a vőfélyek kalapjára a mirtusz bokréta mellé a koszorúslányok ajándékként még hosszú fehér szalagot is kötöttek.

1935-ben így öltözött föl egy menyasszony: tengerzöld *piszérozott* szövet-szoknya, ugyanabból *blujz* is hozzá. *Magyarószín* selyemből volt a gallérja és a masnija, a mandzsettája és a gombok. Kötényt ünnepen már nem viseltek. Fején fehér mirtuszkoszorú, de a fátyol, és a menyasszonyi csokor még nem volt szokásban.

A jegyespár, a két násznagy, két nyoszolyóasszony, koszorúslányok és vőfély alkották a násznépet. Akkoriban a szülők nem vettek részt gyermekeik esküvőjén, mert otthon helyt kellett állniuk. De az esküvőre indulás előtt a vőfély *elköszöntötte a menyasszonyt a szüleitől*, minden rokonától és leánypajtásaitól.

A násznagy általában a menyasszony és a vőlegény *keresztőt keresztapja* -, a nyoszolyóasszony a *bérmakeresztanyja* volt. A vőfélyek és koszorúslányok a barátok és rokonok közül kerültek ki.

Az esküvői menet rendje:

a menyasszony násznagya és nyoszolyóasszonya
a vőlegény násznagya és nyoszolyóasszonya
a menyasszony az első vőfélyvel
a vőlegény az első koszorúslánnyal
koszorúslányok a vőfélyeikkel
zenészek

Amerre haladtak, a kapukban állva nézték őket, és a templom ajtónál is sokan vártak rájuk. Mindazokat, akik kíváncsiak voltak az ifjú párra, a koszorúslányok szép fehér szalvétába takart pereccel ajándékozták meg, a vőfélyek meg pintesüvegből borral kínálgatták a férfiakat. Az üveg nyakát *jégpérec* díszítette.

A templomba a menyasszonyt még a vőfély, a vőlegényt a koszorúslány vezette be, de az oltár előtt már egymás mellett álltak, a násznép pedig a szentélyben foglalt helyet. A szentmise után volt az esküvő. A pap akkor még nem kísért ki a jegyespárt. Hazafelé ugyanolyan sorrendben indultak, mint

jövet, annyi különbséggel, hogy most már az ifjú pár egymás mellett haladt a násznagyok és a nyoszolyóasszonyok után.

A zenészek húzták, a hangulat felszabadult és vidám lett. Haza érve a vőfély *beköszöntötte* az újasszonyt, és megkezdődött a tréfás párbeszéd a násznép és a háziak között. Addig nem engedték be őket, amíg el nem találták a helyes válaszokat.

Ha külön tartották a lakodalmat, akkor először ahhoz a házhoz mentek, ahonét vőnek vagy menynek ment a legény vagy a lány. Úgy ültek az asztalokhoz, hogy a fiatal pár került középre, mellettük a násznagyok és a nyoszolyóasszonyok, meg a koszorúslányok. A vőfélyek fehér szalvétával a karjukon hozták egymás után a fogásokat, és mindegyiket *beköszöntötte* az első vőfély. Itt is szokásban volt, hogy egy tányérből evett az újpár, de leginkább akkor, ha sarkosan ültek. Akár közös tányérből ettek, akár nem, ők nem szedtek maguknak a tálból, hanem a *koszorúslányok szolgálták ki őket*.

Az ebéd: húsleves, paradicsommártás főtt hússal, rizsfelfűjt, fasiozott, baromfipecsenye, borjú vagy disznópecsenye, hurka, kolbász, sütemények. Ebéd után leszedték az asztalt, de azért hagytak rajta húst is, tésztát is, és megkezdődött a tánc. Jó időben délután az udvarban ropták, este a szobában. *A nézőket* cukorpereccel, süteménnyel, borral kínálták.⁸²

Vacsorára a násznép a fiatal párral együtt átment a másik lakodalmas házhoz, s ott folytatták a mulatást.

Este a vőfélyek ugyanúgy beköszöntöttek minden ételt, mint ebédkor. A vacsora: húsleves, paprikás mártás /vagy másként csirkepaprikás /, húsos rizs, fasiozott, marhahús pecsenye, baromfi pecsenye, disznóhús sült, rántott-húsok, főtt húsok, kolbász, hurka, sütemény, kalács, torta, szóval megismétlődött az ebéd bősége. Étkezés közben a zenészek körbe járták az asztalokat, *dust húztak*, vagyis eljátszották az emberek kedves nótáit, ők pedig pénzt tettek a zenész mellett álló vőfély tányérjába. Vacsora végén jött a bekötött kezű szakácsné *kásapénzt szedni*, őt kísérte a vőfély, aki egyik kezében egy mérőkanalat, a másikban egy meszelőt tartott, s aki nem akart fizetni a szakácsné megégett kezének a gyógyulásáért, azt bemeszelte.

Vacsora végeztével ismét leszedték az asztalokat, ittak, mulattak, táncoltak, amíg elérkezett az éjfél, a *menyecsketánc* ideje. Az újasszony átöltözött, de az ötvenes évekig még nem pirosba, csak egy másik szoknyát-blúzt vett fel. Az első világháború idején még fehér csipkéből készült *neccet* illesztettek a kontyára, azután már csak hátrakötött kendőt. A harmincas évektől kezdve napjainkig a menyecskekendő piros. *Beköszöntötte a vőfély az újasszonyt*, és először ő táncolt vele, majd a násznagyok, vőfélyek és sorra mindenki. Közben folyvást kiabálták: Eladó az újasszony! A tánc árát a vőfély kezében lévő tányérba tették.

Amikor már mindenki fordult néhányat a menyecskével, akkor a vőlegény

odalépett a vőfélyhez, kalapját és pénztárcáját a tányérra borította, s bezárta a táncot. Egy életre megvette, magához váltotta a feleségét. Ezután az újaszszony beállt az asszonyok közé, s terítette az asztalt, kínálta a vendégeket. A mulatás folytatódott. Neki pedig megkezdődött a haláláig tartó szolgálata. Aki hazament lefeküdni, azokat reggel a vőfélyek keltették, és hívták reggelizni. Hétfőn délben ért véget a lagzi. Kifizették a zenészeket, legtöbbször ők kapták meg a menyecsketánc árát is. A távozó vendégeknek süteményt, perrecet, húst csomagoltak. A háziak még ezután sem pihenhettek, előbb helyre kellett állítaniuk a ház megszokott rendjét. Az újaszszony egy hétig nem mehetett haza a szüleihez *kállátóba* /látogatóba/, mert azt tartották, hogy akkor nem marad meg az új otthonában.

Többnyire a lányok mentek menyecskének a férjük családjába. Ha a faluban maradtak, csak másik házhoz költöztek, akkor a kelengyéjüket lepedőbe csomagolva vitték át, a szekrényt, vagy az ágyat szekérrel. Dunyha, párna, ezekhez huzat, lepedő, asztalterítő, törülköző, szalvéta, kosárruha tartozott a stafirungba. Hogy kinek miből hány jutott, az a leány családjának vagyoni helyzetétől függött. A harmincas évek második felében az igényesebb és ügyesebb lányok megtanultak hímezni, horgolni, és a párnák szélét, az ablakfüggönyöket, a szekréncsikokat, falvédőket részben lyukhímzéssel, részben slingeléssel varrták ki.

Edényeket, háztartási felszereléseket nem vittek magukkal, mert az anyósuknál volt minden. Legfeljebb egy-két kedves poharat, vagy a nászajándékba kapott rézmozsarat, mérleget hozták át.

A nagyobb házakban két szoba is volt, a kisebbekben csak egy. A népes családokban, ahol minden nem és korosztály együtt élt, az alvás sem volt egyszerű. A két szoba közül az egyik fűtetlen volt, ott télen nem aludt senki. Maradt az egy fűthető helyiség, a konyha, és az iskolából már kimaradt fiúknak, legényeknek az istálló. Ez minden családnál így volt. A szegényebbeknél heten is aludtak egyetlen szobában. Ágyban, padon, ágyak alá tolható deszka *supiban*, amit este kihúztak, és a kisebb gyerekek abban aludtak. Másutt a fal mellett lévő ágyak végére két rudat fektettek, arra halmazták fel a nem használatos ágyruhát, s alatta volt a *bujó*, ahol két lány is elfért. Nappal az ágyterítőt lehajtották, és az eltakarta a szegénységüket. Ahány ház, annyi leleményesen kialakított alváshely. Aludtak a konyhában, a kamrában, mindenütt. Nem csoda, ha arra törekedtek, hogy legyen saját házuk. A második világháború után kevesebb lett a gyermek, a nagy zsúfoltság valamelyest csökkent, és a kiosztott házhelyeken gombamód szaporodtak, épültek az új házak. A hatvanas, de főleg a hetvenes évektől kezdve annyira megfogyott a falukossága, hogy a hajdan szűk portákon alig lakik egy-két ember.

A fiatalasszony munkáját az öregszerűk határozták meg a gazdaságban is és a házban is. Az állatok etetése, gondozása, fejés, tömés, mezei munka, piaco-

zás, mosás, takarítás, sározás, meszelés, az udvar söprése jobbára a menyecske kötelessége volt. Ha gyermekei születtek, otthon hagyta őket a nagyszülőre, s ő ment, tette a dolgát. Anyósát, apósát ugyanúgy szólította, ahogy a férje, és viszont a férje is a felesége rokonait. Édesanyám, édesapám, a nagyszülőket öregpapa, öregmama, papa, mama. Ha másoknak beszélt róluk, akkor az apósát *ipamnak*, anyósát *napamnak* emlegette. Van egy tréfás találós kérdésük is:

Ipamnak, napamnak
Három papnak,
Hat kappannak
Hány körme van, - Taládd ki!

Egymás keresztszüleit keresztanyámnak, keresztapámnak hívták. A nagybácsikat, nagynéniket magázták, és a keresztnévük mellé odatették hogy néném vagy bátyám. A falubeliek 3-4 év korkülönbség esetén tegezték egymást és *szerbusszal* köszöntek.

Öt évnél nagyobb korkülönbség esetén magázódtak és a fiatalabb *dicsért*, */Dicsértessék a Jézus Krisztus, vagy csak röviden dicsértessék/* amelyre *mindörökké* volt a válasz. Egy 14 éves lány pl. dicsért a 20 éves fiatalasszonynak. A fiatalabb asszonyok dicsértek az idősebb asszonyoknak és az idősebb férfiaknak is. A plébánosnak mindenki dicsért, a tanítónak az asszonyok úgy 35-40 éves korig dicsértek, azontúl a napszaknak megfelelően köszöntötték jó napot, jó reggelt, jó estét kívánva. A férfiak csak a plébánosnak dicsértek, egyébként egymást korosztályuknak megfelelően tegező vagy magázó köszöntéssel illették. Természetesen ezek nem voltak merev szabályok, hiszen ha a családba került valaki, akit addig magáztak, azután tegezték.

A nevek világa külön fejezetet érdemelne, mert ma már kihaltak a régi elnevezések. Csak néhány példát idézek: János - Csana; István - Csicsa ; Anna - Naca, Nani, Nanica; Teréz-Trézsi, Reszka; Ferenc - Fercsi stb. Egyik-másik névről csúfolódó versikék is születtek, s a gyerekek annak idején boldogan egymás orra alá dögölték a hízelgőnek éppen nem nevezhető mondókákat.

Az azonos nevűeket ragadványnevekkel különböztetik meg egymástól. Lipics Major, Bába Major, Pali Major, Kábossztás Major. De az egyik Major család fiúk keresztnévének megkettőzésével lett Zsiga Zsiga. Másik esetben az apa és fia is az Imre nevet viselte, nevüket összevonva ezentúl Imre Imrék lettek, és nem mondják hozzá a Tompa vezetéknévét. Sok esetben az anya családi neve jelenti a megkülönböztetést, pl. Csörgei Tollárok, máskor a foglalkozásnév pontosítja, hogy kiről is van szó. Pl. Húcse Tompa kanász volt. Sokszor előfordult más falvakban - s ezt nyomon lehet kísérni - hogy a ragadványnév belekerült az anyakönyvbe is a pontosítás miatt, s aztán egy idő

múlva vagy összeolvadt a két név egygé, vagy az eredeti vezetéknévet végképpen elhagyták, és a ragadvány név lett a leszármazottak hivatalos neve.

Temetés

Ahogy a paraszti élet minden mozzanatát íratlan szabályok alakították, határozták meg, úgy a halál és a temetés körül is kialakult az a szokásrend, amely átszűrte a hozzátartozókat a tennivalókon, és egyben megadta a halottnak azt a tiszteletet és végtisztességet, amely megjár neki úgyis, mint egy szűkebb közösség, a család, tagjának, s úgyis, mint a nagyobb közösség, a falu egyik polgárának.⁸³

Vannak falvak, ahol a halál misztériumát olyan mélyen élik át, hogy rendkívül gazdag hiedelemkör alakult ki a halál és a halott körül. Számtalan megelőző és óvó cselekvéssel igyekeznek biztosítani szeretteik minél teljesebb túlvilági létét, és mindent megtesznek azért, nehogy valamiért visszajárjon. Másutt egyszerűbben fogadják el és élik meg a halál elkerülhetetlen tényét. Ez utóbbiakhoz tartozik Szentgyörgyvár is. Ugyanakkor ez a falu a század közepéig megőrzött olyan hagyományt, amely másutt már régen eltűnt, s teljesen kitörlődött az emlékezetből is.

Amikor meghal valaki, azt mondják, hogy kilehelte a lelkét, kiszakadt belőle a lélek. Ha rákérdezzünk, hogy hol lakik a lélek a testünkben, a hittanban járatosak azt felelik, hogy a testünk egészében, mert a test és a lélek egységben van. A legtöbben azonban úgy tudják, hogy a lélek valamely testrészünkben helyezkedik el: *a lélek az agyban, a gondolatban*, mások szerint *a lélek a mellben /mellkasban/ lakik*. Egyesek úgy gondolják, hogy *a lélek a vérben van, mert akinek elfolyik a vére, meghal*.

A betegek ma már leggyakrabban a kórházban halnak meg. Harmincöt-negyven évvel ezelőtt ez még nem így volt. Ha látták, hogy a beteg nem gyógyul meg, papot hívtak hozzá, hogy feladja az utolsó kenetet. A beteget megmosdatták, másik ruhába öltöztették, tiszta ágyneműt húztak. Az asztalra fehér abroszt terítettek, keresztet, szentelt gyertyát állítottak rá, sőt tettek egy kis tányérba, meg vattát, hogy a pap letörölhesse az ujjáról a szentelt olajat. Szenteltvizet öntöttek egy pohárba, vagy magát a szenteltvízzel teli üveget tették oda és belehelyeztek egy örökzöld *kuruspán ágacskát*, hogy a pap azzal hintse meg a beteget. Amíg a szertartás folyt, a családtagok és a rokonok a konyhában váraakoztak. Azután mindnyájan bementek, közösen imádkoztak, és még azután sem hagyták egyedül a haldoklót. Kezébe égő szenteltgyertyát tettek, ha nem tudta már megfogni, akkor a szobában égve hagyták azzal a belső meggyőződéssel, hogy a gyertya fényéhez hasonlóan az örök világosság fényeskedik neki is. Ha bekövetkezett a halál, nem volt szabad hangosan sírni, mert akkor *visszasírják* a halottat, és nagyobb szenvedéssel

kell újra meghalnia. A testből kiszálló lélek rögtön *ítéletre megy*. A halál beállta után letakarták a tükröt, *hogy addig ne nézesse magát benne senki, amíg a temetés nem történt meg*. Mások szerint *a halott ne nézzen bele, ne nézzen vissza. Ha visszanéz, vár valakit maga után*. Ha volt a házban falióra, *azt megállították, hogy ne üssön, mer a halott órája lejárt*. Becsukták a szoba ablakát is, ahol a ravatal állt. Előfordult, hogy az erős szag miatt *ánizslagot égettek*.

A falu a harangszóbból tudta meg, hogy férfi, nő vagy gyermek a halott. A férfinak három, a nőnek két *verset* húztak, a gyermeknek a kisharanggal *csöndítettek*. *Ma már elfelejtették azt a szép régi igazságot és szokást, hogy a halálban mindenki egyenlő, és szegénynek, gazdagnak egyaránt háromszor harangoztak*. Első nap egyszer, második nap kétszer, harmadszorra a temetéskor. A temetés szertartása alatt a temetői harang szól.

A halál beálltát a *halottkém* igazolta még az ötvenes évek elején is.⁸⁴ Az egyik hozzátartozó úgy emlékszik, hogy az idős halottaknál mindig azt írták be a halál okaként, hogy végelgyengülés. Nem tudták a betegségüket, hiszen „öregkehöl orvost nem is hittak.”

A halottat a családtagok mosták le és öltöztették föl, vagy elhívtak egy idős asszonyt, aki nagyon sok halottat ellátott. A lemosó ruhát és az alatta lévő szalmazsákot a szalmával együtt elégették, a vizet a trágyadombra öntötték ki.

A halottat mindig az ünneplő ruhájába öltöztették fel. Sokan meg is mondják előre, hogy mit adjanak rájuk, vagy gondosan összekészítik egy csomóba, megmutatják, hogy hol van. De előfordult olyan eset is, hogy maga szépen felöltözött, mert megérezte, hogy itt a vég. „Előkérté a ruháit, fölvette és meghalt.”⁸⁵

A férfiakat ünneplő öltönyükben temették el. Keresztbe tett kezükre rózsafüzért tekertek. Mellükre helyezték a kalapjukat. Ha valaki életében meghagyta, hogy mit tegyenek a koporsójába, pl. a pipáját, azt odatették. Ha mégis elfelejtkeztek valamiről, úgy hallották, hogy azt a sírjába kell beleásni. Koporsóba került az állfelkötő kendő is.

Az asszonyokra fehér alsós szoknyát, szoknyát, kötényt, blúzt, fejkendőt, harisnyát adtak. Régen nem húztak cipőt a halott lábára, újabban azonban előfordul. Az asszonyok kezére is rózsafüzért tekertek, általában zsebkendőbe takarva az imakönyvét is mellé teszik, és aki kéri, annak egy keresztet, vagy kívánsága szerinti tárgyat még a koporsóba helyeznek.

A ravatal az első szobában volt mindig az egyik ágyon. Fehér lepedővel leterítették, párnát tettek rá, meghintették szenteltvízzel, és ráfektették a halottat, majd egy másik fehér lepedővel letakarták. A koporsóba az alatta lévő fehér lepedővel együtt emelték át, és az ott is maradt.

A módosabb családok közül néhánynak volt *fehér pamuttal himzett lepedője*,

amivel a ravatalt földíszítették, vagyis oldalt lelógatták. Külön e célra tartottak pár darab új, még mosatlan lepedőt, vánkost, hogyha valaki meghal, legyen készen.

Két estén át virrasztottak a halott mellett. Az *előimádkozót* megkérték, a többiek maguktól jöttek. A férfirokonok a konyhában ültek, iddogáltak, beszélgettek, a nők a szobában a halott mellett imádkoztak. A virrasztókat süteménnyel, itallal kínálták.

A faluban mindig volt sírásó. *Halottvívőnek* rokonokat, komákat, keresztyereket hívtak, akik bírták a koporsót. Ezt a felkérést sohasem szabad visszatartani.

A búcsúztató az udvaron volt. A koporsót lábbal vitték ki a szobából is, meg az udvarból is. Rátették a *Szenmihál lovára, és a pap elbúcsúztatta a halottat*. 40-50 évvel ezelőtt még sokan a koporsóra borulva hangos szóval siratták a halottjukat, de most már nem szokás, meg is szólnák érte.

Ha a családfő halt meg, a temetési szertartás alatt otthon az állatokat körbe hajtották az udvaron, hogy ne keressék a gazdájukat, azután visszaterelték az istállóba.

Fiatal lány és legény halottra csak az idősök emlékeznek, mert a háború után megszűnt a tüdőbaj és a nagy csecsemőhalandóság is. A lányokat fehér ruhába, fehér koszorúval menyasszonynak öltöztették. Koporsóját koszorúslányok és vőfélyek, a sírkeresztjét egy fiatal lány vitte. A fiatal férfiak ruhájára bokrétát, kalapjukra rozmaring ágat tettek, mintha esküvőre indulnának, s őket is legény és leánypajtásaik kísérték utolsó útjukra. Sírkeresztjüket egyik barátjuk vitte. A kisgyermek és a megkeresztelt csecsemők *szemfödélét a keresztanyjuk vette meg, és a csecsemők koporsóját ő vitte az ölében*. A nagyobbacska gyermekeket fiatal fiúk és lányok.

Szentgyörgyvározt a második világháború végéig élt egy nagyon szép szokás, amelyet más falvakban nem ismertek, vagy régen elfelejtettek. Itt az asztalos készítette a koporsókat, és mindenkinek olyan színűre festette, amilyen korú volt.⁸⁶ *A gyermekek és a kiházásítatlan fiatalok égszínkék, a középkoriúak magyarószínű, a náluk idősebbek sötétebb barna, az idősök fekete koporsót kaptak.*⁸⁷ A deszkákról lehulló *sziaácsot* a koporsó aljába terítette, mintegy megágyazott a halottnak, hogy hosszú álma békés legyen. A felnőtteknek azonos nagyságú-, a gyermekeknek méretre készült koporsót csinált, és készen vett aranyszínű szegéllyel, díszekkel szépítette. A koporsó tetejére keresztet tett, a két végére meg a négy sarkára „kis angyalképeket rakott.” A sírkeresztet is maga készítette, a feliratát speciális eszközökkel véste a fejébe. A festett koporsók akkor tűntek el, amikor készen lehetett venni koporsót a városban.

Régen az iskolások minden temetésen kötelezően részt vettek, mert a tanítójuk volt a kántor. A halottért mondott szentmise után fősorakoztak a keresz-

után. Mögöttük jött a pap és a kántor, a sírkeresztvivő, a koporsóvivő és a hozzátartozók.

A *halálkeresztre* - amelyet egy ministráns szokott vinni - a század első felében szalvétát tettek a halott hozzátartozói, s ez a kántoré lett. Az utóbbi évtizedekben viszont szalagot kötnek rá. A gyermek, a fiatal és az idős halottonál egyaránt fekete zászlót visznek a temetői menet elején.

A temetés végén a rokonokat, komákat, a halottvivőket meghívták a *torra*. Itt a háznál főztek a komaasszonyok vagy rokon asszonyok. A háziak nem főztek. Húsleves, pecsenye, rántotthús, kalács, sütemény, bor van a toron.

Az öngyilkosokat és a halva született gyermekeket a temető árkába temették pap nélkül, vagy a kis halottat valamelyik rokonának a sírjába ásták el, egy kis ládafalet koporsóban. Őket se ki nem harangozták, se nyilvánosan meg nem gyászolták. A faluban szerencsére nagyon kevés öngyilkos volt, alig emlékeznek valakire, őket meg már pap temette el. Ugyancsak a temető sáncaiba kapott helyet az a nazarénus házaspár is, aki a szomszédos Nemesboldogasszonyfáról került a faluba. Mivel elhagyták a hitüket, a plébános nem temette el őket, hanem Galambokról jött sok hittestvérük, és azok énekeltek. „Az egész falu ott vót, hogy akkor ezek most milyen temetést csinýának.”⁸⁸ A haláleset után egy hétig nem mostak nehogy vizes legyen a halott ruhája, és nem is meszeltek. Arról hallottak, hogy a halott hazajár, meg az olyan asszony is, aki gyermekágyban hal meg, hazajön a kisbabájához, de egyetlen példát sem tudtak felidézni. A viszonylag szegényes hiedelem tudásukat az azal indokolták, hogy az évtizedekig itt működő plébános a „babonás beszédekkel teljessen megtiltotta. Kiirtotta. Annyira, hogy mink egyátallán nem hiszünk a babonába. Még a lucázást vagy kotyolást is meg akarta tiltanyi, de azért a gyerekek jártak, azt nem érte el.”⁸⁹

Lehet, hogy a szigorú tiltás eredménnyel járt, de azért sokan nagyon féltek a halottól, és ha az imádságra nem múlt el a félelmük, akkor mégis csak a babonához fordultak. Egy fiatal lány meghalt, és a barátnője nem tudott szabadulni az emlékétől, folyton vele álmodott, és rettegett tőle. Gétyéről szokott Szentgyörgyvárra járni egy *kódis*. Őt kérték meg, hogy imádkozzék a leányért, hogy szabaduljon meg rossz álmaitól. Lisztet, tojást adtak neki. De a koldus figyelmeztette őket, hogy csak akkor lesz *érvényes* az imádsága, ha az adományokat az *ablakon keresztül nyújtják át*. Így is tettek. Ő pedig nyomban elkezdett imádkozni a halottért. A leány megnyugodott, elmaradtak ijesztő álmai.

Magas fenyők vigyázzák a temető békéjét. Középen van a kápolna, amely egyben halottas ház, és az Oltay család temetkezési helye is.

A sírokon mindenütt kő síremlékek, régiek és újak, ápoltak és elhagyottak. Az ötvenes évek előtt egyáltalán nem törődtek a temetővel, csak temetés alkalmával, és mindenszentekkor látogattak ki. Temetéskor sem szoktak virá-

got vinni, csak a hozzátartozók kötöttek egy koszorút a sírkeresztre.¹⁵⁻²⁰ éve szinte mindenki visz virágot, vagy koszorút. A halottak ünnepére minden évben kigyomlálták, rendbe tették a sírokat. Vittek rá egy otthon kötött koszorút, krizantémost ültettek, vagy virágból keresztet raktak ki a sír földjére. Gyertyát gyújtottak, imádkoztak. Otthon is szoktak mindenszentekkor az ablakba égő gyertyát tenni.

Az ötvenes években már többször kijártak a halottjuk sírjához, újabban hente kimennek a temetőbe. Ápolják, öntözik a növényeket, a vázába friss virágot visznek, sőt, az utóbbi évtizedben karácsonykor kis fenyőfát vagy fenyőágot is helyeznek a sírokra.

A temető keleti oldalán voltak a gyermeksírok. A század elején egy-egy családban 3-4 kisgyerek is meghalt tüdővészben, legtöbbször nem is tudták, hogy mi volt a baja. A harmincas évektől a védőnői hálózat sikeres működése következtében minimálisra csökkent a gyermekhalandóság, és a temető elöregedő kis keresztjei sorra kidőltek. Csak néhány megmaradt sírkő emlékeztet a hajdani gyermekekre, akik olyan sokan és olyan korán búcsúztak az alig megismert élettől.

Meg kell emlékeznünk a felsőmándi mauzóleumról is. Felsőmándpuszta a Nemestóthy Szabó família tulajdonában volt. 1925-ben, 33 évesen meghalt a fiatal úrnő. Férje, Nemestóthy Szabó Lajos nagyon szerette, s azt akarta, hogy felesége a kastély közelében pihenjen, ezért egy szép magaslaton, az erdő fái között építtetett egy impozáns kápolnát felesége kriptája fölé. Később a család többi tagja is oda temetkezett. Külön engedéllyel a kápolna oltárképét az elhunyt asszony arcvonásaival festették meg. 1977-ig rendszeresen miséztek a kápolnában.⁹⁰ Az ott lakó asszonyok tartották rendbe, takarították és díszítették.

Az új út megépítésével mindenki számára látható és könnyen megközelíthető lett, és elkezdték a rombolását. Az oltárkép mindkét szemét kiszúrták, a gyönyörű faragott tölgyfaajtót beszakították, az ablakokat kitördelték, a halottak márványtábláit összetörték, a csontokat kiszórták az erdőbe.⁹¹ Tüzet raktak benne, „Itt jártunk, Sátán“ felirattal csúfították a falat, s egyszer a családtagok 13 égő gyertyát találtak a kápolnában. A leszármazottak is, a szentgyörgyvári önkormányzat is többször megcsináltatta az ajtót, ablakokat, vasráccsal szerelték fel, de hiába. A vandalizmus nem maradt abba. Senki sem tudja, meddig áll még a kupolás tornyú, messzire tekintő, szomorú sorsú épület.

Gyermekkor

Többször említettük már, hogy a gyermekek minden munkában részt vettek, sőt részes aratónak is beálltak. Hat-hét éves korukban *vásott kapákkal* tanultak kapálni, de a szénagyújtástól a kévehordásig, a csépléstől a libaőrzésig

mindenütt hasznosították őket. Ha az anya beteges volt, a 12-13 éves leány szinte teljesen átvette a szerepét, főzött, mosott, kenyeret süített az anyja irányítása mellett, közben még iskolába is járt. A fiúk ugyanígy kivették a részüket minden munkából, ők azonban a szántásnál és az állatok körüli teendőkben jeleskedtek.

Visszaemlékezve mégsem panaszkodnak, mert volt idejük játszani, tudtak örülni minden apró ajándéknak és minden szabad percnak.

Ha elrúgták a lábujjukat, pókhálóval, rászórt porral vagy ujjuk között megtört, a sebre kötött lapulevéllal gyógyították. A megfázást, torokfájást hársfa-, kamilla vagy *zsálla* /*zsálya*/ teával kúrálták. Ijedtség ellen a *bábamama öntötte meg a gyereket*. Egy asztalterítőt /a karácsonyi abrosz egyikét/ sarkosra hajtogatták, rátették a gyermek fejére. Erre helyezték a hidegvízzel töltött tálat. A palacsintasütőben megolvasztott viaszt lassan a vízbe csorgatták, ott megszilárdult, és a formájából következtek az ijedtség okozójára. Ebből a viaszos vízből itattak egy keveset a beteggel. *Szenesvizet* a betegség előidézője ellen csináltak. A tűzhelyből kiszedett paraszakát egymás után a hidegvízbe dobták. A *bábamama* minden szemnél mondott valamit, közben keresztet vetett a gyerek fel úgy, hogy maga felé húzta begörbített ujjú kezét, mintha megfogna, s elhúzna valamit tőle.

Libaőrzés közben együtt volt 8-10 hét-nyolc éves kislány, és kiválóan szórakoztak.⁹² Gallyakból sátrat építettek és lakodalmast játszottak. A menyasszony és a koszorúslányok virágból koszorút, láncfűből és sóska szárából hosszú nyakláncokat fűztek, és magukra aggatták. Énekeltek, táncoltak, mint az igazi lagziban. Akáclevél pénzzel fizettek az akácvirág „cukorért” a libalegelői boltban. Földíszített *komatálat* vittek sárga földdel megkent sársüteményekkel. *A kenyeres játéknál* sorban ültek és mondogatták: „most megszálluk a lisztet, most megdagasszuk, most kiszakasszuk, most letakargyuk, most beraktyuk, most sül, most kiszeggyük.” A munkafolyamatot a fejük mozgásával illusztrálták. Dagasztáskor jobbra-balra hajtogatták, szaggatásnál „meghőmbölgették a nyakukon,” berakásnál meglökték, kiszedésnél meghúzták egymás fejét. Valójában jövőendő életüket, sorsukat játszották, tanulták, most még gondtalanul.

Bújócskázta, kergetőztek, de előbb kiolvasták egymást.

Madarak vótunk, földre szátunk,

Búzaszemet szedegettünk,

Hányat mondasz te, meg te!

Ötöt!

Egy, kettő, három, négy öt! Te vagy a fogó!

Körtáncot jártak. A kör közepén egy lány körbe járt, választott egy párt magának, és a kör közepén táncoltak.

Kiskacsa fürdik fekete tóba,	Ezt kerülöm, ezt fordulom,
Anyjához készül Lengyelországba.	Ez az én kedves galambom.
Lengyel mosdik, szép kis menyecske,	Járad, járad, jó katona,
Akit szerecc öleld át és kapd be.	Hadd vigadjon ez az ucca.
	Szájj ki most.

Aki választott, a tánc végén kiment a körből, s beállt a körtáncosok közé. Közkedvelt volt a *libásjáték*. „Vót egy farkas, meg vótak a libák. Amikor a farkasnak sikerült elkapni egy libát, akkor az lett a farkas.”

Gyertek haza libáim! - Nem merünk!

Mitü féték? - Farkastu.

Hol van? - Bokorba.

Micsinyál? - Mosdik.

Mibe mosdik? - Aranmelencébe.

Mibe törülközik? - Kiscica farkába.

Bujj ide, bujj ide!- Akkor futottak a libák. Ha elkapott egyet a farkas, csak akkor engedte el, amikor mondtuk: Buri ne! Buri ne! „

Ha megunták, kezüket keresztben összefogva ketten összefogóztak, és körbe pörögtek. Közben mondták:

Kocsis, kocsis komámasszon,

Férhőment a leányasszon,

Szél fujja pántlikáját,

Harmat lepi a szoknyáját.

Kap szoknya! Kap szoknya! Kap szoknya!

Aki elkapta valamelyik szoknyáját, azzal pörgött tovább.

Labdajátékaiknak se szeri, se száma. *Szõrlabdáikat* kendercérnával hálószerûen körbevarrták, hogy tartósabbak legyenek. Rongyból is *összegyõmbõtek* labdákat, de ezek hamar szétmentek. A gyerekek odajártak fürödni, ahol kettéágazott a Zala. Ezért úgy mondták, hogy „a kettõshõ menünk. Fékõtént kötöttünk elejbénk, aztá be a vízbe. Eccer el is vesztettem a kötényemet a Zalába. Engem leengettek mindennap. Minket nem sajnáltak, vótunk elegen. Eggye több vagy kevesebb, nem számót!” - válaszolta az idõs asszony azoknak, akiket a szûleik nem engedtek fürödni.

Iskolából kimaradva vasárnap délután az volt a szórakozásuk, hogy litánia után „összakaróva mentünk az uccán. Sokszor énekõtünk is.” És játszottak, de ezt már a legényekkel együtt. A lányok leültek az árokparrá, és mindegyik választott magának egy virágnevet. Vol egy ördög fiú és egy angyal lány.

Mondták:

Jön az ördög vasdorongga. - Mit keres?- Virágot.- Millyent? / ha eltalálta a nevét, aki előtt állt, elvitte. -Ezután az angyal következett. Kérdezték: Ki gyün?- Angyal az aranpalcáva.-Mit keres? - Virágot?- Milyent? - Szegfüt. Elvitte, ha eltalálta. Mikor mindenki elfogyott, *huzakodtak*, összemérték az erejüket.”

A gyerekek főként télen jártak rendszeresen iskolába, ha volt cipőjük és ruhájuk.⁹³ Tavasszal és ősszel sokat segítettek a gazdaságban. Szentgyörgyvárt 1746-ban említik először az oklevelek a tanítót. 1771-ben arról panaszkodik, hogy a szülők nem járatják gyermekeiket az iskolába.⁹⁴ A régi egytantermes iskola a templom mellett épült, benne volt a tanító lakása: 2 szoba, 1 cselédszoba, nagy konyha kemencével és rakott tűzhellyel, kamra.⁹⁵

Az osztálytermet vaskályhával fűtötték, a vágott fát a gyerekek naponta vitték a hónuk alatt. 1905-1935-ig - haláláig -Varga Ferenc volt a tanítójuk. Sok gyerek volt a faluban, ezért voltak olyan évek, amikor délelőtt az alsó osztályok, délután a felsősök tanultak, de olyan is, hogy az összes gyerek együtt volt. A csendes foglalkozás alatt a nagyok a kisebbek írásbeli feladatát ellenőrizték.

Hat osztályt és három ismétlőt jártak. Az ismétlő csütörtökön fél napig és vasárnap 8-10 óráig, a szentmise kezdetéig tartott. A lányokat gyereknevelési és háztartási tudnivalókra oktatták, a fiúkat mezőgazdasági tanácsokkal látták el.⁹⁶ Közben átismélték az elmúlt évek tananyagát is.

A tanterem falán feszület volt. 1945 előtt az osztályba lépő gyerekek dicsértek, térdet hajtottak és keresztet vetettek. A tanítás imával kezdődött, s imával fejeződött be.

Reggeli ima:

„Jó Isten add áldásodat,
Hogy jól töltsük el napodat.
Ne legyünk itt hiába,
E szent célu iskolába.

Áldd meg a mi lelkünket,
Műveljük elméinket,
Nemesiccsük sziveinket,
Tiszteljük Teremtőnket.

Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország föltámadásában !
Ammen.”

Hazainduláskor:

„Áldunk Téged jó Istenünk,
Most is, midőn hazamegyünk.

Má leckénket elvégeztük,
Szívünket, lelkünket műveltük.
Add, hogy ami jót itt tanultunk,
Otthon is meglássék rajtunk.
Nevünknek dicséretére,
Jó szüleink örömére, Ammen.”

A mesterúrnak volt egy zongorája, és a jó hangú fiatalokkal külön is foglalkozott. Dalárdát is vezetett. Emellett számos színdarabot is előadtak: Falurossza, Cigány Panna, Piros bugyelláris, Bíró uram újra nősül, Füzesi Pista harca a gólyával, stb. A Levente Otthonnak épült hosszú házban volt a színpad, s az uradalom saját áramfejlesztőjéből kapták a villanyvilágítást. Még a negyvenes években, az új tanító idejében is folytatódott a színielőadások száma, de Varga Ferenc kántortanító emléke ma is él az idősebbek szívében. A falu népessége magyar és katolikus, egyházát Szent György tiszteletére szentelték. A hőslelkű fiatal katona 303-ban, Diocletianus császár keresztényüldözése idején szenvedett vértanúságot. Alakját népmesei fogantatású történetekkel övezték az évszázadok folyamán. Legendája szerint megmentette a várost s a királylányt a sárkánytól. E történet miatt kapta a megtisztelő sárkányölő előnevet, s a róla szóló képeken, szobrokon ott látjuk a legyőzött sárkányt is.⁹⁷

„Ugy hallottam öregapámtul, hogy a templomot Széchenyi Ödön építtette, az övé volt ez a terület. Azt is hallottam, hogy szövetségbe lett a törökökkel, és elment törökbasának.”⁹⁸ A templomot Széchenyi Ödön ráhatta az uradalomra, hogy akié az uradalom, annak a kötelessége a templom főtartását, javítását vállalni. Amikor idegyűtt a dr. Rott Nándor püspök bérmáni, arra az alkalomra az urak kifőstették, új sindőt raktak rá. Mikor a Szabó Gábor elvette az Oltay Klementinát 1942-ben, a Supka plébános úr a kezekbe adta a templom kulcsait, hogy ezentúl az ő feladatuk lesz a templom gondozása. Ott vótam, láttam. De azokat is szétszórta a sors. Azóta a falu rendezi a templomot.”⁹⁹

A templom harangjai közül egyet elvittek az első-, egyet a második világháborúba. 1924-ben vettek két harangot. Most ismét három harang van a toronyban, mert a felsőmáncsi kápolnából áthozták ide a harangot. Az alsómáncsi harangtorony harangját a temető haranglájára szerelték.

Már a középkorban is említik a falu templomát. Papjairól Pfeiffer János kutatásai alapján tudunk.

A plébánia épülete a fő út /Kossuth u./ mentén, a mostani buszmegálló mellett van. Vele szemben, az út másik oldalán volt a zöldséges- és virágos kertje. Amellett lakott a kocsisa, ott állt a széna- és szalmakazal, meg a kukoricaszár. Járandóságai közé tartozott 12 hold rét, 24 hold szántó, és minden családtól egy mérő gabona *párbér*. A község szegény volt, s aki ezt nem tudta

megadni, „ledógozták élő munka fejében.” Ezt a tanító is igénybe vette azoktól, akik az ő járandóságával is adósok maradtak. A tanító 12 holdját a cselédje és nagyrészt a nemfizető szegények művelték meg. Az aratást résziben adta ki a pap is és a tanító is a rászoruló családoknak.

A gazdag pap - szegény falu ellentét feszültséget okozott a hívek és a plébános között. A falu egyházi ügyeit a plébános elnöklétével az egyházközségi képviselő testület intézte. 1945 után Szentgyörgyvár büntető helynek számított. Olyan papokat helyeztek ide, akiket a rendszer nem tűrt, s kis falukba „száműzte” őket. 1976-tól nincs önálló plébániájuk. Hol a sármelléki, hol a zalaapáti, hol az alsópáhoki plébános miséz és temet a faluban. A gyerekek Sármelléken járnak iskolába és hittanra, ott van az elsőáldozásuk és a bérmlásuk is.

Naptári ünnepek szokásai

A karácsonyi ünnepkör

Eddig bepillantottunk a falu dolgos életébe, a mindennapok tennivalóiba annak minden gondjával és örömeivel. Most a derűről beszélünk, a vígasságokról, a játékoságról, egyszóval azokról szokásokról, amelyek változatosságot hoztak a paraszti élet hétköznapijaiba.

A szokások legnagyobb része a téli időszakra esett. A föld pihen, s pihentek az emberek is. A korán beköszöntő esték egyhangúságát tették színessé az egymást követő események. A tanító szindarabot próbált a falu fiataljaival, emellett a legények, gyerekek gyakorolták a *kotyolás*, a *betlehemezés*, a *regölés*, s a *különféle köszöntések* szövegeit, hogyha elérkezik az ideje, ne valljanak szégyent.

Advent az András nap utáni vasárnapon kezdődik, és karácsonykor ér véget. Amíg volt plébánosa a falunak, minden reggel 6 órakor kezdődött a hajnali mise. Adventban sem bált, sem lakodalmat nem lehetett tartani régen, ezt csak újabban szedik meg.

Az első igazán várakozással teli nap a *Mikulás*. A második világháború előtt nem tartották meg, azután is eleinte csak pár szem gyümölcsöt tettek a gyerekek számára az ablakba, vagy az asztalra. Később - városi hatásra - a falvakban is elterjedt a csokoládé és édesség ajándékozása.

A következő *igen régi szokás a kotyolás* volt Luca napján, december 13-án.¹⁰⁰ Gyerekek is, legények is jártak *kotyóni*. A különböző gyerekcsoportok versengtek egymással, s ennek következtében szívderítően naív esetek is előfordultak. Egyik kedves, idős asszony édesapja még a múlt században a paj-

tásaival már éjjel 3 órakor elindult, hogy ők legyenek az első köszöntők. De bárhol kérdezték, hogy *szabad e kotyóni*, mindenütt azt válaszolták nekik, hogy *má vótak!* „Gondóták, hogy a következő évbe majd még korábban kennek fő, akkor aztá ők lesznek az elsők. Így is vót. Má éjje 2 órakor elindutak, asztá megin csak aszonták, má vótak! Ezek meg szegények gondóták: Ki a zisten ket fő még korábban, hogy megin megelőztek bennünket! Persze nem vót ám igaz, csak evve kütték el őket.” Általában reggel 5-6 órakor indultak el a különböző csoportok. Sohasem mentek be a házba, csak bekiáltottak, hogy: *Szabad-e a ketek böcsületes házáná kotyóni? Szabad.* - Ezután letették a magukkal hozott szalmát vagy fát - néha mind a kettőt - az ajtó elé, ráültek, és elkezdték a mondókájukat. De mozdulatlanul kellett maradniuk, mert csak akkor ülte meg jól a kotlós a tojásokat. Néha olyan nagy darab fát fektettek a küszöbre, hogy a háziak alig tudtak kimenni az udvarra. Ezután elkezdték a mondókájukat, amely éppen olyan vaskos, és szókimondó volt, mint más falvakban.

Luca, Luca kitty-kotty,
Csalamonya kettő, három
A pálinkát várom.
Ha nem annak szalonnát,
Levágom a gerendát.
Ha nem annak sonkát,
Ellopom a Marcsát.

Ketek disznájának annyi zsirgya legyen
Mind a kutba a víz, Zalába a víz,
Balatonba a víz.
Ketek lányának akkora csöcsei legyenek
Mind a bugyigás korsó .
A ketek tyuktya tojjék, a másé meg csatázzék.
Annyi csirkéjek legyen
Mind égen a csillag,
Földön a fűszál,
Nemesbe a Filiszár,
Bagóvárba a Király,
Bókaházán a Krajcár.¹⁰¹

Az idősebb kotyolókat - akik elsősorban a lányos házakat keresték fel - pálinkával kínálták, a gyerekeknek *aszólékot szórtak a földre*, onnét kellett felszedniük. A fát és a szalmát a háznál hagyták. Ezzel a fával raktak tüzet, a szalmát a tyúkok alá hintették, mások meg eltették, és ebből készítették el a kotló fészket. „Régen nem vótak ám kerítések! Egyik háztu mentek a másik-

ba, és egyiktü vitték a másikhó a szalmát meg a fát”- mondták.

Luca napján az asszonyok nem varrtak, nehogy bevarrják a tyúkok seggét. Nem mehetek ki a házból szomszédolni, mert elvitték a ház szerencsését. Mosás, kenyérsütés, fonás tilos volt. Nem tudják, hogy miért, de betartották. E napon ültették a *lucabuzát*, ezt karácsonykor elvitték a kis Jézus jászolához, mások a karácsonyi asztalra tették. Hallották, hogy *lucaszéket* is szoktak csinálni 13 napig, 13 fából, és az éjféli misén meglátták a boszorkányokat, ha erre a székre álltak.

Karácsony előtti héten jártak a *betlehemezők*. Az első világháború után a 10-12 éves gyerekek, de azelőtt jobban az iskolából kimaradt 16-18 éves fiúk *betlehemeztek*. Akkor még az volt a szokás, hogy fölkeresték a szomszéd falvakat, sőt, eljutottak Szentgrótra is! Közben nem jöttek haza, hanem ahol megesteledtek, mindig megalhattak egy egy gazda istállójában. A betlehem maga fából épült tornyos kis templom volt, benne a Szent Család, meg a Jézust melengető barmok. Szentképekkel is teleragasztották. Szinte minden házhoz bementek, és megkérdezték: *Szabad e a betlehemi Kisjézuskát bemutatni?* Ritkán küldték el őket, inkább beengedték. A húszas években történt, hogy a háziasszony szépen *fősikáta* az akkor még földes konyhát, mindent lemosott, és „gyüttek a betlehemesek. Édesapám beeresztette őket, pedig édesanyám majnem sirt, mer a frissen síkát földet a sáros lábukka meg a bottyukka mind összevágta, tönkretették. De édesapám azt monta neki: ne sajnádd, én is igen örütem, amikor beeresztettek.”

A betlehemes csapatban volt két angyal meg három pásztor. Karácsonyi énekeket énekeltek, a pásztorok meg a földre fekvé nagy sonkákról, kilométeres kolbászokról és pálinkáról álmodtak. A valóságban azonban megelégedtek *aszólékkal, gyümöccsel, néha néhány fillérrel*. Volt köztük egy bolondos öreg süket pásztor is, aki mindent félrehallott, de a szövegre már nem emlékeztek. A betlehemezés az éjféli mise előtt fejeződött be.

December 24-e a *karácsony böjtye*. Még a hetvenes években is sokan megtartották, de ma már nem. Ezen a napon a század első felében néhány családnál teljesen zsírtalan ételt ettek, másutt a tejfölös bableves mellé sültöt *karikós pogácsába* azért tettek egy kis zsírt. Ennyi volt az ebéd. Másutt kifőtt tészta volt túróval, tejföllel, mákkal. Este is ezt ették, vagy valami sovány ételt. Kint az utcán a pásztorok *kolompótak, kanászkürte kürtötek, ustorra durrogtattak*, bent a házban a karácsonyra készülődtek.

A faluban kétféle karácsonyfát díszítettek föl. Ahol a szoba mennyezete gerendás volt, ott egy kis fenyőfát a csúcsánál fogva a gerendára akasztottak, és onnét lógott le szépen teleaggatva süteménnyel, aranyozott dióval, almával. Legtöbbször azonban egy faágat vágtak a temető körbevevő fenyőfákról, vagy az erdőből, és azt a szoba falába vert szögre akasztották. Ugyanúgy telerakták, mint a másikat, csak ennek egyik oldalára került minden, a dió, a süte-

mény, a szaloncukor, s egyéb csillogó papír. Most már úgy veszik a fákat vagy vágnak az erdőből, de az egy ágból álló karácsonyfa a hatvanas évekig megmaradt.

A gyerekek a fát és a rajtavalót kapták ajándékba, mást nem. A háborút követő évtizedekben jött divatba a külön karácsonyi ajándék, az utóbbi egy-két évtizedben pedig már a felnőttek is meglepik egymást valamivel.

A gyerekek karácsonyeste mogyoróval szoktak *pározn*i. Egyszerű, csendes játék. Egyik öklükbe páros-, a másikba páratlan számú mogyorót szorítottak, és a másik elé téve kérdezték: *pár e vagy nem?* Ha arra a kezére ütött, amelyikben a páros számú volt, a mogyoró az övé lett. Ha megunták, énekeltek, és így várták az éjfélt. Akkor elmentek az éjféli misére. Hazajövet vége volt a böjtnek, s föttkolbászt, kenyeret, tormát együtt falatozott a család. Mise előtt, még a szent estén megterítették a *karácsonyi asztalt*. *Három abroszt tettek egymás fölé. Egyik a vetőabrosz volt*, mert úgy hitték, hogyha abból vetnek, akkor jó termésük lesz.¹⁰²

Az asztalra mindenféle terményből tettek egy keveset, és arról is étkeztek. A morzsát tűzbe dobták. Az asztal alá szénát szoktak tenni a kis Jézus szamarának, de ezt sem minden háznál.

Szt. István /dec.26./ napján kezdtek a 15-18 éves legénykék *regőni*, és újévig járták a házakat a faluban és a szomszéd községekben is. Kisebb-nagyobb adományt kaptak érte. Ma már nem emlékeznek a szövegre, mert a húszas évek után nem regöltek. Általában ketten jártak, láncos botot ráztak, miközben mondták:

„Hej regő rejtem,

Azt is megengette a nagy Uristen.

Kinek füle, kinek farka

Le van fagyva.....

Nyomgyuk e vagy mongyuk.... és a gazdának regőtek sok gabonát, meg a lányokra is mondtak mindent.”

Szent János /dec.27./ napján volt a *borszentelés*. Az idősek még látták, hogy többen vittek egy-egy üveg bort a templomba, s az öreg Danosa plébános megáldotta. Ebből öntöttek néhány cseppet a fájós fülbe vagy szembe.

De voltak István és János napi *köszöntők* is. Sajnos, hajdani meglétükre már csak pár sor emlékeztet:

Hogy megértük napodat, napodat,

Áldjuk a Jézusodat,

Megváltó Krisztusodat.¹⁰³

December 28-a az *aprószentek napja*. „Heródes akkor fejeztette le a kisgyerekeket. Erü vették azt, hogy mindenkit meg köll *korbácsónyi*, hogy

egésségessek legyenek. Ez nagy divatba vót még a harmincas években” - emlékeznek vissza. *Fizvesszöbű négy fonyásos korbácsot fontak.* Az elvékonyodó végére gombot kötöttek, hogy ki ne bomoljon a fonás, és hogy minél nagyobb legyen vele csapni. Egy kis fogója is volt.

Korbácsolni elsősorban a legények jártak és a lányokat lesték. Ha valakit az utcán elkaptak, azt alaposan elverték „nemcsak simágtatták, hanem úgy megverték, hogy hurkák lettek a hátán.” De azt a lányt, aki tetszett a legénynek, sokkal szelídebben csapkodta meg. Ha házhoz mentek, volt aki megkérdezte, hogy *korbácsóhat-e*, de legtöbbször nem kérdezték, hanem az egész családot végig verték. A fiatalokat erősen, az idősebbeket gyengébben. Közben mondogatták:

Egésséges légy!
Vizér künnek, borér menny!
Borér künnek, vizér menny!
Jó szófogadó légy!
Keléses ne légy!
Beteg ne légy!
Szorgalmas légy!

Ilyeneket mondanak, kinek mi jut az eszébe. A korbácsolókat itallal, pálinkával kínálták meg, de aki nagyon goromba volt, azt semmivel. Előfordult, hogy a családfeje lépett közbe, ha úgy látta, hogy túlzásba viszik a dolgot. Szégyen lett volna a lányok házra, ha senki sem ment volna hozzájuk, ezért inkább elviselték a verést.

Újévköszöntők jártak régen is, most is. De még a hatvanas években sok házhoz bementek, azután már inkább csak a közvetlen rokonokhoz, keresztszülőkhöz. Régen gyümölcsöt, süteményt, a háború után pénzt adtak a gyerekeknek. Újévkor a nők nem mehettek más házához, mert elvitték a szerencsét. Ezen a napon nem adtak kölcsön semmit, mert akkor egész évben elment a háztól a szerencse.

Vízkeresztkor /január 6./ volt a *csillagozás*. Csak halványan emlékeznek rá, hogy valamikor a húszas években még volt, gyerekek járták, és a kezükben fogtak egy kinyújtható és összecsucskható szárú szitát, és abban égett egy gertya vagy lámpás. Valamit énekeltek, de nem tudják, hogy mit. A vallásos családok e napon meghívták a plébánost, aki megáldotta, és szenteltvízzel meghintette a házat, majd az ajtó szemöldökfájára felírta a három király -Gáspár, Menyhért, Boldizsár - kezdőbetűjét, az évszámot, és csak a következő vízkeresztkor törölték le.

A vízkereszt utáni második vasárnapon olvassák a római katolikus templomokban a Jézus első csodatételéről - a víz borrá változtatásáról - szóló evan-

géliumi részletet. Az egész magyar nyelvterületen, sőt a szomszédos népek-
nél is kedves, népies szemléletű énekek szólnak a kánai menyegzőről, de ma
már alig gyűjthető. Ezért volt külön öröm számomra, hogy egy régi, elsárgult
kézirásos papírlapon megőrizték a teljes hosszú szöveget, s még a dallam is
rekonstruálható a kissé bizonytalan előadásból.¹⁰⁴ A kánai menyegző szöve-
gét és dallamát sármelléki születésű sógornőjétől tanulta és írta le még na-
gyon régen Rácz Gáborné. Szerinte rajta kívül ezt a faluban nem tudta sen-
ki, azért is szokta elénekelni tollfosztókor, vagy más alkalmakkor, mert sze-
retett nótázni. Ritkasága miatt teljes terjedelmében közöljük.

Kánán menyegző ének

Mikor Urunk még a földön jára,
Hozzá ment az egyik tanítványa,
Aki magát meghajtotta,
Jézus kezét megcsokolta
Jónás fija Péter.

Édesanyád Mester üdvözlöt,
Keresnéd fel őtet hogyha lehet
Mert a vőfény régen várja,
Felelést kér mondójára,
Kánán menyegzőben.

Az útját hogy Jézus hazavitte,
Útfélen a botját elvesztette.
Péter nem tud ugy haladni,
Kéntelen volt elmaradni
Jézus mesterétől.

Péter a bottal haza járott,
Mária, a vőfény akkor odébb állott,
Mert a Jézus megigérte,
Hogy elmene a menyegzőbe
Kánán menyegzőbe.

Amind nagy csöndessen jött az este,
Jézus tanítványit fölkereste,
Hogy talán már indulnának
Hogy ott rájuk nevárnának
A Kánán menyegzőbe.

Tisztelettel várnak ottan rájuk
Táncolhatnék minden porcikájok,
Dehogy Jézus oda járott,
Minden lélek talpra állott
Kánán menyegzőbe.

Dicsérjük a Jézust monda Péter,
Ráfelelnék minden mindörökké.
Igéretre megjelentünk
Ha ugyan még elnem késtünk
Kánán menyegzőbe.

Nagyöröm lött Kánán menyegzőbe,
Jézust ülteték az asztal före,
Máriját a jobboldalra
Tanítványokat a balra
A kánán menyegzőben.

Mikor vége lött a vacsorának,
Az asszonyok is sorjában állnak,
A cigányok pöndörítnek
Láb alá valót mindenkinek
Kánán menyegzőben.

Táncra kelne aztán kiki mással,
Az öreg Péter a szüz anyával,
Hop szent asszony Anna lánya,
had pördüljön a szoknyája
Kánán menyegzőbe.

Ellensége sok sok volt a bornak
Férfinépek jól jól fölpackoltak,
Addig addig hogy mérgében
Megrepedt a csap gégéje
A kánán menyegzőbe.

Hogy ne lögyön vége a jókedvnek
Parancsolá Jézus a vőfénynek
Hogy a vödröt tölcsék tele,
Hozzák elejibe neki
Kánán menyegzőbe.

Elhozzák a vödört elejibe,
Jézus meg csak úgy néz föléje,
Oszd adá a gazdának hogy kóstolja
Meg magának a
Kánán menyegzőbe.

Hát csodák csodája mitörténe,
Majd a guta csipte meg a vőfényt
Amint azis megkóstolta,
Olyan fájin bornak monta,
Kánán menyegzőbe.

Még vagy hat vödörrel hoznak arra
Hogy Jézus aszt is bornak változtassa
És a legjobb bornak vála
A hidegvíz egy szavára
Kánán menyegzőbe.

Ahogy eszt a zsidók meghallották,
A lagziba minden felé hívták,
Hogy talán majd bort csinálna
De a Jézus nemkivána
Több lagziba menni.

A kánai menyegző jó hangulatú, humoros sorai szinte átvezetnek bennünket a vidám farsang legutolsó napjához, a *húshagyó kedddhez*. A nevében benne van, hogy ez az utolsó nap, amikor még lehet inni, enni, szórakozni, azután a nagybőjtben mindezt elhagyjuk. A faluban, de az egész országban is maszkarákba öltözött felnőttek lepték el az utcákat, kopogtattak be az ismerősök, rokonok, barátok és főként a lányos házak ajtaján, hogy mókás táncaikkal, elváltoztatott hangjukkal hasonlóan jókedvre hangolják a vendéglátóikat, akik megpróbálták közel kerülni hozzájuk, hogy kiderítsék, kik is rejtőznek az álarcok mögött. Fánkkal és borral kínálták meg őket. A század elején szokásban volt az *asszonyfarsang* is.

Az asszonyok összebeszéltek, farsang vasárnapján kimentek aへgyre, ittak, ettek, nótáztak, jól érezték magukat, de oda férfit nem engedtek be. Ez a szokás ebben a községben régen kihalt, pedig számos környékbeli faluban sokáig megtartották, mert úgy érezték, hogy ez az év egyetlen napja, amikor szabadon, minden kötöttség nélkül jól érezhetik magukat. Télen - gyakran éppen farsang idején - voltak a *tollfosztók* is. Lányokat, asszonyokat hívtak, akik körbe ülték az összetolt asztalokat, s miközben járt a kezük, beszélgettek,

meséltek, énekeltek. A legényeknek nem jutott hely másutt, mint a fal mellett. Közülük és a fiatal házasemberek közül néhányan felöltöztek maskarának, bekenték arcukat és ijesztgették a jelenlévőket. Éjjel 11 óra után főtt gyümölcsaszalékot tettek az asztalra, amit csak magában fogyasztották. Az ötvenes évektől már süteményt, kalácsot is adtak melléje.

Húsvéti ünnepkör

A farsang utolsó napján, húshagyókedden, éjjelre minden vígasságnak véget kellett szakítani, mert attól kezdődött a nagyböjt első napja, a *hamvazószerda*. Amíg helyben lakott a plébános, ezen a napon hamvazkodtak, és szigorú böjtöt tartottak. Tejfölös bablevest meg túróscsuszát ebédeltek. Mióta nincs saját papjuk, azóta vasárnap hamvazkodnak. 1945 előtt a nagyböjt szigorúságát egyetlen napon, *csónkacsütörtökön* szakították meg. Ekkor elfogyaszthatták mindazt az ételmaradékot, amely a farsangról megmaradt, és ezzel megcsonkították, megrövidítették a böjtöt. Negyven napig a vallásosak egyáltalán nem ettek húst, sem zsíros ételt. Mások nem vették ennyire szigorúan, de a pénteket mindenki megtartotta.

Nagyböjtben a nők sötét színű ruhában jártak, még a kislányok is. De *feketevasárnapon* és *nagypénteken* fekete ruhát vettek föl, fekete fejkendőt kötöttek, és a templomban az összes feszületet fekete ruhával letakarták. *Virágvasárnap* körmenetet tartottak a templom körül, a pap megáldotta a magukkal hozott barkaágakat, s azt mindenki hazavitte. Vázába vagy az eresz alá tették, s a következő évig megtartották, mert úgy vélték, hogy elkerüli a házuk táját az égiháború és a villámcsapás. Egy év múlva elégették, s az új szentelményt tették a helyére. A *nagyhét* első három napján mindenki nagytakarítást végzett, meszeltek, sikáltak, ablakot tisztítottak. A hét második fele *félünnepnek* számított, délelőtt még dolgoztak, délután már nem. *Nagycsütörtök* az Oltáriszentség szerzésének napja. Ezen a napon a *harangok Rómba mennek*, vagyis a Glória után elhallgatnak, s a feltámadásig nem szólalnak meg, *kereplők* helyettesítik őket.

Nagypénteken feketébe öltözve az előimádkozó asszony vezetésével részt vettek a szentségimádáson, a keresztútjáráson, és mindig - napjainkban is - elénekeltek ezt a nagyon szépnek, meghatónak és szívhez szólónak tartott éneket:

Magasan áll a Golgota ormán
A szent kereszt, elhagyottan, árván .
Csak egy angyal van ott magában
Elmerengve néma fájdalomában.
Ó ha én is ott lehettem volna,

Mind a patak, könnyeim úgy folya,
Minden csepp vért százszor megcsókolnék,
El nem mennék soha többet onnét.

Virágvasárnap és nagypénteken *passiót* szoktak énekelni a kántortanító vezetésével. Az első világháború idején a tanítót behívták katonának. Azokban az években a földesúr lánya, Oltay Malvin orgonált, és Major Ferenc asztalosmester vezette az éneket.

Nagyszombaton a 2. világháború előtt a templomkertben nagy tüzet gyújtottak, és azt megszentelte a plébános. Amikor eloltották, az asszonyok egy kis papírba csomagoltak néhány széndarabot, és húsvétvasárnap reggel erről gyújtották meg az új tüzet. A *feltámadási körmenet* este volt. „Régen aki csak ét és mozgott, mindenki ott vót a körmeneten. Még a kétéves gyerek is. A bókaháziai és a bagóváriak is ide gyűttek. Tollár József vitte a feltámadt Krisztus szobrát. Az aptya meg az anyja kimentek Amerikába, ő itthon maradt az öregekkel. A szülei küldték a pénzt a szoborra, azér vitte mindig ő, amíg csak annyira megöregedett, hogy nem bírta má.”¹⁰⁵

Húsvétvasárnap hajnalán 3 órakor 20-25 asszony gyülekezett a templomban, „mer Jézus föltámadása hajnalba vót, nem este, mikor a körmenet van”-mondták. „A Jézus sirjához mentünk, mert a főoltáron már ott vót a feltámadt Krisztus szobra, de még a templomba megvót a sír is. Azt csak a nagymise előtt zárták le. Mink *Jézuskoporsónak* mongyuk. Ott imádkoztunk, éneköltünk az előimádkozó vezetésével reggelig.”¹⁰⁶

Feltámadás után már ehettek húst, de sonkát még nem. Az *ételszentölés* vasárnap reggel hét órakor szokott lenni. „Régen annyian vittek szentötetnyi valót, hogy a templomba két ódalon végestelen végig vót az a sok kosár.” Sonkát, üreskalácsot, főtt tojást, tormát, sót, törött piros paprikát, egyesek bort is vittek. A pap külön megkérdezte, hogy hoztak e bort, mert akkor azt az áldást is elmondja. Ebből az ételből csak szentelés után lehetett enni. „Szépen megeritettük az asztalt, sőt pappirt is készítettünk oda, hogy a morzsája se essen le, mer az szentött, az nem mehet csak úgy a szemétkbe. Ennek minden morzsáját elégettük. A csontot, a tojás héjját, minden szentött ételmara-dékat.”

A faluban húsvét napján ebéd után vitték az ajándékot a keresztyereknek. A harmincas évekig csak piros tojást. Kis szalvétába belekötötték, és úgy vitték. A szomszédos falvakba húsvéthétfőn ment a keresztszülő. És mennyire várták őket a gyerekek! Türelmetlenségükben eléjük jöttek az úton! Az is megtörtént, hogy már egy héttel húsvét előtt két kis keresztlány a keresztlányuk kapujába ült, nehogy véletlenül elfeledkezzék róluk. Szoktak viasszal megrajzolt hímes tojást is készíteni. A negyvenes-ötvenes években zoknit, zsebkendőt, tojás cukrot, később pedig már fülbevalót és nagy ajándékokat

kezdték venni a keresztszülők. A keresztanya bement a családhoz, átadta az ajándékot a gyerekeknek, elbeszélgetett a szülőkkel, megkínálták, aztán elbúcsúzott. Ha nagyon sok keresztyereke volt valakinek, akkor nagyobb lánya segítségét is igénybe vette, és ketten kétfelé látogatták a családokat. Korábban már szó volt róla, hogy húsvétkor jártak a pásztorok is, akiket megajándékoztak tojással, itallal, kaláccsal.

A *húsvéthétfői locsolkodás* egészen új szokás. Gyerekek járnak jobbra, elmondanak egy kis locsoló verset, kölnivízzel meghintik a ház nőtagjait, és ajándékot - legtöbbször pénzt- kapnak.

Fehérvasárnapon véget ér a húsvéti ünnepkör. Ebben a faluban régen mindig ezen a napon volt az elsőáldozás.

Az idősebbek kis szomorúsággal gondolnak vissza a régi ünnepekre, s arra a rendre, ami akkor volt a faluban és a templomban egyaránt. A templomban a bal oldal a nőké, a jobb oldal a férfiaké volt. Ennek megfelelően a baloldali padok előtt álltak az iskolás lányok, jobboldalon a fiúk. A padok a falig értek, s középen az első három padsor mellett és mögött álltak korcsoportok szerint a lányok, utánuk ugyanígy a még gyermektelen fiatalasszonyok. A másik oldalon a legények - leventék - sorakoztak. A padokban az idősebb asszonyok és az idősebb férfiak ültek. A katonaviselt legények vagy hátul álltak vagy a nős férfiakkal a kórusba mentek. A kisgyermekes asszonyok a templomi padok mögött elhelyezett *gyalogpadokon* ültek, hogy rosszkedvű kicsinyeikkel gyorsan kimehessenek. „Igen szép vót, ahogy ott át a sok fiatal, meg az üdösebbek együtt azokba a szép ruhákba, kendőkbe!”

Szent György nap

Április 24-e *Szt. György* napja. Már 23-án este a ház és az istálló minden ajtó és ablaknyílását teletüzdelték *nyirfaágakkal* hogy a rontó szándékú boszorkányok útját állják. A szokás megszűnt a harmincas években. Ezen a napon *rójta fel* a pásztor a kihajtandó állatokat. És ezen a napon van a templom búcsúja is, amit mindig nagy vendégséggel ültek meg.

Búzaszentelés

Április 25-én van *Szt. Márk* napja és a *Márok napi búzaszentelés*. Hosszú körmenet indult énekszóval, imádsággal a temető melletti nagy uradalmi búzatáblához és a Hossziholdak nevű dűlőhöz. Zászlót, körmeneti keresztet vittek. A zsenge búzából koszorút fontak a körmeneti keresztre. A pap megáldotta a termést, a búzát. A nők letéptek néhány szál gabonát és az imakönyvükbe tették. A háború után megtiltották a körmeneteket, azután az oltárra szoktak búzát tenni, és ott végezte el a plébános a szertartást.¹⁰⁷

Májusfa

Május elsejére virradóra állították fel a *májusfákat* a kocsmá elé, és a pap háza elé. Egy-két üveg bort tettek rá, szalagokat, és a plébános fájára még egy feliratot is, amelyben Isten áldását kérték rá. Május végén ezeket a fákat *kitáncolták*.

A kocsmá előtti fa multságának a költségeit a falu legényei állták, a másikat a pap. Lányoknak nem is állítottak régen, mert a családjuk nem bírta volna megfizetni a zenészeket, a bort és a süteményt, meg az egyéb ennivalót. Példát is mondtak rá. Két lánytestvérnek állítottak a legények fát, de éjjel a bátyjuk kidöntötte, hogy ne kelljen kitáncolni. A fa azé lett, aki állta a bál költségeit. A legények is eladták valakinek, és az árát a bál kiadásaira fordították. A jobb módú lányok csak jóval később, az ötvenes években kaptak májusfát, de elég ritkán fordult elő.

Keresztjáró napok

Húsvét után negyven napra ünnepelték áldozócsütörtököt, újabb nevén Urunk mennybemenetele napját. A *keresztjáró napokat* áldozó csütörtök előtti - s utáni vasárnapon, és áldozócsütörtökön tartották.¹⁰⁸ A három alkalommal nagy körmenetben felkeresték a faluban és a falu végén lévő keresztek. Ilyenkor a kereszt „vállait” kirakták virággal, a kereszten álló Mária fejére virágból koszorút fontak. Ennek a szép hagyománynak is az ötvenes évek vetettek véget.

Pünkösödölés

A faluban a háború után is élt a *pünkösödölés szokása*. 13-15 éves lányok jártak *pünkösödöt köszönteni* nemcsak a faluban, hanem a szomszédos községekbe - Zalaapátiba, Alsópáhokra - is átgyalogoltak. Régi emlék szerint még a kocsmában is fizettek nekik egy kis pénzt, ha eléneklik a pünkösödölő éneket. A lányok fehér blúzba öltöztek, hajukba fehér szalagot kötöttek. A 6-8 éves *kiskirálynő* teljesen fehérben volt, derekára, hajába, kezére is szalagot kötöttek, szépen földíszítették.

Ketten vitték az adománygyűjtő kosarat, ketten voltak a *beköszöntők*, ketten emelték fel a kiskirálynőt. Őket az idős adatközlő *angyalnak* nevezi. A hetedik szereplő a királynő volt. Lisztet, zsírt, tojást, kinek mije volt, azt adtak ajándékba a köszöntőknek.

Rácz Gáborné a század elejéről megőrzött egy régi pünkösödölő szöveget, amelyet el is énekelt. A kézirat külön érdekessége, hogy a szereplők számára utasításokat is tartalmaz.

Pünkösdi köszöntő

A pünkösdnek jeles napján
Szentlélek Isten küldeté
Erősíteni szívüket
Az apostoloknak.

Melyet Krisztus ígért vala
Akkor a tanítványainak
Mikor méne menyországba
Mindenek láttára.

Tüzes nyelveknek szólása
Úgy mint szeleknek zúgása
Rászállott az ő fejükre
Nagy hirtelenséggel.

Megtelvén ők Szentlélekkel
Kezdeni szól ő nyelvükkel
Midőn néki a Szentlélek
Árvala szólani.

A pünkösöd ideje,
Első ékessége
Vagyon Atyám házánál
Szép pünkösöd viola
Szép pünkösöd viola.

Úrnapja

Úrnapját régen pünkösöd után a második csütörtökön ünnepelték, újabban azonban a következő vasárnapon. Valamikor szép körmenetet tartottak, de most már nem. Négy sátor állítottak: a plébánia előtt, Igaliéknál, Tolláréknál és a már lebontott cselédház előtt. A férfiak közösen vágták meg az erdőn a zöldágot, ők csinálták meg a sátrakat is. A díszítés a Rózsafüzér Társulat tagjainak és az asszonyoknak, lányoknak volt a feladata. Akinek a háza előtt állt a sátor, hozzájárult a berendezéséhez. Minden sátorban az asztalt fehér terítő borította. Itt használták fel a nagynyáik fehér, csipkés szélű kendőit. Tollárék külön erre a célra tartottak egy nagy fehér lepedőt, amellyel bevonták a sátor belsejét, és arra gombostűzték fel a virágokat. Az alkalmi oltáron egy

Irgalmas pelikán
Ki magas kereszfán
Szent vérét kiontván
Igazán meghalván
Igazán meghalván.

Szent János áldása szálljon erre házra
Mind régen szállott szent apostolokra.

/“megkel hajolni“/

Noha kicsi vagyok, nagyot nem szólhatok,
Édes Jézusomnak térdet, fejet hajtok.

/“Fenkel kezdeni“/109

El kell már minékünk menni,
Angyalok után sietni
Dicsértessék Jézus Krisztus
Mindörökké ámen.

Adjon az Úristen bort, buzát, gabonát,
Léleküdvösséget, szerencsés esztendőt,
Szerencsés esztendőt.

Dicsértessék a Jézus Krisztus.

szentkép, mellette két égő gyertya, vázában virágok voltak. A zöld ágak közé virágokat szurkáltak. Előző nap kosarakban virágszirmot gyűjtöttek, hogy a kislányok az Oltáriszentség elé hintsék. A körmenet végeztével szinte szét-szedték a sátort, mindenki vitt belőle virágot. Otthon megszárították és az imakönyvükbe préselték.

Hitélet a családban

Nyáron mindenki keményen dolgozott, sokan részesaratónak, cséplőnek álltak. Csak az ősz kezdetén indultak a Mária napi búcsúkra.

A falu lakói római katolikusok. Hitüket gyakorolták, és nem hagyták, hogy gyermekeik hittan nélkül maradjanak az ötvenes években, s nem törődve a várható kellemetlenségekkel, aláírást gyűjtöttek a hittantanítás érdekében. A családok nagy része a század első évtizedeiben még rendszeresen imádkozott. A közös imát este, lefekvés után végezték. Volt, ahol egyetlen helyiségben heten-nyolcan is aludtak, gyerekek a szülőkkel vagy a nagyszülőkkel, mert nem volt több szobájuk. Lámpaoltás után az apa, az anya vagy a nagyszülő elkezdte az esti imádságot, és mindenki hangosan együtt mondta:

„Előbb hogysen lefeküdjem,
Kezeimet összeszeszem,
Hozzád emelem szívemet,
Istenem áldván Tégedet.
Hogy velem annyi jót tettél,
Veszélyektől megmentettél,
Mivel ellened vétettem,
Bocsáss meg kérlek énnekem.
Mert nyugton csak így alhatom,
Vigyázz reám őrangyalom.
Ó Márija, édesanyám,
Kérlek, legyen gondod rejám.
Ó üdvözítő Jézusom,
Szent sebeidbe zárkózom,
Fejedből véred folyt értem,
Lemosván az én vétkem.
Légy velem édes Jézusom,
Igy békében nyugodhatom Ámmen. ”

Az öregszülő megtanította unokáját olyan régi imádságokra is, amelyeket sohasem mondtak a templomban, az imakönyvek lapjain sem találhatók, csak az emlékezet és a szájhagyomány őrizte meg.¹¹⁰

Fejér rózsza Mária,
Szent Fija szerette.
Aratlan pöcséttye.
Ajtómon Uristen,
Ablakomba Boldogságos Szűz Mária,
Házam négy szegletében
Négy szép őrzőangyal.
Őrizzetek angyalok
Kerülletek keresztet,
Hadd nyugoggyak Márijának kebelébe.
Kelj fel Mária,
Krisztus urunk született.
Egy csöpp vére elcsöppent,
Arantálba szetették,
Krisztus urunk elejbe vitették.
Krisztus urunk azt mondotta:
Aki ezt naptyába háromszor elmongya,
Hét halálos büne megbocsáttatik, ámmen.¹¹¹

Déli harangszókor a mezőn megálltak a munkában, a férfiak levették a kalapjukat, a nők elkezdték az Úrangyalát. Még az uradalomban is! Ha vihar közeledtén szólalt meg a harang, magukban vagy hangosan így fohászkodtak: Istenem, távoztasd el tőlünk a vihart!

A plébánosok igyekeztek ápolni a hitéletet, 3-4 évenként szerzetesek jöttek a faluba, és 3 estén át lelkigyakorlatot tartottak, ilyenkor szinte az egész falu meggyónt, megáldozott. A tízévenkénti missziók emlékét egy nagy fakereszt őrzi, amelybe belevésték, hogy Mentsd meg lelkedet, és a lelkigyakorlatos évszámokat: 1914. 1924. 1934.¹¹²

Búcsújárás

Ősszel elmentek a Mária búcsúkra. Sümegre, Búcsúszentlászlóra gyalog. Andocsra, Celldömölkre vonattal, de oda már később. 20-35 fő között szokott lenni a búcsúra menők száma. Férfiak vitték a búcsúi keresztet és a két zászlót is. A 15-16 éves lányok pedig a kis zászlókat. Szentgyörgyvárból ebben a korban indultak először búcsúba a lányok a hosszú út miatt. Más falvakból, ahol *batyus kocsi* kísérte a menetet, kisebb gyerekeket is vittek magukkal, mert fölülhettek a kocsira ha elfáradtak.

Reggel fél hat körül gyülekeztek a templomban, imádkoztak, énekeltek a lourdesi Mária szobránál, és azután indultak el. Sümegre Hévízen, Zalaszántón át vitt az útjuk. A szántói falu végén van egy Szt. Vendel szobor. Ott meg-

álltak imádkozni. Az előimádkozó letérdelt és azt mondta: „Imádkozzunk a Szent Vendel tiszteletére barmaink megtartásáér, különösen a mienkért!” Imádkoztak, de közben nevetgéltek is a szöveg kétértelműsége miatt. Az előénekes mindig a *prosecció* /processio / közepén haladt, hogy mindenki hallhassa. Előénekelte a szöveget, a többiek megismételték. *Meztőlább* gyalogoltak, csak a falu végén húzták fel a cipőjüket. 11 óra tájban szoktak megérkezni. Énekszóval vonultak végig a templomig és a templomban is. Sümegegyen megkerülték a főoltárt, imádkoztak, énekeltek, azután megpihentek, megebedeltek a templom körül, majd kimentek a kálváriára. Ájtatosságuk végeztével kicsit nézelődtek a búcsúban, apró ajándékot / szentképet, rózsafüzért, gyertyát / vásároltak emlékebe a maguk és az otthon maradtak számára. A szentkútnál megmosták búcsúi keresztlányuk arcát, megcsókolták, megajándékozták, s ezentúl kölcsönösen keresztyánnak, keresztlányomnak szólították egymást. Húsvétkor ők is kaptak pirostojást. A tisztség neve: *mosdatott keresztyám, mosdatott keresztlányom*.

Aki bírta, a templomban maradt, és részt vett az éjjeli szentségimádáson, a többiek aludni tértek. A szállásukat már előre elrendezték az ismerősök, rokonok. A rokon a rokonnál aludt, a többiek szénapajtkában. Csak enni- és innivalót vittek magukkal, meg cipőt. Félünnepibe öltöztek, amit nem féltettek, és ki lehetett mosni. Másnap részt vettek az ünnepélyes szentmisén, de a nagy körmenet végét már nem várták meg, mert indulniuk kellett. Hazafelé nem mentek be a falvak templomaiba, csak Szántón álltak meg a templom melletti keresztnél rövid ájtatosságra. / Búcsúszentlászlóról jövet Szentpéterúron bementek a templomba./

Ha túl korán érkeztek volna, akkor Hévíz után leültek pihenni, mert az volt a szép, ha gyertyafénnyel értek haza, és az otthoniak eljöttek eléjük a „páhi erdőig”. Ezt az élményt a világon semmiért el nem mulasztották volna, szinte ez volt a búcsújárás fénypontja. Erősen, messzehangzón énekeltek: Asszonyunk Szűz Mária, - Jézus Krisztus szent Anyja.....Ma is elérzékenyülve emlékeznek vissza, hogy amikor találkoztak, összeölelkeztek, megcsókolták egymást, és együtt mentek énekszóval a templomukba, ahol már a harangszó köszöntötte őket. A pap, vagy ha nem volt, az előimádkozó, litániát mondott, énekeltek, és indultak haza.

Egy különös búcsújárásról szinte minden idős asszony megemlékezett. 1924-ben a Somogy megyei Szakácsiban a gyorsan terjedő hírek szerint megjelent a Szűz Mária. Özönlött a nép. A szentgyörgyvári pap „gyalázta a szakácsi eseményt, uhhogy négy ember kiment a predikáció alatt a templombu, mer nem teccett nekik.” Mégis elmentek innét sokan, zászlósan. Még egy szívbeteg asszony is, aki rosszul lett az óriási hisztériás tömegben, és azt mondta, hogy látta Máriát. A kutakból kifogyott a víz, a szomszéd faluba kellett vízért menniük.

Ekkor lett egy darabig divat a leeresztett haj, amiről korábban már szoltunk. A búcsúsok előtt a pap bezárta a templomajtót. Ezért este néhány vérmes fiatalasszony bosszúból letiporta a plébános kertjében az összes virágot. /Később kiderült, hogy a szakácsi „csoda” csalás volt./

Mondák

A szakácsi eset meggyőzően bizonyítja, hogy a lélek mennyire vágyik a nem mindennapi események után, milyen gyorsan befogadja és hisz benne. A hosszú téli esték, a társas munkák kiváló alkalmat nyújtottak a mesék, mondák, hiedelmek elbeszélésére. Azonban nem mindenki tudja ezeket évtizedeken át megőrizni és elmondani. Rácz Gáborné is csak annyira emlékszik, hogy a közös esti ima befejezése után édesapja mesélni szokott a Rinaldóról, A fejér pantallóról, A hétfejű sárkányról, és még sok egyébről. Egyszer egyszer megállt, és azt mondta: *Csont!* Ha a hallgatóság nem szólt, abbahagyta a mesét, mert elaludtak. De ha *hús* volt a válasz, akkor tovább mesélt.

A mondák egy részét az elbeszélések hasonlósága miatt nem szó szerint közlöm, csak röviden idézem. A betyártörténetekkel azonban kivételt teszek, mert azok híven tükrözik a szegényemberek rokonszenvét a *menősökkel* szemben.

Azt mindenki tudja a faluban, hogy *a két Zala között volt egy vár*, és a várból alagút indult, hogyha menekülésre került a sor, vagy titkos híreket hoztak-vittek, biztosan kijussanak a várból.” Vót itt a Bagóvár, Tüskevár, Szengyörgyvár, Zalavár. 1927-ben, a berekben szántottak, és a ló lába csak lecsuszott. A béresek az ustorgyukat leengették, de nem találták a méllédés ajját. Az úr /Oltay Guidó/ aztá azt a részt meghatta rétnek, nem engette, hogy tovább száncsanak, hátha eltöri a ló a lábát. Mutatta az apám a helet, ahun az eset lehetett. Sokszor lementünk oda, hosszú vaspácákka szurkátuk a földet, de nem talátuk meg az alagutat. Ezek a várak összeköttetésbe lehettek. Az összes várnak itt vót az élelmiszer lerakattya. Innejd vitték szét az alaguton a többi várba a török idő alatt.” - „Szengyörvár mocsárvár vót. Öreganyám meséte, hogy itt vót a kikötő. A Zala két ágra folyt, a patakok tápláták, nagy víz vót. A törököknek nem vót annyi csónaktyuk, hogy odamehettek vóna, azér a nagyfátu lötték a várat.” - A várat az öreg gesztenyefától lötték halomra a törökök, mert az már akkor is megvót. - *Törökfutáskor* itt akkora nagy árvíz keletkezett, hogy egészen az öreg gesztenyefáig ért. Az árvíz hozta magával azt a keresztet, és a gesztenyefa ágai fogták föl, azért tették később a fára. - Török korra datálják azt a történetet is, miszerint mindenki elmenekült a várból, csak egy beteg öregasszony maradt ott. Mikor megjöttek a törökök, vizet kért. A török - amíg vízért járt - lovát az öregasszony ágyának lábához kötötte. - Az asszonyok a *szőlőtökék* mögé menekültek a törökök elől.

Az öreg gesztenyefa keresztjét valamikor a múlt században egy nagy árvíz sodorta magával. Kihalászták a vízből és a *nagyfára* tették. A kommunizmus ideje alatt valaki leverte onnan és összetörte. Jóézésű emberek elvitték, megjavították, és később ismét visszatették a fára.¹¹³

A betyárokat *menősöknek* nevezik.¹¹⁴ Róluk elsősorban a férfiak szoktak mesélni.

Rinaldó a környéken járt. Meghallotta, hogy az uraság sok adóslevelet csinált a szegény parasztoknak. Bement az urasághoz, összeszedette vele az adósleveleket, és mind elégette az udvaron.¹¹⁵

„Édesapám Gétyén szógát. Óra ment egy ember. Egy tarisznya vót nála meg egy fokos. Bement innya. Aszongya: Küggye ki ezt a gyereket, ne bámullon! A *Savanyó Jóska* vót. Az is ilyen *menős vót, betyár*. Az is *menős vót*, aki nem át be katonának, hanem megszökött. Betyár lett belüllük. *Loptak szegények*, merhát ennyi köllött nekik. *A szegént nem bántották, csak a gazdagot.*”

„A plébános eladott valamit. Azt üzenté neki, hogy majd megjelenik nála a *Savanyó Jóska*. Odaálltatták a csendőröket a kapuhó, aztá ment a *Savanyó Jóska*. De hogyan? Olyan kis *csézahintóba*, mind amilyenekben régen a hentes és mészáros szokott járnai. Azt mondta a plébános urnak: hallottam, hogy van eladó borgyuja. Bementek az istállóba, főtették a borgyut, meg is vette, bement, kifűzette, asztá odavágott az asztalra. Aszonta: Kifűzetem a borgyut, de addig ne szöllon senkinek, amig el nem mentem, mer én vagyok a *Savanyó*.

Azér ment el, hogy megmutassa, hogy a csöndérek ellenére is oda mert menni. Egy kis idő múlva kiment a plébános, és azt mondta a csöndérekek: Beee, nem láttátok a *Savanyót*?”

„.....Egy urnak megűzente a *Savanyó Jóska*, hogyhát hazamegy, mer az aptya ott szógát cselédnek. Hazament. De az úr azt mondta az aptyának, hogyhát ha meggyün a *Jóska*, akkor küggyéek fő hozzá. Hazament, az édesaptya főkütte az urhó. ....Te *Jóska* mér menté e *menősnek*, ilyen *betyárnak*... adok én teneked munkát, maraggy itthun apád mellett, dógozzá itthun, ne járd az országot! Ne bujkáll. Ere a *Jóska*: Mast hallottam, hogy mast adott el a méltóságos úr nem tudom hány ökröt, nekem ennek az árát ide tegye le, és belevágott a fokosával az asztalba. Aszongya: Hu, *Jóska*, ne bolondozzá velem! Oda lerakta neki a pénz.

Azt mongya neki: Ezt tegye most vissza, de az apámnak örökös kenyeret aggyon, amig éll! Aztá otthatta.”

„Hallottam, hogy itt a mi hegyenkbe vót olyan pince, amellyiknek a szobája el vót falazva, és a padlásru lehetett lemennyi. Ebbe tartózkodtak a betyárok. Álheliség vót.”

„Hallottam, hogy a *Savanyó* mindig egyedül járt. - Nem mindig! Én ugy hallottam, hogy a *Rózsa Sándor* is vele ment, meg mások is.....Hárman vótak, itt

Betefába, kinn a hegybe tartózkottak. Ott vót olyan épület, ahová lebujtak. Illyen lehetett is, mer amikor az oroszok begyűttek mihozzánk Szengyörgyvárba, ott a Majorékná... vót egy istálló, benne egy rejtek rész, se ajtaja, se ablaka nem vót. Szegén asszonyok abba bujtak bele. Fölbontották a padlást, ott mentek le. Illyenféle rejtekhele lehetett a betyároknak is a hegybe.”

Hosszufaluból ment egy asszony Keszthelyre a piacra. Találkozott emberekkel, akik megkérdezték, nem fél-e ? „Nem féllek, csak attu a *Patkó Pistátu*. Asztánnék beleverte a szeget a talpába, mer a Patkótu féll.”

„Apám meséte. 48-ba /1848/ nem ment el mindenki katonának, inkább *menős lett, megszökött*. ....Az aptya ott dógozott Alsópáhokon a bérlőné. Eccer megkérdezte a bérlő: szeretném tunnyi, hogyan lop a te fijad? Mikor legközelebb hazament a Csana, -*Farkas Jánosnak* hívták, de akkor a Jancsikát Csanának nevezték - az aptya megmondta neki... Épp azelőtt adott el az intéző egy csomó birkát. *Farkas Csana* bement az urasághó, belevágta a fokossát az asztóba, aszongya: Naccságos úr kérem, azér gyűttem, aggya oda a birkák árát! Ammeg megijedett, elő akarta venni a pénzt. Aszonta neki: Naccságos úr kérem, magátul nem viszem el a pénzt. Bocsánatot kérek, hogy kárt tettem, de most megmutattam, hogy így rabolok. Maga apámnak kenyeret ad, magátu nem viszem el a pénzt.,,

„A Zalát szabályozták itt Szengyörgyvárná, talá 150 éve is van. Ez a *Farkas Csana* óra ment. Vót neki egy unokatestvérgye, ais *Farkas Csana* vót. Kiabátak ennek, hogy *Farkas Csana* gyere ide ! Emmeg meghallotta, oda ment: Mellőtök a *Farkas Csana*? .... Szerbusz öcsém. Beszégettek. Van e husotok?- Nincs. Ement Hosszufaluba, ott is vót számadó, elvett egy birkát, itt meg megsütötték nekik a Zaláná. Na, aszongya, egyetek! Két napig ne szóllatok, hogy itt vótam.”¹¹⁶

Utoljára hagytam a helybéli földesúr haláláról szóló, mondává változott történetet.

„Az *Oltay Guidó* 1933-ban meghalt. 1900-ban született. Nagy vadász vót, jó lövő. Elment Tripoliba galamblövészetre, és ott ő nyerte meg a versenyt. Nagyobb urakka, grófokka, bárókka vót, és ezt nem tudták eviseni, hogy ő nyert. Párbajra mentek vele, és leszurták ezt a Guidót. Ez így vót 33-ba Tripoliszba.” „Egy puskáér egy vagon buzát adott! A templomba ravatalozták föl. Aztá mindegyik koszorut két-két szengyörvári lány vitte. Rengeteg koszoru vót! Rengeteg! A falu vezetősége - a bíró, az előljárók, az egyházközségi képviselőtestület tagjai - fölváltva vitték a szenmihállován a koporsót a templomtu a temetőig. Ott van a kápolnában a kriptájuk.” A történet magva igaz. Valóban győzött a tripoliszi galamblövészeti versenyen, de hazafelé jövet Rómában rosszul lett és meghalt. Az újságok bőven írtak róla, de a nép képzelete nem tudta elfogadni, hogy egy egészséges, győztes fiatal férfi csak úgy meghaljon. Ezért tette meg őt tragikus hőssé.¹¹⁷

Epilógus

Szentgyörgyvárban két hasonló sorsú közösség élt egymás mellett. Térben közel, de életvitelben meglehetősen távol. Az egyik csoport a hajdani szegény jobbágyok és még szegényebb zsellérek utódai, akik nemzedékről nemzedékre szívósan küzdöttek a földért, amely otthonukat és megélhetésüket jelentette. A másik csoportot a földesúr cselédei alkották, akik viszonylagos anyagi biztonságban, de kiszolgáltatottan, önállótlanabban és a szegődések miatt gyökértelenül, sehova se tartozva éltek. Ezért nem voltak, nem lehettek részesei a faluközösség összekovácsolódott, évszázadok alatt kikristályosodott szokásvilágának. Ez a kettősség a mai község arculatán is meglátszik, hiszen a régi falutól kissé elkülönülve épült fel a „cseléd sor.”

A könyv néprajzi része emiatt foglalkozik az ó-faluval. Megörökíti a régi életet, a kihalt szokásokat, amelyek alig egy emberöltővel ezelőtt meghatározták a hétköznapi és az ünnepek rendjét, s amelyeknek az emléke is elmúlik azokkal, akik még most felidéztek, vagy szereplői voltak valaha.

Az új élet új szokásokat teremt, mint a NAGY FA alatti falunap, amely fontos, mert az összetartozás érzését erősíti ebben a széthulló világban.¹¹⁸ De ugyanilyen fontos ismerni a múltat, mert belső tartást és erőt ad a jövő küzdelmeihez.

A NAGY FA nagy idők emléke. Koronája az égre néz, de ágai az évek súlya alatt már a földig hajolnak, mintha óvnák a gyökereikből sarjadó új fát, az új életet. Legyen ez jelkép és üzenet a falu számára: a múltba gyökerezve mindig megújulva megmaradni!¹¹⁹

- Balassa Iván 1960.: A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány. Budapest
- Bálint Sándor 1977.: Ünnepi kalendárium I-II. Budapest
- Balogh András 1968.: Magyarország nevezetes fái. Budapest.
- Baloghné Horváth Terézia 1983.: Népi ékszerek. H.n.
- Barabás Jenő - Gillyén Nándor 1979.: Vezérfonal népi építészetünk kutatásához. Budapest
- Bencze Géza 1986.: Zala megye leírása a reformkorban. Zalai Gyűjtemény 23. Zalaegerszeg
- Bíró Friderika 1988.: Göcsej. Budapest
- Csoma Zsigmond 1994-1995.: Szőlészeti, borászati hagyományok, a megújulás és a közösség kötelékében. Debrecen-Budapest
- Dömötör Tekla 1983.: Naptári ünnepek, népi színjátszás. Budapest
- Égető Melinda 1985.: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. Századból. Budapest
- Gönczi Ferenc 1914.: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár
- Gönczi Ferenc 1944.: A somogyi betyárvilág. Kaposvár
- Gyerák István É.n. Felsőpáhok a 18. században. Kézirat 1-62. BMA 1066.88.
- Hoppál Mihály - Jankovics Marcell - Nagy András - Szemadám György É.n. Jelképtár. H.n.
- Jankó János 1902.: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest
- Kanyar József 1980.: Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig /1920-1949/ Budapest
- Kerecsényi Edit 2000.: Zalakaros népi értékei. In: Zalakaros. Halász Imre /szerk./ Zalakaros. 213-279.
- Kisvarga Lajos 1965.: Sármellék gazdasági fejlődése 1731-1850 között. Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 3. 43-68.
- Kósa László 1977.: Búza címszó. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest. 400.
- Kósa László 1980.: A burgonya Magyarországon. Budapest.
- Kovacsics József 1991.: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Budapest
- Kunt Ernő 1990.: Temetkezési szokások . In: Magyar Néprajz VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság. Paládi-Kovács Attila /szerk./ Budapest. 67-101.
- Küllös Imola 1998.: Betyárok könyve. Budapest
- Lederer Emma 1923-24.: Régi magyar őrmértékek. I-II. Századok 123-157. 305-326.

- Madarassy László É.n. Művészkedő magyar pásztorok. Budapest
 Malonyai Dezső 1911.: A magyar nép művészete III. A balatonvidéki magyar pásztor nép művészete. Budapest.
- Manga János 1946.: A kánai menyegző változatai. Ethnographia 57. 49-64.
- Morvay Judit 1967.: Keresztszülők. /Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából./ Néprajzi Értesítő 49. 52-54.
- Nagy Endre 1995.: Tetőszerkezetek a Nyugat-Dunántúlon. In: A nyugat-Dunántúli népi építészete. Cseri Miklós /szerk./ 481-506.
- Nagyváthy János 1795.: Közönséges Instructio a Mtgos Tolnai Gróf Festetits György.... uradalmiban gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén keresztől. Kézirat. 1-483. Helikon könyvtár, M.s. XXVI. 43.
- Németh József 1979.: Zala megye műemlékei Zalaegerszeg.
- Novák László 1983.: Mőring-mőringolás. In: Lakodalom. Novák László-Újvári Zoltán /szerk./ Debrecen. 81-88.
- Ördög Ferenc 1973.: Személynévi vizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Budapest
- Pákay Zsolt - Sági Károly 1971.: A szőlőművelés hatása a Balatonkörnyék életére és településére. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. 95-107.
- Paládi - Kovács Attila 1979.: A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest
- Petánovics Katalin 1971.: A sármelléki női viselet a századfordulótól napjainkig. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. 315-345.
- Petánovics Katalin 1978. A népi vadfogás emlékei Keszthely környékén. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. 329-354.
- Petánovics Katalin 1980-81.: A gyermek élete egy summás faluban. Zalai Gyűjtemény 16. 123-134.
- Petánovics Katalin 1981.: A Festeticsek balatonkeresztúri uradalmának kontaktusai /1772-1793/. Zalai Gyűjtemény 17. Zalaegerszeg
- Petánovics Katalin 1987.: Vállus. Egy summásfalu néprajza. Budapest.
- Petánovics Katalin 1987.: A balatoni halászat néprajzi emlékei. In: Müller Róbert-Petánovics Katalin: A halászat története. A Balatoni Múzeum állandó kiállításának katalógusai 3. Keszthely. 7-25.
- Petánovics Katalin 1990.: A földművelés alakulása a Balaton környékén a 18. századtól a 20. század elejéig. In: Müller Róbert-Petánovics Katalin: A földművelés története. A Balatoni Múzeum állandó kiállításainak katalógusai 4. 11-31.
- Petánovics Katalin 1993.: Orvhalászat Zalavárott. Ethnographia 104. 359-372.
- Petánovics Katalin 2001.: Három Balaton-környéki falu születési arányainak és névadási szokásainak változása 1900-1960 között. In: Népi vallásosság a Kárpát medencében 5/II. S Lackovits Emőke -.Mészáros Veronika /szerk./

Veszprém 211-225.

Petánovics Katalin 1999.: Átmeneti rítusok /születés, házasság, halál/ Zala megyében. Kézirat. 1-32.

Pfeiffer János 1987.: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára /1630-1950/ püspökei, kanonokjai, papjai. München

Szabó István 1969.: A középkori magyar falu. Budapest

Szántó Imre-SZÁNTÓ Endre 1990.: Alsópáhok és Felsőpáhok története. Alsópáhok

Szolnoky Lajos 1972.: Alakuló munkaeszközök. Budapest

Takács Lajos 1978.: A Kis-Balaton és környéke. Somogyi Almanach 27-29. Kaposvár

Takács Lajos 1980.: Irtásgazdálkodásunk emlékei. Budapest

Tárkány Szücs Ernő 1981.: Magyar jogi népszokások. Budapest

Tóth János 1982.: Göcsej népi építészet. Budapest

Tüskés Tibor 1979.: Zalamente, Somogyország. H.n.

Vajkai Aurél 1959.: A Bakony néprajza. Budapest

Wellmann Imre 1967.: A paraszt nép sorsa Pest megyében 200 évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében. Budapest

Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. Balog Lajos - Ördög Ferenc / szerk./ Zalai Gyűjtemény 24. 1986.: Zalaegerszeg. /Szentgyörgyvár földrajzi nevei, Decsi József gyűjtése 100-103./

Jegyzetek:

1. BENCZE 1986. 91.
2. KOVACSICS 1991. 119.
3. Az irtás kifejezés mögött munkafolyamatok egész sora húzódik meg. Ezek egyike a nyers fák kiölése azáltal, hogy kergüket meggyűrűzik, azaz keringetik, aszalják. TAKÁCS 1980. 117.
4. PÁKAY-SÁGI 1971. 103.- SZABÓ 1969.48.
5. TAKÁCS 1978. 100-101. Széchenyi F. gróf 1805-ös rendelkezése szerint az eddigi fakerítések helyett értéktelen fából eleven sövényeket ültessenek a földek bekerítésére. - A szőlőgyepükről CSOMA 1994-95. 133-134.
6. A földosztás során 1008 holdat osztottak ki 331 földhözjuttatott között. Közülük az 1941-es statisztika szerint 245 volt a cseléd és napszámos. KOVACSICS 1991. 120.
7. Felsómánd a Nemestóthy Szabó család tulajdonában volt. Alsómánd ifjabb Oltay Guidóé, halála után adoptált leánya, Oltay Klementina örökölte. A szent-

györgyvári uradalom Oltay Lászlóé lett. Alsó és Felsőmánd Oltay Klementina és N.Szabó Gábor 1942-ben kötött házasságával rövid időre egy kézbe került. Visszaemlékezések szerint a negyvenes években a szentgyörgyvári majorban 14 család, Alsó- és Felsőmádon 18 család lakott. Közülük csak a parádéskocsisnak, a kertésznek és a majorgazdának volt külön bejáratú lakása a közös cselédházon belül. Minden teljes értékű /felnőtt/ cselédnek járt gabona konvenció/ ez változó volt, attól függően, hogy ki milyen feladatot látott el. Volt aki 12 q gabonát, kapott, volt aki 24 q-át/. Földet, rétet, általában egy holdat kaptak, tehéntartást, anyadisznót, hízót, baromfit annyit nevelhettek, amennyi etetnivalójuk volt. Negyedévenként kaptak 5 pengőt.

8. V.ö. PETÁNOVICS 1981. 56-57. A Festetics uradalom teknővájókkal kötött szerződése 1775-ben és 1780-ban.
9. Felsőpáhokon a zsidó árendás fából épített, szalmával fedett házban lakott 1802-ben. Az iskola is fából épült. A plébános lakása sövényfonásos. Az 1960-as években még állt Keserű János boronából épült háza. GYERÁK é.n. 13-14.
10. Festetics Gy. szolgálatában álló NAGYVÁTHY János 1795-ben írt Instructiojában- 232. 250.- szintén a földépítkezést szorgalmazza, s kiköti, hogy a régi faépületeket nem szabad felújítani.
11. TAKÁCS 1978. 110. - PETÁNOVICS 1981. 44.
12. BARABÁS - GILLYÉN 1979. 38-42. A különböző falazási technikákról ír.
13. A 18. század első felében volt egy ideiglenes, fából készült imaházuk, amelyet a régi romos templomuk helyett építettek. V.ö. NÉMETH 1979.101.
14. Major J. 1957-ben meghalt. A házában maradt 95 db tárgyat /ltsz: 82.1.1.- 82.1.95./ - többek között egy tűzcsáklyát /ltsz. 82.1.49./ - 1982-ben a Balatoni Múzeumnak ajándékozta Cseh János. Akkor mutatták az évszámot.
15. A füstősházak padlásán 25-30 disznó húsát is megfűstölték egy-egy télen.
16. V.ö. BÍRÓ 1988.75. 80.
17. Az utolsó füstősházat 1957-ben bontották le KOVACSICS 1991. 120. adata szerint.
18. Kámán Józsefék 1942-ben bontották le a szabadkéményes házukat. Emlékezete szerint a faluban kevés ilyen ház volt, a többség füstös volt.
19. A mászókémény a 19.század második felétől kezdett terjedni, de csak a 20.század első felében nyert tért. L. BÍRÓ 1988.80.
20. A korombíró járta negyedévenként a házakat, s ellenőrizte, hogy újra tapasztották és meszelték-e a konyhákat. GYERÁK é.n. 15.
21. KOVACSICS 1991. 120. A község 398 gazdaságának megoszlása birtokkategóriák szerint: 1 kh -on aluli 179; 1-5 kh-as 181; 5-10 kh-as 25 ; 10-20 kh-as 5 ; 20-50 kh-as 4 gazdaság; A község úrbéreseinek volt 181 kh-as legelője és erdeje.
22. V.ö. PETÁNOVICS 1987. 134.
23. TAKÁCS, 1978. 112.

24. 1908-ban Zala megyében 10. részért, 1928-ban 12. részért arattak - és ez nagyjából az egész Dunántúlra érvényes volt. BALASSA 1985. 97-98.
25. Az 1870-es évektől megindult a magyar búzafajták nemesítése, amely világhírű búzákat hozott létre, pl.a bánkútit. A rozs szintén fontos kenyérművelő, szalmájából zsúp készült, részben emiatt maradt meg sokáig a kézi cséplés gyakorlata. KÓSA 1977. 400.
26. A rózsakrumpli az 1880-as években került hazánkba, és évtizedekig az egyik legkedveltebb fajta volt. A 30-as években kezdtek alábbhagyni a termesztésével, de sok helyütt tovább élt. A két világháború között jött az Ella krumpli, de virágzása alig több, mint két évtizedig tartott. KÓSA 1977.47. 183.
27. A kukoricát először kukoricás kertekben, majd irtásföldeken termesztették. A barázdába vetés a sorba vetésnek egy korán elterjedt formája, amely már a 18. században kialakult. Általában a harmadik, ritkábban a második barázdába rakják a szemeket kb. egy-két lépés távolságra. BALASSA 1960. 52. 139-140.- E témáról még JANKÓ 1902. 247. - A henger a 20.században sem volt általános a parasztgazdaságokban, csak a jobb módúak csináltattak egyes, esetleg hármas hengert. PETÁNOVICS 1990. 16.
28. Széchenyi Ferenc Rendelkezéseiben 1805-ben szerepel, hogy uradalmaiban állítsanak deszka górékat.- TAKÁCS 1978.60. -A léces oldalú górékról BALASSA 1960. 288-89.
29. A 18. század második felében a Balaton környékéről készült összeírások minden háznál megjelölték a veteményeskertet és külön a nagyobb káposztásterket. V.ö. PETÁNOVICS 1987. 52-56.
30. A község állatállománya - beleértve az Oltay gazdaságot is - összesen 607 szarvasmarha, 87 ló, 714 sertés, 1952 baromfi volt a 19.század végén . A parasztgazdaságok főként sertést és baromfit neveltek, mert piaci értékesítésükből származott a legtöbb jövedelmük. KOVACSICS 1991. 119.
31. Perczel János faragásai a Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményében 1912-13 között: mángorló 58.1413.1. 58.1420.1. képerket 58.1484.1. 58.1914.1. viráglétrá 58.1507.1. bot 58.1799.1. Perczel Jánosról írt: MADARASSY é.n . 120-129. és TÜSKÉS 1979. 114. Horváth József botjai : 58. 795.1.-796.1. 58.800.1. - 801.1. 58.805.1. 58.820.1. - 822.1.
32. Elmondásuk alapján egyértelmű, hogy lenről van szó. Mivel a munkafolyamat megegyezett a kenderével, és a parasztság ezen a vidéken kendert termelt, a két rostnövény nevét összevonták.
33. TAKÁCS 1978. 145.
34. Passim 159.
35. A Zingó azonos az Ingó nevű réttel. - Borbás Jánosról szól a mondóka, akiről számos anekdota maradt fenn a faluban. - Harsányi Istvánné közlése.
36. A Kis-Balaton környékén zömmel kevés tápanyagot tartalmazó savanyú széna terem. PALÁDI-KOVÁCS 1979. 62.

37. A jogot eladhatták, örökölhették, de csak a legelővel együtt. - E jogformáról ír TÁRKÁNY SZÜCS 1981.569.
38. A közös réthasználat eredeti formája szerint közösen kaszáltak, közösen osztották szét a szénát, s közösen legeltettek a felszabaduló réten. A 19.század végén viszont megalakultak a legeltető társulatok, s ezután már ők osztották szét a kaszálókat a jogok arányában. PALÁDI KOVÁCS 1979. 92-93. - Szentgyörgyvároott ez utóbbi forma a 20. század közepéig megmaradt.
39. Mérő- itteni szóval merce-, dongákból készült hengeres edény, mely gabona mérésére szolgált. Több fajtája volt, nagysága vidékenként változott. 1772-ben Mária Terézia elrendelte a pozsonyi mérő bevezetését 65,53 literes űrtartalommal, de a különböző, helyenként eltérő mértékek tovább éltek. LÉDERER 1923-24. 144-157. - Wellmann 1967. 357. A pozsonyi mérő akkora földet is jelentett, amelybe ennyi őszi gabonát szoktak elvetni. / Kb. 600 n.öl./
40. 1746-ban a tanító arról panaszkodik, hogy a szülők nem járatták gyermekeiket iskolába. KOVACSICS 1991.119.- A helyzet nem sokat változott a 20.században sem egyes néprétegek / pásztorok,summások/ esetében. V.ö. PETÁNOVICS 1980-81. 129-131.- GYERÁK é.n. 26-27.
41. KOVACSICS 1991. 120.
42. Szentgyörgyvár földrajzi nevei- Decsi József gyűjtése 1986. 100-103.
43. A hegyközség az egyazon szőlőhegyen birtokos szőlősgazdák önkormányzati szervezete. E kérdésről bővebben ÉGETŐ 1985.5-51.
44. Szentgyörgyvár földrajzi nevei 1986. 100.
45. A szentgyörgyvári hegyről egy faragott prés került a Balatoni Múzeumba. Évszáma: 1833.Ltsz.:71.63.1.- 47. A hasonló présekről ír JANKÓ 1902. 269-70.
46. A paraszti birtokon a szőlő alá való forgatás uradalmi példák nyomán terjedt el, elsősorban a filoxéra utáni telepítéseknél. CSOMA 1994.-95. 135.
47. A karó végének pörkölését a francia szakirodalom már a 18.század végén ajánlotta. - Passim 147.
48. A borbetegségekkel /ecetesedés, nyúlósság, bortörés, borvirág, szagtalanítás/, a borfejtéssel, a bortisztítással és ezek történeti fejlődésével részletesen foglalkozik CSOMA 1994-95. 231-245.
49. A pálinkafőzés mai formája már a középkorban is ismert volt. - Passim 275. - Göcsejben is sokféle gyümölcsből főztek pálinkát. GÖNCZI 1914. 583-585.
50. BENCZE 1986. 21.
51. KOVACSICS 1991.119.
52. TAKÁCS 1978. 41-42.
53. Passim 41.
54. TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 570.
55. BENCZE 1986. 20.
56. PETÁNOVICS 1993.370.
57. PETÁNOVICS 1981. 70.

58. A vejszékről részletes ismertetést ad JANKÓ 1902. 354-362.
59. PETÁNOVICS 1987. 8.
60. JANKÓ 1902.376.
61. TAKÁCS 1978.47.
62. Passim 46-47.
63. BENCZE 1986. 91-92.
64. GÖNCZI 1914. 657.
65. PETÁNOVICS 1978.331.
66. Szita Gyula volt a szekérkas fonásának mestere.
67. Számos dunántúli faluban csak két osztályba sorolják a rostot, másutt általános a 4-5 minőségi csoport. SZOLNOKI 1972. 223.
68. KOVACSICS 1991. 119.
69. TAKÁCS 1978. 41.
70. JANKÓ 1902. 227.
71. KISVARGA 1965. 60.
72. A Balatoni Múzeum gyűjteményében számos fehérhímzéses ing és hímzés darab van a környező falvakból.
73. PETÁNOVICS 1987. 38-39.- Uő. 1971. 317.
74. Böszöknýt viselő asszonyok Sármelléken, Zalavárott napjainkban is csípőn alul érő, rövidujjú blúzhoz hasonló alsóinget hordanak.
75. Csipkenecc Nemesbükről - ugyanolyan, mint amelyet Szentgyörgyvárott is viseltek a század elején. Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményében. Leltári száma: 77.3.1.
76. A jeggyűrű csak a közelmúltban vált általánossá a falvakban. Addig kölcsöngyűrűvel, az esküvői szertartás szükséges kellékeként vette föl a férfi is és a nő is. BALOGHNÉ HORVÁTH 1983. 35.
77. A „szakácsi csodáról” L. még PETÁNOVICS 1987. 287-291.
78. A születéssel, a csecsemőhalandósággal és a névadással kapcsolatos szokások sok hasonlóságot mutatnak a a Keszthely környéki falvakban. E kérdéssel foglalkozik PETÁNOVICS 2001.211-225.
79. A megyében is az 1-5 év az általános, de kivételek is akadnak. A 2. vh. után elsődőzésekör öltöztetik fel a gyermeket korozsmaként, de ismert az is, hogy a lány vagy a legény esküvőjekor kapja a nagyobb értékű korozsmát. - A korozsma szó a biblikus charisma átvétele. V.ő. Bálint S.: A szögedi nemzet . 1980. 33.o.
80. A móríngadás célja volt, hogy gyermektelenség esetén a túlélő házastárs vagyoni biztonságát szavatolja. A szokás a húszas években megszűnt. NOVÁK 1983. 81-88.
81. 1907-ben Szentgyörgyvárt - amely addig a sármelléki körjegyzőséghez tartozott- Alsópáhokhoz csatolták a 180.921/1906. Sz. BM rendelettel. KOVACSICS 1991. 120. - SZÁNTÓ 1990.206.

82. Másutt lesőknek, tátoгалó dóknak nevezték őket, és borral, süteménnyel kínálták. Zala megyében néhol még egyet táncolhattak is. Ez annak az országosan ismert nagyon régi szokásjognak a maradványa, amikor még az egész falu hivatalos volt a lakodalomba. TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 374.
83. Az átmeneti rítusok - születés, házasság, halál - kérdéseivel a megyére vonatkozó összefoglaló tanulmány foglalkozik. /PETÁNOVICS 1999. 1-32./ ezért csak az általánosan ismert szokásoktól való eltérést jelzem.
84. Major Ferenc asztalosmester 1936-ig, haláláig halottkém is volt. Utána Tamás György lett az utolsó halottkém.
85. Major Gáborné, sz. Szántó Mári + 1953. Ő volt a falu bábája, akit mindenki csak Bábamamának hívott.
86. A festett koporsókat Major Ferenc asztalosmester készítette. Halála után Szántó Ferenc és Tollár Pál még készített és festett koporsókat.
87. Valaha országszerte ismerték a korhoz kötődő színű koporsókat, de a századforduló óta elhagyták, mert temetkezési vállalkozóktól szereztek be. Mindössze a kisgyerekek koporsója maradt fehér. KUNT 1990. 79. - A világoskék gyász az ártatlan fiatalokat illette meg. SZEMADÁM é.n. 206.- A szentgyörgyvári temetőben van egy világoskékre meszelt sírkő. Borbás Margit /1908-1916/ nyugszik alatta.
88. A nazarénusok újrakeresztelő, fegyverhez nem nyúló szombatos szekta.- A nazarénus temetés 1956-ban volt.
89. Supka Márton plébánosról van szó. 1918-1944-ig volt a falu papja. Itt nyugszik a temetőben. v.ö.PFEIFFER 1987. 943.
90. Szentgyörgyvár földrajzi nevei 1986. 101-102.
91. A képet a rokonok elvitték és restauráltatták, de többé nem hozták vissza. Baranyainé Nemestóthy Erzsébet közlése.
92. V.ö. PETÁNOVICS 1987. 100-112.
93. 1771-ben a felsőpáhoki tanító is azon panaszkodott, hogy csak télen vannak tanítványai. GYERÁK é.n.26-27.
94. KOVACSICS 1991. 119.
95. Az új iskolát 1958 -ban építették. Először 1963 -tól a felsőtagozatos tanulók jártak át Sármellékre, majd 1974 -től már az alsósok is. Az elárvult, üresen maradt iskolát 1989-ben eladták. Az óvodásokat 1978-tól viszik át a sármelléki óvodába.
96. Alsómádon is működött egy iskola előbb egy majd két tanítóval. Beosztása: 1 tanterem, 1 iroda, 2 szoba, konyha, kamra, pince. Utolsó tanítója Ormódi Ferenc volt, aki az iskola megszűnte után is itt lakott, s innét járt át Zalaköszvényesre tanítani.
97. SCHÜTZ 1995. 242. - BÁLINT 1977. I. 239.
98. A szájhagyomány egy része téves: Gróf Széchenyi Ödön - Széchenyi István ifjabbik fia - 1839-1922-ig élt. A templom építése idején még apja, Széchenyi

István / 1791-1860/ sem született meg. - Ami a szájhagyományból igaz: Széchenyi Ödön 1874-től Törökországban élt, pasa volt, és 1922-ben Konstantinápolyban halt meg. Ő hozta létre a világon elsőként a rendszeres tűzoltóság szervezetét.

- 99 A templomtető javítását, a külső vakolást, festést 1999-ben fejezték be. A belső tatarozás folyamatosan zajlik.
100. A szokások többnyire megegyeznek Zala megye településeinek szokásaival, ezért csak a helyi sajátosságokat jelzem külön.
101. A kotyoló szövegben említett falvakban csak egy-egy volt a felsorolt nevek közül. Mondókájukat tehát az az előbbi jókívánságok tréfás ellentétéjével zárták.
102. A szokás eredeti értelmére már nem emlékeztek. A karácsonyi asztal ételei ugyanúgy szentelménynek számítottak, mint a megáldott húsvéti ételek. Még a morzsát sem dobták el. A karácsonyi abrosz is éppen ezért áldottnak számított, és ezért használták gyógyításra és vetésre.
103. DÖMÖTÖR 1983. 159-160. Sármellékről közöl egy szép régi köszöntőt. A szentgyörgyvári köszöntő néhány sora arra enged következtetni, hogy a sármelléki köszöntő egyik változata lehetett.
- 104 Szt. János evangéliuma 2, 1-13. Ezt az eseményt a középkortól kezdve számos népében megörökítették. L. erről MANGA 1946. 49-64. Zala megyében elsősorban lakodalomban dalolták a a tréfás hangvételű éneket.
105. A század elején a faluból tizen mentek Amerikába, s mindössze ketten jöttek vissza.
106. Más környékbeli falvakban Jézuskeresésnek nevezik, de itt nem adtak e szokásnak nevet.
107. „Bogyó kereszt: Buzaszentölő kereszt. A Borbás család egyik alacsony termetű tagját nevezték Bogyónak, aki a keresztet állíttatta. Régen a búzaszentelési körmenet ide szokott kijönni.” Szentgyörgyvár földrajzi nevei. 1986. 102.
108. Korábban az áldozócsüdtörtököt megelőző három nap neve volt. -Liturgikus lexikon é.n. 121.- A keresztjáró napokat általában a plébánosok határozták meg figyelembe véve a falvak életmódját.
109. A jobb megértés miatt nem követtem az eredeti kézirat írásmódját. - „Fenkel kezdeni” - vagyis magas hangon kell énekelni.
110. Rác Gáborné öreganyjától tanulta, aki meg Bankó János öreganyjától .
111. Az archaikus népi imádságokról ERDÉLYI Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Budapest 1976.
112. A keresztet Major Ferenc asztalos készítette 1914-ben. 1934-ben azt mondta, hogy most írom fel utoljára az évszámot, mert a következő missziót már nem érem meg. - A kereszt a templom déli falához volt erősítve, de a külső tatarozás után a templomkertben állították fel.
113. A keresztbe véssett évszám 1864.
114. A betyár szó eredeti jelentése: nőtlen, korhely, munkakerülő. A 18. századtól

már az útonálló, rabló, zsvány, tolvaj, haramia jelentéstartalom is hozzátapadt. A betyárokról: KÜLLŐS 1988. Budapest. - GÖNCZI 1944. Kaposvár - MAL-ONYAY III. 1911 . 23-24.

115. Rinaldó Rinaldini Christian August Vulpius német regényíró /Weimar 1762-1827/ népszerű munkája, amely számos rabló-betyár történet mintájaként szolgált. Népszerűségére jellemző, hogy bekerült a magyar betyármondák közé is.
116. Savanyú / *Savanyó*/ Jóska a 19.század 80-as éveiben működött Veszprém megyében. 1883-ban 1.000 forint pénzjutalmat tűztek ki a fejére. Népszerűségére utal, hogy levelezőlapot nyomtattak róla. Csupán a népképzelet hozza össze Rózsa Sándorral / 1813-1878/, aki Savanyú betyárkodása idején már nem is él és egyébként is az Alföldön betyárkodott. -Savanyúról VAJKAI 1959. 128-131. - Rózsa Sándorról, KÜLLŐS 1988.144-160. Patkó Pista /1827- 1862/ eredeti nevén Tóth István előbb bátyja, Patkó /Tóth/ János csapatához tartozott, majd különválva tőle új bandát szervezett. Főként Somogy, Tolna, Baranya, Zala megyében rabolt. Egy pandúrokkal vívott tűzharcban halt meg Nagybábonyban. GÖNCZI 1944. 289-300. Farkas /János/ Csanáról nem tudunk közelebbit. Gönczi könyvében szó van egy Farkas Ferencről, aki a közeli Vörsön született, és 1863 körül szerepelt. A másik Farkas János három társával 1872-ben Csicsal pusztán rabolt, de még 1875-ben is említik. GÖNCZI 1944. 390.
117. Oltay Guidó rövid életéről és számos sportgyőzelméről részletesen beszámolt a KESZTHELYI HÍRLAP 1933.április 9-i száma . Temetéséről - amely éppen húsvétvasárnap délután volt - ugyancsak hírt adott az újság április 23-án.
118. A szentgyörgyvári szelíd gesztenyefa a török időkből való, a község keleti oldalán, a hegy szélében van. Törzskerülete 7,5 m. BALOGH 1968. 96.
119. Szeretném megköszönni mindazok jó szándékát és türelmét, akik segítették a munkámat. Hálás vagyok a kedves adatközlőknek, akik készségesen megosztották velem tudásukat.

Név szerint:

Ádovics István 1930.

Andor Ferencné Kámán Margit 1921.

Baranyai Józsefné Nemestóthy Erzsébet 1942.

Czémán Ferenc 1919.

Czémán Ferencné Németh Irén 1919-2001.

Harsányi Istvánné Kiss Ilona 1921.

Kámán József 1914-2001.

Nagy István 1937.

Nagy Istvánné Rezes Ilona 1942.

Nagy Józsefné Nagy Gizella 1926.

Óhidi Lajos 1933-2000

Rác Gáborné Tamás Piroska 1911-2001.

Schwartz Gyuláné Tompa Katalin 1939.

Tompa Gáborné Kiss Margit 1914.

Köszönöm ifjabb Ádovics István polgármesternek, hogy megszervezte az adatközlőkkel való találkozását és több ízben rendelkezésemre bocsátotta az önkormányzat autóját.

Köszönöm Tompa Gábornénak az archív fotókat, s Bicskei József fotóriporternek a róluk készített reprodukciókat.

Kiváltképpen köszönettel tartozom Henning Kiss Katalin festőművész alpolgármesternek, aki elkészítette a kötet néprajzi felvételeit, és mindenkor segítségemre sietett, hogy előmozdítsa a feldolgozás zavartalanását.

Mellékletek:

Szentgyörgyvári családfők a veszprémi püspökség 1757-es összeírásában:

Ősz János, Kolbász Mihály, Pap Miklós, Pacai Farkas, Ősz Katalin, Kámán János, Nagy István, Lóki János, Kustos György, Mátis György, Gálos Sándor, Vári Erzsébet, Sós Éva, Bankó József, Borbás Ferenc, Harsányi János, Beke Orsolya, Vida Ferenc, Nagy Miklós, Szabó Ferenc, Tötösi Dorottya, Póka János, Cseh György, Marton György, Váradi Péter, Borbás István, Tollár Ferenc, Rác Mihály, Krausz András, Király Ferenc, Remete István, Remete György, Mátis Miklós, Belevári István, Horváth Gergely, Szántó György, Szabó János, Szarka Judit, Rác János, Major István, Csergei János, Rádóci István, Szalai János, Kardos Márton, Major Pál, ifj. Major István, Ősz Farkas, Tompa János, Harsányi György, Gipseis János, Mátis István.

Forrás: Ördög 1992, 2: 357-359.

Szentgyörgyvári családfők a veszprémi püspökség 1771-es összeírásában:

Major Miklós, Kardos Márton, Szabó Ferenc, Mátis István, Ősz Farkas, Mátis Gergely, Horváth Pál, Horváth János, Garai Judit, Belevári István, Rác János, Tompa János, Kárász György, Borbás György, Major János, Tollár Mihály, Cseh György, Remete György, Kámán János, Nagy György, Lóki János, Tollár János, Kustos György, Gálos Sándor, Görgei József, Köntös Erzsébet, Nagy Mihály, Bankó Ferenc, Bankó József, Borbás Ferenc, Tóth János, Breglovics Katalin, Rác József, Borbás Ferenc, Rác István, Vida Erzsébet, Csizmazia Ferenc, Szilva Pál, Mátis Miklós, Major Pál, Tóth Mihály, Horváth Mátyás, Vida Mihály, Rádóczi István, Major Gergely, Major István, Major János, Mátis István, Király János, Klándli János.

1757-hez viszonyítva, a neveket és az ugyancsak felsorolt hozzátartozókat nézve, 12 családfő itt is, ott is szerepel, de emellett feltérképezhetők a falu népesebb családjai, illetőleg a további források alapján a "benszületött" szentgyörgyváriak: az Ősz, Major, Bankó, Borbás, Mátis (Mátés), Rác, Remete, Tollár, Vida, Király familiák.

Forrás: Ördög 1992, 2: 359-360.

1784-ben összeírt földek és rétek a szőlőhegyek mellett:

Tulajdonos, hol	Hosszúság (öl)	Szélesség (öl)	Négyzetögl
Balogh István, Tislér Mátyás mellett	148	33	4884
Tislér Mátyás, Mikliné mellett	154	33	5082
Mikliné, Antal Mihály mellett	167	51	8517
Antal Mihály, Öreg Barabás Ferenc mellett	164	19	3116
Öreg Barabás Ferenc	175	32	5600
Remete György, sessionalis rétek mellett			8011
Varga Mihály mellett	56	20	1120
Kárász György, Kámán Ferenc mellett	174	25 1/2	4437
Nemesi úton délről	70	27	1890
Horváth János mellett, a keszthelyi útnál			9005
Kolbász Mihályné, az Uraságé mellett	180	46	8280
Ösz Farkas, az Uraságé mellett	84	23	1942
az úton fölül	93	21	1953
a keszthelyi útnál	103	10	1030
ugyanott			8775
Kustos György, Lipics József mellett	142	20	2840
Ifj. RácZ József, RácZ János mellett	113	13	1469
ugyanazon mellett	99	7 1/2	742
RácZ Mihállyal együtt	99	8	779

Forrás: ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784: fasc. 16. no. 16., p. 5-6.

Szentgyörgyvári birtokosok a szőlőhegyen 1783-ban

Név	A birtok nagysága	A hegyvám mértéke	
	négyszögölben	összesen vödör	icce
Tislér Mátyás	5082	18	7 1/2
Öreg Borbás Ferenc	5600	20	5 1/2
Tollár András			
Tollár László (közösen)	9600	49	8
Csörgei György	4015		
Bankó József	4940		
	2884	51	-
	6200		
Tóth János	10692		
	4332	54	10
Biró Ferenc	3300	12	-
	1330	4	13
Tollár János	6550	23	13
Péter Ferenc	3937	14	5
Vida Mihály	5953	21	10
Remete György	8011	29	2
	1120	4	1
Tompa János	6159	22	6
Dants György	3060	11	2
Borbás György	3409	12	6
Farkas István és János	2320	8	7
Harsányi Ferenc	2800	10	3
Tóth Mihály	5616	20	6 1/2
Rátz József	2185	7	15
Lóki János	6440	23	6 1/2
Janits Imre	2240	8	2
Németh István	840	3	1
	1440	5	4
	1056	3	13
Nagy Mihály	7340	8	8
	1056	3	13 1/2
Belevári István	3200	11	10
	1440	5	4
Kárász György	4437	16	2
	1890	6	14

Név	A birtok nagysága	A hegyvám mértéke	
	négyszögölben	vödör	összesen icce
	9005	32	12
Nagy György	3132	11	6
	1947	7	1
Kálmán László			
Kálmán Imre (közösen)	13792	50	13
Kálmán Mihály	3730	13	9
Kardos György	4914	17	14
Ifj. Borbás Ferenc	3060	11	2
Rádótzai György	2871	10	7
Horváth Pál	2880	10	7 1/2
Horváth György	5220	18	15 1/2
Szabó Ferenc	2964	10	12 1/2
	1953	7	1 1/2
	1458	5	5
Bankó Ferenc	2955	10	12
	700	2	8 1/2
Mátis Ferenc	1953	7	1 1/2
Horváth János	3355	12	3
Tompa Ferenc	855	3	1 1/2
Ősz Farkas	1942	7	1
	1953	7	1 1/2
	1030	3	12
	8775	31	14 1/2
Áts Antal	6160	22	6
Kálmán István	1100	4	-
Mátis Miklós	4872	17	11 1/2
Kustos György	2840	10	5
Rátz Mihály	975	3	8 1/2
	792	2	14
	515	1	14
Rátz János	868	3	2 1/2
	539	1	15
Ifj. Rátz József	1469	5	5 1/2
	742	2	11
	779	2	13

A birtok nagysága   A hegyvám mértéke
összesen

Név	négyszögölben	vödör	icce
Bernád Antal	4200	15	4
Öreg Rátz János	1274	4	10
Hunszusz Andor	1187	4	5
Takács János	1296	4	11
Major István	2640	9	9 1/2
	2211	8	1/2
	1495	5	7
	1610	5	13 1/2
Major Jánosné	1002	3	10
	2786	10	2
	520	1	14
	648	2	5 1/2
	1599	5	13
Major György és Gergely	1246	4	8 1/2
Major György	2132	7	12
	3923	14	4
Major Gergely	1066	3	14
	3404	12	6
Major Mihály és Pál	2856	10	6
	1300	4	11 1/2
	2535	9	3 1/2
	1512	5	8
	2736	9	15
	6900	25	1 1/2
Rádóczi István	10928	39	12
<u>A diósban levő szőlők:</u>			
Plébános úr	2100	-	-
Király János	3236	11	12
Cseh György	3144	11	7

Mándiak:

Horváth István molnár	3256	11	13
Buzás hajdú	1701	6	3

Forrás: ZML IV.14.o Úriszéki p. 1713-1787. 1784. fasc. 16. no. 16., p. 35-44.

Az 1862-es első telekkönyvezéskor számbavett gazdaságok:
(a megmaradt 184 jegyzőkönyv adatai nyomán)

Plébániabirtok: Papp Károly plébános

Krausz Márkus szabómester

R. kat. tanoda, öt tagban levő szántófölddel, réttel, szőlővel

Egykori úrbéresek:

Horváth Ferenc
Borbás József
Öreg Mátés József
Laboda Ferenc
Major János
özv. Tischlér Józsefné
és gyermekei
Mátés György
Major József
Tischlér János
Szántó Györgyné

Szőlőhegyi lakosok:

Kiss István
Kiss József
Tangli Erzsébet
Major Istvánné
özv. Hajdina Ferencné
és gyermekei
Szedli Józsefné
Tompá Józsefné
Vasas Györgyné
Csörgei József
Babics József
Kollár László
özv. Szántó Györgyné
Remete Mihályné
Tombor József
Molnár János
özv. Horváth Ferencné
Tollár Józsefné
Tollár László

Zsellérek, zsellértelket bírók:

Major István
Mátés József
és lánya, Anna
Szabó József
Szabó János
Major Józsefné
özv. Borbás Jánosné
és gyermekei
Major József
özv. Borbás Józsefné
és gyermekei
Herrmann Györgyné
Babics József
Király Mihály
özv. Kemsei Antalné
és gyermekei
Major Ferenc
Monzsor Máté
Tollár József és Lajos
Farkas István
özv. Kovács Ferencné
Pati Lászlóné
Tompá János
Kárász József
Tompá Márton
özv. Tompa Józsefné
és gyermekei
Bankó János
özv. Szabó Istvánné
és gyermekei
Tompá József
Borbás Pál
Kómár János

Csörgei György
Vasas György
Mátés János

A telekkönyvi hitelesítő felmérésen jelen volt 1862 júliusában Szántó György bíró és Major János esküdt, a távollevők képviselőjében is.

Forrás: Keszthelyi V. Földhiv., Sztgyvár telekjkv. 1862

Önálló birtokosok az 1901-es népszámláláskor:

Szentgyörgyvár belterületén: Oltay Guidó, Szólár Béla, Major Ignác, Szántó György, Szabó Antal, Kámán Péterné, Harsány József, Major János, Major József, Remete Gábor, Remete Sándor, Svarcz Pál, Szabó József, Szabó Sándor, Járó Vendel, Komár József, Kámán István, özv. Szálinger Ferenc, Major Mihály, Borbás János, Horváth Józsefné, Horváth József, Rác Károly, Borbás József, özv. Mátés Istvánné, Kámán György, Horváth István, Mátés György, Mátés Jánosné, Szántó József, Kámán József, Veisz Mihály, Tollár József, Kovács György, Borbás János, Mátés Károly, Borbás Károly, Horváth Ferenc, Mátés Sándor, Mátés József, Harsány János, Tompa István, Csörgei János, Csörgei József, Bankó József, Tislér György, Major Sándor, Szabó Ferenc, Tamás Mihályné, Tompa József, Major Gábor, Tompa Imre, Kárász Pál, Kiss Károly, Remete József, Rác János, Menyhért József, Tompa Ferenc, Tollár János, Andor Márton, Tompa József, Molnár János, özv. Major Lászlóné, Tollár Fülöp, Major Pál, Kárász József, Mátés Sándor, özv. Remete Györgyné, Tompa Jánosné, Pati József, Major Zsigmond, Tollár Lajos, Szabó Antal, Farkas József, Molnár Vendel, Kárász István, Ábrahám Antal, Molnár József, Major Károly.

Öreghegyen: Bankó János, özv. Csörgei József, Gombos József, Major Mártonné, Hetesi Ignác, Rezes János, özv. Fridecz Sándorné, Kiss József, Gulyás Sándor, Pati István, Rajki János.

Forrás: ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1907. 1429/1907

A hegyközség szentgyörgyvári tagjai 1939-ben:

Öreghegy:

Remete János
Rezes Józsefné
Svarc Pálné
Szántó Ferenc

Rakás:

Andor Márton
Borbás Józsefné és társai
Lázár József
Mátés Péter és Pál

Tamás Lajos
 Tollár András
 Tollár Ferencné
 Tollár Fülöp
 Tollár József
 Tompa András
 özv. Bankó Károlyné
 Domján István
 Gulyás Sándor
 Hetesi Gábor
 Hetesi János
 Hetesi József
 Hetesi Pál
 Horváth István
 Horváth Istvánné
 Horváth Lajos
 Horváth Vendel és neje
 Kárász Anna
 Kárász János
 Kárász József
 özv. Major Gáborné
 Rácz Gergely
 Tompa Imre

Remete István
 Svarc Györgyné és Tollár Pál
 Tollár Gábor
 özv. Tompa Istvánné
 Tompa János

Berta:

Andor József és társa
 Borbás Pálné
 Horváth István
 Tislér Károly

Betefa:

Rácz István
 Höbe Antal
 Kómár Lajos
 özv. Horváth Józsefné
 Major Béla és László
 Major Ernő és József
 Mátés Sándor
 Menyhárt György
 Menyhárt Mária
 Mátés Józsefné
 özv. Szabó Józsefné

Forrás: ZML V.1702. Alsópáhoki kj. 1939. 1122/1939

Az 1947-ben házhelyhez juttatottak:

Dióskálaljai-dűlő:

Nagy János
 Ádovics János
 Gaál István
 Harsány István
 Paizs Gyula
 Katona Károly
 Nagy Gyula
 Csiszár Tibor

Temetőiföldi-dűlő:

Horváth László
 Major László
 özv. Tompa Józsefné
 Major István
 Csörgei István
 Kámán János
 Rezes Máté
 Tamás István

Templomföldi-tábla:

Tamás György
 Rácz Gábor
 Rácz Gergely
 Tombor Gyuláné
 id. Szabó József
 ifj. Tollár István
 Tamás Lajos
 Tompa Gábor

Hetesi József
Horváth István
Németh József
özv. Nagy Istvánné
Szabó György
Major Antal
Tamás György
Orbán Ferenc
özv. Horváth Lajosné
Major József
Tompá Pál
Horváth József

Bakó Lajos
Csepeli János
Tódor Jenő
Tollár Pál
Illés Károly
Tollár József
Németh Lajos
Kiss Lajos
Kárász József
Tompá Rozália
Major József
Nagy József
Major Ernő
Szabó Erzsébet
Beke József és Lajos
Szabó János
id. Nagy József
ifj. Komár Lajos

Gulyás József
özv. Kiss Vendelné
id. Tollár Ferenc
Tollár János
Andor Ferenc
Andor József
Major István
Koller József
Tompá József
özv. Horváth Ferencné
ifj. Csörgei István
Tollár László
Rezes Ferenc
Rezes Lajos
Szabó Ferenc

Alsómándpuszta:

Lenorics György
Salamon István
Lenorics József
Krápecz Ferenc
Móric János
Lungu Miklós
Szabó János
Salamon László
Süslecz József
Kövesi János
Kovács János
Németh István
Nagy István
Szabó Károly
Bajzik István
Bokor Károly

Paizs János
Kotor Gyula
özv. Koronczai Jánosné
Kovács Ferenc
Szabó János
Sági János
Kövesi Gyula
Krápecz János

Felsőmándpuszta:

Dóczi István
özv. Cseri Józsefné
Poór Ferenc
Farkas József
Molnár József
Szemán József

Pál Mihály
Horváth János
Rosta István
Bacsics Lajos
ifj. Gyarmati Sándor
id. Németh József
Cémán János
Németh János
Szakcsi József
Hegedűs János
Csepeli István
Cémán Ferenc

Forrás: ZML XXIV.201. M. Földhiv. ir. 8690/47

Zusammenfassung der Monographie über die Geschichte des Dorfes Szentgyörgyvár

Szentgyörgyvárs archäologische Denkmäler

Szentgyörgyvár liegt langgezogen am linken Ufer des Flusses Zala. Seine Gemarkungsfläche beträgt an die 12 km². Die Bodenformationen sind sehr abwechslungsreich. Am Fluss entlang im Überschwemmungsbereich sind Feuchtgebiete, mit flachen Inseln. Die Hügelketten hingegen steigen zum Teil hoch an.

Die Gegend ist klimatisch begünstigt mit gutem Boden und durch die Nähe des Wassers ist sie ein geeignetes Siedlungsgebiet.

Schon in der ersten Hälfte der Jungsteinzeit im 5. Jahrtausend v. Ch. erschien der Mensch im Dorfgebiet, aber danach fehlen für längere Zeit die Spuren einer Besiedlung. Erst aus der Spätbronzezeit - 12. Jahrhundert v. Ch. haben wir Angaben, dass hier sogar drei Siedlungen entstanden sind. Aus der Späteisenzeit, als die Kelten Transdanubien beherrschten, kennen wir Grabfunde.

In der Römerzeit war dieses Gebiet wegen der entlang des Zalatales führenden Strasse dicht besiedelt. Schon in der Fröhkaiserzeit, im 1-2. Jahrhundert entstanden zwei Siedlungen. Wir kennen auch die zu den Siedlungen gehörenden Urnengräberfelder. Der schönste Fund aus Szentgyörgyvár stammt auch aus dieser Zeit: ein aus Bronze gegossenes Kopfgefäß, das aus Italien importiert wurde. Die römische Bevölkerung hielt sich bis Anfang des 5. Jahrhunderts hier auf. Danach war die Gegend wieder zwei Jahrhunderte lang unbewohnt. In der Awarenzeit, Anfang des 7. Jahrhunderts hat sich eine awarisch-slawische Gemeinschaft hier niedergelassen und es ist anzunehmen, dass sie in Szentgyörgyvár ein Gräberfeld angelegt haben. Einige Keramikbruchstücke weisen darauf hin, dass in der Karolingerzeit der nördliche Teil des Dorfgebietes bewohnt war.

Auf das Erscheinen der landnehmenden Ungarn deutet nur eine unbestimmte Angabe hin. Aufgrund der schriftlichen Quellen entstanden im Mittelalter drei Dörfer hier. Die Stelle alle drei Siedlungen konnte man genau bestimmen und anhand der Oberflächenfunde waren sie schon in der Árpádenzeit – 11-13. Jahrhundert – bewohnt.

Die Geschichte der Burg von Szentgyörgyvár, auch „Békavár“ (Froschburg) genannt

Die Plankenburg, umgeben von Wassergräben wurde auf einer Erhebung in der Flussniederung der Zala um das Jahr 1440-41 durch die Familie Marcali erbaut. Der Burgvogt, András Csapi hat von hier aus die umliegenden Güter beaufsichtigt. Nachdem die Familie Marcali ausgestorben war, ging die Burg im Laufe der Zeit, als Pfand an verschiedene Besitzer. 1479 ist sie Eigentum der Báthory's. Ab 1491 sind die Burgvögte der Báthory's auch Oberstuhlrichter des Komitates Zala. Dadurch spielte die Burg und ihre Burghauptleute eine wichtige Rolle in der politischen Entwicklung des Landbezirks.

Militärische Bedeutung gewinnt die Burg, als 1600 Kanizsa durch die Türken erobert wurde. Während des 17. Jahrhunderts ist ihre Hauptaufgabe der Schutz der Flussübergänge bei Mánd und Kehida, ausserdem Zuflucht zu bieten für die vor den Türken flüchtende Bevölkerung. Der befehlshabende Burghauptmann und an die 40 Soldaten mussten oft türkische Angriffe abwehren. Der hervorragendste Kommandant war zwischen 1643-49 István Török. Nach 1664 nahm der Druck der Türken ständig zu. Die Burg kam 1676 in den Besitz des Bischofs György Széchenyi. Erst als Kanizsa 1690 wieder zurückerobert wurde, verlor die Burg ihre wichtige Verteidigungsrolle und verfiel zunehmend. Schon 1700 steht sie leer. Zur Zeit der Rákóczi Unabhängigkeitskämpfe (1703-1711) bietet sie nochmals Schutz für Menschen aus dem angrenzenden Land.

Von den Dörfern war das Dorf Mánd, durch die über den Zala führende Brücke, am bedeutendsten. Es besaß eine Kirche und das Recht Wochenmärkte zu halten. Um den Flussübergang zu beschützen wurde im 13. Jahrhundert neben der Brücke eine kleine, runde Erdburg (eine Motte) erbaut, die aber nur bis zum 14. Jahrhundert funktionierte. Das Dorf Szentgyörgyvár lag im Mittelalter an der Anhöhe wo jetzt sich der Friedhof befindet. In Szentgyörgyvár stand ebenfalls eine Kirche. In der Mitte des 16. Jahrhunderts, als die Türken erschienen, siedelten sich die Bewohner neben die Burg um. Von der Burg ist heute nur noch eine Bodenerhebung, bzw. die Vertiefung des ehemaligen Wassergrabens zu sehen.

Das Dorf Betefa befand sich zwischen Szentgyörgyvár und Mánd. Sein Andenken wird bis heute durch Flurnamen bewahrt. Die Dörfer Mánd und Betefa haben sich im 17. Jahrhundert entvölkert.

Szentgyörgyvárs Geschichte in der Neuzeit

Im Jahre 1676, als die Adelsfamilie Széchenyi Szentgyörgyvár Landesherrn wurden, war das Dorf und die Burg das Zentrum eines Herrschaftsgutes. Angegliedert waren die Dörfer: Zalaszentlászló, Sénye, Égenföldre, Hidvég, Kolon und sogar Gebiete aus dem Komitat Somogy.

Szentgyörgyvár war durch Leibeigenen, ehemalige Soldaten und Verwalter, Bedienstete des Gutsherren bewohnt. Seine Pfarrgemeinde war der religiöse Mittelpunkt. Die Familie Széchenyi lässt in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts eine neue Steinkirche bauen. Das Dorf hatte auch eine Grundschule. Zu dieser Zeit gab es 300 Einwohner und alle waren Römisch-Katholisch.

Das zum Dorf gehörende Gebiet bestand aus dem Grundbesitz des Landesherrn, aus den Feldern der Leibeigenen und aus den gemeinschaftlich benützten Flächen. Ackerland gewannen sie durch die Abholzung der Wälder. Sie bauten Getreide, Mais und andere Nutzpflanzen an.

Bedeutend ist auch heute noch der Weinbau und die Obstanpflanzung. Das Tal des Flusses Zala war morastiges Sumpfgebiet, reich an Fischen und Krebsen, die zur Ernährung beitrugen und zusätzliche Geldeinnahmequellen bedeuteten. In Mánd wohnten die Knechte des Gutshofs, hier wurden eine Wassermühle und auch eine Ziegelei betrieben. Die Fronarbeit und die Steuerabgaben der Leibeigenen regelte das 1767 von Maria Theresia herausgegebene Urbarialpatent.

Später verlegte die Familie Széchenyi ihren Wohnsitz nach dem nördlich von Zalaegerszeg gelegenen Egervár, aber Szentgyörgyvár blieb in ihrem Besitz. In den 1820-er Jahren hatte Szentgyörgyvár 360 Einwohner. Neben denen, die sich mit Landwirtschaft beschäftigt haben, gab es Gewerbebetreibende, Handwerker, und Weber.

Die jungen Männer wurden in geregelten Zeitabschnitten zum Militär eingezogen, sie dienten im Heer der Österreichischen Monarchie. Der Freiheitskampf in den Jahren 1848-49 mobilisierte auch die kampffähigen Dorfbevölkerer, sie schlossen sich der Nationalgarde an.

1836 begann man den Fluss Zala zu regulieren, um dadurch die Feuchtgebiete und die jährliche Überschwemmungsgefahr zu verringern. Diese Tätigkeit zog sich Jahrzehntelang hin. So entstanden nach Westen hin zusätzliche Weideflächen und Ackerland. Nach der Befreiung der Leibeigenen betrieben die Bauern ihre eigene Landwirtschaft und vermehrt Tierzucht in ihren Stallungen. Sie konnten ihre Erzeugnisse auf den Märkten verkaufen.

Graf Ödön Széchenyi verkaufte seine Güter im Jahre 1874. In Szentgyörgyvár kamen sie in Besitz zwei Familien: die Familie Nemestóti Szabó und die

Familie Oltay. Letztere war auch überregional einflussreich. Sie haben viele aus dem Dorf beschäftigt und haben schon fortschrittliche Landwirtschaftsmaschinen benützt.

Am Ende des 19. Jahrhunderts hatte Szentgyörgyvár 700 Einwohner, eine neugebaute Schule und eine zweite in Mánd. In der Nähe, am rechten Ufer wurde 1895 die Zalatal-Bahnlinie gebaut.

Die Einwohnerzahl stieg 1920 auf 809. Das Dorf dehnte sich nach Osten, bis in die Weinberge aus.

Nach dem zweiten Weltkrieg wurden die Grossgrundbesitzer enteignet, ihre Länder, 1008 Morgen aufgeteilt. 330 Personen bekamen Land zugeteilt. Die Dorfbevohner, sogar die Frauen, begannen auch ausserhalb Arbeit anzunehmen. Viele wurden Mitglieder der Landwirtschaftsgenossenschaft.

Sitten und Bräuche in Szentgyörgyvár

Im ethnographischen Teil der Monographie werden folgende Themen behandelt: Siedlung und Bauart, Ackerbau, Viehzucht, Fischerei, Trachten, Sitten und Bräuche, Sagen, Aberglaube.

Szentgyörgyvár war anfänglich eine Einstraßensiedlung. Die Häuser wurden mit unterschiedlichen Techniken, aus lehmiger Erde gebaut. Die Dächer waren mit Stroh bedeckt. Die Häuser hatten keine Schornsteine, der Rauch, auch des Backofens, des offenen Herdfeuers und des Kachelofens zum Zimmer, zog durch eine Deckenöffnung zum Dachboden, oder über die Tür ins Freie ab. Am Haus hatte jeder Raum über einen offenen Gang einen eigenen Zugang vom Hof. Am Ende des 19. Jahrhunderts begann man Schornsteine zu bauen, zuerst freie, dann Kletterschornsteine. Das Haus war langgezogen, die einzelnen Räume wurden aneinandergereiht: die vordere, meist unbeheizte „Gute Stube“, die Küche, die beheizbare Stube, die Vorratskammer, der Stall, die Scheune, der Schweine- und Hünestall.

Die alte und die junge Generation lebten zusammen, wobei die Alten das Sagen hatten. Die Lebensgrundlage der Siedlung sicherten die Landwirtschaft, der Ackerbau, die Viehzucht und der Weinbau. Wichtige Getreideart war der Roggen, daraus hat man das Brot gebacken und das Stroh für das Dach verwendet. Angebaut wurden noch Weizen und Kartoffeln, letztere als Hauptnahrung. Die Mehrzahl der Dorfleute haben kein Anbauland besessen, deshalb haben sie sich, für einen Getreideanteil, als Erntearbeiter auf Gutshöfen, oder bei den Grossbauern verdingt. Geldeinnahmen hatten sie durch die auf dem Markt verkauften Nahrungsmittelüberschüsse.

Bis 1949 hatte das Dorf eine eigene Verwaltung, durch den gewählten Dorf-

vorstand und Dorfrichter. Das umliegende Weinbaugebiet hatte auch einen zuständigen Richter, der für Ordnung sorgte. Eine Kommission bestimmte die gerechte Aufteilung der Weideflächen und der Waldgebiete, ausserdem warb an und registrierte sie die Hirten und die Zahl der gehüteten Tiere.

Durch die Nähe des Klein-Balatons und die jährliche Überflutung von dem Fluss Zala, waren die Feuchtgebiete unterhalb des Dorfes reich an Fischen und Krebsen. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts haben die Händler im Auftrag und zum Nutzen des Landbesitzers Krebse zu zehntausenden nach Wien geliefert. Im 20. Jahrhundert starben die Tiere durch die Flussregulierung und die zunehmende Wasserverschmutzung aus.

Das Dorf ist, soweit es möglich war, Selbstversorger gewesen. Sie bauten noch, bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts Hanf an, sie spannen das Garn, brachten es zum Weber und haben dann die Stoffe selbst verarbeitet. Sie machten daraus Säcke, Abdeckplanen, Laken, Handtücher und auch Kleidungsstücke.

Werktags trugen die Männer engere Leinenhosen mit Hemd. Feiertags haben sie bis in die 1870-80-er Jahre aus mehreren Stoffbahnen zusammengenähte, weite Hosen, über das Hemd eine schwarze Weste und Jacke, einen schwarzen Hut und Stiefel getragen. Die Frauen trugen bei der Arbeit Leinen-unterröcke mit Hemd, an den Feiertagen einen langen, gerafften Wollrock, Bluse und Schürze, dazu vom Frühjahr an weisse, mit Spitzen verzierten Kopf- und Schultertücher und im Winter warme Wolltücher. Die Frauen mussten ausserhalb des Hauses immer ein Kopftuch anhaben, die Mädchen aber nicht. Im Winter trugen auch die Frauen Stiefel, Feiertags im Sommer Schuhe, ansonsten gingen sie barfuss. Die Frauen banden, mit Spitzen verzierte Netze über ihre Haarknoten. Um die Jahrhundertwende ist die Bekleidung bürgerlicher geworden. Durch die zunehmende Armut konnte die Landbevölkerung das Geld für die teuren Trachten nicht mehr aufbringen. Im Durchschnitt hatten die Familien 6-8 Kinder, jedoch in den 30-er Jahren war die Kindersterblichkeit sehr hoch. Deshalb wurden die Neugeborenen schon in den ersten 1-2 Tagen getauft. Die Taufpatin hat in der ersten Woche nach der Geburt die Wöchnerin und deren Familie versorgt. Die Frau ging erst nach 2-4 Wochen mit ihrem Kind in die Kirche zur sogenannten Reinigungszeremonie (Abschlussweihe – eine alte religiöse Regel).

Das Dorf hatte schon ab dem 18. Jahrhundert eine Schule und Lehrer. Die Kinder wurden zwar früh zur Arbeit angehalten, aber lesen und schreiben haben sie dennoch gelernt. 6 Grundschul- und drei Wiederholungsjahre haben sie absolviert.

Die Mädchen kamen mit 17-18 Jahren ins heiratsfähige Alter. Die jungen Männer durften erst nach dem Militärdienst heiraten. Im allgemeinen haben sie ihren Auserwählten im eigenen, oder in den umliegenden Dörfern gefun-

den. Die Hochzeitsfeier fand immer am Sonntag statt und dauerte zwei Tage. Meistens zog die junge Frau zu der Familie ihres Mannes. Sie durfte in der ersten Woche ihre Familie nichteinmal besuchen, denn man meinte, dann würde sie sich nie eingewöhnen und ihren Mann bald verlassen.

Wenn jemand gestorben war, wurde der Spiegel zugedeckt, die Uhr angehalten, der Leichnam zu Hause in der „Guten Stube“ aufgebahrt. Man hat zwei Abende über ihm gewacht, gebetet und um ihn getrauert. Diese Sitte hielt sich bis in die 60-er Jahre. Im Dorf gab es bis 1945 einen Sargmacher. Den weissen Sarg eines Neugeborenen trug die Taufpatin im Arm zum Friedhof. Den Unschuld symbolisierenden, hellblauen Sarg des verstorbenen Jugendlichen haben Brautführer zum Friedhof begleitet. Die im mittleren Alter gestorbenen haben einen nussbaumfarbigen, die Alten einen schwarzen Sarg bekommen. Nach der Beerdigung gab es den Leichenschmaus. Das Essen haben die Verwandten gekocht. Nach einem Sterbefall wurde im Haus eine Woche lang nicht gewaschen, damit das Kleid des Verstorbenen im Totenreich nicht nass wird.

Die Bräuche sind in den Wintertagen am reichsten. Manche gehen bis in die Schamanen- und Hexenzeit zurück. In der vorweihnachtlichen Zeit gingen, meist kostümierte Gruppen von Haus zu Haus, trugen traditionelle Sprüchelein vor, um damit Glück und Fruchtbarkeit für die Leute, Haus und Hof zu bringen. Eine Woche vor Weihnachten suchten die „Krippengänger“ die Häuser, bis in die Nachbardörfer auf. Als Entgelt wurden sie bewirtet oder erhielten Spenden. In Szentgyörgyvár hatte man zwei verschiedene Weihnachtsbäume. Einen kleinen, mit der Spitze an den Deckenbalken aufgehängt und einen Fichtenzweig an der Wand befestigt. Tannenbaumschmuck waren Äpfel, Nüsse und Plätzchen – diese waren gleichzeitig die Geschenke für die Kinder. In einer besonderen Art deckte die Familie den festlichen Tisch: sie haben drei Tischdecken übereinander gelegt darauf verteilten sie neben ihren Festmahl etwas von ihren landwirtschaftlichen Erzeugnissen. Sogar die Krumen galten durch den Heiligen Abend, als gesegnet. Auch den Tischdecken schrieb man besondere Kräfte zu: man säte daraus Körner, um reichere Ernten zu haben, oder legte sie wegen ihrer heilenden Kräfte auf den Kopf den kranken Kinder. Am 26. Dezember begannen die „Regöl“-Gesänge (möglicherweise ein alter Schamanenausdruck), einer unseren ältesten Volksbräuche, mit einzigartiger Melodie und Zaubermwirkung für Paarfindung und Fruchtbarkeit. Am Johannestag war die Segnung des Weins. Mit diesem Wein konnte man dann schmerzende Augen und Ohren heilen. Die Männer haben am 28. Dezember die Familienmitglieder symbolisch mit der Peitsche geschlagen, damit sie gesund bleiben.

Am 1. Januar ging man um Neujahrsgrüsse zu verteilen. Dann am 6. Januar kamen die „Sterngänger“, auch Hl. drei Könige genannt.

In der Faschingszeit vergnügten sich die Dorfbewohner mit Hochzeiten, es gab fröhliche Feste und Maskierte trieben ihre Possen. In früheren Zeiten gab es Frauenfasching, an dem die Männer nicht teilnehmen durften. Am Faschingsdienstag um Mitternacht mussten alle Feste zu Ende gehen. Am Aschermittwoch und noch am Donnerstag durften sie die Essensreste vom Fasching verspeisen, dann begann die strenge Fastenzeit. Noch vor 50 Jahren wurde in dieser Zeit kein Fleisch oder Schmalziges gegessen. Die Frauen trugen dunkle Kleider. Im Frühjahr brachten sie am Blumensonntag gegen Sturm und Blitzschlag geweihte Weidenzweige ins Haus. Am Auferstehungstag trugen die jungen Frauen helle, geblümete Kleider. Zu Hause haben sie das Herdfeuer gelöscht und holten sich aus dem im Kirchhof brennenden Feuer die Glut um damit erneut Feuer zu entfachen. Am Ostersonntag von 3 Uhr Nachts bis 6 Uhr hielten sie im Kirchhof und in der Kirche Andacht und „suchten“ Jesus mit Gebeten und Gesängen. Am Morgen haben die Frauen in Körben Schinken, Eier, Meerrettich, Hefekuchen, Salz und Wein in die Kirche gebracht um es von dem Pfarrer segnen zu lassen. Nach dem Frühstück verbrannten sie die Essensreste, sogar auch die Krumen, damit nichts Heiliges weggeworfen wird. Bis in die 50-er Jahre verschenkten die Frauen schöne rote, mit Wachs selbstgezeichnete Ostereier an ihren Patenkinder. Eine etwas neuere Sitte ist es, am Ostermontag die Mädchen und Frauen zu besprengen, früher mit Brunnenwasser, heutzutage mit Duftwasser.

Am 24. April ist Kirchweihtag es wird der Schutzpatron Hl. Georg gefeiert. Vor dem II. Weltkrieg hat man in den Fenster- und Türöffnungen Birkenzweige gegen die Hexen aufgehängt. Am 25. April, am Tag des Hl. Markus war die Segnung der Weizenfelder. In feierlichem Umzug ging man zu den Äckern, wo der Priester seinen Segen erteilte.

Die Burschen stellten am 1. Mai im Pfarrhof und vor dem Gasthaus einen Maibaum auf, den sie am Ende des Monats, im Rahmen eines Festes entfernt, „ausgatanzt“ haben.

Anlässlich des Himmelfahrtstages zogen sie feierlich an drei Tagen zu den Wegkreuzen, ausserhalb des Dorfes. An Pfingsten gingen die jungen Mädchen von Haus zu Haus, mit ihren Gesängen gute Ernte wünschend und sie erhielten Gaben dafür. Die jüngste von ihnen war die Pfingstkönigin. Zwei Wochen nach Pfingsten war Blumensonntag, der Tag des Herrn. Man baute Altäre in blumengeschmückten Laubenzelten auf, pilgerte hin und nahm anschliessend von den vom Priester geweihten Blumen mit nach Hause.

Im Sommer haben die Leute keine Zeit zum Feiern gehabt. Erst im Herbst begannen die Pilgerwanderungen zu den Mariengnadenstätten. Auf dem, bis zu 30-40 km weiten Weg sangen und beteten sie. Die Mädchen, die das erstmal mitgehen durften, wusch man in den heiligen Brunnen, wodurch ein Patenverhältnis entstand.

Nach der Weinlese wurde mit einem fröhlichen Festzug ein Ball veranstaltet. Den Friedhof haben sie bis vor 40 Jahren nur zu Allerheiligen aufgesucht und die Gräber in Ordnung gebracht. Heute werden die Gräber laufend besucht und geschmückt.

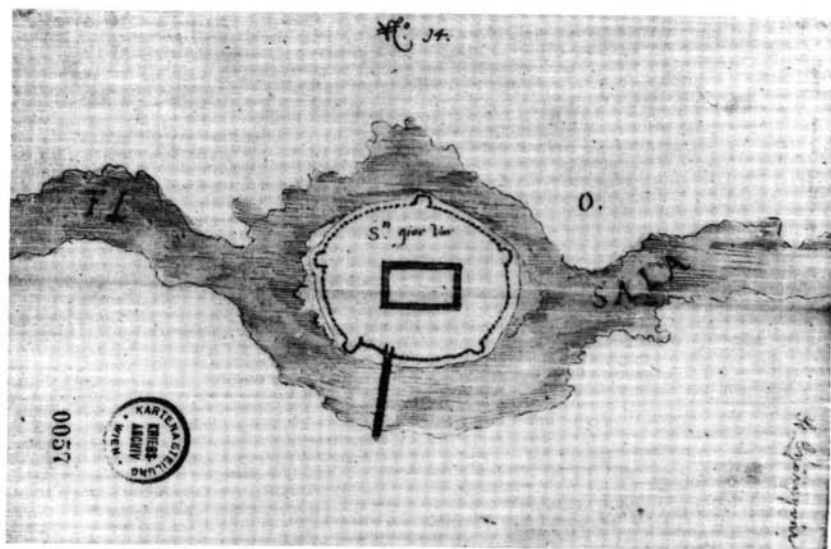
Im Dorf erzählt man schöne Legenden über die längst verschwundene Burg an dem Fluss Zala, auch über den schon in der Türkenzeit stehenden beachtlichen Esskastanienbaum, um den jedes Jahr ein fröhliches Dorffest veranstaltet wird.

Leider sind viele der hier aufgezählten Volksbräuche schon ausgestorben. Die kirchlichen Traditionen wurden in den 50-er Jahren durch den politischen Druck und Verbote aufgegeben.

In Szentgyörgyvár gibt es zwei Gesellschaftsgruppen. Die erste Gruppe besteht aus den Leuten, die durch jahrhundertealte Traditionen zusammengehalten wurden. Zu der anderen Gruppe gehören die ehemaligen Bediensteten, die sich vom einem Grossgrundbesitzer zum anderen verdingt haben und darum ohne feste Wurzel nach anderen Regeln gelebt haben. Folglich gehören sie nur bedingt zu der festeingesessenen Dorfgemeinschaft. Dieses Zweigeteiltsein merkt man auch heute noch.

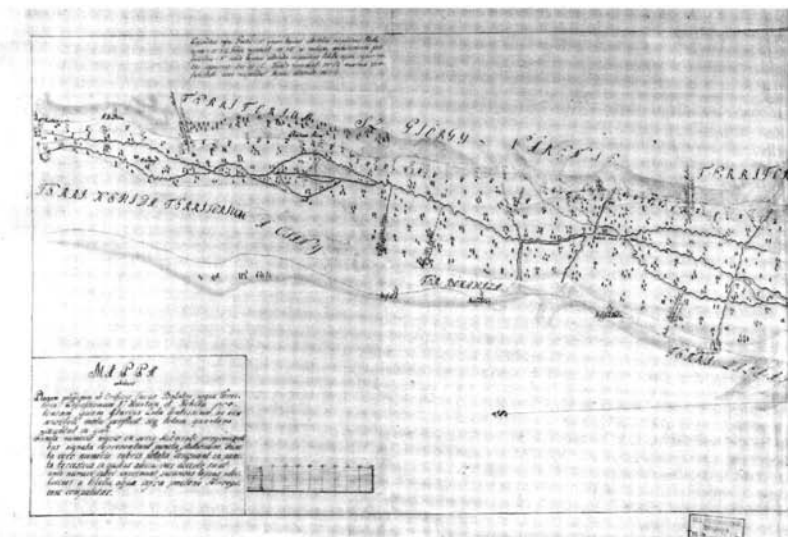
G. Turco alaprajza a törökkori várról
Grundriss der Burg aus der Türkenzeit, von G. Turco

Légi felvétel az Árpád-kori várról
Burg aus der Árpádenzeit

Légi felvétel a törökkori várról
Burg aus der Türkenzeit

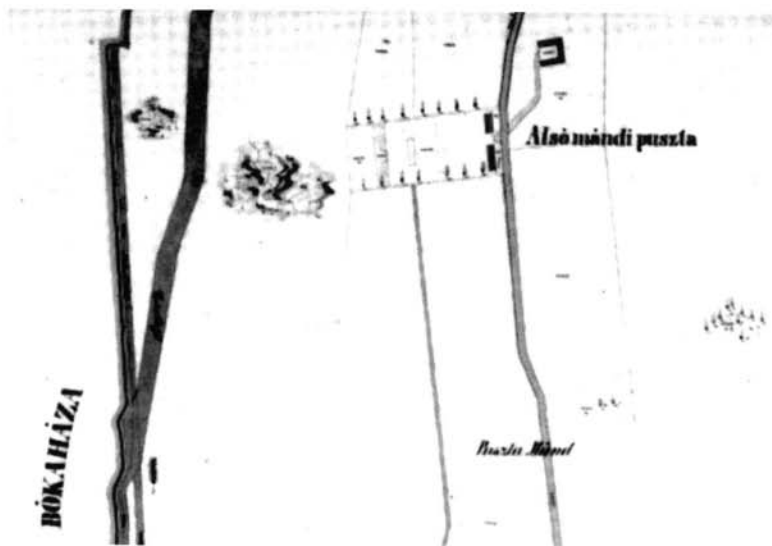
Győry József 1792-es felmérése a Zala-völgyről

Vermessung des Flusses Zala (1792)

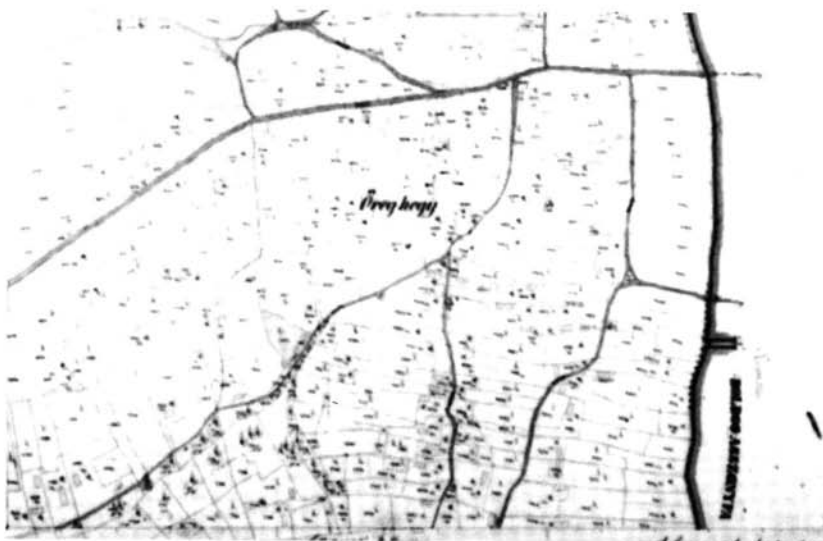
Szentgyörgyvár belterülete 1858-ban

Der innere Dorfbezirk von Szentgyörgyvár (1858)

Alsómánd-puszta 1858-ban

Unter – Mand – Pusta (1858)

A szőlőhegy 1858-ban (részlet)

Weinberg (1858)

Gr. Széchenyi Ferenc (1754-1820)

Graf Ferenc Széchenyi (1754-1820)

Gr. Széchenyi István (1791-1860)

Graf István Széchenyi (1791-1860)

Kiss Gábor és felesége az I. világháború idején
Gábor Kiss mit seiner Frau zur Zeit des I. Weltkriegs

A Kiss testvérek (1919)

Die Brüder Kiss (1919)

Kiss Gábor és családja (1917)

Die Familie Kiss (1917)

Tompos János feleségével
és fiával (1914)

János Tompos mit Frau und Sohn
(1914)

Kiss Gábor és családja (1914)

Gábor Kiss mit seiner Familie
(1914)

Kiss Margit és Domján Margit
(1932)
Margit Kiss und Margit Domján
(1932)

Kiss Margit „magyar ruhában”
szüreti bálón (1934)
Margit Kiss in Nationaltracht bei
dem Erntefest

„A piros bugyelláris” népszínmű szereplői (1930 körül)
Die Darsteller des Volksstückes „Der rote Beutel” (um 1930)

Tompa Gábor és felesége (1935)
Gábor Tompa mit seiner Frau (1935)

Tompa Gáborné kislányával (1942)
Frau Tompa mit Tochter (1942)

Tombor József Horthy lovásza
József Tombor – Pferdepfleger beim Reichsverweser Horthy

Cséplés
An der Dreschmaschine

Női tűzoltók (1952)
Feuerwehrfrauen (1952)

Szentháromság szobor megáldása (1928)
 Segnung des Dreifaltigkeitsdenkmals (1928)

Centenáriumí zászlóavatás (1948)
 Fahnenweihe zur Hundert – Jahr – Feier (1948)

Missziós kereszt a templom oldalán
(1941)

Missionskreuz an der Seitenwand der
Kirche (1941)

A felújított templom (2001)

Die renovierte Kirche (2001)

A Petőfi utca részlete

Ein Teil der Petőfi Strasse

Síremlék
Grabstein

Síremlék
Grabstein

Kereszt az Öreghegyen
Kreuz auf dem „Alten Berg”

Kékre festett gyermek síremlék
Blauer Kindergrabstein

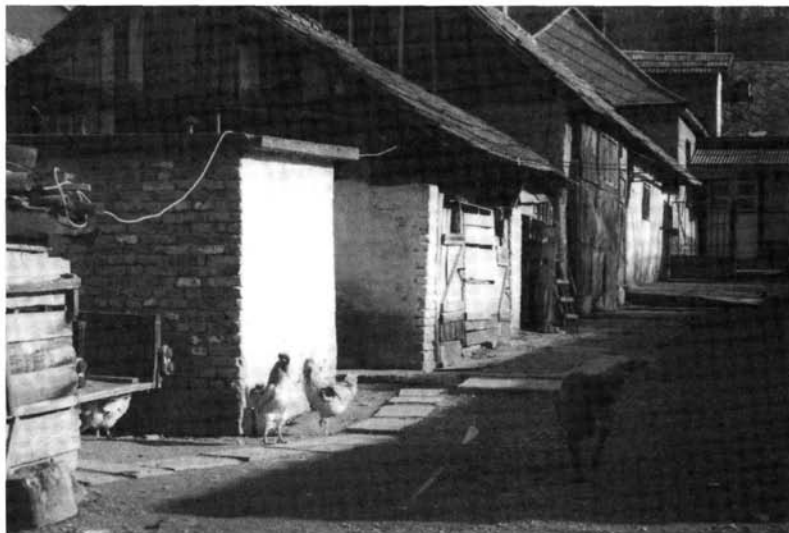
A „csillagmagtár”
Sternförmiger Kornspeicher

A volt urasági istálló
Stallung des ehemaligen Gutshofs

Ház a Petőfi utcában
Haus in der Petőfi Strasse

Udvarrészlet a Kossuth utcában
Hof in der Kossuth Strasse

Andor Ferencné háza
Haus von Frau Andor

Góré
Maisspeicher

A nagy gesztenyefa a kereszttel
Der grosse Edelkastanienbaum mit Kreuz

A hegyi gyepű részlete
Teile der Schutzhecke im Weinberg

Tömésfalú pince az Öreghegyen
Weinhaus aus gestampftem Lehm im „Alten-Berg”

Tömésfalú pince az Öreghegyen
Weinhaus nach unterschiedlicher Art aufgebaut

Kettős pinceajtó szerencsepatkóval
Doppeltür mit glückbringendem
Hufeisen am Weinhaus

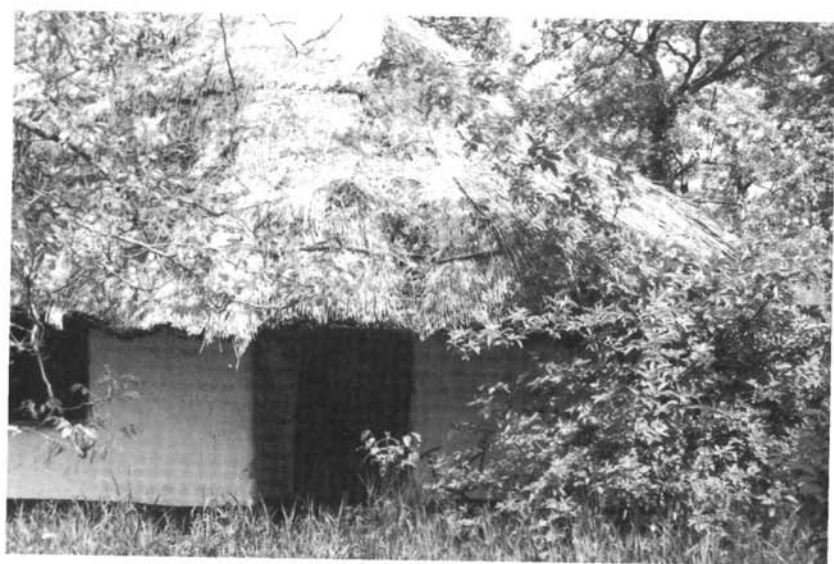
Lössfalba vájt pince
Erdkeller in der Lösswand

A „Szántó kút” az Öreghegyen
Der „Szántó” – Brunnen im „Alten Berg”

Nádtetős pince
Weinhaus mit Schilfdach

Nádtetős pince
Weinhaus mit Schilfdach

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

Zalai Kismonográfiák 1.
Zalai Kismonográfiák 2.
Zalai Kismonográfiák 3.
Zalai Kismonográfiák 4.
Zalai Kismonográfiák 5.
Zalai Kismonográfiák 6.
Zalai Kismonográfiák 7.

Zalavég története
Fejezetek Csesztreg történetéből
Zalabér története
Pacsa története
Batyk története
Ortaháza története
Szentgyörgyvár története

